

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2685
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1651

KLASİK SOSYOLOJİ TARİHİ

Yazarlar

Yrd.Doç.Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Ünite 1, 2, 6)

Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ (Ünite 3, 4, 5)

Prof.Dr. Serap SUĞUR (Ünite 7)

Yrd.Doç.Dr. Fuat GÜLLÜPINAR (Ünite 8)

Editör

Prof.Dr. Serap SUĞUR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2012 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Dr. Kadriye Uzun

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı

Öğr.Gör. İbrahim Gürgen

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Klasik Sosyoloji Tarihi

ISBN

978-975-06-1352-4

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 8.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Temmuz 2013

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

Bilim Olarak Sosyolojinin Doğuşu	2
GİRİŞ	3
İbn-i Haldun (1332-1406)	3
SOSYOLOJİNİN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN GELİŞMELER	4
Bilimsel Devrim	4
Aydınlanma Düşüncesi	7
Aydınlanma Düşünürleri	12
Aydınlanma Düşüncesinin Sosyolojinin Doğuşu Üzerindeki Etkisi	15
Siyasal Devrimler	17
Fransız Devrimi	18
Endüstri Devrimi	20
SOSYOLOJİK POZİTİVİZMİN GELİŞMESİ VE SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU	23
Özet	27
Kendimizi Sınayalım	28
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	29
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	30
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	31

1. ÜNİTE

Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler	32
SAINT SIMON: ENDÜSTRİ TOPLUMU VE SOSYOLOJİ	33
Endüstri Toplumu, Endüstri Toplumunda Toplumsal Yapı ve Devlet Örgütlenmesi	33
Yeni Din	36
Sosyal Fizik	36
Saint Simon'un Etkileri	37
AUGUSTE COMTE: POZİTİVİST SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ	38
Sosyolojik Pozitivizm, Üç Hal Yasası ve Bilimlerin Sınıflandırılması	39
Toplumsal Statik, Toplumsal Dinamik	43
Endüstri Toplumu ve İşbölümü	44
Toplumsal Yasaların Belirleyiciliği	45
Comte'un Yöntemsel Stratejileri	46
J. S. MILL VE H. SPENCER: EVRİMCİLİK VE POZİTİVİZM	47
John Stuart Mill	48
Herbert Spencer: Pozitivist Organizmacılık	51
Toplumsal Evrimci Teorilere Getirilen Eleştiriler	55
Özet	56
Kendimizi Sınayalım	57
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	58
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	59
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	60

2. ÜNİTE

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-I: Karl Marx	62
GİRİŞ	63
KARL MARX (1818-1883)	63

3. ÜNİTE

TARİHSEL MATERYALİST YAKLAŞIM VE YÖNTEMİ	64
TOPLUM ANALİZİ	66
YABANCILAŞMA KURAMI	68
DİN TEORİSİ	70
KAPİTALİZM ANALİZİ	71
Meta ve Meta Üretimi	71
İşgücünün Metalaşması	72
Kapitalist Üretim Süreci	72
Metalaşan İşgücünün Değeri (Emeğin Değeri)	73
Artı-Değer	73
Kapitalizmin Çelişkileri	74
SINIF KURAMI	75
SONUÇ	78
Özet	79
Kendimizi Sınayalım	82
Okuma Parçası 1	83
Okuma Parçası 2	83
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	84
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	85
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	86

4. ÜNİTE

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-II: Emile Durkheim... 88

GİRİŞ	89
EMILE DURKHEIM (1858-1917)	89
SOSYOLOJİK YÖNTEMİN KURALLARI	90
BİREY VE TOPLUM.....	92
TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ.....	94
Mekanik Dayanımcı Toplum	95
Organik Dayanımcı Toplum	96
Dinamik Yoğunluk	97
Anomi	98
İNTİHAR OLGUSU	98
DİN OLGUSU	102
SONUÇ	103
Özet	104
Kendimizi Sınayalım	106
Okuma Parçası 1	107
Okuma Parçası 2	108
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	109
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	109
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	110

5. ÜNİTE

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-III: Max Weber I 12

GİRİŞ	113
MAX WEBER (1864-1920)	113
WEBER'DE SOSYOLOJİK YÖNTEM	114
Sosyolojinin Konusu	114
Nedensellik	115
Değer İlgisi ve Değer Yansızlığı	116
İdeal Tip	116

TOPLUMSAL EYLEM VE OTORİTE TİPLERİ	117
Toplumsal Eylem Tipleri	117
Otorite Tipleri	118
RASYONELLEŞME VE BÜROKRASI	120
PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZM	123
TABAKALAŞMA TEORİSİ	126
Sınıf	126
Statü	128
Parti	128
SONUÇ	128
Özet	130
Kendimizi Sınayalım	132
Okuma Parçası 1	133
Okuma Parçası 2	133
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	134
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	134
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	135

6. ÜNİTE

Klasik Sosyolojiye Katkı-I: Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel

136

GİRİŞ	137
FERDINAND TÖNNIES	137
TÖNNIES SOSYOLOJİSİ	138
Cemaat ve Cemiyet (Gemeinschaft/Gesellschaft)	139
GEORG SIMMEL	142
Simmel'in Sosyolojisinin Genel Özellikleri	142
Simmel Sosyolojisinde Diyalektik Düşünce	143
Formel (Biçimsel) Sosyoloji	144
Toplumlaşmanın Alt Süreçleri	146
Toplumsal Yaşamın Geometrisi	147
Toplumsal Etkileşim Formları (Biçimleri)	149
Toplumsal Tipler	152
Paranın Felsefesi	154
Büyük Kentler ve Birey	155
Özet	157
Kendimizi Sınayalım	158
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	160
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	160
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	161

7. ÜNİTE

Klasik Sosyolojiye Katkı II:

Vilfredo Pareto ve Seçkinler Teorisi

162

GİRİŞ	163
PARETO'NUN BİLİM ANLAYIŞI: MANTIKLI OLAN VE OLMAYAN DAVRANIŞLAR	165
Tortular ve Türemler	168
YÖNETİCİ SEÇKİNLER (ELİT) KURAMI	170
SONUÇ	174
Özet	176
Kendimizi Sınayalım	178

Okuma Parçası	179
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	179
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	180
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	181

8. ÜNİTE

Batı Avrupa Marksizmi: Georg Lukacs ve Antonio Gramsci	182
GİRİŞ	183
FARKLI MARKSİZMLER	183
BATI AVRUPA MARKSİZMİNİ ORTAYA ÇIKARAN TARİHSEL KOŞULLAR	184
BATI AVRUPA MARKSİZMİNİN TEMEL SAVLARI	186
GEORG LUKÁCS (1885- 1971)	188
TARİH VE SINIF BİLİNCİ	189
ŞEYLEŞME (REIFICATION) KURAMI	191
ANTONIO GRAMSCI (1891-1937)	194
GELENEKSEL VE ORGANİK AYDINLAR	195
HEGEMONYA	197
SİVİL TOPLUM VE DEVLET	199
TARİHSEL BLOK	201
Özet	203
Kendimizi Sınavalım	205
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	206
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	206
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	207
Sözlük	209

Önsöz

Klasik Sosyoloji Tarihi kitabınız uzaktan öğretim yoluyla lisans düzeyinde sosyoloji eğitimi almak isteyen öğrencilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Kitabın temel amacı öğrencilere sosyoloji tarihinin ilk ve klasik dönemlerinde ortaya çıkan temel kuramsal yaklaşımlar ve düşünürler hakkında özet niteliğinde bilgiler sunmaktır.

Kitapta hem sosyolojinin bir bilim olarak gelişim süreci hem de bu gelişim sürecinde sosyolojide farklı kuramsal yaklaşımlara sahip belirli düşünürlerin modern toplum, endüstri toplumu veya endüstriyel kapitalist toplum gibi çeşitli şekillerde adlandırılan yeni toplum tipinin oluşum sürecini, yani modernite ya da modernlik sürecini, nasıl ve hangi temel kavramlarla analiz ettikleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Kitabın birinci ve ikinci ünitelerinde sosyolojinin doğuşunda rol oynayan önemli faktörler ile sosyolojide pozitivizm ve evrimcilik şeklindeki ilk dönem gelişmeler incelenmiştir. Kitabın üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci ünitelerinde ise sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik bağımsız bir bilim olarak kuruluşunda ve gelişiminde son derece önemli bir rol oynayan ve etkileri günümüze kadar ulaşan klasik sosyoloji teorileri ele alınmıştır. Bu ünitelerde fikirleri ele alınanlardan Marx, Durkheim ve Weber genellikle sosyolojinin üç büyük kurucusu olarak kabul edilmekle birlikte Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer, Ferdinand Tönnies, Georg Simmel ve Vilfredo Pareto gibi önemli isimler, daha az olmakla birlikte onlar da kurucu üyeler arasında ele alınmaktadır. Son olarak sekizinci üniteye yirminci yüzyılın başlarında sosyolojinin gelişimine eleştirel bir bakış açısıyla ışık tutan Batı Marksizminin gelişimi kısaca ele alınmıştır. Her ünitenin sonunda yer alan Özet, Sıra Sizde ve Kendimizi Sınayalım bölümleri konu ile ilgili bilgileri özümsemenize ve kendinizi test edebilmenize yardımcı olacaktır.

Klasik Sosyoloji Tarihi kitabının hazırlanmasında çok sayıda kişinin emeği geçmiştir. Kitabın ünitelerinin yazılmasındaki emeklerinden dolayı Yrd.Doç.Dr. Fatime Güneş'e, Yrd.Doç.Dr. Temmuz Göncü Şavran'a ve Yrd.Doç.Dr. Fuat Güllüoğlu'na; kitabın dizgi ve grafik tasarımında katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Davut Alper Altunay'a ve kitabın basım işlerinde emeklerinden dolayı A.Ö.F. dizgi birimine çok teşekkür ederim.

Editör

Prof.Dr. Serap SUGUR

KLASİK SOSYOLOJİ TARİHİ

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Sosyolojinin doğuşunda etkili olan temel faktörleri sıralayabilecek,
- Bilimsel devrimlerin sosyolojinin doğuşu üzerindeki etkisini değerlendirebilecek,
- Sosyolojinin doğuşunda Aydınlanma düşüncesinin etkilerini açıklayabilecek,
- Siyasal devrimlerin sosyolojinin doğuşundaki etkisini değerlendirebilecek,
- Endüstri Devriminin sosyolojinin doğuşundaki etkisini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Bilimsel Devrim
- Aydınlanma
- Siyasal Devrimler
- Fransız Devrimi
- Endüstri Devrimi

İçindekiler

Klasik Sosyoloji Tarihi

Bilim Olarak
Sosyolojinin Doğuşu

- GİRİŞ
- SOSYOLOJİNİN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN GELİŞMELER
- SOSYOLOJİK POZİTİVİZMİN GELİŞMESİ VE SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU

Bilim Olarak Sosyolojinin Doğuşu

GİRİŞ

Antik Yunan döneminden beri çok sayıda düşünür toplum hakkında düşünmüş ve çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Ancak, toplum hakkında düşünmüş olmaları bu düşünürleri sosyolog olarak adlandırmaya yetmez. Bu konuda tek istisnanın, toplum hakkındaki düşünme yöntemindeki özgünlük nedeniyle İbn-i Haldun olduğu kabul edilir. Ancak bilimsel anlamda sosyolojik düşüncenin, yani bir bilim olarak sosyolojinin ortaya çıkışı İbn-i Haldun'un ölümünden dört yüz yıl kadar sonra, 1800'lerde başlamıştır.

İbn-i Haldun (1332-1406)

İbn-i Haldun

Tunus'ta dünyaya gelen İbn-i Haldun, din, matematik ve tarih eğitimi almıştır. Yaşamı boyunca Tunus, Fas, İspanya ve Cezayir devletlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuş, daha sonra Kahire'de Al-Azhar Üniversitesi'nde çalışmaya başlamıştır. En önemli eseri 1374 yılında tamamladığı Mukaddime'dir.

İbn-i Haldun, söylentilere ve aktarmaya dayalı tarihî bilgilere güvenilemeyeceğini, bu nedenle anlatılan tarihi bilgilerin eleştirilmesi ve gerçeğe ne derece uyduklarının araştırılması gerektiğini savunmuştur. İbn-i Haldun'a göre çeşitli ulusların gelişmelerini aktarmak yeterli değildir, esasen bu gelişmeye neyin neden olduğunun anlaşılması gerekmektedir ve bu nedenler, toplumsal olayların incelenip araştırılması yoluyla ortaya konabilir (Gürkan, 1967:227). İbn-i Haldun tarih bilgisini aktaranların çeşitli nedenlerle öznel davrandıklarını vurgulamış ve gerçek tarih bilgisine ulaşmak için toplumsal olguların, çeşitli uygarlıkların zaman içindeki değişimlerinin ve bu değişimlerin nedenlerinin tarafsız bir şekilde gözlenmesi ve incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. (İbn-i Haldun, 1954: 5-9).

İbn-i Haldun, toplumsal gerçekliğin incelenmesi ve toplumsal değişimin neden ve sonuçlarının araştırılması konusunda tarihe "**Ümran Bilimi**" olarak adlandırdığı (İbn-i Haldun, 1954: 97) bir bilimin yardımcı olacağını belirtir. *Bu ye-*

ni bilim insan topluluklarının doğasını, nasıl bir yaşam sürdüklerini (yerleşik mi göçebe mi olduklarını), bu kavimlerin yaşadıkları ülkeleri nasıl ele geçirip ellerinde nasıl tuttuklarını, devletlerini nasıl kurup güçlendirdiklerini, bu devletlerin nasıl çöktüğünü, bu kavimlerin yaşamlarında ekonomik, bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin zamanla nasıl ve neden değiştiğini inceleyecektir (Gürkan, 1967: 229). Diğer bir deyişle bu yeni bilimin toplumsal olayları inceleyip sınıflandıracığını ve toplumsal değişmeyi inceleyeceğini belirten İbn-i Haldun, böylece günümüzde sosyolojinin inceleme alanına giren konuları Ümran Biliminin alanına dâhil etmektedir.

İbn-i Haldun yaşadığı toplumda politika ve ekonomi gibi çeşitli toplumsal kurumları incelemiş, farklı toplumsal örgütlenme biçimlerini karşılaştırmış, siyasal egemenliğin ve otoritenin kaynaklarını araştırmıştır. İnsan toplumlarının birbirinden farklı olmasını geçinme biçimlerinin farklı olmasıyla açıklamış, ayrıca coğrafi ve ekonomik koşulların, üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin de toplumların farklılaşmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Gürkan, 1967:230). Diğer bir deyişle İbn-i Haldun, insanların doğal eğilimlerinin ya da yaradılışlarının değil, alışık oldukları gelenek ve şeylerin ürünü olduğunu savunmuştur. İnsan toplumlarında gözlemlenen bu farklılıklara rağmen, İbni Haldun'a göre toplumları bazı benzer özellikleri açısından tiplendirmek mümkündür. Bu çerçevede İbn-i Haldun göçebe ve yerleşik toplumlar olmak üzere iki temel toplum tipi belirlemiş ve bu toplumları inceleyerek bunlar arasında sistematik bir karşıtlık kurmuştur. Bu nedenle, İbn-i Haldun'un çalışmaları daha sonra Aydınlanma düşünürlerinin bir kısmı ve Marx tarafından geliştirilecek olan materyalist sosyolojinin öncüsü sayılabilir (Ritzer, 2008:4; Callinicos, 2004:28).

İbn-i Haldun'un sosyolojik düşünce ve tarihsel gözlemi ilişkilendirmenin önemi üzerinde durması, toplumun bilimsel olarak incelemesine, ampirik araştırmalara ve toplumsal olguların nedenlerini aramaya büyük önem vermesi, çalışmalarının çağdaş sosyolojiyle birçok ortak yönü olduğunu göstermektedir.

İbn-i Haldun, insanların doğal eğilimlerinin ya da yaradılışlarının değil, alışık oldukları gelenek ve şeylerin ürünü olduğunu savunmuş, insan toplumlarının birbirinden farklı olmasını bu toplumların coğrafi ve ekonomik koşullarının, üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin farklı olmasıyla açıklamıştır.

K İ T A P

İbn-i Haldun'un düşünceleriyle ilgili bilgiye Ahmet Öncü'nün "Sosyoloji ya da Tarih İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir Deneme" adlı kitabından (1993, Öteki Yayınevi/ Bilim Dizisi) ulaşabilirsiniz.

SOSYOLOJİNİN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN GELİŞMELER

Sosyolojinin doğuşunda etkili olan gelişmeler; Bilimsel Devrim, Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi olarak özetlenebilir. Şimdi bu gelişmeleri ve sosyolojinin doğuşunda oynadıkları rolleri ele alarak incelemeye çalışalım.

Bilimsel Devrim

Bilimsel devrim, Antik Yunan'dan Ortaçağ'a kadar kabul görmüş olan doktrinlerin reddedildiği ve fizik, biyoloji, kimya, anatomi, astronomi başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında yapılan önemli çalışmalarla modern bilimin temellerinin atıldığı döneme (1500-1700) verilen addır. Bilimsel devrim tek bir olay ya da keşif olarak değil, Galilei, Newton, Leeuwenhoek, Papin, Leibniz gibi çok sayıda bilim insanının keşiflerinden oluşan bir bütün olarak düşünülmelidir. Bilimsel devrimle birlikte deneysel yöntem geliştirilmiş, doğanın matematiksel kurallara uyduğu ve bilimsel bilginin pratik amaçlara ulaşmak için kullanılması gerektiği kabul edilmiş ve bilimsel kurumlar geliştirilmeye başlanmıştır.

Bilimsel devrim birden bire ortaya çıkan bir süreç değildir, bu devrimin gerçekleşmesi için uygun ortamı hazırlayan birtakım toplumsal ve ekonomik gelişmeler söz konusudur. Bilimsel devrimin meydana gelmesini mümkün kılan bu gelişmeler Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar egemen düzen olan feodalizmin çözülerek yerini merkantalist kapitalizme bırakması, kilisenin ekonomik ve toplumsal gücünün zayıflaması ve bilimle uğraşan insanların kilisenin patronajından kurtularak dönemin zengin tüccarları tarafından himaye edilmesi olarak özetlenebilir. Bilimsel devrim, birbirini bütünleyen ve feodal ekonomiyi kapitalist ekonomiye dönüştüren üç aşamadan oluşur. Bu aşamalar Rönesans, Din Savaşları ve Restorasyon dönemleridir (Bernal, 1954:377). İlk dönem (1440-1540) Rönesans, coğrafi keşifler ve reform hareketinin egemen olduğu, İspanya'yı dünyanın baskın gücü haline getiren savaşların yaşandığı dönemdir ve bilimsel açıdan bu dönem önceki dönemlerin eleştirildiği bir dönem olmuştur. 1540-1650 yılları arasında yaşanan ikinci dönemde, İngiltere gibi bazı ülkelerde burjuvazi gelişmeye ve güç kazanıp toplumda egemen olmaya, bilim insanlarını himaye etmeye başlamış, böylece Kilise'nin kuralları dışında çalışma olanağı bulmuş olan bilim insanlarının çalışmaları sayesinde bu dönemde gözleme ve deneye dayalı ampirik bilim anlayışı gelişmiş ve önemli keşif ve icatlar yapılmıştır. Son dönem olan 1650-1690 arasında burjuvazi güçlenmeye devam etmiş, bilim bir toplumsal kurum olarak kurulmuş ve bilimsel gelişmeler toplumsal yaşamda güçlü etkilere sahip olmaya başlamıştır (Bernal, 1954:418).

Rönesans döneminde yapılan çalışmaların modern bilimsel düşünce için gerekli zemini sağlaması, yine bu dönemde dine ve Kilise'ye ilişkin düşüncelerin değişmeye başlaması, hümanizmin yükselişi ve Monarşilerin bilimsel çalışmalara verdikleri finansal destek, 17. Yüzyılda bilim alanında son derece önemli çalışmaların yapılabilmesine olanak sağlamıştır.

Aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alan fikirlerin birçoğu Newton'cu yeni bilim anlayışından etkilenmiştir.

DİKKAT

Rönesans ve Reform Bilimsel Devrimin meydana gelmesinde ne şekilde etkili olmuştur?

SIRA SİZDE

Bilimsel Devrim olarak adlandırılan dönemdeki bazı çalışmalardan örnek vermek gerekirse, Galileo Galilei (1564-1642) güneş sisteminin merkezinde dünyanın değil güneşin yer aldığını göstermiş, Johannes Kepler (1571-1630) gezegenler ve gezegen sistemleri ile ilgili yasaları keşfetmiş, güneş sisteminin matematiksel bir açıklamasını yapmış, William Harvey (1578-1657) kan dolaşımı teorisini geliştirmiştir. Bilimsel devrimin simgelerinden olan Isaac Newton'ın (1642-1727) gelmiş geçmiş en önemli bilimsel eserlerden biri olan *“Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri”* adlı kitabı 1687 yılında yayımlanmıştır. Bu eserinde evrensel kütle çekim yasasını ve hareket yasalarını açıklayan Newton, gözlem ve deney yoluyla yaptığı çalışmalarla kendisinden önceki fizik anlayışının yıkılmasını sağlamış, fiziksel evrenin algılanışını değiştirmiştir. Ayrıca bu dönemde mikroskop, teleskop, barometre ve termometre gibi çeşitli araçlar icat edilmiştir. Ortaçağ boyunca felsefe, kimya, tıp, matematik ve teknoloji alanlarında Doğu toplumları Avrupa'dan daha ileriye, Batı dünyasında yaşanan bu gelişmeler sayesinde 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bilim ve teknoloji diğer toplumlardan daha çok ve daha hızlı bir şekilde gelişmeye başlamış ve çok daha fazla ilerlemiştir.

Bilimsel Devrim dönemindeki bu gelişmelerin ortak yönü, *bilimsel yöntemin* kullanılmaya başlanmasıdır. Modern Bilimsel yöntem, ampirizmi savunan Francis Bacon ve rasyonalizmi savunan Rene Descartes gibi çeşitli düşünürler sayesinde gelişmişse de büyük ölçüde Isaac Newton'un çalışmalarıyla şekillenmiştir. Newton, evrenin bir makine gibi mekanik ilkelerle işlediğini ve gerçekliğin nesnel olduğunu savunmuş, evrendeki her şeyi yöneten yasaların olduğunu, araştırmacıların nes-

Orta Çağ boyunca Doğu toplumları felsefe, kimya, tıp, matematik ve teknoloji alanlarında Avrupa'nın önünde olsalar da, 17. yüzyıldan itibaren etkili görülmeye başlayan Bilimsel Devrimle birlikte Avrupa'da bilim ve teknoloji diğer toplumlardan daha çok ve daha hızlı bir şekilde gelişmeye başlamış ve çok daha fazla ilerlemiştir.

nel olarak gerçekleştirecekleri deney ve gözlemlerle bu yasaların keşfedilebileceğini ve böylece olayların önceden tahmin edilebileceğini belirtmiştir (Schwartz ve Ogilvy, 1979:32). Bilimsel devrimin toplum açısından en önemli etkisi, Newton'cu bilim paradigmasının, yani *tüm evrenin büyük bir makine ya da saat gibi mekanik bir şekilde işlediğinin ve doğal olguların bu işleyişe bağlı olarak gerçekleştiğinin, dolayısıyla tüm doğal olguların doğa kanunlarıyla açıklanabileceğinin ileri sürülmesidir*. Newton'cu bilim paradigması, Aydınlanma düşünürlerinin doğa, insan ve toplum hakkındaki yeni düşüncelerinin temelini oluşturmuş, bilimsel yöntemin yaşamın her alanına uygulanabileceği inancını doğurmuştur. Newton'un kullandığı yöntem daha sonraki bilimsel çalışmalarda da model olarak kullanılmıştır.

Bilimsel Devrimle birlikte, doğal olguların işleyişi hakkındaki genel kanunların ortaya konması sayesinde teknolojiye önemli ilerlemeler sağlanmış, bu sayede kıtlık azaltılmış, uzak mesafelerle iletişim kurulması sağlanmış, bazı hastalıklara çare bulunmuş, yani doğa kısmen kontrol altına alınmıştır. Doğa bilimlerinde yaşanan ilerlemelerin insanlık için bu gibi yararlı sonuçlar doğurması bütün toplumun ilgisini çekmiş, özellikle bilimin teknolojik ürünlerinin toplumda yaygın olarak kullanılması, bilimin toplumdaki saygınlığını son derece artırmıştır.

Bilimsel devrim ilk bakışta doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerle ve teknolojik ilerlemelerle ilişkili gibi görünse de aslında bu devrim, Avrupa'da düşünce yapısında yaşanan köklü bir değişimi ifade etmektedir. Bilimsel devrimden önce bilginin kaynağı olarak kutsal metinler kabul edilir ve sorgulanmazken, bu devrim sürecinde sistematik şüphe, eleştirel düşünce, ampirik çalışmalar önem kazanmış, dünyaya ilişkin mekanik bir algılama şekli gelişmiş, bu mekanizmanın kurallarının ortaya konabileceği düşüncesi doğmuştur. Bilimsel yöntemin kullanılmaya başlanması ve genel olarak bilimsel devrimin sosyolojinin doğuşu üzerindeki temel etkilerinin (a) Aydınlanma düşüncesini şekillendirmesi ve (b) doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin toplumu incelemek için de kullanılabileceği düşüncesini doğurması olduğu söylenebilir.

Bilim ve ilerlemeye duyulan güven, doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemin toplumsal dünyanın incelenmesi için de kullanılmasına ilişkin bir istek doğurmuş, doğa bilimlerinde kullanılan aynı yöntemleri kullanarak etik, siyasi ve ekonomik sorunların da çözülebileceğine ilişkin bir kanı oluşmasını sağlamıştır.

Bilimsel yöntem kullanılarak toplumsal olguların işleyişi hakkındaki genel kanunlara ulaşırsa bu olguların işleyişinin de kontrol altına alınabileceği ve böylece toplumsal yaşamdaki birçok sorunun çözülebileceği düşünülmüştür. Başka bir deyişle, bilimsel alanda kaydedilen gelişmeler sayesinde doğayı kısmen de olsa kontrol altına almış olmak, artık toplumsal dünyanın ve toplumsal yaşamın dinsel metinlerle değil, neden sonuç ilişkileri çerçevesinde açıklanabileceği umudunu doğurmuştur. Bilimdeki bu gibi önemli gelişmeler, özellikle bilimsel yöntemin kullanılması Aydınlanma düşüncesinde bilimin merkezi bir yere sahip olmasını sağlamış ve Aydınlanma düşüncesindeki akıl ve ilerleme gibi bazı önemli ilkelerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Newton'un bilimsel başarıları, Aydınlanma düşünürlerinin bilimsel yöntemin topluma da uygulanabileceğine ve gelecekte, bilim sayesinde toplumsal değerlerin amaçlar doğrultusunda rasyonel olarak seçilebileceğine inanmalarını sağlamıştır. Bu nedenle bazı Aydınlanma düşünürleri, felsefenin deneysel fizik yapar gibi yapılması gerektiğini savunmuş ve fizikteki hareket kavramı ile ahlaktaki tutku kavramı arasında bir ilişki kurarak insanların ilgi ve tutkularını Newton'un çekim kanununa uyarlamaya çalışmışlardır (Callinicos, 2004:36).

Bilimsel yöntem kullanılarak toplumsal sorunların çözülebileceği inancı, doğa bilimlerinin yönteminin toplumu incelemek için kullanılabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, özellikle sosyolojinin ortaya çıktığı dönemde sosyoloji fizik, biyoloji ve kimya gibi başarılı doğa bilimlerinin modelleri çerçevesinde kurulmaya ve toplumsal yapı bu bilimlerin kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte sosyolojik çalışmalar, geliştirilen sosyolojik teoriler arttıkça sosyolojinin yöntemi ile ilgili yeni fikirler doğmuştur. Bu çerçevede bazı sosyologlar, toplumu incelemek için doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemin kullanılabileceğini savunmuşlardır. Bazı diğer sosyologlar ise toplumsal dünyanın fiziksel dünyadan farklı olduğunu, bu nedenle bu dünyanın incelenmesinde bilimsel yöntemin olduğu gibi kullanılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Sosyolojinin yöntemi konusundaki bu tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

Aydınlanma, Batı toplumlarında düşünce tarzında büyük değişmelerin yaşandığı, geleneksel düşünce ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin sorgulandığı, insan, toplum ve doğa hakkında geleneksel dünya görüşüne karşı çıkan yeni düşünme ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin yaratıldığı döneme verilen addır.

Bilimsel yöntemin kullanılmaya başlanması sosyolojinin doğuşunu nasıl etkilemiştir?

SIRA SİZDE

Aydınlanma Düşüncesi

Sosyoloji, akademik bir disiplin olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da, insan ve toplum üzerine yeni düşünme yolları Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkmaya başlamış, bu dönemde geliştirilen yeni ve eleştirel yaklaşım, toplumsal süreçlerin anlaşılmasını sağlayacak olan sosyal bilimsel yaklaşımın gelişmesi için gerekli temelleri oluşturmuştur.

Aydınlanma çağı ya da kısaca Aydınlanma, Batı toplumlarında düşünce tarzında büyük değişmelerin yaşandığı, toplumsal yaşamla ilgili o döneme kadar süregelen birçok düşünce ve değerlerin yerine yeni düşünce ve değerlerin konduğu, bilimsel gelişmelerin ardındaki rasyonalizmin toplumsal ve siyasal yaşama taşındığı döneme verilen addır. Aydınlanma çağında geleneksel düşünce ve toplumsal örgütlenme biçimleri sorgulanmış, yeni düşünce ve toplumsal örgütlenme biçimleri geliştirilmiştir.

DİKKAT

En basit tanımıyla Aydınlanma, insan, toplum ve doğa hakkında geleneksel dünya görüşüne karşı çıkan yeni düşünme biçimlerinin yaratılmasıdır. Daha geniş bir ifadeyle Aydınlanma, 1600'lerin sonlarında başlayan, 1789'daki Fransız Devrimi ile doruk noktasına ulaşan ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar süren bir dönem içinde Batı dünyasında bilimsel, felsefi, sosyal ve siyasal alanda yaşanan süreçlerin ve üretilen düşüncelerin bir toplamı olarak ifade edilebilir (Duman, 2006: 120). Aydınlanma hareketinden önce insan, toplum ve doğa hakkındaki düşüncelere Kilisenin otoritesine dayalı olan geleneksel bakış açısı egemendir. Bilginin kaynağı dinsel metinler ve Kilise'dir. Bu dönemde iletişim araçları ruhban sınıfının tekelinde olduğu için bilginin iletilmesi de bu sınıfın kontrolündedir. Bu döneme kadar laik aydınlar, ruhban sınıfının bilgi üzerindeki kontrolüne meydan okuyabilecek kadar kalabalık ve güçlü hale gelememişlerdir. Laik aydınların bu güce sahip olabildiği ilk dönem Aydınlanma olarak kabul edilir (Porter, 1990:73). Aydınlanma düşüncesi büyük ölçüde İngiltere, Fransa ve İskoçya'da şekillenmeye başlamış, daha sonra Almanya, İtalya, Avusturya-Macar İmparatorluğu, Rusya, Belçika, Hollanda ve Amerika'ya kadar yayılmıştır (Hamilton, 1996:27).

Aydınlanma düşüncesi tek bir fikir değildir, birbiriyle ilişkili bir dizi fikir, değer ve ilkenin bileşiminden oluşur. Diğer bir deyişle Aydınlanma düşüncesi belirli bir düşünceden çok hem fiziksel hem de toplumsal dünyayı anlamanın yeni bir biçimi, yani yeni bir bakış açısidir. Bu açıdan Aydınlanma düşüncesi bir *paradigma*-

Aydınlanma düşüncesiyle birlikte bilginin kaynağının dinsel metinler değil, bilim olduğu görüşü benimsenmiş, herkesin kendi aklını kullanma kapasitesi olduğu için herkes eşit kabul edilmiş ve ruhban sınıfının ayrıcalıkları meşruiyetini kaybetmiştir.

dır. Aydınlanma paradigması, birçok açıdan ortak özellikler taşıyan bu düşünürlerle birleştirmiş, onlara ortak bir zemin sağlamıştır. Bu sayede Aydınlanma Çağı içinde yer alan düşünürler, çok çeşitli fikirlere sahip olsalar ve ayrıntılarda birbirlerinden farklılaşsalar da bazı ortak noktalarda birleşmişlerdir. Bu ortak noktalar en açık şekilde bu düşünürlerin üzerinde uzlaştıkları bazı temel kavramlarda görülebilir. Bu kavramlardan en ön plana çıkanları; **akıl, ampirizm, bilim, ilerleme, evrensellik, bireycilik, boşgörü, özgürlük, insan doğasının birliği (aynılığı) ve laiklik**tir. Şimdi bu kavramları biraz açarak Aydınlanma düşüncesi çerçevesinde anlamaya çalışalım.

Akıl: Akıl, Aydınlanma düşüncesindeki en temel kavramlardan biridir. Hatta Aydınlanma Çağı'nın bir diğer adının Akıl Çağı olduğu kabul edilir; çünkü Aydınlanma düşüncesi akıllı temel almaktadır, neredeyse bütün Aydınlanma düşünürleri açısından akıl en birleştirici kavramdır ve akılcılık da bütün toplumsal ilişki ve kurumların temeli olarak görülür (Duman, 2006:120). Aydınlanma düşüncesinin insan aklına duyduğu bu güven, Aydınlanma düşünürlerinin insanların kendi akıllarını kullanarak her şeyi bilmeye, toplumsal yaşamı biçimlendirip kendileri için daha iyi bir yaşam kurmaya muktedir olduklarını düşünmelerini sağlamıştır (Niemeier, 1995:46). Aklın tarihsel veya toplumsal olarak belirlenmeyen, evrensel olarak bütün insanlar için geçerli olan bir güç olduğu, yani herkesin kendi aklına ve bu akıllı kullanabilme gücüne sahip olduğu düşüncesi, doğal ya da toplumsal yaşamı anlamak için kutsal metinler, vahiyler, duygu veya içgüdüler yerine ilk ve temel bilgi kaynağı olarak aklın görülmesine neden olmuştur (Duman, 2006:122). **Aydınlanma düşüncesi, akılı bu kadar merkezi bir yere koyduğu ve felsefeyi boş inançlardan ve dogmalardan kurtarmak için akla ve akıl yürütmeye güvendiği için rasyonalist olarak tanımlanmaktadır** (Vural, 2002:129). Aydınlanma düşüncesi akılı yüceltir ve herkesin kendi aklını kullanarak içinde bulunduğu koşulları değiştirebileceğini varsayar. İnsanların kendilerine miras kalan toplumsal yapıları olduğu gibi kabul etmek yerine, akla dayalı bir şekilde kendi yaşamlarının toplumsal koşullarını seçebilmesi gerektiğini savunur. Bireysel haklar, diğer bir deyişle insan hakları düşüncesi de bu fikirden doğmuştur. Her insan kendi aklını kullanabilme kapasitesine sahip olduğu için her birey yaşam hakkı, özgürlük hakkı, mutlu olma hakkı, saygı görme hakkı gibi temel haklara sahiptir.

SIRA SİZDE

3

Aydınlanma düşüncesinde merkezi bir yere sahip olan akıl kavramı, eleştirel aklıdır; bu yüzden "eleştirel rasyonalizm" olarak adlandırılır. Aydınlanmanın "akılının" neyi eleştirdiğini, eleştirel rasyonalizmin ne anlama geldiğini açıklamaya çalışınız.

Ampirizm kavramının çeşitli tanımlarında "deneye dayalı", "deneysel" gibi ifadelerle karşılaşabilirsiniz. Burada deneyden kastedilen sadece bir araştırma tekniği olan deney değil, "deneyimlemek"tir. Ampirizm, bilginin ampirik, yani beş duyu organı aracılığıyla "deneyimlenebilir", "deneysel" gerçeklere ya da bulgulara dayandığı düşüncesidir.

Ampirizm: Aydınlanma düşünürleri, bilgiyi elde etmenin ve örgütlemenin yolunun akıl olduğunu savunmuş, akılcılığı da ampirizm ile desteklemişlerdir. Ampirizm, doğal ve toplumsal dünya hakkındaki tüm bilgilerin insanların beş duyuları aracılığıyla idrak edebildikleri deneyimsel gerçeklere dayandığı düşüncesidir (Hamilton, 1996:23). Diğer bir deyişle ampirizme göre insan doğduğunda hiçbir bilgiye sahip değildir; doğduğunda insanın zihni boş bir levha, boş bir yazı tahtası gibidir, deneyimlerimizle öğrendiğimiz bilgiler bu yazı tahtasının üzerine yazılır. Ampirizme göre gerçek bir bilgi, ancak deney ve gözlemlerle sınanabilen bir bilgidir; bu nedenle gözlemlenemeyen varlıklar hakkında bilgi elde etmek olanaksızdır.

Bilim: Aydınlanma düşüncesinin akılla ilişkili olan bir diğer önemli kavramı bilimdir. Aydınlanma düşünürleri bilimin akıl yoluyla oluşturulmuş tümdengelmisel bir sistem olduğunu, deneyimlere ve gözlemlere dayanan sağlam bilginin elde

edilmesini sağladığını, bu nedenle de mükemmel bilgi biçiminin bilim olduğunu savunmuşlardır. Diğer bir deyişle bilim, otoriteler, vahiylere, dinsel dogmalar veya mistisizm yerine temel bilgi kaynağı haline gelmiştir. Aydınlanma düşünürleri, bilimsel yöntemin aydınlanma ve ilerleme için itici güç olduğunu, yaşamda bilimin uygulanamayacağı hiçbir alan olmadığını kabul etmiş ve bilimsel yöntem sayesinde anlayan ve anlayışı sayesinde de doğaya hükmeden yeni bir insan yaratıldığına inanmışlardır (Hamilton, 1996:26-8). Aydınlanma düşüncesinde bilimin merkezi konumu, 17. yy'da gerçekleşen Bilimsel Devrim'e dayanmaktadır. Bilimsel Devrim döneminde geliştirilen deneysel yöntemle dayalı bilim anlayışı bütün insan bilgisine ulaşmanın aracı olarak kabul edilmiştir.

Evrensellik: Bilim ve akıl kavramlarının bütün durumlara uygulanabileceğini ve bilimsel ilkelerin her durumda geçerli olduğunu ifade eden kavram evrenselliktir (Hamilton, 1996:23). Diğer bir deyişle Aydınlanma düşüncesindeki evrensellik kavramı, bilimsel bir evrensellik düşüncesine dayanmaktadır. Bu dönemde bilgiye ulaşma ideali, farklı ülkelerden farklı insanları bir araya getirmiş ve aralarında ülkeden, dinden ya da aileden daha güçlü bir birliktelik ve sadakat yaratmış ve bu düşünürleri rekabet ve çatışmanın üzerinde evrensel bir birlik oluşturma çabasına yöneltmiştir (Somsen, 2008:363). Diğer bir deyişle akıl, bilim ve bilgi kavramları bütün bilişsel konulara kültürden ve değerden bağımsız, evrensel bir bakış açısıyla yaklaşılabileceği düşüncesine neden olmuştur.

Bireycilik: Aydınlanmanın bir diğer önemli kavramı da bireycilik kavramıdır. Bireycilik, bütün bilgi ve eylemler için başlangıç noktasının birey olduğu ve bireysel aklın daha üst bir otoriteye maruz bırakılmaması gerektiği düşüncesini ifade eder (Hamilton, 1996:23). Diğer bir deyişle Aydınlanma düşüncesinde insan, mükemmel ve akıllı bir varlık olarak merkezi bir konuma sahiptir. Bireysel ve toplumsal olarak insanın aklını kullanarak kendisini ve doğayı anlamasını ve bu yolla fiziksel, zihinsel ve ahlaki açılardan mükemmelliğe doğru ilerleme kapasitesini ifade etmektedir (Vural, 2002:128). Bireyci anlayışa göre toplum, çok sayıdaki bireyin düşünce ve eylemlerinin toplamıdır.

Özgürlük: Aydınlanma düşüncesinin bir diğer kavramı da bireycilik kavramıyla ilişkili olan özgürlük kavramıdır. Özgürlük kavramı inanç, ticaret, iletişim, toplumsal etkileşim, cinsellik ve mülkiyet gibi alanlarda feodal ve geleneksel sınırlılıkların kaldırılması gerektiği düşüncesini ifade eder. Aydınlanma düşünürleri, aydınlanmanın düşünün, sorgulayan, araştıran, eleştiren, özgür bireylerle gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir. Bu bireyler de ancak insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu toplumlarda yaşayabileceği için Aydınlanma düşüncesi yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının korunması gerektiğini savunur (Hamilton, 1996:23).

İnsan Doğasının Birliği: Aydınlanma düşüncesindeki bir diğer önemli kavram da insan doğasının birliği kavramıdır. Aydınlanma düşünürleri toplumsal konularda da doğa bilimlerinin yöntemini izlemeyi savunmuş, dışarıdan bir müdahale olmadığı sürece her şeyin doğal bir düzeni izleyeceğini, bu doğal düzenin insanlık için en yararlı düzen olacağını düşünmüşlerdir. Bu düşüncenin yansımaları, A.Smith'in piyasa ekonomisini dışarıdan müdahale edilmezse kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak görmesinde ve François Quesnay'ın ortaya attığı "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" şeklindeki serbest piyasa sloganında görülmektedir. Toplumsal olayların bu şekilde doğal akışına bırakılması, bütün insanların ortak özellik ve yeteneklere sahip olduğu varsayımına dayanıyordu (Callinicos, 2004:39). Örneğin Adam Smith, insanın doğasında işbölümü eğiliminin olduğunu, bu eğilimin bütün insanların ortak özelliği olduğunu ve insanların dışında hiçbir

Aydınlanmanın erken dönem düşünürlerinden Spinoza zıt dini fikirlere sahip olanlara hoşgörü gösterilmesi gerektiğini savunmuş, Decartes da ünlü "düşünüyorum, öyleyse varım" ifadesi ile bireylerin kendileri için düşünceleri gerektiğini ve yargılama için gelenek yerine aklın daha iyi bir temel oluşturduğunu ileri sürmüştür.

canlıda böyle bir eğilim olmadığını belirtiyordu (Callinicos, 2004:40). Hobbes da insanların doğal durumlarının savaş durumu olduğunu, bu durumdan kurtulmak için devletin kurulduğunu anlatırken yine insan doğasını genellemiştir. Bütün insanlar temelde aynı özelliklere sahip olduklarına, doğaları aynı olduğuna ve hepisi aynı şekilde akla sahip olduğuna göre, herkes kendini aklını kullandığında aynı doğru sonuçlara ulaşacaktır. Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesindeki insan doğasının birliği kavramı, insan doğasının temel özelliklerinin her yerde ve her zaman aynı olduğunu ifade etmektedir.

Hoşgörü (tolerans): Bireycilik, özgürlük ve insan doğasının birliği kavramları, Aydınlanma düşüncesindeki bir diğer önemli kavram olan hoşgörü kavramıyla ilişkilidir. Hoşgörü kavramı, dini ya da ahlaki inançları ne olursa olsun bütün insanların temel olarak aynı olduğu ve hiçbir medeniyetin niteliklerinin küçük görülemeyeceği düşüncesini ifade eder. Bu kavram bir yandan insan doğasının birliğini ve evrenselliğini, diğer yandan yine Aydınlanma döneminde gelişmeye başlayan kültürel görelilik düşüncesini yansıtmaktadır.

Laiklik: Aydınlanma düşüncesinin temel özelliklerinden birinin de laiklik olması, geleneksel dinsel otoritelerden bağımsız laik bilgiye duyulan ihtiyacı vurgular (Hamilton, 1996: 22-24). Aydınlanma düşüncesinde metafizik reddedilmiştir; çünkü Bilimsel Devrimin etkisiyle evrende özsel nedenler aranmaması gerektiğine, olay ve olguların sadece nedensellik ilişkisi içinde açıklanması gerektiğine inanılmıştır. Metafiziğin reddedilmesi de geleneksel otoritelere, özellikle de bilgiyi tekelinde bulunduran tutucu bir otorite olan Kiliseye karşı muhalefeti gerektiriyordu. Bu çerçevede Aydınlanma düşüncesinde toplumun yönetilmesinde dini ilkelere değil, akılcı ve bilimsel ilkelerin geçerli olması gerektiği düşüncesi egemendir. Böylece Aydınlanma düşüncesi ile birlikte doğaüstü olanın yerini doğal olan, dinin yerini bilim, bilginin kaynağı olarak Tanrı buyruklarının yerini doğa yasaları, bilgiyi üretenler olarak da din adamlarının yerini bilim insanları ve düşünürler almıştır. Toplumsal, politik ve dinsel sorunların tümünün çözümü için deneyim ve akıl yüceltilmiştir ve bilimsel bilginin kullanılması yoluyla toplumların ilerleyebileceğine, gelişebileceğine ve mükemmelleşebileceğine inanılmıştır (Bottomore ve Nisbet, 2002:19). Bu çerçevede Aydınlanma terimi toplumun cehaletle dolu karanlık bir uykudan uyanma, aydınlanma sürecini ifade etmek için kullanılmıştır; diğer bir deyişle aydınlanma, aklın ışığının batıl inançlarla dolu karanlık alanları aydınlatması olarak görülmüştür.

Aydınlanma düşüncesinin geleneğe karşı oluşu, evrene, dünyaya ve insan toplumlarına ilişkin dini metinlere dayanan kavramları çürütmesi anlamına gelir. Aydınlanma düşünürlerinin Kilise'nin bilgisine karşı çıkmaları, Tanrı'ya inanmadıkları anlamına gelmez. Aslında bu düşünürlerin çoğu dini inançlara sahiptir; ancak bu inanç onların ruhban sınıfına muhalefet etmelerine ve dinsel öğretilerin yerine bilimsel öğretilerin geçmesini istemelerine engel olmamıştır. Burada *Aydınlanma düşünürlerinin yapmak istediği, ruhban sınıfının bilgiyi elinde bulundurma ve iletme rolünü almaktır; çünkü toplumsal olarak neyin önemli bilgi olduğunu yeniden tanımlamak, bilgiyi din çemberinin dışına çıkarmak ve bilgiye yeni bir anlam yüklemek istemişlerdir*. Kilisenin mucize ya da benzeri kavramları ideolojik olarak kullandığını düşünmüş ve dünyanın bu tip dinsel kavramlarla açıklanmasına karşı çıkmışlardır (Hamilton, 1996: 30-31). Diğer bir deyişle Aydınlanma çağında din, toplumsal yaşamdan tamamen dışlanmamış, ancak dinin yaşamın tabi olacağı en üstün ilkeleri belirlemesine, bilgiye kaynak olmasına izin verilmemiş, Tanrı ile insan arasındaki ilişki tersine çevrilerek insan Tanrıya değil, Tanrı insana ba-

ğımlı olarak düşünölmeye başlanmıştır (Vural, 2002:130). Bu açıdan Aydınlanma düşünörleri dinde değışme ve yenileşmenin gerekli olduğunu savunarak batıl inançlardan ve çelişkilerden arındırılmış bir din anlayışı geliştirmişlerdir. Bu yeni anlayışa göre, Tanrı insanın evreni kendi aklını kullanarak anlamasını istemektedir (Çüçen, 2006:31).

Avrupa'da 18. yüzyıla dek dünyanın yaratılışı, insanın dünyadaki yeri, doğa, toplum, insanların görevleri gibi konulardaki bütün bilgiler Hristiyan Kiliselerinin hakimiyeti altındaydı. Bu geleneksel anlayışa göre evrenin merkezinde dünya, dünyanın merkezinde de Hristiyanlık bulunmaktadır. Bu geleneksel bakış açısına göre örneğin, dünya ve cennet birbirine fiziksel olarak bitişikti. Bir başka örnek verecek olursak, Bossuet'nin 1681 yılında yayınlanan ünlü Evrensel Tarih kitabına göre insanlık tarihi, 6000 yıl önce Adem ve Havva'nın Cennet'ten kovulması ile başlıyordu. Tüm evrenin tarihini anlattığını iddia eden bu kitapta örneğin, Çin uygarlığından bir kez bile bahsedilmiyordu (Hamilton, 1996:30). Diğer uygarlıkları inceleyen ve bu uygarlıkların gelişmiş yönlerinden bahseden ilk metinler, Aydınlanma düşünörleri tarafından kaleme alınmıştır. Kepler ve Kopernik'in 16. ve 17. yüzyıllarda yaptıkları astronomik keşifler, Galileo'nun gezegenlerin hareketleriyle ilgili yaptığı gözlemler, ampirik bilim denemeleri ve gezginler sayesinde uzak ve yabancı toplumlar hakkında daha fazla bilgi edinilmesi gibi etkenler sayesinde, geleneksel evren ve dünya anlayışına karşı çıkılmasını sağlayacak bilimsel ve ampirik bir zemin oluşturmuştur. Aydınlanma düşüncesi, bu zemine dayanarak dinsel otoriteye bağlı olan yerleşik *geleneksel* bilgi biçimlerini (örneğin dünyanın yaratılışına ilişkin İncil'e dayalı açıklamaları) yıkıp bunların yerine deneyime ve akla, yani bilime dayanan yeni bilgi biçimleri koymak istemişlerdir (Hamilton, 1996:30). Avrupa toplumunun geleneksel bir toplumsal düzenden ve dünya hakkında geleneksel bir dizi inançtan yeni toplumsal yapı biçimlerine ve dünya hakkında yeni, modern düşünme yollarına doğru bir değışim geçirmekte olduğunu belirten Aydınlanma düşünörleri, akıl ve bilim sayesinde meydana gelen bu değışimin toplumun daha iyi bir noktaya doğru ilerlemesini sağlayacağını savunmuşlardır.

Aydınlanma düşüncesi ile ilgili ayrıntılı bilgiye Dorinda Outram'ın "*Aydınlanma*" adlı kitabından (Çeviren: Sevda Çalışkan. Dost Kitabevi. 2007) ulaşabilirsiniz.

K İ T A P

Aydınlanma döneminde ortaya çıkan bu yeni düşünceler, toplumsal yaşama da yansımıştır. Artan bilgi edinme çabası, 1635'te kurulan Fransız Akademisi (Académie Française) ve 1645'te kurulan Londra Kraliyet Topluluğu (Royal Society of London) gibi bilimsel ve sanatsal çalışmalara adanmış ilk modern akademilerin kurulmasına yol açmıştır. Yine bu dönemde okuma salonları, okuma kulüpleri ve kafeler gibi mekânlar ortaya çıkarak yaygınlaşmıştır. Bu mekânlar insanların bir araya gelerek düşüncelerini paylaştıkları, çeşitli konuları tartıştıkları entelektüel alanlardır. Aydınlanma düşünörlerinin ortak çabası sonucunda ortaya çıkan büyük bir yayın olan *Ansiklopedi* (Encyclopédie) de Aydınlanma düşüncesini yansıtan klasik bir örnektir. Yayınlanması yirmi yıldan uzun süren Ansiklopedi, Aydınlanma düşünörlerinin uygulamalı bilimin yararlarına olan inançlarını temsil eder (Hamilton, 1996:28-29). Aydınlanma düşünörleri, bilgi alanlarını kesin sınırlarla birbirinden ayırmamış, herhangi bir alanda belgeli uzmanların bulunması görüşü Aydınlanma döneminde gelişmemiştir. Başka bir deyişle bu dönemde henüz bilim disiplinleri arasında bir ayrışma meydana gelmemiştir ve düşünörlere de birçok alanda birden çalışmalar yapmışlardır. Bunun altında yatan evrensellik ilkesine bağlı olarak Ay-

dınlanma düşünürleri, her eğitilmiş insanın ilkesel olarak her şeyi bilebileceğini varsaymıştır. Bunun sonucunda Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan yeni fikirler edebiyat, sanat, mimari gibi çok çeşitli alanlarda yankı bulmuştur.

Yukarıda *Ansiklopedi*'nin (Encyclopédie) ön kapağının içindeki çizim ve bu resimden bir ayrıntı gösterilmektedir. Çizimde ortada ayakta duran ve ışıkla çevrili olan figür gerçeği temsil etmektedir. Bu figürün hemen yanında duran gerçeğin üzerindeki örtüyü kaldırırken gösterilen iki figür ise aklı ve felsefeyi temsil etmektedir.

Aydınlanma Düşünürleri

Aydınlanma düşüncesi büyük ölçüde İngiltere, Fransa ve İskoçya'da şekillenmeye başlamış, daha sonra Almanya, İtalya, Avusturya-Macar İmparatorluğu, Rusya, Belçika, Hollanda ve Amerika'ya kadar yayılmıştır (Hamilton, 1996:27). Aydınlanma düşüncesinin tarihsel ve coğrafi olarak farklılık göstermesi çerçevesinde İskoç Aydınlanması, Fransız Aydınlanması ve Alman Aydınlanması gibi birbirinden farklı Aydınlanma akımlarından söz etmek mümkündür. İskoç Aydınlanmasının önce gelen isimleri arasında Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke ve David Hume sayılabilir. Fransız Aydınlanmasının öne çıkan isimleri arasında ise, Pierre Boyle, Voltaire, Montesquieu, J.J. Rousseau ve Diderot'nun yer aldığı söylenebilir. En önemli düşünürü I. Kant olan Alman Aydınlanması ise Almanya'daki feodal toplumsal yapı nispeten daha kapalı olduğu için diğerlerinden daha geç tamamlanan bir düşünce hareketi olmuştur.

Aydınlanma düşüncesinin, birbiriyle örtüşen ve yakından ilişkili olan üç nesil düşünürün çalışmalarından oluştuğu söylenebilir. Bu nesillerden ilkinin en tipik örnekleri, 17. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olan Voltaire (1694-1778) ve Montesquieu'dur (1689-1755). Voltaire ve Montesquieu'nun düşünceleri, yeni ve tartışma yaratan çalışmalar yapmış olan İngiliz siyaset felsefecisi John Locke'un (1632-1704) ve doğa bilimcisi Isaac Newton'un (1642-1727) çalışmalarından etkilenmiştir. İkinci nesil, David Hume (1711-76), Jean-Jacques Rousseau (1712-78), Denis

Diderot (1713-84) ve Jean d'Alembert (1717-83) gibi düşünürleri içerir. Bu nesildeki düşünürler, ruhban sınıfı muhalifliğini bilimsel yönetime duydukları ilgi ile birleştirerek tutarlı, modern bir dünya görüşü geliştirmişlerdir. Üçüncü nesil, Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-90), Anne Robert Turgot (1727-81), Marquis de Condorcet (1743-94) ve Adam Ferguson (1723-1816) ile temsil edilen nesildir. Bu neslin başarısı, Aydınlanmacı dünya görüşünü daha da geliştirerek epistemoloji, ekonomi, sosyoloji, politik ekonomi gibi uzmanlaşmış disiplinlerin ilk örneklerini vermeleridir (Hamilton, 1996:26).

VOLTAIRE
(1694-1778)

VICO
(1668-1774)

MONTESQUIEU
(1689-1755)

ROUSSEAU
(1712-1778)

KANT
(1724-1804)

VOLTAIRE (1694-1778): Voltaire, Fransız düşünür François Marie Arouet'nin yazılarında kullandığı adı, yani mahlasıdır. 1720'lerde İngiltere'yi ziyaret eden Voltaire, Locke'un ampirizmini, Bacon'ın bilimsel yöntemin kullanılmasına ilişkin fikirlerini, Newton'un evren hakkındaki bilimsel bilgiler konusundaki başarılarını ve İngiliz toplumunda görülen dinsel çoğulculuk ve hoşgörüyü birleştirerek 1732 yılında *Felsefe Mektupları* adlı ünlü eserini yayınlamıştır. Sanat ve bilimde kullanılabilen bilginin uygulanması sayesinde toplumların nasıl ilerleyebileceğini anlamaya çalışan bu eser hemen yasaklanmış, yakılmış ve bu sayede büyük bir başarı kazanarak yeni bilimsel yöntemler hakkındaki bilginin topluma yayılmasında etkili olmuştur. Her ne kadar bu dönemde Fransa'da nüfusun ancak üçte biri okur yazar olsa da aklın ve bilginin kullanılması yoluyla değişimin sağlanabileceğini gösteren bu eser toplumda önemli değişiklikler yaratmıştır (Hamilton, 1996:37-38).

VICO (1668-1774): Giambattista Vico, Napoli'de doğmuştur. Francis Bacon'ın doğa incelemeleri için geliştirdiği metodun tarih ve toplum incelemelerine de uygulanabileceğini düşündüğü için Vico tarih felsefesinin kurucularından ve toplum biliminin öncülerinden biri kabul edilir. *Yeni Bilim'in İlkeleri* (1725) adlı kitabında Vico, toplumsal yaşamın ilkelerinin insan aklının geçirdiği değişimlere, diğer bir deyişle tarihin üç aşamasına bağlı olduğunu belirtir ve tarihi de Tanrılar Çağı, Kahramanlar Çağı ve İnsanlar Çağı olmak üzere üç ayrı aşama ile açıklar. Beş ciltten ve bir sonuç kısmından oluşan bu eserde Vico, tarihin çağları arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmakta ve insan gelişiminin her bir aşamasının kültürel niteliklerini betimlemeye çalışmaktadır. Vico, toplumdaki bireylerin siyasal davranışlarını belirleyen toplumsal durumları olduğunu belirtmiş, toplumdaki uyumsuzlukların sınıf ve meslek farklılıkları gibi bireylere değil, toplumsal yapıya bağlı farklılıklardan kaynaklandığını, bu nedenle herhangi bir uyumsuzluk ortadan kaldırılabilirse bile yeni bir uyumsuzluğun meydana geleceğini savunmuştur. Vico'ya göre bireylerin yaşamlarını geliştirmenin tek yolu kültür ve öğrenmedir (Maiullari, 2000:2) ve ideali de edebiyatın ve kültürün egemen olduğu bir düzenin yaratılmasıdır. Vico'nun sosyoloji açısından önemi, toplumsal yaşamda genel nitelikteki ve süreklilik arz eden olaylarla ilgilenmiş olması ve toplumsal yaşamın gelişimini insan düşüncesinin gelişimine bağlı olarak açıklamasıdır.

MONTESQUIEU (1689-1755): Charles-Louis de Secondat Montesquieu, Fransa'da aristokrat bir ailede doğmuş, tarih, hukuk ve psikoloji alanlarında çalışmıştır. Montesquieu toplumların kültürel çeşitliliğini görmezden gelen genellemelere varmamaya çalışmış, bu açıdan o döneme kadar yaygın olan anlayışın aksine olması gerekenin değil, var olanın açıklanması gerektiğini savunmuştur. Montesquieu toplumsal kurumların, özellikle de yasaların coğrafya ve kültürle ilişkili olduğunu savunmuş ve toplumlarda gözlemlenen çeşitliliği nedensel bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. *Kanunların Rubu* (1748) adlı eserinde; iklim, coğrafya, nüfus, din, eğitim ve yönetim biçimleri gibi ekolojik ve toplumsal faktörlerin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini incelemiş ve bu etkenler üzerinden toplumsal olayların ardındaki nedenleri ortaya koymaya çalışmıştır. Montesquieu gözleme özel bir önem vermiş, toplumsal ve tarihsel gelişmenin kanunlarını ortaya çıkarmak için gözlemlerine dayalı ilkeler formüle etmiş ve toplumların işleyişinde belli düzenlilikler olduğunu ortaya koymuştur. Toplumsal olguların incelenmesinde karşılaştırmalı yöntemi geliştirmiş, mevcut yönetim biçimlerini inceleyerek karşılaştırmış, doğada olduğu gibi toplumda da toplumun işleyişini açıklayan yasalar olduğunu ve toplumsal alanda yasaların toplum tiplerine bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Toplum yapısının toplumdaki demografik ve sosyal değişkenlerle belirlendiğini, Cumhuriyet, Monarşi ve Despotizm gibi hükümet tiplerinin de rastlantı sonucu değil, belirli toplumsal yapı özelliklerinin etkileri ile ortaya çıktığını savunmuştur. Bu çerçevede Montesquieu'ya göre Cumhuriyetin altında yatan ilke erdem, monarşinin altında yatan ilke onur ve despotizmin altında yatan ilke de korkudur. Montesquieu cumhuriyetçiliği savunmuş, despotizmden korunmak için İngiltere'de gözlemlediği güçler ayrılığı ilkesini benimsemiştir (Loyal, 2006:400).

K İ T A P

Vico, Montesquie ve diğer bazı Aydınlanma düşünürleri hakkında daha ayrıntılı bilgiye Alan Swingewood'un "Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi" (Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1998) adlı kitabından ulaşabilirsiniz.

ROUSSEAU (1712-1778): Jean Jacques Rousseau, İsviçre'de bir sanatçının oğlu olarak doğmuştur. Rousseau insanın kişiliğini içinde yaşadığı toplumsal koşulların oluşturduğunu savunmuştur. Rousseau, doğa durumunda insanların eşit ve özgür olduklarını, mülkiyetin ortaya çıkmasından sonra ise, toplumda eşitsiz bir ortam oluştuğunu belirtir. Rousseau, gerçek toplum düzeninin, üyelerin karşılıklı yükümlülüklerinin olduğu bir sözleşme düzeni olduğunu savunmuştur. Toplumsal sözleşmeyle tüm toplumun yararının savunulduğunu, bu nedenle bu sözleşmenin yasalaştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Rousseau'ya göre bireyler toplumsal sözleşmeye uydukları sürece özgür olacaklardır, yani özgürlük ancak düzenli bir birliktelik içinde mümkün olacaktır. Toplumsal sözleşme eşitliği koruyacak ve doğa durumundayken eşit olan ve daha sonra bu eşitliği kaybetmiş olan insanlar, bu sözleşme sayesinde yeniden yasal eşitliğe sahip olacaklardır. Rousseau geleneksel toplumu eleştirmiş, toplumsal baskılardan kurtulmayı sağlayacak bireysel bir özgürlük anlayışını savunmuştur. Toplumsal sözleşmeyle her bir bireyin toplumun diğer üyelerinden bağımsız olacağını, sadece ve tamamen devlete bağlı olacağını belirtir; çünkü Rousseau'ya göre bireylerin özgürlüklerini garanti altına almanın tek yolu budur. Bu nedenle devletten bağımsız bir toplum anlayışı geliştirmez (Nisbet, 1943:40).

KANT (1724-1804): Immanuel Kant “Saf Aklın Eleştirisi” adlı eseriyle Alman Aydınlanmasında akıl ve akılcılık kavramlarının öne çıkmasını sağlamıştır. Kant Aydınlanmayı insanların başkalarının rehberliğine ihtiyaç duymadan, önyargılarla kirlenmemiş olan kendi akıllarını kullanarak daha önce maruz kaldıkları olgunlaşmamışlık, ergenlik durumundan kurtarmaları olarak görür (Vural, 2002: 128). Kant’a göre Aydınlanma döneminin sloganı “Bilmeye cüret et!” cümlesidir. Bu ifade, o döneme kadar bilgiyi kendi otoritesi ve tekeli altında tutan ruhban sınıfına karşı, Aydınlanma hareketinin merkezindeki laik düşünsel karakteri özetlemektedir.

Kant, Aydınlanma döneminin sloganının “Bilmeye cüret et!” cümlesi olduğunu belirtir. Bu ifade, o döneme kadar bilgiyi kendi otoritesi ve tekeli altında tutan ruhban sınıfına karşı, Aydınlanma hareketinin merkezindeki laik düşünsel karakteri özetlemektedir.

Kant’ın aydınlanmayla ilgili günümüzde önemini halen koruyan makalesini Toplumbilim dergisinin Aydınlanma Özel Sayısı’ndan okuyabilirsiniz. (Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir?” Sorusuna Yanıt (1784)”, Çeviren: Nejat Bozkurt, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı: 11, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, sayfa: 17-21.)

MAKALE

Aydınlanma Düşüncesinin Sosyolojinin Doğuşu Üzerindeki Etkisi

Aydınlanma düşünürlerini kendi dönemlerindeki diğer düşünürlerden ve diğer düşünsel yaklaşımlardan ayıran dört temel yön olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan *ilki* ruhban sınıfına muhalif olmaları; *ikincisi* ampirik bilginin önemine duydukları inanç; *üçüncüsü* teknolojik ilerlemeye duydukları ilgi ve *dördüncüsü* de yasal ve yapısal reform istekleri, yani kıta Avrupa’sındaki mutlakiyetçi yapıların yerine İngiltere’dekine benzer, daha özgürlükçü bir yasal düzen kurma istekleridir (Hamilton, 1996:36). Bu yeni düşünceler, David Hume’un “**ahlak bilimleri**” olarak adlandırdığı psikoloji, politik ekonomi ve henüz oluşumu tamamlanmamış sosyolojiden oluşan küçük bir grup bilimi doğurmuştur. Ahlak bilimleri, kendine model olarak Newton fiziğini almış, bu bilimleri savunanlar ahlak felsefesinin deneysel fizik yapar gibi yapılması gerektiğini savunmuşlardır (Callinicos, 2004:36). Ahlak bilimleri ile ilgilenenler, toplumların nasıl örgütlendikleri, nasıl geliştikleri ve insan ilişkileri gibi sosyolojik nitelikteki konular üzerinde durmuş ve bu bilimlerin insanların batıl inançlardan, cehaletten, ideolojiden ve feodal toplumsal ilişkilerden kurtulmasının başlangıcı olduğunu düşünmüşlerdir. İnsan bilimine ulaşmak için Ahlak felsefesini yeniden formüle eden bu düşünce tarzında insan doğası ve insan psikolojisi önemli ve merkezi kavramlar haline gelmiştir. Aydınlanma düşünürleri, insan zihninin boş bir sayfaya benzediğini ve elde edilen bütün bilgi ve duyguların deneyimin ürünü olduğunu ileri süren John Locke’un ampirist düşüncelerini devralmış ve ampirik farklılıklar gösterse de temelde insan doğasının aynı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aydınlanma “düşünürlerinin geliştirdiği *insan bilimi* kesinlikle ampiriktir (Hamilton, 1996:36-37).

Ahlak bilimleri, sosyoloji ve diğer sosyal bilimler için bir dönüm noktası olmuş ve 19. yüzyılın başlarında profesyonel disiplinler haline gelmeleri için gerekli temeli oluşturmuştur.

Bilimsel başarılar, rasyonel ve ampirik temelli bir yöntem kullanılarak dinsel dogma ya da hurafelerden bağımsız bir bilgi biçimi oluşturulabileceğini gösterdiği için, Aydınlanma düşünürleri ahlaki konularla ilgilenirken ahlak felsefesini teolojeye olan bağımlılığından kurtarmaya, bilimsel ve rasyonel bir temele oturtmaya ve buradan nesnel bilgi üretmeye çalışmışlardır. Hristiyanlıktan ya da feodalizmden türeyen baskıcı değerlere ve bu değerlere dayalı toplumsal kurumlara karşı koymak için bilimi ve akıllı kullanmak istemişlerdir. Ancak bilimsel yöntemde olgular ve değerleri birbirinden ayırmıştır, yani bilim değerlerden bağımsızdır. Bu nedenle bilimin üreteceği bilgi, ne kadar “aydınlanmış” olursa olsun hiçbir toplumsal düzenlemeye özel bir statü veremez. Aydınlanma düşünürleri bunu konuyu yeterince dikkate almamış, yani *bilim değerlerden bağımsız olduğu için benimsedikleri*

Natüralizm, toplumsal olguların ruhsal ya da metafizik dünyadaki değil, doğal dünyadaki neden sonuç ilişkileriyle tamamen açıklanabileceği düşüncesidir.

Aydınlanma düşünürleri, sosyal bilimlerde natüralizmin ve önyargıların kontrolünün gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

*toplumsal ve kültürel değerleri yüceltmek için bilimsel bir zemin oluşturma*nın çok zor olduğunu ön görememişlerdir (Hamilton, 1996:41).

Aydınlanma düşünürleri, doğa bilimlerinde görülen iki önemli koşulun sosyal bilimlerde gelişmesini sağlamışlardır. Bu iki koşul, **natüralizm** ve **önyargıların kontrolü**dür. Natüralizm, toplumsal olguların ruhsal ya da metafizik dünyadaki değil, doğal dünyadaki neden sonuç ilişkileriyle tamamen açıklanabileceği düşüncesidir. Önyargıların kontrol edilmesi ise ampirik çalışmaların sonuçlarını etkilemeyi engellemek için değer yargılarından arınmış olma gereği, diğer bir deyişle nesnelliktir. Aydınlanma düşünürleri teorilerinin değerlerle değil, gerçeklerle sınanmasını istemişlerdir. Her ne kadar bilim insanların değer yargılarından tamamıyla arınmasının mümkün olup olmadığı tartışmalı ise de sosyal bilimcilerin araştırmalarında sonuçları etkilememek için kendi önyargılarından kaçınmaları gerektiği açıktır. Natüralizmi ve nesnelliği sağlamaya çalışan, aklı, ampirizmi ve hümanizmi vurgulayan Aydınlanma düşünürleri, toplumsal kurumların iyileştirilmesi girişimlerinde **bilimsel yöntemin** kullanılmasını sağlayarak natüralizm koşulunu, **kültürel görelilik** düşüncesini geliştirerek de önyargıların kontrolü koşulunu yerine getirmiş, bu koşulların sosyal bilimlerde gelişmesini sağlamışlardır (Hamilton, 1996: 42). Şimdi bu iki özelliği biraz inceleyelim:

a) Bilimsel Yöntemin Kullanılması:

Bilimsel yöntemin kullanılması, Aydınlanma düşünürlerinin insan ilişkileri konusundaki bilimsel bilgilerin toplumsal kurumların dönüştürülmesine doğrudan uygulanabileceğine inanmalarına neden olmuştur. Başka bir deyişle hem aklın hem de ampirik kanıtların kullanılması sadece doğa bilimleriyle sınırlı kalmamış, toplumsal yaşamın anlaşılması çabalarına da yansımış, piyasaların nasıl işlediği, hangi yönetim tarzının daha iyi olduğu, nüfus artışının kıtlığa yol açıp açmayacağı gibi çeşitli soruların cevapları bu yeni yolla aranmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde örneğin Hobbes (1588-1679) ve Locke (1632-1704) sosyal ve politik konuları ele alırken laik ve tarihsel bir bakış açısı kullanmışlar, insan ilişkilerinin kesin tarihsel koşullar içerisinde insanlar tarafından üretildiklerini ve bu koşulların neden böyle oldukları bilinirse, koşulların iyileştirilebileceğini savunmuşlardır. Bununla birlikte, Hobbes da Locke da insan ilişkileri tarafından üretilen bu toplumsal ve politik düzenlemelerin değişmez bir insan doğasına bağlı olduğu fikrini temel almışlardır. Başka bir deyişle, *insanların toplumsal koşullardan bağımsız doğal bazı özelliklere sahip olduğunu* ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Hobbes insanların doğa durumunun savaş durumu olduğu ve şiddet içerdiği sonucuna varmış ve bu nedenle toplumsal yaşamı düzenlemek için güçlü bir devlet gerektiğini savunmuştur; yani teorisinin temelinde toplumun nasıl işlediğini belirleyen bir insan 'doğası' anlayışı vardır. Rousseau ise (1712-78) Eşitsizliğin Kökenleri adlı eserinde Hobbes'un düşündüğü şekliyle bir doğa durumunun hatalı olduğunu ileri sürerek Hobbes'in doğa durumu olarak adlandırdığı şeyin çağdaş toplumlarda yaşayan insanların sahip olduğu değer ve eğilimlere bağlı olduğunu savunmuştur. Bu örnekten de görüldüğü gibi, *toplumsal, ekonomik ve tarihsel süreçler, kendi yasaları olan daba karmaşık olgular olarak düşünölmeye ancak 18. yüzyılda başlanmıştır*. Bu konuda özellikle Vico'nun (1668-1774) ve Montesquieu'nun (1689-1755) çalışmaları etkili olmuştur. Vico'nun 'Yeni Bilim' (1725) ve Montesquieu'nun 'Kanunların Ruhu' (1748) adlı eserleri, farklı toplumsal koşulların farklı kültürel ve maddi olarak nasıl belirlendiklerini açıklamaya çalışan eserlerdir. Artık belirli toplumlar ve bu toplumların işleyişinden bahsederken karmaşık tarihsel, hatta çevresel faktörlere de değinilmeye başlanmıştır.

b) Kültürel Görelilik:

Aydınlanma düşünürleri, gezginlerin ve misyonerlerin yabancı ülke ve kültürler hakkında yazdıkları yazıları kullanarak insan doğasının temelde aynı olduğunu ve sadece ekolojik ya da politik koşullar gibi belirli yerel koşullar ve özel durumlar nedeniyle farklılaştığını göstermeye çalışmışlardır. Kültürel görelilik, diğer kültürleri yargılamayı sağlayacak mükemmellik standartlarına sahip herhangi bir kültürün var olmadığı düşüncesidir ve bu düşünce, Aydınlanma düşünürlerinin, Avrupa toplumunun toplumsal örgütlenmenin en iyi ya da en gelişmiş biçimi olmadığını fark etmelerini sağlamıştır. *Aydınlanma düşünürlerinin diğer kültürlerle duydukları bu ilgi, sosyal bilimlerin temel bileşenlerinden biri olan kültürler arası karşılaştırmanın gelişmesini sağlamıştır.* Bununla birlikte, kültürel görelilik düşüncesi bütün Aydınlanma düşünürleri tarafından aynı ölçüde benimsenmemiş, bazı düşünürlerin insan gelişiminin aşamalarına ilişkin geliştirdikleri modellerde modern Avrupa toplumları en ilerlemiş toplumlar olarak sunulmuştur (Hamilton, 1996:42).

Aydınlanma düşünürlerinin çalışmalarına genel olarak bakıldığında, Aydınlanma düşüncesinde bir yandan hümanizmin geliştirildiği, aklın, özgürlüğün ve bireyciliğin vurgulandığı, diğer yandan toplum ve toplumsal gelişme kavramlarının nesnel güçler olarak görüldüğü söylenebilir. Aydınlanma düşüncesinde doğa bilimlerinin toplum incelemeleriyle ilişkisinin üzerinde durulması ve toplumsal dünyanın bilimsel yolla kavranmasının hedeflenmesi, sosyolojinin gelişmesinde özellikle etkili olmuştur. Aydınlanma, modern bilimin ilkeleri üzerine kurulmuştur ve bilim konjonktüre değil, olgulara dayalıdır ve bu nedenle pozitiftir (Swingewood, 1998:48). Aydınlanma düşüncesinin bu yönleri, 19. yüzyıl pozitivizmini oluşturan kökenleri meydana getirir.

Aydınlanma, toplum hakkında düşünmenin yeni ve modern yolu olduğu için sosyolojinin doğuşunda ve gelişiminde önemli bir rol oynamış, Comte'in "pozitivizminin" öncüsü olmuştur. Aydınlanmanın özgürlüğü, rasyonelliği, evrensel idealleri ve akli amaçlaması, toplumsal dünya hakkında rasyonel düşünme yoluyla toplumda ilerlemenin sağlanabileceği düşüncesini doğurmuştur. Sosyolojinin kurucuları, Aydınlanmanın bireyci felsefesine karşı çıksalar da sosyolojiyi temel olarak bu ilerleme düşüncesi üzerinde yükselen bir bilim olarak inşa etmeye çalışmışlardır.

DİKKAT

Siyasal Devrimler

Aydınlanma düşünürlerinin fikirleri, Ruhban sınıfı ve kısmen mutlakiyetçi rejimler dışında geleneksel toplum yapısını yıkmaya, toplumsal bir devrim gerçekleştirmeye yönelik değildir. Bunun en önemli nedeni bu düşünürlerin çoğunun kültürlü, eğitilmiş ve müreffeh bir elit içinde doğmuş olmalarıdır. Başka bir deyişle, mevcut toplum yapısı Aydınlanma düşünürlerinin kendi kişisel çıkarlarına aykırı değildir. Aydınlanma düşünürleri geleneksel toplumsal düzenden çok geleneksel dinsel düzene muhaliftirler ve *kendilerini isyancı ya da devrimci olarak nitelendirmemiş, ilerlemenin bu yeni fikirlerin etkili kişiler arasında yayılması sayesinde mevcut toplumsal düzen içinde gerçekleşebileceğine inanmışlardır* (Hamilton, 1996:32-33).

Her ne kadar Aydınlanma düşünürlerinin kendileri devrimci olmasalar da Fransız ve Amerikan Devrimleri sonrasındaki siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimleri, Aydınlanma düşüncesinden etkilenmiştir. Örneğin, Amerikan Devrimi sonrasında kurulan yeni Cumhuriyet'in Anayasası, insan doğasının birliği, eşitlik, hoşgörü,

On sekizinci yüzyılda başlayan ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca çeşitli toplumlarda yaşanan siyasal devrimler ve Endüstri Devrimi, toplumsal yapıda önemli değişikliklere neden olmuş ve sosyolojinin doğuşunda etkili olmuşlardır.

1780'lerden itibaren çoğu alt orta sınıftan gelen gazeteciler ve yazarlardan oluşan yeni bir toplumsal grup, Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinin basitleştirilmiş ifadelerini yayınlarak bu fikirlerin geleneksel toplum yapısının kendilerine fazla bir seçenek sunmadığı mülksüz alt orta sınıf mensuplarına yayılmasını sağlamıştır.

düşünce ve ifade özgürlüğü gibi birçok Aydınlanma kavramını savunmuştur. Fransız Devrimini gerçekleştirenlerin düşünceleri de Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau, Condorcet ve Benjamin Franklin gibi Aydınlanma düşünürlerinin düşüncelerine dayanmaktadır (Hamilton, 1996:47). Buradan da anlaşılacağı gibi Aydınlanma düşünürleri on sekizinci yüzyılda Fransız Devrimi ile başlayan ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca çeşitli toplumlarda yaşanan siyasal devrimlerin nedenlerini yaratmamışlardır; ancak bu devrimleri gerçekleştirenleri harekete geçirmişlerdir. Başka bir deyişle, geleneksel toplum yapısının çözülmesinden ve yıkılmasından sorumlu olan Aydınlanma düşünürlerinin eserleri değildir. Bu nedenle, Amerikan ve Fransız Devrimlerini sadece Aydınlanma düşüncelerinin uygulamaya geçmiş hali şeklinde düşünmek yanıltıcı olur. Aydınlanma ilkelerinin etkisinin Devrimi yaratmadığı, aksine, Devrim sayesinde bu ilkelerin etkisinin bu derece arttığı ileri sürülmektedir (Hamilton, 1996:46). Aydınlanma çağındaki düşüncelerin popülerleştirilip daha geniş kitlelere yayılması, Fransız Devrimine yakın tarihlerde gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle Aydınlanma dönemindeki düşünceler, Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkili olmuş, Fransız Devrimi de Aydınlanmanın özgürlük, hoşgörü ve laiklik gibi düşüncelerinin uygulanmasına olanak sağlamıştır (Hamilton, 1996:48).

DİKKAT

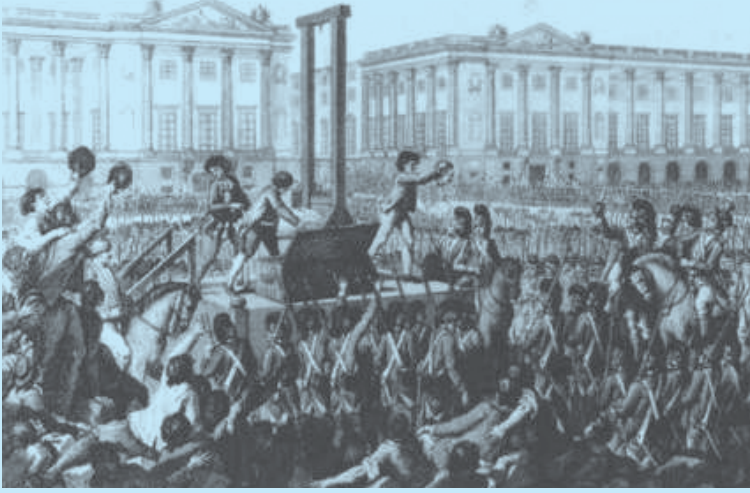

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki eşik olarak görülen Amerikan ve Fransız Devrimleri, feodalizmin ve mutlakiyetçiliğin sonunu ve kapitalist toplumda egemen sınıf olarak burjuvazinin doğuşunu sembolize eder.

Aydınlanma düşüncesinin dayandığı ilkeleri içeren yeni toplumsal örgütlenmeler yaratılmasını sağlayan siyasal devrimler, sosyolojinin ortaya çıkışında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu devrimlerin toplumlar açısından olumlu sonuçları olmakla birlikte, devrimlerin etkisiyle toplumsal düzen bozulmuş, toplumsal yaşamda kaos ve düzensizlik yaşanmaya başlanmıştır. Bu düzensizlik ve kargaşa, dönemin düşünürlerinin toplumsal düzenin yeniden nasıl kurulabileceği ile ilgili sorular sormalarına neden olmuştur. Bu dönemde bazı düşünürler, Orta Çağ'ın nispeten barışçıl ve düzenli günlerine geri dönmek istemiş, diğer bazı düşünürler ise, toplumsal değişimin böyle bir geri dönüşü imkansız hale getirdiğini fark etmiştir. Bu düşünürler, siyasal devrimlerle altüst olan toplumlarda toplumsal düzenin yeniden kurulması için yeni temeller aramaya başlamışlardır. Bu değişimleri anlayabilmek için Fransız Devrimi üzerinde biraz duralım.

Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, on sekizinci yüzyıl sonunda Fransa'da monarşinin yıkılmasına ve cumhuriyetin kurulmasına yol açan politik olayların bütününe verilen addır. Devrim 1789 yılında başlamış, Kral 16. Lui önce tahttan indirilmiş, ardından kraliyet ailesiyle birlikte idam edilmiş, yönetim radikal grupların eline geçmiş ve izleyen aylarda devrim karşıtı olduğu düşünülen binlerce kişinin idam edildiği bir terör dönemi yaşanmıştır. 1799 yılında Napoleon Bonaparte'ın diktatörlüğü ile Fransız Devriminin resmi olarak sona erdiği kabul edilmektedir.

Fransa kralı 16. Lui'nin idamı

Fransız Devrimi'nin başlamasından yaklaşık dört yıl sonra birbirine zıt politikaları destekleyenler arasındaki çatışmaya bağlı olarak 5 Kasım 1793 - 27 Temmuz 1794 tarihleri arasında yaklaşık on ay boyunca *terör dönemi* olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde, "devrim düşmanları" olarak nitelendirilen insanlar kitlesel olarak idam edilmiş, daha sonra bu idamları gerçekleştirenler de idam edilmiştir. Toplumsal yaşamda kaos ve paranoyanın hakim olduğu bu dönemde, tahmini olarak 16,000 - 40,000 arasında kişinin idam edildiği düşünülmektedir. Fransa, Fransız Devriminin yarattığı siyasal kaos ortamından 1799'da Napoleon'un mutlak iktidarı ile çıkmış, toplumsal düzenin yeniden inşası ise daha da uzun sürmüştür.

Fransız Devrimi, Avrupa toplumunda yıllar önce başlayan düşünsel, toplumsal ve ekonomik değişimlerin bir sonucudur. Fransız Devrimi ile birlikte Fransa'da mutlak monarşi yıkılmış, Kilise'nin otoritesi büyük ölçüde zayıflamış, cumhuriyet kurulmuş, Avrupa'ya uzun zaman egemen olan feodal toplum yapısı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu devrimle birlikte Montesquieu'nun benimsediği güçler ayrılığı ilkesi hayata geçmiş, Rousseau'nun savunduğu gibi bütün insanların doğuştan birbirleriyle eşit olduğu kabul edilerek Fransa'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi kabul edilmiş, geleneğe karşı aklı savunan Aydınlanma düşüncesi ve Aydınlanmanın özgürlük, bireycilik, laiklik gibi ilkeleri siyasal ve toplumsal yaşama yansımaya başlamıştır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, insanların eşit doğduğunu ve eşit yaşamaları gerektiğini, kimsenin dini inançları ya da sosyal konumu nedeniyle dışlanamayacağını ve ayıplanamayacağını, mutlak egemenliğin ulusa ait olduğunu ve bir kişi ya da grubun elinde toplanamayacağını, ulusun onayını almayan bir iktidarın meşru olamayacağını, devlet yönetimindekilerin ulusa karşı sorumlu olduğunu belirtmektedir. Böylece Fransız Devrimi, orta sınıfların yükselişini sağlamış, siyasal iktidar anlayışında köklü bir değişikliğe neden olmuş, tek rasyonel yönetim biçiminin demokrasi olduğu düşüncesinin yaygınlaşmasında, ulus devlet ve milliyetçilik akımlarının başlamasında ve diğer ulusların kendi siyasal birliklerini kurmalarında etkili olmuştur.

DİKKAT

Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi, önceki toplumsal normların yıkılmasına ve modern endüstriyel toplumun doğuşuna bağlı olarak sosyolojinin gelişiminde büyük etkiye sahip olmuşlardır. Fransız Devrimi Fransa'nın toplumsal ve siyasal yapısını değiştirmiş, orta sınıfların güçlenmesine ve bireysellik, özgürlük ve eşitlik ilkelerine dayanan rasyonel ve laik bir devletin kurulmasına yol açmış, diğer ülkelerde de benzer devrimlerin yapılmasında etkili olmuştur

Fransız Devrimi'nin sosyolojinin doğuşu üzerindeki en önemli etkileri, sosyolojinin ayırt edici inceleme nesnesi olan toplumsal grup kavramıyla (Nisbet, 1943:36) ilgilenmeye başlamasını sağlaması ve Devrimin neden olduğu toplumsal kargaşa ortamında sosyolojinin ortaya çıkışını sağlayan temel sorunun, yani toplumsal düzenin yeniden nasıl inşa edileceği sorusunun sorulmasına neden olmasıdır. Fransız Devrimi sırasında, Kilisenin bağımsız bir toplumsal örgüt olarak gücü yok edilmiş, topraklarına el konmuş, manastırları ve okulları kapatılmış, ruhban sınıfı mensupları devlet memurları haline gelmiştir. Eğitim sadece devletin yürütebileceği bir işlev olarak kabul edilmiş, okullar ve üniversiteler devlet tekeline alınmış ve eğitimin herkesin temel ihtiyacı olduğu kabul edilmiştir. Aile kurumu bir dönüşüm yaşamış, boşanma hakkı tanınmıştır (Lamanna, 2002:21). Toplumsal örgüt olarak devlet, gücünün doruğuna ulaşırken insanları toplumun politik olmayan alanlarında birleştiren bağlar zayıflamış, toplum atomize olmuştur (Nisbet, 1943:41). Devletin bu şekilde merkezileşmesi, ahlaki bir çözümü beraberinde getirmiştir (Nisbet, 1943:44). Fransız Devrimi laik ve rasyonel olan, Aydınlanma düşüncesinin yasal ve politik ifadesi olan bir devlet yaratmış, ancak toplumsal normları Katolik ve muhafazakar toplumsal miras biçimlendirmeye devam ettiği için geleneksel kanatta olanlar toplumdaki ve toplumsal kurumlardaki bu değişimi eleştirmiş, Fransız Devriminin yeterince başarılı olmadığını ve devrimin liberal bireycilik anlayışının on dokuzuncu yüzyıl Fransa toplumuna çok uzak olduğunu savunmuşlardır (Lamanna, 2002:22).

Comte'a göre Fransız Devrimi toplumsal bağların çözülmesine, ahlakın ve toplumsal dayanışmanın zayıflamasına neden olmuştur ve devletin temel toplumsal işlevlerini aile veya din gibi başka araçlara devretmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle Comte, Fransız Devrimi sonrasında şekillenen yeni toplumun insanları birbirine bağlayan birincil bağları çözdüğünü, dolayısıyla sorunun politik ya da ekonomik değil, toplumsal olduğunu düşünür (Nisbet, 1943:44). Ona göre Fransa'da yaşanan karışıklıklar, bireyin kiliseden, aileden, topluluktan kopararak izole edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Comte ve ilk dönem sosyologlar, ahlaki ve teorik olarak toplumsal grupların önemli olduğunu, din, aile, topluluk gibi kurumların toplumsal dayanışma ve toplumsal kontrol açısından işlevsel olduğunu, insanların içinde yaşadıkları toplumsal gruplara bağlı olduklarını ve bu gruplar tarafından şekillendirildiklerini vurgulamışlardır (Nisbet, 1943:44,45). Fransız devriminin yarattığı ortam içinde önem kazanan bu kavramlar, ilk dönem sosyolojinin en önemli kavramlarından olmuşlardır. Sosyolojiyi on sekizinci yüzyıl sonunda ortaya çıkan siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji gibi alanlardan ayıran en önemli özelliğin bu olduğu söylenebilir. Bu üç bilim, Fransız devrimi ile birlikte güçlenen devletle, devletin finansmanı ve ekonomisiyle ve bireysel olarak vatandaşlarıyla ilgilenirken, sosyoloji Fransız devriminin tahrip ettiği toplumsal gruplarla ilgilenmiştir (Nisbet, 1943:45).

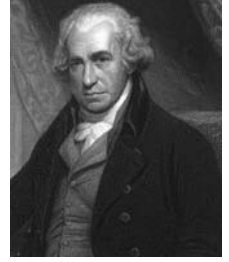
Endüstri Devrimi

Endüstri devrimi terimi, teknolojik, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan büyük çaplı değişimleri ifade eden bir terimdir. Bu değişimler, ilk olarak 1760-1850 yılları arasında İngiltere’de başlamış, on dokuzuncu yüzyıl içinde Batı Avrupa’ya, Amerika’ya, Japonya’ya ve Rusya’ya yayılmıştır. Endüstri Devrimi, bir seferde meydana gelen bir olay değildir. Endüstri Devrimi batı toplumlarının tarım toplumlarıken endüstri ağırlıklı toplumlar haline gelmelerini sağlayan birbiriyle ilişkili bir dizi gelişmeyi ifade etmektedir.

Endüstri Devrimi’nin merkezinde bilimsel bilginin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda pratik amaçlara yönelik olarak kullanılması bulunmaktadır. Daha önce üretim için büyük ölçüde insan ve hayvanların enerjisi kullanılırken, Endüstri Devrimiyle birlikte başta buhar gücü olmak üzere cansız enerji kaynaklarından yararlanılmaya başlanmasıyla birlikte her tür üretim için gerekli olan zaman ve emek azalmış ve her alanda verimlilik büyük ölçüde artmıştır. Aydınlanma düşünürleri, doğal olguların ve düzenliliklerin incelenmesi ve genel ilkeler haline getirilmesi ve bu ilkelerin sistematik ve ulaşılabilir biçimlerde özetlenmesi sayesinde bu ilkelerin toplumsal yaşama uygulanabileceğine inanmışlardır. Bu düşünce Endüstri Devrimi ile birlikte hayata geçmiş, elde edilen bilimsel bilgi, fabrikalarda, gemicilikte, madencilikte ve tarımda, tüm üretim alanlarında uygulanmıştır. Bu açıdan *Endüstri Devrimi sürecinde yapılan keşifler ve yaşanan gelişmeler, Aydınlanma düşünürlerinin bilim ve akla dayalı ilerleme kavramını ve Bacon’un “bilginin amacı insanlığa maddi gelişme sağlamasıdır” şeklindeki düşüncesini yansıtmaktadır.* Aydınlanma düşünürlerinin topluma faydalı olacak bilimsel bilginin önemine ve teknolojik ilerlemeye duydukları inanç, dönemin en önemli bilimcilerinin bilimsel çalışmalarını faydalı araçlar geliştirmeye yöneltmelerini sağlamıştır. Bilimsel araştırmaların toplumun materyalist ihtiyaçları doğrultusunda yapılması gerektiği anlayışı, döneminin en yetenekli bilimcilerinin gemi tasarımı, fabrikalar, makineler, sokak aydınlatması gibi pratik konular üzerinde çalışmalarını sağlamıştır. 18. yüzyıl, doğa felsefesi ile endüstriyi yan yana getirmiş ve “kullanışlı bilgi” kavramına verdiği önemle üretim süreçlerini iyileştirecek çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Bilimsel bilginin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılması fabrikaların, trenlerin, gemilerin, tarımsal ve endüstriyel üretim teknolojilerinin, radyo ve telefon gibi iletişim araçlarının geliştirilmesiyle sonuçlanmış, böylece kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde toplumsal yaşamda son derece büyük bir değişim meydana gelmiştir.

Endüstri Devrimini meydana getiren değişimlerin başında temel olarak, emek zanaat bağımlı üretim tarzından cansız enerji kaynaklarıyla fabrikalarda yapılan üretime geçiş yer almaktadır. Endüstri Devrimiyle birlikte yeni icat edilen çeşitli makineler üretimde kullanılmaya başlanmış, tekstil, demir çelik, madencilik ve ulaşım endüstrileri çok hızlı bir şekilde gelişmiş, ekonomik verimlilik çok yüksek düzeyde artmıştır. Endüstrileşme, geleneksel toplumsal yaşamı radikal bir şekilde değiştirmiş, basit kırsal yaşamın yerini karmaşık bir kent yaşamının almasına neden olmuştur. Endüstri kentlerindeki fabrikalarda çalışmak için kırsal alanlardan kitle olarak kentlere göç edilmiş, bu da endüstriyel kentlerin beklenmedik bir hızla büyümesine neden olmuştur. Bu kentlerde ağırlıklı olarak kömürle çalışan makineler nedeniyle fabrika sistemi, ilk endüstri kentlerinde yoğun bir hava kirliliğine yol açmıştır. Bir yandan hızla büyüyen kentler ve göç olgusu, diğer yandan işçilerin ücretlerinin düşüklüğü ve çalışma koşullarının kötülüğü, endüstriyel kentlerde

Endüstri Devrimi, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısına dek süren ekonomik, teknolojik ve toplumsal alanlarda yaşanan birbiriyle ilişkili geniş çaplı değişimlerin bütününe verilen addır.

Buhar makinesini icat eden İskoç mucit James WATT (1736-1819)

Endüstri Devrimi, Aydınlanma düşünürlerinin teknolojiye verdiği önemi ve bilimin topluma faydalı olması gerektiği ve bilim ve akıl yoluyla toplumların gelişeceği şeklindeki düşüncelerini yansıtmaktadır.

Endüstri Devrimi’nin simgelerinden biri buharlı lokomotifir.

Endüstri devriminin en belirgin özellikleri emek sürecinde kapitalist kontrolün ve işbölümünde uzmanlaşmanın artması, madencilik, üretim ve ulaşım alanlarında başta buhar gücü olmak üzere cansız enerji kaynaklarından ve yeni makinelerden ve teknolojilerden faydalanılmasıdır.

Endüstri Devrimi her alanda daha az emekle daha çok ürün alınmasını sağlayarak toplumun zenginliğini genel olarak arttırdıysa da bu zenginlik toplumda eşit bir şekilde dağılmamıştır.

suçun hızla artmasına neden olmuştur. Endüstri devrimi ile birlikte aile ve eğitim kurumları da dönüşüm geçirmiş, geniş ailenin yerini çekirdek aile almış, eğitimin içeriği değişmiş, eğitim kurumu endüstrinin ihtiyaç duyduğu işgücünü yetiştirmeye yönelik olarak şekillenmiştir.

İşçilerin kentlerde ağırlıklı olarak endüstriyel kuruluşlarda ve fabrikalarda kitlesel olarak çalışmaları, yeni “endüstriyel işçi sınıfı”nı doğurmuş, toplumsal tabakalaşma yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Endüstri Devrimi, uzun vadede toplumda refahın ve zenginliğin artmasını sağlamış olsa da endüstrileşen bölgelerde üretim ve buna bağlı olarak zenginlik ve refah artarken zenginliğin eşitsiz dağılımı nedeniyle işçi sınıfı uzun süre yoksulluk içinde yaşamıştır. Diğer bir deyişle, endüstriyel işçi sınıfına mensup olan işçiler on dokuzuncu yüzyıla kadar büyük ölçüde sosyal ve siyasal haklardan mahrum bir şekilde, kötü çalışma koşullarında ve düşük ücretlerle çalışmış ve genel olarak sağlıksız koşullarda yaşamıştır. Bunun yanında bilimsel yöntem işin örgütlenilmesinde de kullanılmış ve işçilerin işverenin çıkarlarına yönelik olarak en verimli şekilde çalıştırılmasına yönelik uygulamalar geliştirilmiştir. İşçilerin çalışma ve yaşama koşullarındaki bu sorunlar ve endüstriyel işçilerin fabrikalarda kitlesel olarak çalışması, işçilerle işverenler arasındaki çıkar çatışmasının kitlesel işçi hareketlerine dönüşmesine yol açmıştır. Endüstriyel işçi sınıfı ile işverenler arasındaki çıkar çatışması, Endüstri Devrimi’ni izleyen yıllarda geniş çaplı işçi hareketlerinin ve sosyalist *düşüncenin gelişmesinde* etkili olmuş, ayrıca endüstri ve kapitalizmin yarattığı sorunlar klasik sosyoloji teorilerinde de ele alınmıştır. Kapitalizmin çeşitli yönlerini eleştiren Marx sosyalist toplumların doğuşunu sağlayacak politik eylemler üzerinde çalışırken, Weber ve Durkheim da kapitalizmin yarattığı sorunların yine kapitalist sistem içinde çözülmesine yönelik çalışmalar yapmışlardır (Ritzer, 2008:6).

SIRA SİZDE

4

Endüstri Devrimi ile birlikte toplumsal sınıfların yapısı nasıl değişmiştir?

Endüstri Devrimine dek fabrika ya da atölye gibi endüstriyel işletmeler olmadığı için, bu gibi işletmelerde çalışma koşullarıyla ilgili yasal mevzuat da yoktu. Bu nedenle, Endüstri Devriminin ilk dönemlerinde de şikâyet edemeyecek kadar küçük ve eğitimsiz olan çocuklar, fabrikalarda yoğun olarak ve yetişkinlerden daha düşük ücretle çalışmıştır.

Kaynak:

<http://apworldhistorywiki.wikispaces.com/Child+Labor+During+the+Industrial+Revolution+2>

Endüstri Devrimi ile birlikte toplumda yaşanan bu değişimler, yeni bir toplum tipinin oluştuğunun habercisidir. Bu yeni toplum, “Endüstri toplumu” ya da “modern toplum” olarak adlandırılmıştır. Diğer bir deyişle endüstri toplumu, modern toplumdur. Endüstri toplumunun genel özelliklerini özetlemek gerekirse (Kumar, 2006:286):

- Ekonomiye insan ve hayvan gücü yerine buhar, petrol veya elektrik gibi cansız enerji kaynaklarıyla çalışan makineler yön vermektedir.
- Zanaatkârların küçük ölçekle elde ettikleri ürünlerin yerini fabrikalarda makinelerle büyük ölçekli olarak üretilen ürünler almıştır.
- Nüfusun önemli bir kısmı tarımda değil kentlerdeki endüstriyel kuruluşlarda çalışmaktadır.
- İşbölümü uzmanlaşmış, hem yeni meslekler doğmuş, hem kol emeği ile kafa emeği birbirinden ayrılmış hem de yapılan iş en küçük parçalarına ayrılmıştır. Bu şekilde çalışmak, fabrikalarda çalışan işçilerin yüksek düzeyde yabancılaşmasına neden olmuştur.
- Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başlamış, geleneksel toplumda olduğundan daha yüksek düzeyde işgücüne katılmışlardır.
- Emek üzerinde kapitalist işverenler giderek daha fazla kontrole sahiptir.
- Üretim araçlarına sahip olan ve olmayan toplumsal sınıflar ayrılmış ve aralarındaki çıkar çatışması işçi hareketlerine yol açmıştır.
- İş ve ev, çalışma zamanı ve boş zaman geleneksel toplumda olduğu gibi iç içe değildir, ayrılmıştır.
- Nüfusun çoğu kentlerde yaşamaktadır ve kırsal alanlarda yaşayanlar da ürün ve hizmetler açısından büyük ölçüde kentlere bağlıdır.
- Nüfusun çoğu okuryazardır.
- Laiklik ilkesiyle, rasyonel bir şekilde, bürokrasiyle ve genellikle ulus devletler tarafından yönetilir.

Siyasal devrimlerin ve Endüstri Devriminin toplumları nasıl dönüştürdüğü hakkında daha fazla bilgi edinmek için son derece akıcı bir dille yazılmış olan Leo Huberman'ın "Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla" adlı kitabını (İletişim Yayınları, 2009, Çeviren: Murat Belge) okuyabilirsiniz.

K İ T A P

SOSYOLOJİK POZİTİVİZMİN GELİŞMESİ VE SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU

Pozitivizmin kökleri, Aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alan '*bilginin kaynağı olarak dinsel otoritenin yerini bilimin alması gerektiği*' düşüncesinde yatar (Swingewood, 1998:49-50). Pozitivizmin kökleri Aydınlanma düşüncesinde olsa da, pozitivizm, Aydınlanma düşüncesine hakim olan ampirizmden farklıdır. Ampirizm, insan bilgisinin deneyime dayalı olduğu, gerçek bilgiye ancak dünyaya ilişkin gözlem ve deneyim yoluyla ulaşılabileceğini ileri süren bir epistemolojidir. Bu anlayışa göre bilimsel bilgi yararlı, yenilikçi ve işlevsel bir toplumsal üründür ve bilginin kaynağı deneyim olduğuna göre ancak dış dünyada deneyimlenebilecek ya da gözlemlenebilecek olan bilgiler bilimsel bilgidir. Pozitivizm ise, ampirik yöntemi kullanarak olgular arasındaki ilişkilere dair genel yasaları ortaya koymaya çalışan, gerçek bilginin sadece deneyimlere dayandığını savunarak metafizik spekülasyonları reddeden ve toplumu gözlem ve deneyim aracılığıyla öğrenilip doğrulanan dışsal bir gerçeklik olarak tanımlayan bir felsefedir. Bir başka şekilde tanımlayacak olursak, Pozitivizm, bilimin tek bir mantığı olduğunu, fiziksel dünyada olduğu gibi toplumsal dünyada da evrensel yasalar olduğunu varsayan ve bu yasaların doğruluğunun ampirik yöntemle kanıtlanabileceğini ileri süren bir bilim felsefesidir.

Birçok Aydınlanma düşünürü, insanı dışsal çevrenin ürünü, insan düşüncelerini ve deneyimlerini de büyük ölçüde dışsal ortamın zorunlu sonucu olarak tanımlamıştır. Bu düşünce aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alan insanın aklını kullanarak ilerleyebilme ve mükemmelleşebilme potansiyelinin olduğu ilkesiyle çelişmektedir; çünkü insan düşüncelerini dışsal ortamın zorunlu sonucu olarak görmek, insanı pasif bir konuma getirir. Başka bir deyişle, Aydınlanma düşünürleri bir yandan insan bilincinin biçimlerini ve hareket tarzlarını maddi koşulların belirlediğini ileri sürüp, diğer yandan insanlığın özgürlük, akıl ve bireysel irade sayesinde geleneksel ideolojilerin yarattığı cehalet ve baskıdan kurtulabileceğini savunarak birbirinden çok farklı unsurlar içeren ikili bir anlayış geliştirmişlerdir (Swingewood, 1998:50). Buna rağmen Aydınlanma düşüncesi aklı yüceltmiş ve empirik gerçekliklerden daha üstün tutmuş, dinsel otoritenin ve mutlakiyetçi yönetimlerin akıl dışı güçlerinin karşısına bireyciliği ve aklın ilkelere koymuş ve toplumsal kurumların aklın ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu anlayışa göre bazı kurumların akıl dışı olarak görülmesi, bu kurumların önemini minimum düzeye indirgemiş, bu da bu kurumların toplumla ilişkisinin incelenmesini ve din ve kilise gibi geçmişe ait olan bazı kurumların mevcut toplumla ilişkisinin incelenmesini olanaksızlaştırıyordu (Swingewood, 1998: 51-52).

*Joseph-Marie de
MAISTRE
(1753-1821)*

*L.G. Ambroise
Vicomte de BONALD
(1754-1840)*

18. yüzyılda Aydınlanmanın eleştirel düşüncesinden 19. yüzyılda **sosyolojik pozitivizm** geçilmesi, Fransız Devrimi'nden sonra gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi sonrasında Aydınlanma düşünürleri tarafından akıl dışı oldukları için toplumsal değişme açısından önemsiz görülen kurumların toplumsal değişimde oynadıkları rol fark edilmiş ve Aydınlanma düşünürlerinin bu görüşlerinin yetersizliği ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi ile birlikte siyasal ve toplumsal düzenin alt üst olması, topluma ait geleneksel değerlerin kaybedilmesi ve yeni değerlerin de toplumun sürekliliğini sağlayacağından şüphe edilmesi, toplumsal düzenin bireycilik temelinde yükselen yeni toplum tipinde sağlanamayacağı düşüncesini doğurmuştur. Bu nedenle Fransız Devrimi'nden sonra Aydınlanmanın vurguladığı bireysel hakların önemi azalmış, akılcı ilkeler, hiyerarşi, ödev ve kolektif yarar vurgulanmış, din de dahil olmak üzere bütün toplumsal kurumların bütünü parçası kabul edildiği bütüncül bir toplum anlayışı benimsenmiştir. Bu bütüncül-toplum anlayışı, daha sonra Comte'un çalışmalarında da etkili olacak olan Bonald ve Maistre'nin düşüncelerinde açıkça görülebilir. Bonald ve Maistre, toplumu, içsel özü ve ruhu olan, çeşitli, indirgenemez ve ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı parçalardan oluşan organik bir bütün olarak tanımlamıştır. Bonald ve Maistre'ye göre toplum bireylerin toplamından ibaret değildir, bütün kültüre ait olan kolektif bir anlayıştır (Swingewood, 1998:52).

Bonald, Maistre ve diğer bazı gelenekçi düşünürler, toplumu içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal krizden çıkarabilmeye yönelik bir çaba olarak devrim öncesi değerlere ve toplumsal yapıya geri dönülmesini istemiş, ancak Saint Simon ve Comte, toplumu krizden çıkaracak olanın geleneksel değerlere dönüş olduğunu düşünmemişlerdir. Saint Simon toplumun yeni yüzyılda çalışma ve işbirliği kavramlarına dayalı bir dizi ahlaki değerle yeniden organize olacağını düşünmüş, Comte ise, toplumun içinde bulunduğu bu durumdan ancak pozitivizm aracılığıyla çıkılabileceğini savunmuştur.

Topluma yeni bir bakış açısıyla bakmış olsa da Aydınlanma düşüncesi, temel olarak değerlere bağlı bir düşünce olduğu için bilimsel bir sosyolojik yaklaşım geliştirememiş ve sosyolojinin konusunu oluşturacak olan toplumu, bütün kurumlarıyla bir bütün olarak görememiştir. Sosyolojinin bir bilim olarak gelişmesi ancak pozitivizmin sosyolojiye uygulanmasıyla, yani Comte'un sosyolojik pozitivizmi geliştirmesiyle mümkün olacaktır.

DİKKAT

Topluma yeni bir bakış açısıyla bakmış olsa da Aydınlanma düşüncesi temel olarak değerlere bağlı bir düşünce olduğu için bilimsel bir sosyolojik yaklaşım geliştirememiş ve sosyolojinin konusunu oluşturacak olan toplumu, bütün kurumlarıyla bir bütün olarak görememiştir. Sosyolojinin bir bilim olarak gelişmesi ancak pozitivizmin sosyolojiye uygulanmasıyla, yani Comte'un sosyolojik pozitivizmi geliştirmesiyle mümkün olacaktır. Comte, doğa bilimlerini pozitivist olarak görür ve sosyolojinin de pozitif bir bilim olduğunu ve pozitivist yöntemi kullanması gerektiğini savunur. Toplum, astronomide olduğu gibi gözlem, fizik ve kimyada olduğu gibi deney ve biyolojide olduğu gibi karşılaştırma teknikleriyle, yani doğa bilimlerinin kullandığı yöntemle incelenmelidir (Keat ve Urry, 1994:90).

Pozitif bilim felsefesi, sadece gözlenebilir olgular ve bu olgular arasındaki ilişkiler dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayacağımız, olguların altında yatan yapılar veya mekanizmalar hakkında bilgi sahibi olamayacağımız varsayımına dayanır. Comte toplumsal olguları yöneten evrensel ve değişmez yasalar olduğunu ve toplumsal olguların bu yasalarla birbirilerine bağlı olduklarını savunmuştur. Comte'a göre bilimsel olanla bilimsel olmayan arasındaki ayrım sınanabilirlik; bu nedenle doğa veya toplum hakkındaki bilimsel önermeler genel iddialarda bulunan ve sınanabilir ve kestirilebilir (tahmin edilebilir) nitelikte olan önermelerdir. Ayrıca bir önermenin anlamlı olabilmesi için gerçeğin en basit şekildeki ifadesine indirgenebilir olması gerekir (Keat ve Urry, 1994:87). Olgular arasındaki yasalar sayesinde olguları hem açıklayabileceğimizi hem de tahmin edebileceğimizi düşünen Comte'a göre tahmin bilinmeyenden bilinene geçiştir; bu nedenle tahminler sadece gelecekle ilgili olmak zorunda değildir, geçmişle ya da şu anla ilgili de olabilirler (Keat ve Urry, 1994:87). Böylece pozitivist yaklaşım teolojiden veya metafizikten sadece kontrol edilebilir ve sınanabilir olan önermeleri kabul etmesiyle ayrılır.

Comte, bilimsel teorilerin ancak olgular ile uyumlu oldukları takdirde bilimsel açıdan değerli olacaklarını ve teorilerde yer alan hipotezleri gözlemlerimizle sınamamız gerektiğini belirtir; buna bağlı olarak da olasılık teorisi veya evrim teorisi gibi uygulamalı çalışma yapılamayacak olan alanları bilimin metafizik yanı olarak görür ve reddeder (Keat ve Urry, 1994:88). Sosyoloji ise hem uygulamalı, hem de bütün bilimlerden daha karmaşık olan bir bilimdir. Sosyolojinin kendisinden önce gelişen diğer bilimlere bağlı olduğunu kabul etse de Comte hem sosyolojinin diğer bilimlere indirgenmesine hem de sosyal olanın başka düzlemlere indirgenmesine karşı çıkmış, özellikle de toplumu o toplumda yaşayan tekil insanların toplamı olarak ya da bu insanların tek tek toplumsal sözleşme ile dahil oldukları bir yapı olarak gören teorileri reddetmiştir (Keat ve Urry, 1994:89). Comte temel gerçeklik olarak toplumun kendisini kabul etmiş, toplumsal olanı tarih, politika ve ekonomiden ayırmış, sosyolojinin bilimsel inceleme nesnesinin toplum olduğunu belirtmiştir. Böylece **Comte ilk kez pozitiviz-**

min sosyolojik bir versiyonunu (Cross, 2008:26), sosyolojik pozitivizmi geliştirmiş, toplumun incelenmesinde bilimsel yöntemin kullanılması sayesinde sosyolojiye bilim statüsü kazandırmış, böylece sosyolojiyi bir bilim olarak kurmuştur.

Özetlemek gerekirse, bir yandan siyasal devrimler sonrasında yaşanan düzensizlik ve kaos düzene ve geleneğe olan inancı geri getirmiş ve toplumsal gruplarla ilgilenilmesini sağlamış, toplumsal düzenin yeniden nasıl kurulacağı sorusunun sorulmasına neden olmuş, diğer yandan doğa bilimlerindeki somut gelişmeler ve kurumsallaşma, sosyal bilimlerin izleyebilecekleri bir yöntemsel model oluşturmuştur. Her ne kadar profesyonel anlamda sosyoloji disiplininin ortaya çıkışı 19. yüzyılın ikinci yarısını bulduysa da, sosyolojinin doğuşu Aydınlanma düşüncesinin 19. yüzyılın başında Saint Simon ve Comte'un çalışmaları sayesinde biçimlenen "klasik sosyoloji"ye aktarılmasıyla başlamaktadır (Hamilton, 1996:48).

Özet

Sosyolojinin doğuşunda etkili olan temel faktörleri sıralayabilmek.

Sosyolojinin ortaya çıkışında bilimsel devrim, Aydınlanma düşüncesi, siyasal devrimler ve Endüstri Devrimi etkili olmuştur. On sekizinci yüzyılda Fransız Devrimi ile başlayan ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca çeşitli toplumlarda yaşanan siyasal devrimler, toplumsal düzenin bozulmasına, toplumsal bir kaostan yaşanmasına neden olmuştur. Endüstri devrimi toplumsal yaşamı büyük ölçüde değiştirmiş, yeni bir işçi sınıfının doğmasına ve nüfusun kentlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bilimsel devrim ise özellikle doğa bilimlerinde Orta Çağ'a dek kabul edilen doktrinlerin reddedilmesi, bilimsel yöntemin kullanılması ve dini bilgi yerine bilimsel bilginin kabul edilmesi ile karakterize edilir. Bilimsel devrim sonrasında doğa bilimlerindeki başarılar, toplumu inceleyecek bir bilimde de doğa bilimsel yöntemin kullanılabileceği düşüncesine yol açmış ve bu düşünce Aydınlanma düşüncesinin gelişiminde ve sosyolojinin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Aydınlanma düşüncesi insan, toplum ve doğa hakkında geleneksel dünya görüşünün değişmesini ve modern bir dünya görüşünün oluşmasını sağlayan değer ve düşünceleri oluşturmuştur. Comte, pozitivizmin sosyolojik versiyonunu geliştirerek doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemin toplumun incelenmesinde de kullanılabileceğini göstermiş ve sosyolojiyi bir bilim olarak kurmuştur.

Bilimsel devrimlerin sosyolojinin doğuşu üzerindeki etkisini değerlendirebilmek.

Bilimsel devrimin sosyolojinin doğuşu üzerindeki temel etkisi, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin toplumu incelemek için de kullanılabileceği düşüncesini doğurması ve pozitivizmin köklerini oluşturacak olan Aydınlanma düşüncesini şekillendirmesidir. Bilimsel devrim sayesinde bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin doğayı kontrol altına almak için kullanılması ve toplum için faydalı sonuçlar doğurması, aynı yöntemin toplumsal sorunları çözmek amacıyla da kullanılabileceği düşüncesini doğurmuştur.

Sosyolojinin doğuşunda Aydınlanma düşüncesinin etkilerini açıklayabilmek.

Aydınlanma, toplum hakkında düşünmenin yeni ve modern yolu olduğu için sosyolojinin doğuşunda ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Aydınlanmanın özgürlüğü, akılcılığı ve evrensel idealleri amaçlaması, toplumdaki değişim ve ilerlemenin yönü ile ilgili yeni umutlar sağlamış, toplumsal dünya hakkında rasyonel düşünerek toplumsal ilerlemenin gerçekleştirilebileceği düşüncesini doğurmuştur. Sosyolojinin ilk dönem teorileri de temel olarak toplumsal ilerleme düşüncesi üzerine kurulmuştur. Aydınlanma düşüncesi ayrıca Aydınlanma düşüncesinde doğa bilimlerinin toplum incelemelerinde doğa bilimlerinde kullanılan yöntemin kullanılması üzerinde durmuş, natüralizm ve önyargıların kontrolü düşüncelerini doğurarak ve toplumsal dünyanın bilimsel yolla kavranmasını hedefleyerek 19. yüzyıl pozitivizminin köklerini oluşturmuş, dolayısıyla sosyolojinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Siyasal devrimlerin sosyolojinin doğuşundaki etkisini değerlendirebilmek.

Siyasal devrimler ve Endüstri Devrimi, geleneksel toplumdaki toplumsal normların yıkılmasına ve modern endüstriyel toplumun doğuşuna neden olarak sosyolojinin doğuşunda büyük etkiye sahip olmuşlardır. Siyasal devrimlerin etkisiyle toplumsal düzen bozulmuş, toplumsal yaşamda kaos ve düzensizlik yaşanmaya başlanmış, bu düzensizlik dönemin düşünürlerinin toplumsal düzenin yeniden nasıl kurulabileceği ile ilgili sorular sormalarına ve altüst olan toplumlarda toplumsal düzenin yeniden kurulması için yeni temeller aramaya başlamalarına neden olmuştur.

Endüstri Devriminin sosyolojinin doğuşundaki etkisini özetleyebilmek.

Endüstri Devrimi başta ekonomi, aile, eğitim olmak üzere toplumsal kurumların önemli dönüşümler geçirmesine, endüstriyel işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte toplum yapısının değişmesine neden olmuştur. Endüstri Devrimi sonrasında nüfusun çoğunun kırsal alanlardan çok kentlerde yaşadığı, tarım yerine endüstriyel kuruluşlarda çalıştıkları yeni bir toplum, "modern" toplum ortaya çıkmıştır. Modern toplum, sosyolojinin temel çalışma alanıdır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıda verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- Bilimsel devrim sayesinde doğanın kontrol altına alınması, bilimsel yöntem kullanılarak toplumsal yaşamın da kontrol altına alınabileceği düşüncesini doğurmuştur.
- Siyasal devrimler ve endüstri devrimi sonrasında toplumsal yapı değişmiş, meydana gelen düzensizlik ve kaos, toplumsal düzenin yeniden nasıl kurulabileceği sorusunun sorulmasına neden olmuştur.
- Endüstri devrimi sayesinde üretim ve refah dünya genelinde artmıştır.
- Aydınlanma düşünürleri toplumda bir devrim meydana gelmesini savunmuşlardır.
- Aydınlanma düşüncesi Fransız ve Amerikan devrimleri gibi radikal siyasal hareketlerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

2. Aşağıdakilerden hangisi Bilimsel Devrim'in etkilerinden biri **değildir**?

- Doğanın matematiksel kurallara uyduğunun kabul edilmesi ve mekanik bir evren anlayışının gelişmesi
- Bilimsel bilginin pratik amaçlara ulaşmak için kullanılması gerektiğinin kabulü
- Tüm doğal olguların doğa kanunlarıyla açıklanabileceğinin kabul edilmesi.
- Bilimsel yöntemin ahlaki, siyasi ve ekonomik sorunların çözülmesinde kullanılabileceği fikrinin doğuşu
- Bilginin kontrolünün Katolik Kilisesi'ne ve buna bağlı ruhban sınıfına geçmesi.

3. Aşağıdaki görüşlerden hangisi Aydınlanma düşüncesine ait **değildir**?

- Gerçek bilginin kaynağı dinsel metinler değil, bilimdir.
- Herkes bilgiye sahip olmak için kendi aklını kullanma kapasitesine sahiptir, bu nedenle herkes eşittir.
- İnsanlar önceki dönemlerden kalan toplumsal yapıları olduğu gibi kabul etmek yerine, akla dayalı bir şekilde kendi yaşamlarının toplumsal koşullarını seçebilmelidirler.
- Yaşamda bilimin uygulanamayacağı hiçbir alan yoktur.
- Toplumun faydası söz konusuysa devletin bireylere müdahale etmesi meşru ve doğaldır.

4. İklim, coğrafya, nüfus ve dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen, olması gerekenin değil, var olanın açıklanması gerektiğini savunan, *Kanunların Rubu* adlı eserin yazarı olan Aydınlanma düşünürü aşağıdakilerden hangisidir?

- Vico
- Rousseau
- Montesquieu
- Newton
- Concordet

5. Tarihin toplumları incelemek için yeterli olmadığını, toplumsal gerçekliğin ve toplumsal değişimin incelenmesi için toplumsal olayları inceleyip sınıflandıracak "Ümrân Bilimi"ne ihtiyaç duyulduğunu savunan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Kant
- İbn-i Haldun
- Vico
- Turgot
- Comte

6. Aşağıdakilerden hangisi Aydınlanma düşüncesinin ilkelerinden biri **değildir**?

- Bilim
- Laiklik
- Özgürlük
- Toplumculuk
- İnsan doğasının birliği

7. Aydınlanma düşüncesinde "bütün bilgi ve eylemler için başlangıç noktasının birey olduğu ve bireysel aklın daha üst bir otoriteye maruz bırakılmaması gerektiği" düşüncesini ifade eden kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- Ampirizm
- Evrensellik
- Bireycilik
- Toplumculuk
- Özgürlük

8. “Kültürel görelilik” ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- Diğer medeniyetleri yargılamayı sağlayacak mükemmellik standartlarına sahip herhangi bir kültürün var olmadığı düşüncesinin ifadesidir.
- Aydınlanma düşünürlerinin, Avrupa toplumunun toplumsal örgütlenmenin en iyi ya da en gelişmiş biçimi olmadığını fark etmelerini sağlamıştır.
- Kültürler arası karşılaştırmanın gelişmesini sağlamıştır.
- Bütün Aydınlanma düşünürleri tarafından benimsenmiştir.
- Gezginlerin ve misyonerlerin yabancı ülke ve kültürler hakkında yazdıkları yazılar sayesinde gelişmiştir.

9. On dokuzuncu yüzyıl boyunca teknolojik, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan ve üretim tarzının ve toplumsal sınıfların yapısının değişmesine neden olan büyük çaplı değişimleri ifade eden kavram aşağıdaki-lerden hangisidir?

- Bilimsel devrim
- Siyasal devrimler
- Fransız devrimi
- Teknoloji devrimi
- Endüstri devrimi

10. Sosyolojik pozitivizmi geliştirerek sosyolojiye bir bilim statüsü kazandıran düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Concordet
- İbn-i Haldun
- Comte
- Turgot
- Montesquieu

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise “Siyasal Devrimler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Devrim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise “Aydınlanma Düşüncesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise “Aydınlanma Düşüncesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise “Aydınlanma Düşüncesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise “Aydınlanma Düşüncesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise “Aydınlanma Düşüncesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Endüstri Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Pozitivizmin Gelişmesi ve Sosyolojinin Doğuşu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Rönesans ve Reform Bilimsel Devrimin meydana gelmesinde ne şekilde etkili olmuştur? Bilimsel devrim bilimin nasıl uygulanması gerektiğine ilişkin felsefi incelemelerin sonucunda gelişmiştir ve Rönesans ve Reform'un uzun dönemli etkilerinin en önemli sonucu olarak kabul edilmektedir. Bir yandan Reform hareketi ile kilisenin otoritesinin zayıflaması, diğer yandan Rönesans boyunca etkili olan felsefi şüphecilik, bilimsel devrimin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Sıra Sizde 2

Bilimsel yöntemin kullanılmaya başlanması sosyolojinin doğuşunu nasıl etkilemiştir? Bilimsel yöntemin kullanılmasıyla birlikte bilimsel alanda ilerlemeler kaydedilmiş, icatlar ve keşifler sayesinde doğa büyük ölçüde kontrol altına alınmış, bazı hastalıklar tedavi edilmiş, kıtlıklar, seller gibi doğa olaylarını tahmin etmek ve önlemek mümkün olmuştur. Bilimsel alanda yaşanan bu başarılar, toplumsal sorunların çözülmesinde de aynı yöntemin kullanılabileceği düşüncesini doğurmuştur. Comte'un geliştirdiği sosyolojik pozitivizmin köklerini oluşturan bu düşünce, sosyolojinin bilim niteliği kazanmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 3

Aydınlanma düşüncesinde merkezi bir yere sahip olan akıl kavramı, eleştirel akıldır, bu yüzden "eleştirel rasyonalizm" olarak adlandırılır. Aydınlanmanın "aklının" neyi eleştirdiğini, eleştirel rasyonalizm ne anlama geldiğini açıklamaya çalışınız. Aydınlanma düşüncesindeki akıl, eleştirel bir akıldır; bu nedenle bu düşünce "eleştirel rasyonalizm" olarak adlandırılır. Burada kastedilen, akli kullanarak mevcut toplumsal yapının ve düzenin eleştirilebileceğidir. Mevcut toplumsal düzen eleştirilirken yine akıl yoluyla toplumsal yaşamı düzenleyen yasalar ortaya konabilir ve toplumsal kurumlar bu yasalara uygun şekilde yeniden inşa edilirse insanlar şimdiye dek maruz kaldıkları toplumsal sorunlardan kurtulabilirler (Çiğdem, 1997:37-8). Aydınlanma bu nedenle din temelli geleneksel toplumsal değerleri ve kurumları eleştirir, bunların irrasyonel ve sınırlayıcı olduklarını ileri sürer. Dünyanın akılcı bir yolla ve araştırma yaparak anlaşılabilirliğini ve böylece kontrol edilebileceğini savunur. Aydınlanma düşünürlerinden Diderot "istisnası olmaksızın ve herhangi bir şarta bağlanmaksızın her şeyin eleştirilmesi" gerektiğini (Çiğdem, 1997:38) savunur. Bu çerçevede Aydınlanma düşüncesi mevcut toplumsal düzeni meydana getiren geleneksel toplum-

sal kurumları, yani Katolik Kilisesi'nin dogmalarını, Avrupa'daki mutlak monarşi rejimini ve feodal toplumsal örgütlenme biçimini eleştirir. Aydınlanma düşüncesine göre insan kendi aklını kullanarak bunların yerine rasyonel toplumsal kurumlar inşa etme kapasitesine sahiptir.

Sıra Sizde 4

Endüstri Devrimi ile birlikte toplumsal sınıfların yapısı nasıl değişmiştir? Endüstri devriminin etkisiyle sayıları hızla artan fabrikalar yeni istihdam alanları yaratmış, kırsal nüfus bu işlerde çalışmak üzere kitlesel olarak kentlere göç etmeye başlamış, kentlere göç eden kitleler endüstriyel kuruluşlarda, fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. İnsanların o zamana dek var olmayan yeni bir çalışma tarzıyla, kontrolün kapitalist işverenin elinde olduğu bir şekilde kitlesel olarak fabrikalarda çalışmaya başlamasıyla birlikte "endüstriyel işçi sınıfı" olarak adlandırılan yeni bir sınıf oluşmuştur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bottomore, T. ve R. Nisbet (2002). (Hazırlayanlar: Mete Tunçay ve Aydın Uğur) **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Callinicos, A. (2004). **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**. Çeviren: yasemin tezgiden İstanbul: İletişim Yayınları
- Cross, S. (2008). **Sociological Theory and Analysis**. University of London Press.
- Çidem, A. (1997). **Aydınlanma Düşüncesi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çüçen, A.K. (2006). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. **İlke: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 83: 25-34.
- Duman, F. (2006). "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. 61(1):118-151
- Gürkan, Ü. (1967). Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn-i Haldun. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd.../AUHF-1967-24-01-04-Gurkan.pdfs
- Hamilton, P. (1996). "The Enlightenment and the Birth of Social Science", içinde: Stuart Hall ve B. Gieben. **Formations of Modernity**. Cambridge: Polity Press.
- İbn-i Haldun. Mukaddime (Çev. Zâkir Kadiri Ugan), İstanbul, 1954. **"Mukaddime: İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Buyana Gelen Haberler Divanı"** (Cilt 1 ve Cilt 2)
- Keat, R. ve Urry, J. (1994). **Bilim Olarak Sosyal Teori**. Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kumar, K. (2006). "Industrial Society", içinde: Turner, B. S. (ed.) **The Cambridge Dictionary of Sociology**. Cambridge University Press.
- Lamana, M.A. (2002). **Emile Durkheim on the Family**. London: Sage.
- Loyal, S. (2006). "Montesquieu", içinde: Bruce, S.ve S. Yearley (ed.). **The Sage Dictionary of Sociology**. London: Sage.
- Maiullari, M.T. (2000). Giambattista Vico. **International Bureau of Education**. Paris, UNESCO. <http://www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/vicoe.pdf> (29.04.2011)
- Niemeyer, G. (1995). **Enlightenment to Ideology: The Apotheosis of the Human Mind**. Lanham: The Claremont Institute.
- Nisbet, R. A. (1943). The French Revolution and the Rise of Sociology in France. **The American Journal of Sociology**. 49(2), 156-164.
- Porter, R. (1990). **The Enlightenment**. London: MacMillan.
- Ritzer, G. (2008). **Sociological Theory**. Mac Graw Hill.
- Scwartz, P. and J. Ogilvy (1979). **The Emergent Paradigm: Changing Patterns of Thought and Belief**. Analytical Report #7: Values and Lifestyles Program, Menlo Park, CA: SRI Internaional.
- Somsen, G. J. (2008). A History of Universalism: Conceptions of the Internationality of Science from the Enlightenment to the Cold War. **Minerva**. 46:361-379
- Swingewood, A. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Çev: Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vural, A. (2002). Aydınlanma Felsefesi ve Siyasal Muhafazakarlık. **Felsefe Dünyası**. 1(35):127-136.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 Saint Simon'un sosyolojin ortaya çıkmasında etkili olan düşüncelerini özetleyebilecek,
- 👁 Auguste Comte'un sosyolojiye katkısını değerlendirebilecek,
- 👁 John Stuart Mill'in sosyolojiye katkısını özetleyebilecek,
- 👁 Herbert Spencer'ın sosyolojiye katkısını ve Sosyal Darwinizm teorisini özetleyebilecek,
- 👁 Evrimci yaklaşıma getirilen başlıca eleştirileri değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Saint Simon
- Pozitivizm
- Sosyolojik pozitivizm
- Auguste Comte
- Evrimcilik
- Organizmacılık
- John Stuart Mill
- Herbert Spencer
- Sosyal Darwinizm

İçindekiler

Klasik Sosyoloji Tarihi

Sosyolojide
İlk Dönem
Gelişmeler

- SAINT SIMON: ENDÜSTRİ TOPLUMU VE SOSYOLOJİ
- AUGUSTE COMTE: POZİTİVİST SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ
- J. S. MILL VE H. SPENCER: EVRİMCİLİK VE POZİTİVİZM

Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler

SAINT SIMON: ENDÜSTRİ TOPLUMU VE SOSYOLOJİ

Claude Henri Saint Simon (1760-1825)

Aristokrat bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Fransız devrimi sırasında düşünceleri sayesinde giyotinden kurtulmuş, sahip olduğu unvanlardan vazgeçtiği halde devrimden sonra Fransa'da dokuz ay hapsedilmiştir. 1804'te sağlığı bozulana dek refah içinde olsa da, geri kalan yaşamını neredeyse yoksulluk içinde geçirmiştir.

Saint Simon Aydınlanma düşünürlerinin düşüncelerinin yeni bir şekilde sentezlemiş, Francis Bacon'ın, *Ansiklopedi* (Encyclopédie) yazarlarının ve İskoç politik ekonomi düşüncesinin bir sentezini yapmıştır (Wernick, 2006:529). Saint Simon, endüstrileşme ile birlikte toplumda hızlı bir değişimin yaşandığını fark eden, bu noktaya dikkat çeken ve “endüstri (sanayi) toplumu” kavramını ilk kez kullanan düşünürdür. Geleceğin toplumunun endüstri toplumu olacağını düşünen Saint Simon, endüstrileşme sürecini kontrol altına almak için bilimsel politikalar geliştirmeye çalışmış ve endüstri toplumunun toplumsal örgütlenmesi hakkında çeşitli çalışmalar yapmıştır. Saint Simon, devrim sonrası Fransız toplumunda yapıcı bir reforma gidilmesi gerektiğini, bu reformla birlikte dine ve askeri düzene değil, bilime ve endüstriye dayanan bir toplum inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur (Wernick, 2006:529). Bilimsel yöntemi ve bu yöntemin felsefeyi de içine alacak şekilde genişlemesini ifade etmek için Pozitivizm terimini ilk kez kullanan da Saint Simon'dur (Abbagnano, 1967:414).

Saint Simon, yapıcı bir reforma gidilerek bilime ve endüstriye dayanan bir toplum inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Endüstri Toplumu, Endüstri Toplumunda Toplumsal Yapı ve Devlet Örgütlenmesi

Saint Simon'a göre toplumlar, her biri farklı bilgi biçimlerine dayanan üç aşama olan teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçerler. Bu aşamalara bağlı olarak Avrupa uygarlığı çok tanrılı uygarlıktan tek tanrılığa ve feodalizme, daha sonra da endüstri toplumuna doğru bir değişim geçirmiştir. Saint Simon'dan önce de çeşitli düşünürler toplumun belirli aşamalardan geçerek geliştiğini belirtmiştir, Simon'un özgün yönü, bu gelişmenin ekonomik yönünü vurgulaması ve her aşamaya özgü

Saint Simon, “endüstri toplumu” kavramını kullanan ilk düşünürdür.

bir ekonomik yapının olduğunu belirtmesidir. Bu aşamalardan birincisi köleliğe, ikincisi feodalizme, üçüncüsü ise endüstriyel üretime dayanmaktadır (Strachan, 1999). Saint Simon’un toplumun gerçek güçlerinin üretime ve endüstriye dayalı olduğu yönündeki düşüncesi, tarihsel materyalizm teorisinin öncüsü olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Pozitif aşamanın endüstriyel toplumun ortaya çıkışı ile başladığını düşünen Saint Simon’a göre endüstri toplumu aşamasında toplum, bilimsel gelişmeler sayesinde doğanın kontrol altına alındığı, endüstriyel üretime dâhil olan herkesi birden içeren tek bir sınıfa ve herkesin zenginlikten üretime katıldığı ölçüde pay alacağı refah üreten bir yapıya sahiptir.

Saint Simon, endüstri toplumunun emeği yücelten bir toplum olduğunu savunur. O’na göre toplumda iki temel sınıf vardır, bunlardan biri hangi iş kolunda olursa ve ne şekilde çalışırsa çalışsın, çalışan ve üretime katkıda bulunanlardan oluşan endüstri sınıfıdır. Bu sınıf üretime katılarak topluma fayda sağlayan değerli üyelerden oluşmaktadır. Saint Simon’a göre bu sınıf fabrika sahiplerini, yatırımcıları, bankerleri ve işçileri, yani endüstriyel alanda faaliyet gösteren herkesi kapsar. Bu yeni toplumda, herkes kendi yeteneği ve becerisi ölçüsünde kazanacak ve saygınlığın kaynağı emek ve çalışma olacaktır. Diğer sınıf ise, üretime katkıda bulunmayanlardan meydana gelmektedir ve Saint Simon çalışanları “bal arıları” olarak, çalışmayan sınıfı ise “eşek arıları” ya da “aylaklar” olarak adlandırmaktadır (Meriç, 2009:61). Saint Simon, sermaye sahiplerinin elde ettikleri kârı, üretim sonucu meydana geldiği için haklı buluyor ve bu nedenle sermaye sahiplerini aylaklar sınıfına dahil etmiyordu. Ancak üretim sonucu meydana gelmeyen faizin ve rantın insanın insanı sömürmesi anlamına geldiğini belirtiyor ve buna karşı çıkıyordu. Dolayısıyla askerler, soylular, hukukçular ve rant geliriyle yaşayanlar aylaktı ve üreten sınıfları sömürmekteydiler (Swingewood, 1998:57-59). Feodal toplumda üretime katılmama veya bir başka deyişle tembellik, bir asillik özelliği iken endüstri toplumunda küçümsenen bir davranıştır. Saint Simon’a göre endüstri toplumunda herkes çalışmalı ve çalışmasının karşılığını da liyakatine göre almalıdır. Endüstri toplumunda toplumsal tabakalaşma liyakat esasına dayanacak, güç ve refah liyakate göre bölüştürülecek, üretime katkıda bulunan herkes katkıda bulunduğu ölçüde güce sahip olacaktır. Özgür üretimin bu ilkeleri ahlaki dayanışmayı da beraberinde getirecek ve endüstri toplumu işçi ve işveren arasında bir iş birliği yaratacaktır. Endüstri toplumunda gelişecek olan bu dayanışma ve iş birliği sayesinde zora dayalı yönetimlere son verilecek ve modern toplumu bir arada tutacak değerler üretilmiş olacaktır. Bu açıdan Saint Simon’a göre endüstri toplumunun iki amacı vardır, bunlar üyeleri arasında (a) ortaklık ilişkileri ve (b) barışçı ilişkiler kurmak. Savaşa dayanan, servetin çok küçük bir azınlığın elinde toplandığı Feodal toplumsal düzen, sınıflar arasında baskıya dayanan ilişkiler kurulmasını gerektirmiştir; ancak endüstri toplumu doğmuştur. Endüstri toplumunda baskının yeri yoktur, herkes emeği ile üretime katılacak, herkes ahlaki olarak birbirine karşı sorumlu olacak, kimse kendini kolektivitenden ayrı düşünmeyecek, bir çalışanlar ordusu içinde yer aldığını bilecek ve çalışanlar kendi aralarında dayanışma ilişkileri kuracaklardır (Meriç, 2009:143-4). Bu noktada Saint Simon, bu sınıf ahlakının sınıf bilincini doğurması gerektiğini düşünmüş, çalışanların aynı sınıfta yer aldıklarını fark etmeleri ve sınıflarına dair görevlerine bağlılık göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Meriç, 2009:145).

Saint Simon, üreten ve üretmeyen sınıfları birbirinden ayırmış, üretimde bulunmayan sınıfı “aylaklar” olarak nitelmiştir.

Saint Simon, toplumu bir arada tutacak değerleri önemsemiş ve insanların toplum halinde yaşamalarının bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. **Saint Simon Bonald ve Maistre gibi toplumu organik bir bütün olarak tanımlamaktadır.** Bu organik bütünün sağlığı, üretimle ve üretken sınıflarla ilişkilidir ve sağlıklı bir toplum, çeşitli parçaların bütünle işlevsel bir uyum içinde olduğu bir toplumdur. Saint Simon'a göre parçaların bütünle işlevsel bir uyum içinde olabilmesi için toplumun endüstrinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, bu amaçla bir reform gerçekleştirilmesi ve devlet anlayışının da bu doğrultuda değişmesi gerekiyordu (Swingewood, 1998:56). Ekonomik ve siyasal sistemler birbiriyle uyum içinde olmalı ve toplum pozitif bilimsel ilkeler temelinde örgütlenmeliydi. Saint Simon bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminde artık insanların insanlar tarafından sömürülmesinin ortadan kalkması gerektiğini savunuyordu; ama yine de hiyerarşik bir toplum yapısı öneriyordu. Başka bir deyişle yönetenler ve yönetilenler ayrımını yapıyor; ancak önceki toplum yapılarının yönetiminden daha farklı bir yönetim modeli sunuyordu. Endüstri toplumunda toplumsal çıkarlar sanayiciler tarafından belirlenmeliydi. Toplum, endüstrinin işleyişini sağlayan büyük sanayiciler ve ekonomi uzmanları tarafından yönetilmeli, toplumu yönetecek olan bu gruplar da sosyologlar tarafından eğitilmeli ve yönlendirilmeliydi (Jary ve Jary, 1991:108).

Saint Simon toplumun yeniden örgütlenmesinin eşitlik ya da temsili bir yönetime dayalı olması gerektiğini savunmuyordu. Yeni toplumsal yapıda da yönetenler ve yönetilenler arasında hiyerarşik bir bölünmenin olacağını ileri sürüyordu. Ancak bu yeni toplumun değerleri bilimle ve endüstriyle uyumlu olacak, yeni toplum tahmin edilebilirlik, faydacılık ve akılcılık temeline dayanacaktı (Pickering 1993:69). Endüstri toplumundan önceki toplumsal örgütlenme biçimlerinde geleneksel kurumlar ve geleneksel değerler, devletle sivil toplumu birbirine bağlıyordu; ancak Endüstri toplumunda devlet ve sivil toplum birbirinden ayrılmıştı. Endüstri toplumu önceki toplumsal örgütlenme biçimlerindeki gibi merkezileşmiş iktidar yapısına değil, endüstrinin işleyişini sağlayan sivil toplum kurumlarına dayandığı için Saint Simon, endüstri toplumlarında yönetimin devlet kurumlarında değil, sivil toplum kurumlarında olması gerektiğini savunuyordu. Karar alma gücü devlete değil, bilim ve teknolojiyi üreten ve kullanan kurumlara verilmeliydi. Devletin görevi üretim araçlarının en verimli şekilde çalışanlara dağıtılmasını sağlamak ve bunun denetimini yürütmek olmalıydı. Başka bir deyişle Endüstri toplumunda devlet otoritesi tahakküm kurmak için kullanılmayacaktı. Bu toplum, bilim insanlarıyla sanayicilerin yönetici sınıfı oluşturduğu hiyerarşik, yukarıdan yönetilen, bununla birlikte yönetici elitin toplum üzerinde tahakküm kurmadığı, toplumu, üreten herkesin üretimden ürettiği ölçüde pay almasının sağlanacağı işbirliğine dayalı bir anlayışla yönettiği bir toplumdur (Swingewood, 1998:56-58).

Saint Simon'a göre bu elit yönetim sayesinde toplumu sömüren aylaklar ortadan kalkacak ve bunun sonucunda insanların mutlu olma olasılığı yeniden ortaya çıkacaktır. Toplumun öncelikli görevi üretimi geliştirmektir; çünkü üretim, yaşamak için gerekli nesneleri çoğaltır ve insanların mutluluğu ancak bu nesnelerin çoğaltılmasıyla ve insanların çalışmaktan aldıkları zevkle sağlanır. Bu nedenle toplumu endüstri alanında çalışanların yönetmesi, yoksulları yoksulluklarından kurtaracaktır; çünkü bu yöneticiler toplumu üretimi artırmaya yönelik bilimsel yollarla yöneteceklerdir. Böylece üretim artacağı ve herkes üretime katkıda bulunduğu ölçüde kazanacağı için en yoksul gruplar da dahil olmak üzere herkes mutlu olacaktır (Pickering, 1993:99). Özetle Saint Simon, özel mülkiyetin çoğunluğun faydasına olacak şekilde yeniden bölüştürülmesini istemiş ve yoksulların göz önüne alınarak toplumun yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Saint Simon, özel mülkiyetin çoğunluğun faydasına olacak şekilde yeniden bölüştürülmesini ve yoksulların göz önüne alınarak toplumun yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.

toplumun yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunu sağlayacak olan yeni yönetici elitin görevini kötüye kullanmasının önündeki engel ise “yeni din”dir.

DİKKAT

Saint Simon, devletin üretim araçları üzerinde otorite sahibi olması ve üretim araçlarını en verimli çalışanlara dağıtması gerektiği yönündeki düşünceleri nedeniyle sosyalizmin kurucuları arasında kabul edilir.

Yeni Din

Bilim ve endüstri ile birlikte laikliğin hakim olduğu endüstri toplumunda gelenekler azalmış, toplumu önceki çağlarda bir arada tutan din, endüstri toplumunun laik yapısı altında zayıflamıştı. Saint Simon’a göre geleneksel otorite biçimleri artık meşru kabul edilmediği için endüstri toplumunda ahlaki bir boşluk ve buna bağlı olarak toplumsal bir kriz meydana gelmişti. Saint Simon, bu krizi çözmek ve ahlaki boşluğu doldurmak için yeni, dünyevi, laik bir din önermiştir. Bu yeni din yeni toplumun ahlaki temelini oluşturacak ve toplumsal birliği sağlayacaktır. İnsan düşüncesi artık ‘aydınlanmış’ olduğu için Ruhban sınıfı önceki çağlardaki gibi toplumu bir arada tutacak gücü gösteremeyecekti. Bu nedenle toplumun yeni dini liderlerinin bilim insanları olması gerekiyordu. Bu dinin öncüleri de önde gelen bilim ve sanat insanları ile sanayiciler, yani çıkarları kitlelerin çıkarlarından farklı olmayan insanlar olacaktı (Swingewood, 1998:58).

Saint Simon, başında dünyanın önde gelen sanatçı ve bilim insanlarının olduğu, hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde geçerli olacak olan ve kardeşlik ile evrensel sevgiye dayalı, her türlü hurafeden arınmış bir etik olan bu yeni dini Newton’a adıyor ve *Yeni Hristiyanlık* olarak da adlandırılan “Newton Dini”ni öneriyordu (Pickering, 1993:68). Özetle Saint Simon, endüstri toplumunun yönünün ve düzeninin aylaklar tarafından değil, bilim adamları ve sanayiciler tarafından belirlenmesi gerektiğini, bu toplumdaki krizin de pozitivizme dayanan yeni bir din ile çözülebileceğini savunuyordu. *Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Saint Simon’un dini, aydınlanmış olan insanların cabil insanları yönetmelerini sağlayan bir dizi genel bilim uygulaması şeklinde düşünmesi, yani yeni dini toplumsal düzeni sağlayacak ve kitlelerin bu yeni düzene uymasını sağlayacak siyasal bir araç olarak görmesidir.*

Saint Simon, yeni dinin ahlaki temelini oluşturacağı bu yeni toplumsal aşamanın ortaya çıkabilmesi için önce toplumsal bir kargaşa yaşanacağını ve yeni düzene geçişin kolay olmayacağını vurguluyordu. Ona göre bu geçiş dönemini hızlı ve kolay bir şekilde atlatmanın yolu, ‘sosyal fizik’ olarak adlandırdığı bilimden geçiyordu. Toplumun pozitif bilimi olan sosyal fizik sayesinde toplumsal yasalar ortaya konabilecek, toplumun ihtiyaç duyduğu reformlar bu yasalara göre yapılacak, toplum bu yasalara göre yönetilecekti.

Sosyal Fizik

Yaşamı boyunca temel olarak Fransız Devrimi’nden kaynaklanan siyasal ve toplumsal krize bir çözüm aramış olan Saint Simon, geleneksel toplumun çağ dışı kaldığını, yerini yeni bir toplumun alması gerektiğini ve bu yeni toplumda en yüksek değerlerin insanlığa faydası olacak etkinlikler olması gerektiğini belirtiyordu. Saint Simon, ayrıca toplumsal istikrarın ve uyumun ancak mevcut krizin kökleri anlaşıldıktan sonra kurulabileceğini belirtiyor ve bu kökleri anlamak için de anahtarın bilim olduğunu savunuyordu. (Pickering 1993:72). Saint Simon’a göre modern toplum anarşi ve devrim tarafından tehdit ediliyordu. Toplumun bu aşamanın ötesine

Saint Simon’a göre yeni toplumu ekonomik ve siyasi açıdan önde gelen sanayiciler, bankacılar, maliye uzmanları; inanç ve eğitim gibi açılardan da bilim ve sanat uzmanları yönetecektir.

geçebilmesinin, yeni bir toplumsal örgütlenmenin tek yolu bilim ve endüstriydi. Bilimsel gelişmeler toplumsal koşulların da iyileşmesini sağladığı için, toplumsal yeniden örgütlenme de bilim tarafından inşa edilmeliydi. Başka bir deyişle Saint Simon, düzen ve istikrarın yeniden mümkün olabilmesi için toplumun yeni bir bilime ihtiyaç duyduğunu, bu bilim aracılığıyla toplumsal yasaların ortaya konabileceğini, toplumun ihtiyaç duyduğu reformun da bu yasalara göre yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu da bilimsel düşünceye dayanan, pozitif bir toplum bilimi kurmak anlamına gelmektedir. Saint Simon, pozitif bilimlerin ancak pozitif bir toplum biliminin yaratılması ile tamamlanacağına inanmış, bu yeni toplumsal bilimi ‘**sosyal fizik**’ olarak adlandırmıştır (Swingewood, 1998:56). Sosyal fiziğin toplumların yeniden düzenlenmesinde en önemli rehber olduğunu düşünen Saint Simon’a göre bu bilimin amacı, üretenlerden oluşan ve en kalabalık olduğu halde aynı zamanda en yoksul olan sınıfın emeğinin karşılığını tam olarak almasını ve kendi kendini yönetmesini sağlamaktır (Meriç, 2009:25). Nasıl fizik bilimi doğa olaylarını tahmin etmeyi ve kontrol altına almayı mümkün kılıyorsa, toplumsal gerçekliği inceleyen sosyal fizik de sosyal olayları tahmin etmeyi ve kontrol altına almayı mümkün kılacaktır. Saint Simon’dan önce hiçbir düşünür “insanın ve toplumun davranışlarının, ancak insan ve toplumun ilim konusu yapılmasıyla yönlendirilebileceğini, bu yeni bilimin de ancak tabiat bilimlerinin prensiplerine dayandırılabilceğini bu kadar açık şekilde ifade etmemiştir” (Meriç, 2009:15).

Saint Simon 18. yüzyılın eleştirel ve devrimci felsefesine karşılık 19. yüzyılın felsefesinin yaratıcı ve yapıcı olacağına inanmış, toplumsal düzenin ve istikrarın yeniden sağlanabilmesi için toplumsal yasaları ortaya koyabilecek bir bilime ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur.

Durkheim Saint Simon’un yeni bir yöntemi, pozitif felsefeyi, sosyalizmi, hepsini endüstriyalizm kavramında birleştirdiğini ve hem sosyolojinin hem de sosyalizmin kurucusu olduğunu belirtir (Durkheim, 1928:280-1’den aktaran Meriç, 2009:67).

D I K K A T

Saint Simon’un Etkileri

Saint Simon’un özellikle toplumsal düzeni yeniden kurmayı sağlayacak pozitif bir toplum bilimine ihtiyaç duyulduğu yönündeki düşüncesi, 19. yüzyılın ilk yirmi yıllık döneminde savaş ve toplumsal karışıklıkların sarstığı Avrupa’da giderek daha etkili olmaya başlamış ve çalışmaları, yeni bir sosyal bilimin başlangıcı olarak kabul görmüştür (Hamilton 1996:49).

Saint Simon’un çalışmaları bir yandan pozitivizm ve evrimciliği, diğer yandan sosyalizmi içeren çalışmalardır. Saint Simon’un sosyolojisinde Aydınlanma düşünürlerinin, özellikle Montesquieu ve Concordet’nin etkisi görülür. Saint Simon’un çalışmaları da Comte’un, Durkheim’in ve Marx’ın düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Saint Simon’un en ilginç yönü, hem Comte’un teorisi gibi muhafazakar hem de Marx’ın teorisi gibi radikal teorilerin gelişiminde etkili olmuş olmasıdır (Ritzer, 2008:15). Saint Simon, toplumsal olguların, doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemle çalışılması gerektiğine inandığı için pozitivisttir. Özellikle bir süre birlikte çalıştığı Comte’un çalışmalarında Saint Simon’un etkisi açıkça görülür. Toplumsal düzenle ilgili görüşleri Durkheim’i ve Durkheim üzerinden Parsons’ı etkilemiştir. Saint Simon’un ahlakın ve işbirlikçi üretimin bir elit grup tarafından geliştirilecek yeni ideolojilerde yattığı şeklindeki düşüncesi, toplumsal değişimin elitist bir kavranışını oluşturur. Bu elitist toplumsal değişim anlayışı ile birlikte tek sınıflı endüstriyel toplum fikri ve de toplumsal örgütlenmenin teknik zorunluluklarını vurgulaması, modern tabakalaşma teorileri ile de ilişki kurmasını sağlamıştır (Mann, 1989:338-9). Radikal açıdan ise, Saint Simon ekonomik sistemin merkezi planlamasının gerekli olduğunu, sosyalist reformlara ihtiyaç duyulduğunu görmüş ve idealist sosyalizmin öncüsü olmuştur. Toplumsal yapının ekonomik yapı tara-

findan belirlendiği düşüncesi nedeniyle de sonradan Marx tarafından geliştirilmiş olan tarihsel materyalizmin öncüsü kabul edilir. Saint Simon, üretim ve düzen kavramlarının ortak yanının ver her türlü ilerlemenin kaynağının emek olduğunu, daha iyi bir dünyanın ancak emek sayesinde kurulabileceğini savunmuştur (Lacroix, 1973:17'den aktaran Meriç, 2009:25) Saint Simon da Marx gibi kapitalistlerin feodal soyluların yerini aldığını görmüş, yine benzer şekilde insanların üretirken kendilerini de yarattıklarını ve üretimi artırmak için toplumu ekonomik açıdan düzenlemek gerektiğini savunmuş (Meriç, 2009:111) ancak Marx gibi kapitalist endüstriyel toplumun kendine özgü doğasıyla ilgilenmemiş, endüstriyi bilim insanlarının ve endüstriyel üretimde bulunan herkesin katıldığı bir iş birliği olarak görmüştür. Sınıf anlayışındaki bu farklılık nedeniyle de sınıflar arasında meydana gelecek bir çatışmayı öngörmemiş, toplumsal değişimin pozitivistizmin her alanda yaygınlaşması sayesinde gerçekleşeceğine inanmıştır (Ritzer, 2008:15).

K İ T A P

Cemil Meriç'in "Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist" adlı kitabı, (2008, İletişim Yayınları) Saint Simon'u daha iyi anlamınıza yardımcı olacaktır.

SIRA SİZDE

Sosyolojinin doğuşunda taşıdığı öneme karşılık sosyolojinin kurucusu olarak neden Saint Simon değil de Comte kabul ediliyor olabilir? Düşününüz.

AUGUSTE COMTE: POZİTİVİST SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ

Auguste Comte (1798-1857),

19 Ocak 1798'de Fransa'da orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Politeknik'te eğitim görmüştür. 1817 yılından itibaren bir süre Saint Simon'la birlikte çalışmalar yapmıştır. 1830-1842 yılları arasında altı ciltlik Pozitif Felsefe Dersleri, 1851 yılında da Pozitif Politika Sistemi adlı eserlerini yayınlamıştır. Comte 5 Kasım 1857'de ölmüş, çalışmaları hem Fransa'da hem de diğer ülkelerde çok sayıda düşünürü etkilemiştir (Ritzer, 2008:16-7).

Comte, pozitivistizmin sosyolojik versiyonunu geliştiren ve *sosyoloji* terimini ilk kez kullanan düşünürdür. Yaşarken sosyolojiye olan katkıları anlaşılmamış olsa da Comte, sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Comte sosyoloji tarihindeki yerini (i) endüstri toplumunun kökeni ve gelişmesini açıklama çabalarına, (ii) zenginliği ve bireyciliği geliştirmede işbölümünün etkilerini analiz etmesine ve en önemlisi de (iii) toplumsal olguların incelenmesinde metafiziği reddederek pozitivist yöntemi savunmasına borçludur (Swingewood, 1998:60).

Comte, Bonald ve Maistre gibi devrim karşıtı düşünürlerden etkilenmiş, Aydınlanma düşüncesine karşı olumsuz bir tavır göstermiştir. Aydınlanma düşüncesindeki ilerleme düşüncesini kabul etmişse de endüstri öncesi toplumun, özellikle de Orta Çağ'ın uygarlığın karanlık çağı olduğu şeklindeki görüşü reddetmiş, geçmişin bu şekilde tek taraflı olarak değersizleştirilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Orta Çağ'a dönülmesinin imkânsız olduğunu, bilim ve endüstride yaşanan gelişmelerin bunu olanaksız kıldığını da kabul etmiştir. En önemli eseri

olan Pozitif Felsefe Dersleri'nde Comte, on sekizinci yüzyılın bireyci filozofları tarafından geliştirilen felsefeyi 'negatif' olarak adlandırmış ve bu filozofları toplumsal düzen ve uzlaşma için yeni temeller kuracaklarına bu temelleri yok etmekle eleştirmiştir.

Comte'un çalışmaları Montesquieu, Turgot, Concorde't gibi önemli bazı Aydınlanma düşünürlerinin ve bir dönem birlikte çalıştığı Saint Simon'un çalışmalarının bir sentezi olarak kabul edilir. Bununla birlikte, yeni bilim olan sosyolojinin konusunu ve yöntemini tanımlama açısından Comte, etkilendiği bu düşünürlerin çok daha ötesine gitmiştir. Comte, Montesquieu'nun "Kanunların Ruhu" adlı çalışmasının temel düşüncesi olan gerekircilik ile Concorde't'nin insan düşüncesinin kaçınılmaz bir sıraya göre ilerlemesinin zorunlu evreleri olduğu şeklindeki görüşlerini birleştirmiştir; Comte'a göre toplumsal olgular, toplumların kaçınılmaz evrimi altında ortaya çıkan katı bir gerekirciliğe bağlıdır ve evrimi de insan düşüncesinin gelişmesi yönetir (Aron, 2000:78-79). *Comte, olgular ve teorilerin karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olduğunu savunan ilk sosyologdur. Bu anlamda saf baliyle empirizmi reddetmiş, olguların teori sayesinde kurulduğunu, gerçek bilginin tek başına gözlemlenen olgulara değil, bütün toplumsal olguları benzerlik ve ardışıklık aracılığıyla birbirine bağlayan yasalara dayandığını savunmuştur.* Comte'a göre bütün gözlemler başlangıçta bir teori tarafından yönlendirilir, sonunda da bu teori tarafından yorumlanır, bunun dışında hiçbir gerçek gözlem mümkün değildir. Comte, gözlemlenen olguların kendi adlarına konuşmadıklarını, teorilerle olguların birbirlerine bağlı olduğunu ifade ederek Aydınlanmanın eleştirel düşüncesinin ötesine geçmiştir (Swingewood, 1998:66).

Sosyolojik Pozitivizm, Üç Hal Yasası ve Bilimlerin Sınıflandırılması

Pozitivizmin kökleri İngiliz filozof Bacon'a ve Locke, Berkeley ve Hume gibi ampiristlere dayanır. Pozitivizm ve pozitif felsefe terimlerini dünyaya bilimsel şekilde yaklaşmayı ifade etmek için ilk kez Saint Simon kullansa da sistematikleştiren Comte olmuştur. Comte, Aydınlanma'nın negatif ve yıkıcı felsefesiyle savaşmak için "pozitivizm" ya da "pozitif felsefe" olarak adlandırılabilir bilimsel görüşü geliştirmiştir.

Pozitivizm, insan bilgisine ulaşmanın tek geçerli yolunun ampirik bilim olduğu ve gözlenebilir olgular ve bu olgular arasındaki ilişkiler dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayacağımız şeklindeki felsefi görüştür. Sosyoloji açısından pozitivizm; toplumsal dünyanın doğal dünyadan büyük ölçüde farklı olduğunu, toplumsal gerçekliklerin de doğal gerçeklikler gibi tamamen insan öznelliğinden bağımsız, nesnel, dış gerçeklikler olduğu ve bu gerçekliklerin de en iyi şekilde doğa bilimlerinde geliştirilen bilimsel yöntem aracılığıyla incelenebileceği varsayımlarını içerir. Pozitivizm böylece soyut felsefeyi ve doğaüstü güçlerin metafizik olarak çalışılmasını reddeder. Mantıksal çıkarımlardan, sınanabilir hipotezlerden, neden sonuç ilişkilerinden ve doğa bilimlerindeki yasalara benzer nedensellik ve evrim yasalarından elde edilen katı gerçekliklerin gözlemlenmesini, sınıflandırılmasını ve ölçümünü içerir. Pozitivizme göre bilimsel gerçekliğe sadece gözlemlenebilir olgular sahiptir; başka bir deyişle bilimsel olarak bilinmeyen bir şey, başka bir şekilde de bilinemez. Toplum hakkındaki gerçekler de ancak mümkün olduğu kadar nesnel, önyargısız ve tarafsız olan bilimciler tarafından keşfedil-

Pozitivizm, gerçek bilginin metafizik spekülasyonlara değil, duyular aracılığıyla elde edilen deneyimlere dayandığı, bilimsel incelemelerin konusunun ancak gözlemlenebilen olgular arasında mevcut olan ilişkiler olduğu, gözlemlenemeyen nedenlerin aranmaması gerektiği şeklindeki görüştür.

Comte'a göre doğa bilimcileri yargılarını bu konularla ilgili bilgisi olmayanlara nasıl kabul ettiriyorlarsa, sosyoloji için de aynı şey geçerli olmalıdır ve toplum bilimciler toplum ve siyasetle ilgili yargılarını doğa bilimciler gibi kabul ettirmelidir.

Natüralizm (doğacılık) düşüncesi, Aydınlanma düşüncesi tarafından ileri sürülen ve bilimsel yöntemi vurgulayan bir düşüncedir. Natüralizme göre doğal olgular gibi toplumsal olgular da doğal dünyada var olan neden sonuç dizileriyle açıklanabilir.

Belçikalı sosyal istatistikçi Adolphe Quetelet (1796-1874) sosyolojik konuları istatistiksel olarak inceleyen ilk kişidir. Quetelet endüstriyel işçi sınıfının toplumsal ve ahlaki durumunun sayısal incelemelerini yapmış ve 'ortalama insan' (homo moyen)' kavramını literatüre kazandırmıştır (Maus, 1998:17).

lebilir ve analiz edilebilir. Pozitivizmde öznel duygulara ve yorumlara yer yoktur; çünkü bunlar hem gözlemlenemez ve ölçülemezler, hem de nesnel analizleri çarpıtabilirler.

Comte, sosyolojik araştırmaların ve teorileştirmenin temel biçiminin pozitivizm olması gerektiğini savunmuş ve doğa bilimleri ile kıyaslanabilecek natüralist bir toplum bilimi inşa etmeye çalışmıştır. Comte'un pozitivizmine göre toplumsal dünya, kendisine ait temel özellikleri gösteren ve bu özellikler arasındaki ilişkileri açıklayan soyut yasalara bağlıdır ve bu yasalar nesnel bir şekilde toplanmış veriler aracılığıyla sınanabilirler.

Comte, 'pozitif' terimini kullanırken bilimsel incelemelerin sadece gerçek, kesin, kullanışlı, inşa edici ve faydalı olanla ilgilenmesi gerektiğini, hayali, boş, muğlak, yıkıcı sorularla ilgilenmemesi gerektiğini kastetmektedir. Geliştirilen bu yeni "pozitif felsefe", toplumu geliştirmek için temel olacak inşa edici, güvenilir ve kullanışlı bilginin keşfedilmesini amaçlamaktadır. Comte'un felsefesi, bilimsel analiz aracılığıyla toplumsal düzeni yeniden inşa etmeye çalışan muhafazakar bir felsefedir. Comte'un gençliğinden itibaren iki temel amacı, toplumu iyileştirmek ve bilimsel bilginin sentezini yapmak olmuştur. Toplumu iyileştirmek için bir toplumsal reform gereklidir; bu reform sayesinde teolojik düşünce biçimi yerine pozitivist davranışlar yaygınlaştırılacaktır. Bu reformun gerçekleşmesi ise ancak bilimsel gelişmeyle mümkün olacaktır. Bu açıdan *Comte'a göre sosyolojinin görevi toplumsal sorunları bilimsel yollarla önceden tahmin etmek, böylece bu sorunlardan kaçınılmasını mümkün kılmak ve bu yolla toplumun yeniden örgütlenmesini sağlamak ve düzeni sağlamlaştırmaya çalışmaktır*. Böylece bilim, toplumda politika tarafından çözülemeyen sorunları çözecek, bilimin çözemeyeceği sorunlar olursa da en azından doğa yasaları gereği bu sorunun çözülemeyeceğini kanıtlamış olacak; böylece insanların bu sorun karşısında duydukları huzursuzluk azalacaktır (Pickering, 1993:340).

Comte, geliştirmeye çalıştığı natüralist toplum bilimini önceleri sosyal fizik olarak adlandırmış, 1839 yılında ise bu bilime sosyoloji adını vermiştir. Önce sosyal fizik adını kullanmış olması, Comte'un sosyolojiyi doğa bilimlerinin modelleri çerçevesinde inşa etme çabasını yansıtır. Comte matematikçi olmasına rağmen, sosyolojiye istatistiğin uygulanmasına karşı çıkmıştır. 1835 yılında Belçikalı istatistikçi Quetelet'nin (1796-1874) "İnsan ve Becerilerinin Gelişimi Üzerine, Ya Da Sosyal Fizik Üzerine Bir Deneme" adlı kitabının yayınlanması üzerine, geliştirmeye çalıştığı bilimi Quetelet'nin sosyal istatistiğinden ayırmak amacıyla sosyoloji terimini icat etmiştir (Maus, 1998:11-12). Böylece Comte, toplumun bilimsel olarak çalışılmasını tanımlamak için 'sosyoloji' terimini ilk kez kullanan kişi olmuştur.

Comte'un kurmak istediği toplumsal bilimin konusu, insan türünün tarihidir. Toplumsal evrimin özelliklerini ve toplumsal bütünün işlevlerini anlamak için bu tarihi tek bir insanlık tarihi olarak kavramış ve bütün bilimlerin, grupların, bireylerin, toplumların ve insan düşüncesinin birbirinin yerini alan üç ardışık aşamadan geçtiklerini ileri sürmüştür. Comte'a göre toplumlar ancak üyeleri aynı inançlara ve düşünce biçimine sahip oldukları sürece var olurlar ve toplumların içinde bulundukları aşamaları belirleyen şey, insan düşüncesinin biçimidir. Başka bir deyişle toplumların toplumsal örgütlenme ve toplumsal düzen biçimleri de insan düşüncesini yansıtarak bu aşamaları izler (Aron, 2000:70; Hamilton, 1996:50). Comte'tan önce de toplumların belirli aşamalardan geçerek ilerlediği düşüncesini savunan düşünürler olmuştur; ancak Comte her bir aşamadan diğerine geçişin insan aklındaki bir ilerlemenin sonucu olduğunu belirterek bu düşünürlerden ayrı-

lır. Comte'un insan düşüncesinin, bilimlerin ve toplumların teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek son olarak pozitif aşamaya ulaşacakları şeklindeki düşüncesi **Üç Hal Yasası** olarak adlandırılır. Şimdi Comte'un Üç Hal Yasası'nın aşamalarını kısaca inceleyelim:

(1) Teolojik Aşama: Teolojik aşamada insan bütün olguların doğaüstü güçlerin bir sonucu olduğunu düşünür, bütün olguların kökenlerini ve nihai nedenlerini arar, bu aşamada duygular ve hayal gücü baskındır. Teolojik aşama dünyanın 1300 yılına kadar olan dönemine hakimdir (Ritzer, 2008:15). Teolojik aşamada insanlar her şeyin nedeninin Tanrı olduğunu, toplumsal ve fiziksel dünyanın Tanrı tarafından üretilmiş olduğunu düşünürler ve varoluşu kendi akıllarına dayanarak açıklamak yerine, kilisenin doktrinlerini kabul ederler. İnsanların toplumdaki yeri tanrısal güçler ve kilise tarafından belirlenir, toplumda kilisenin kabul ettiği 'gerçek'lere inanılır ve toplumsal yaşamı düzenlemek için kilise tarafından koyulan kurallara uyulur. Teolojik aşama fetişizm, çoktanrıcılık ve tektanrıcılık şeklinde üç döneme bölünmüştür. Fetişizm, doğanın insan duyguları ekseninde tanımlanmasıdır. Çoktanrıcılık birden çok tanrının ve tinin olduğu dönem, tektanrıcılık ise tek bir tanrının varlığının söz konusu olduğu, insan aklının adım adım uyanmaya başladığı dönemdir (Swingewood, 1998:63). Comte'a göre toplumsal evrimin her aşaması, kendinden önceki aşamadan çıkmaktadır, örneğin teolojik aşamanın son dönemi olan tektanrıcılık, insan düşüncesine soyut kavramların egemen olduğu metafizik aşamanın yolunu açmaktadır.

(2) Metafizik aşama: Metafizik aşama, 1300-1800 yılları arasına hakim olan metafizik aşamada neden ya da öz gibi soyut düşünceler, ideal biçimler hakimdir (Ritzer, 2008:15). Olguların nedeninin kişiselleştirilmiş tanrılar değil, doğa gibi soyut güçler olduğuna inanılır. İnsanların saygı duyulması gereken temel hakları olduğu ve en önemli değer bu haklar olduğu düşüncesinin yaygın olduğu bu aşamada özgür irade vurgulanmaktadır (Wernick, 2005:130). Bu aşamada da açıklamaların ana kaynağı soyut güçler olmakla birlikte açıklamalar Teolojik dönemdekilerden daha tutarlı ve sistematiktir.

(3) Pozitif Aşama: 1800'den itibaren dünyanın girdiği Pozitif (ya da bilimsel) aşamada ise insan düşüncesi kesin doğruyu ve mutlak nedenleri aramaktan vazgeçer, düşünce özleri terk edilir. Bunun yerine artık akıl ve gözlemin bir bileşimi sayesinde olguların birbirlerini takip etmelerine ve birbirlerine benzemelerine neden olan değişmez ilişkilerini, yani olguların kanunlarını keşfetmeye çalışır (Ritzer, 2008:18). Başka bir deyişle pozitif aşama bilimsel aşama olduğu için bu aşamada pozitivist ve bilimsel bakış açısı ve bilimsel yöntem hakimdir; bu aşamada artık doğru olan değil, gerçek olan aranır; düşünceler ve açıklamalar spekülasyonlara değil, bilime ve ampirik deneyimlere dayanır. Teolojik sistem çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa doğru, metafizik sistem de çeşitli ve çok sayıda kuvvetten tek bir kuvvete, doğaya doğru ilerler ve bu noktalara ulaştıklarında en yetkin biçimlerini alırlar. Pozitif sistem ise en yetkin biçimini, bütün olay ve olguları tek ve genel bir olaya bağladığı zaman alacaktır (Kösemihal, 1982:152-3).

Pozitivizmde sistematik gözlem ve deneyime dayalı 'pozitif' (olgusal) bilgi lehine metafizik spekülasyonlar reddedilir. Pozitivizme göre bilim sayesinde olguların ardışıklıklarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyebiliriz; ama şeylerin doğasına ya da özlerine nüfuz edemeyiz ve bunlara ilişkin manevi bilgiye ulaşamayız.

DİKKAT

Üç hal kanunundaki üç aşama bütün bilimler için geçerlidir, yani bütün bilim-ler bu aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşır. Bununla birlikte, bütün bilim-ler pozitif aşamaya aynı anda ulaşmazlar, bu aşamaya ulaşmaları bilimlerin sınıf-landırılmasındaki yerlerine bağlıdır. Comte, bilimleri sınıflandırırken iki tür bilim olduğunu belirtir. **Birinci tür**, amacı olayları yöneten genel yasaları araştırmak olan soyut ve genel bilimlerdir. **İkinci tür**, bilimler birinci tür bilimlerden çıkan somut ve özel bilimlerdir. Örneğin, biyoloji birinci tür, botanik ise ikinci tür bilim-dir. Comte, kuramsal ve genel bilimleri ele alarak bu bilimleri belirli ilkeler doğrul-tusunda sınıflandırır. İlk olarak, bilimler genelden özele ve basitten karmaşığa doğ-ru sıralanırlar. Matematik en basit ve genel, sosyoloji ise en karmaşık ve özel bi-limdir. İkincisi, bilimler mantıksal bağlılığa göre sıralanırlar. Bu, her bilimin ken-dinden önce gelen bilimlerden yararlandığı, ancak bu bilimlerin sahip olmadığı bir fazlalığa sahip olduğu anlamına gelir. Sosyoloji, matematikten “soyutlama ve ba-ğlantı”, astronomiden “edilgen gözlemcilik ve varsayımıcılık”, fizikten “etkin göz-lemcilik ve deneyleme”, kimyadan “çözümleme ve sınıflama”, biyolojiden “statik ve dinamik inceleme” ve “çevre ve uyum” kavram ve kurallarını almıştır (Sencer ve Sencer, 1978:27-8). Bu açıdan sosyoloji, kendinden önce gelen bilimlerin tümün-den yararlanır ve bunlara ek olarak kendi konusuna sahiptir. Üçüncüsü, bilimlerin bu şekilde sınıflandırılması didaktik bir değere sahiptir. Son olarak ise, bilimler üç hal yasasına göre sıralanmıştır. Her bilim, diğer bilimlere oranla genelliği, basitliği ve bağımsızlığı ölçüsünde pozitif aşamaya ulaşır. Buna göre pozitif evreye giren ilk bilim matematik, son giren bilim ise sosyolojidir (Kösemihal, 1982:155).

En alta bulunanlar en basit bilimlerdir ve pozitif aşamaya daha önce ulaşırlar; bu nedenle bilimsel ilerleme incelendiğinde önce astronominin geliştiği, onu fizi-ğin, kimyanın, biyolojinin ve sosyolojinin izlediği görülür (Slattery, 1991:46). Baş-ka bir deyişle pozitif düşünce biçimi matematik, fizik ve kimya bilimlerinde biyo-lojiden daha önce zorunlu hale gelmiştir. Her bilim kendinden önceki bilimler te-melinde gelişir, bu bilimlerin bilgilerini içerir ve bu nedenle bilimler arasında bir hiyerarşi vardır. Daha sonra gelişen bilimler daha karmaşıktır ve genellikleri de ar-tar. Kendilerinden önceki bilimlere dayanan, daha karmaşık olan bilimler pozitif aşamaya daha sonra ulaşırlar ve bilimler hiyerarşisinde daha üst sıralarda yer alır-lar. Sosyoloji bu hiyerarşide kendinden hemen önce gelen biyolojiye özellikle ba-ğlıdır. Çünkü biyoloji, fizik ve kimya gibi yalıtılmış öğelerden değil, organik bütün-ler ve sistemlerden yola çıkan bütüncül bir yapıya sahiptir (Swingewood, 1998:63; Cross, 2008: 26).

Comte'un üç hal yasası ve bilimlerin hiyerarşik sınıflandırması ile ilgilenmesinin nedeni, bütün mevcut bilgilerin bir sentezini yapmak istemesidir. Bütün bilimlerin bilgilerini içeren bilime ulaşabilmek için Comte, bilimleri hiyerarşik olarak sınıf-landırmıştır. Aslında Comte'dan önce Turgot, Concorde ve Saint Simon gibi çeşitli dü-şünürler bilimlerin sınıflandırılması ile ilgili benzer görüşleri belirtmişlerdir. Örne-ğin, Saint Simon da ilk başlarda bütün bilimlerin bazı varsayımlara dayalı olduğ-u, ama basitten karmaşığa doğru evrilerek hepsinin sonunda pozitif bir noktaya geldiğini belirtmiştir (Swingewood, 1998:62-63). Comte, bu iddiaları sistematize et-miş, ayrıntılandırmış ve sonuç olarak bilimler hiyerarşisinde en üst düzeydeki bili-min sosyoloji olduğunu savunmuştur. Psikoloji ise içe dönük (introspektif) yönte-mi ve düşünceyi aşırı vurgulaması nedeniyle (Bodenhafer, 1923:15) Comte'un bi-limler hiyerarşisinde yer almamıştır.

Comte'un bilimler hiyerarşisine göre bir bilim karmaşıklıklaştıkça ve bilgilerini kullandığı kendinden önceki bilim sayısı arttıkça hiyerarşik sıralamada yükselir ve pozitif aşamaya daha geç ulaşır.

Comte'un üç hal yasası ve bilimlerin sınıflandırılması üzerinde durmasının amacı, doğa bilimlerinde egemen olan düşünce biçiminin, siyaset konusunda zorunlu olması, dolayısıyla toplumun pozitif bir biliminin, sosyolojinin oluşumuna yol açması gerektiğini göstermek istemesidir (Aron, 2000:68).

DİKKAT

Comte'un toplumsal düzen teorisinde sürekli vurgulanan uyum, denge ve toplumsal patoloji kavramları biyolojiden alınarak uyarlanmış kavramlardır. Sosyolojinin kendinden önceki bilimler, özellikle de biyoloji üzerinde temellendiğini düşünen Comte'a göre biyoloji gibi sosyoloji de toplumu bir sistem olarak görmeli ve bir bütün olarak çalışmalıdır. Sosyoloji, toplumsal sistemin çeşitli parçaları arasındaki eylem ve tepkileri incelemelidir. Bireysel unsurlar bütünle olan ilişkileri çerçevesinde analiz edilmelidir. Biyolojik organizmalar gibi toplum da kendini oluşturan parçalara indirgenemeyecek karmaşık bir birimdir. Başka bir deyişle *toplum, kendini oluşturan parçalara indirgenemez. Bu nedenle parçalara ait bilgi edinmek için bütünü incelemek gerekir, bunun tersi olamaz* (Swingewood, 1998:64). Örneğin, dinin durumu ya da bir toplumda devletin biçimi, bu toplumun bütünü düşünülmeden anlaşılamaz. Aynı şekilde, tarihsel evrimin bir anı da tarihsel evrimin bütünü düşünülmeden anlaşılamaz. Comte'a göre toplum, bireysel parçaları ve bütün arasındaki uyumla karakterize edilen kolektif bir organizmadır. Nasıl biyolojide bir yapıyı anatomik olarak elementlerine, dokularına ve organlarına ayrıştırabiliyorsak, toplumsal organizmayı da ayrıştırabileceğimizi savunan Comte'a göre toplumsal güç biçimleri dokulara, elementler toplumun tohumu olan aileye, organlar da kentlere denk düşmektedir. Biyolojide doğal yasalar bedensel organizmadaki hastalıklar tarafından nasıl bozuluyorsa, toplumda da patolojik durumlar aynı şekilde meydana gelir.

Toplumsal kendini oluşturan parçalara indirgenemeyeceğini ve bu parçalar hakkında bilgi edinmek için bütünü incelemenin gerektiğini ileri süren Comte, bu açıdan Aydınlanma düşünürlerinden önemli bir şekilde farklılaşır.

Comte, biyolojik terim ve modelleri kendi sosyolojisine eklelemiş; toplumu biyolojik kavramlar temelinde incelemiştir.

Toplumsal Statik, Toplumsal Dinamik

Statik ve dinamik, Comte'un sosyolojisindeki en temel kavramlardır. Nasıl biyolojik organizmaların evrimlerinin ve gelişmelerinin kesin şekilde tanımlanmış kanunları varsa, toplumsal sistemlerin de evrimlerinde ve gelişmelerinde benzer kanunlar vardır ve sosyoloji, toplumsal örgütlenmenin hem statik hem de dinamik yönünü analiz ederek toplumsal evrimdeki bu desenleri ortaya koymalıdır. *Comte, biyolojideki anatomi ile fizyoloji arasındaki ayrımı kullanarak sosyolojinin yapıyı işlevden, dinamiği statikten, toplumsal düzeni toplumsal ilerlemeden ayırabileceğini savunmuştur.*

Bütün canlı varlıklar gibi toplum da statik ve dinamik ilişkilerle var olur. Statik, parçalarla bütün arasında normal durumda mevcut olan dengedir. Toplumsal statik de toplumsal düzenin, toplumsal sistemin farklı parçalarının hareket ve tepkilerinin yasalarını araştırır. Başka bir deyişle toplumsal statik, toplumsal uzlaşmanın incelenmesidir. Toplumun bir organizmaya benzetildiğini düşünürsek, nasıl bir organın çalışması o organ canlı varlığın bütünü içine konulmadan incelenemezse, siyaset ya da devlet de belirli bir zaman dilimindeki toplumun içine konulmadan incelenemez. Bu açıdan toplumsal statik, işbölümü, aile, din gibi toplumsal sistem açısından işlevsel olan toplumsal olgular arasındaki karşılıklı bağların netleştirilmesi ile ilgilidir. Hem toplumun belirli bir andaki yapısının, hem de toplumsal uzlaşmayı belirleyen öğelerin çözülmesini içeren toplumsal statik, sonuçta bütün insan topluluklarının temel düzenlerinin incelenmesidir (Swingewood, 1998: 65; Aron, 2000:85).

Toplumsal statik toplumsal düzenin yasalarının, toplumsal dinamik ise toplumsal değişimin ve ilerlemenin yasalarının incelenmesidir.

Dinamik değişimle ilgilidir, toplumsal dinamik de farklı toplum tiplerinde değişen bu karşılıklı bağların empirik olarak incelenmesidir. Comte sosyolojinin hem toplumsal statik hem de toplumsal dinamikle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmüş ancak toplumsal dinamiğin toplumsal statikten daha önemli olduğunu düşünmüştür. Toplumsal dinamik, basitçe insan toplumlarının kat ettiği ardışık aşamaların ifadesi değildir, insan düşüncesinin ve insan toplumlarının oluşumunun birbirini izleyen zorunlu evrelerinin incelenmesidir. Toplumsal dinamik, toplumsal statığe bağlıdır, statik insan toplumlarının temel düzenini ortaya çıkarırken dinamik de bu düzenin son aşama olan pozitif aşamaya ulaşana dek geçirdikleri değişimi gösterir. Comte sosyolojinin bu yönünü tarihsel yöntem olarak adlandırır (Aron, 2000:85).

Yöntem açısından Comte'un sosyolojisinde karşılaştırmalı yöntem statığe, tarihsel yöntem ise dinamiğe aittir. Karşılaştırmalı yöntem çeşitli toplumların aynı anda içinde bulundukları ve birbirinden tamamen bağımsız olan durumların karşılaştırılmasıdır. Tarihsel yöntem ise, bu durumların toplumsal gelişmenin dinamik yasaları aracılığıyla toplumsal evrimle ilişkilendirilmesidir (Swingewood, 1998:65). Comte, uygarlığın farklı dönemlerinin tarihsel karşılaştırmalarının ancak genel toplumsal evrime atfedildiği takdirde bilimsel bir niteliğe sahip olacağını belirterek tarihsel yöntemin önemini vurgulamıştır.

Endüstri Toplumu ve İşbölümü

Comte, toplumsal bakış açısını, tüm bilimsel anlayışları kavrayan tek ve evrensel bir bakış açısı olarak tanımlamaktadır. Modern toplumda toplumsal birlik isteğinin politik ya da ekonomik güçlerden değil, ahlaki ve entelektüel güçlerden kaynaklandığını ileri sürerek *toplumsal olanı politik olandan da ekonomik olandan da ayırmıştır*. Yönetimin kendi sorumluluklarını güç uygulayarak değil, ahlaki ve entelektüel önderlik yaparak yerine getirmesi gerektiğini, ekonomik faaliyetlerin uygun şekilde düzenlenmesini de toplumsal uyumu da sağlayabilecek olanın yalnızca ahlak olduğunu savunmuştur. Bu açıdan, toplumsal düzeni yapay kurumların düzenlemesinden bağımsız, serbest şekilde işleyen piyasa güçlerinin bir sonucu olarak gören politik ekonomiyi ve ekonomik olguları toplumsal bütünden ayırarak inceledikleri için liberal iktisatçıları eleştirmiştir (Swingewood, 1998:69).

DİKKAT

Comte'un pozitivizmine göre toplum, endüstrileşmeye doğru evrim geçiren bir sistemdir ve bilimsel incelemenin nesnesi toplumdur. Başka bir deyişle toplumsal alan ekonomiden, politikadan ve tarihten ayrılır.

Comte, endüstriyel işçi sınıfını yeni bir toplumsal olgu olarak kabul eder. Endüstri sayesinde işler en yüksek verimi sağlayacak şekilde örgütlenmiş, bu şekilde yapılan üretim sonucunda fabrikalarda çalışıp kenar mahallelerde yaşayan yeni bir işçi sınıfı doğmuştur. Ancak Comte'a göre üretim herkesin yararına; çünkü endüstri toplumunun yasası zenginliğin artmasıdır. Üretimin herkesin yararına olduğunu düşündüğü için Comte endüstriyel işçi sınıfı ile işverenler arasında bir çıkar çatışması olduğunu düşünmez. Comte, özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti arasındaki çelişkiyle ilgilenmez, her toplumsal düzende gücün, toplumsal ve ekonomik otoriteye sahip olan zenginlerin elinde olması Comte'a göre zorunlu ve kaçınılmazdır. Comte'a göre asıl mesele, kişisel mülkiyetin keyfi niteliğinden arındırılmasıdır. Özel mülkiyete sahip olanların toplumu keyfi olarak değil, evrensel ilkelere dayanan, işçilerin itaatini sağlayabilecek şekilde yönetmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle Comte üretim araçlarının kamulaştırılmasına eğilimli değildir, özel mül-

kiyeti korumak ve elit bir grup tarafından kullanılan bir toplumsal işlev haline getirmek ister (Swingewood, 1998:70).

Comte, işbölümünün toplumda insanları bir arada tutan ve toplumsal evrimi sağlayan bir olgu olduğunu düşünür. Gelişmiş toplumlarda işbölümünün uzmanlaşmasının, işçilerin sürekli sıradan işlerle ilgilendikleri için yeteneklerini geliştirememelerine, bu nedenle insanların anlayışını kısıtlayıp ve işçi sınıfı arasında cehaleti artırdığını düşünür. Bununla birlikte işbölümünün temel bir işlevi vardır, bu işlev, insanların toplumun doğal yasalarını boyun eğmelerini, toplum içindeki yerlerini kabul etmelerini ve toplumun genel dengesine uyum göstermelerini sağlamaktır. Diğer bir deyişle işbölümü, Comte'a göre işçiler ve işverenler arasında çıkar çatışması yaratacak bir olgu değil, elit bir grup tarafından toplumsal uyumu sağlamak için kullanılacak bir araçtır. Comte bu yönetimin sivil kurumlara devredilmesi taraftarı değildir; çünkü ona göre Fransız Devrimi sonrasında bu kurumlar kendi bünyelerinden toplumsal birlik açısından zorunlu olan değerleri taşıyan kurumlar geliştirememişlerdir. Bu nedenle işbölümünü bir araç olarak kullanıp insanların içinde bulundukları toplumsal konuma uyum sağlamalarını sağlaması gereken küçük bir elit gruptur (Swingewood, 1998:70).

Comte'un sosyolojisinde işbölümü elit bir grup tarafından toplumsal uyumu sağlamak için kullanılan bir araç haline gelmiştir.

Üretim araçlarının mülkiyeti konusunda Saint Simon ve Comte'un düşünceleri arasındaki temel fark nedir?

SIRA SİZDE

Toplumsal Yasaların Belirleyiciliği

Comte'a göre toplumsal olgular değişmez yasalara bağlı olduğu için bu yasalar ortaya konulduktan sonra insanlık bu yasalara boyun eğmek zorundadır. Comte, bireylerin doğal ve toplumsal yasalar karşısında boyun eğmesini "rasyonel boyun eğiş" ya da "rasyonel teslimiyet" olarak adlandırır. Bilim toplumsal denetimi olanaklı hale getirecek, toplumsal ilkeleri yerleştirerek düzen ve ilerleme ihtiyacını aynı anda karşılayacaktır; bu nedenle insanlar toplumsal düzene boyun eğmelidirler. Bu rasyonel boyun eğiş, bireylerin toplumsal statülerini kabullenmeleri ve endüstri toplumu içindeki eşitsizliklere boyun eğmeleri anlamına gelmektedir. Her ne kadar pozitivist sosyoloji işçi sınıfının yoksulluğunu bir toplumsal problem olarak görse ve durumlarını biraz iyileştirmeye çalışacak olsa da, kendi yaptığı sınıflandırmayı yok etmeyi ve genel ekonomiyi bozmayı göze almayacaktır (Swingewood, 1998:67). Comte, Saint Simon'un Fransız Devrimi sonrasında toplumda ahlaki bir boşluk, bir kriz meydana geldiği düşüncesini paylaşmıştır ve Saint Simon gibi o da bu boşluğu doldurmak için yeni bir din önermiştir. Comte, toplumun içinde bulunduğu aşamaya uyarlanmış herhangi bir din biçimi olmadığı takdirde toplumun bölüneceğini ve şiddetin yaygınlaşacağını ileri sürmüştür (Hamilton, 1996:50). Bilimsel düşünen insanların geleneksel anlamda dine, vahiylerle ya da Tanrısallığa inanmayacağını ama dinin insanların sürekli bir ihtiyacını, kendilerini aşan bir şeyleri sevmeye ihtiyacını karşıladığını, bu nedenle toplumun dine ihtiyacı olduğunu düşünür. Başka bir deyişle *Comte da Saint Simon gibi dini, insanların ve toplumu bir arada tutacak bir toplumsal bağ olarak görmüştür*. Comte'un önerdiği din 'İnsanlık Dini'dir ve bu dinin işlevi, yöneten sınıfla yönetilenler (işçi sınıfı) arasında arabuluculuk yapmak (Swingewood, 1998:67) ve toplumsal düzenin kurulabilmesi için gerekli olan ahlaki uzlaşmayı sağlamak (Slattery, 1991:47) olacaktır. Comte, bu yeni dinde insanlığın seveceğini ileri sürmüştür. Burada insanlıktan kastettiği mevcut insanların toplamı değil, şimdiye dek yaşamış ve ölmüş olan bütün insanlardan oluşan, ölümsüzlük kazanmış insanlıktır

Comte'un sosyolojisinde birey pasiftir, insan düşüncesi toplumsal biçimlerin ilerlemesinde etkili olsa da son aşamada toplumsal gelişme nesnel, belirleyici dışsal olgulara bağlıdır.

Comte'un insanlık dininin üç temeli vardır: ilke olarak aşk, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme (Kösemihal, 1982:158).

(Aron, 2000:99). *Comte'un kurmaya çalıştığı bu yeni din, yeni bilimsel ve rasyo-nel endüstriyel dönem için pozitivizm adına bir dizi ahlaki inancı yerleştirmek amacına yöneliktir; ancak insanlık dini düşüncesi, genel olarak entelektüel çevreden destek bulmamıştır* (Kirby, 1997: 415).

DİKKAT

Comte, toplumsal düzenin ancak bir dizi ahlaki değer üzerinde inşa edileceği görüşünü benimsemiş, yeni toplumsal düzen için gerekli olan ahlaki uzlaşmayı, insanlık dini aracılığıyla pozitivizmin sağlayacağını savunmuştur.

Comte'a göre bireyler özgür iradeye sahip olsalar bile kendi toplumsal statülerini ya da toplumsal yapıları değiştiremezler çünkü bunları belirleyen toplum yasalarıdır ve bu yasalar bireylerin üzerindedir.

Comte'a göre toplumdaki eşitsizliklerin çözümü, negatif "haklar" kavramı yerine pozitif "ödevler" kavramı geçtiğinde mümkün olacaktır. Ahlaki bir eğitim sayesinde bireyler hak ettikleri toplumsal statünün ne olduğunun farkına varacak ve bu konumu kabul edeceklerdir. Diğer bir deyişle Comte mülkiyetin bölüşümü ya da işçi sınıfının örgütlenişi ile ilgili bir sorun görmez; çünkü ona göre bireyler özgür iradeye sahip olsalar bile son kertede toplumun doğal yasaları insan eylemlerinden daha etkili olacaktır. Bireylerin etkileşimde bulunarak kendi sosyal konumlarını ve toplumsal yapıları değiştirmeleri mümkün görünmemektedir; çünkü bunları belirleyen toplum yasalarıdır ve bireyler kendilerinin ötesinde olan bu yasalara bağlıdırlar. (Swingewood, 1998:67-8; Cross, 2008: 27-8).

Comte'un Yöntemsel Stratejileri

Sosyolojinin pozitivist yöntemi benimsemesi gerektiğini düşünen ve sosyolojik pozitivizmi geliştiren Comte, veri toplamak, teorileri test etmek ve analiz edilen verilerden teorik ilkelere ulaşmak için ne gibi yöntemsel stratejiler izlenmesi gerektiği üzerinde de durmuştur. Comte'un temel olarak dört yöntemsel stratejisi vardır. Bunlardan birincisi **gözlemdir**. Comte, toplumsal olguların ahlaki yargılardan uzak bir şekilde gözlemlenmesi gerektiğini belirtmiştir. İkinci stratejisi **deneydir**. Comte deneyle laboratuvarında yapılan deneylere benzer uygulamaları değil, doğal seyrinde devam eden toplumsal durumların dışarıdan bir müdahaleyle kesilmesi gibi durumları kastetmektedir. Nasıl bir doktor bir hastalık durumunda bedenin normal işlevini kaybedişini ve bu hastalıkla nasıl başettiğini gözlemleyebiliyorsa, Comte'a göre bir sosyolog da toplumdaki toplumsal patolojileri benzer şekilde gözlemleyebilir (Turner, 2001:34:33). Comte'un bahsettiği üçüncü strateji **karşılaştırmadır**. Comte karşılaştırma stratejisi ile farklı toplumların yapılarının karşılaştırılabileceğini belirtmektedir. Aslında Comte karşılaştırma ile sadece yapıların değil, dinamiklerin de karşılaştırılabileceğini, insan toplumunun önceki ve sonraki toplumsal biçimlerinin kıyaslanabileceğini düşünmektedir; ancak bunun için karşılaştırma yönteminin değiştirilmiş bir biçimi olan tarihsel analiz stratejisinin kullanılması gerektiğini belirtir. Bu açıdan bakıldığında Comte'un üç hal kanunu, tarih boyunca insan düşüncesinin ve bu düşünceye karşılık gelen yapıların incelenmesine izin veren bir tarihsel yöntemdir (Turner, 2001:34).

Özetle Comte'un sosyolojiye en önemli katkıları sosyolojinin yöntemi olarak pozitivizmi benimsemesi, saf haliyle ampirizmi, yani sadece toplumsal gerçekliklere ilişkin veri toplanması ve ölçüm yapılması fikrini reddetmesi, gerçeklerle teorilerin ilişki içinde olduğunu savunması, bütün toplumsal olguların değişmez kanunlara bağlı olduğunu ve sosyal bilimlerin görevinin bu kanunların gerçekliğini ortaya koymak olduğunu belirtmiş olması olarak görülür. Comte birçok kuramcıyı etkilemiştir. Genel olarak Comte'un pozitivizm anlayışının ve toplumsal olguların indirgenemez olduğu yö-

nündeki düşüncelerinin Durkheim'i (Wernick, 2005:133), toplumsal gelişme sürecinde uzmanlaşmış işbölümünün etkileri hakkındaki düşüncelerinin Marx'ı (Swingewood, 1998:71) ve toplumu biyoloji kökenli kavramlarla ve biyolojik organizmaya benzeterek incelemesinin de Spencer'ı etkilediği söylenebilir.

Comte'un sosyolojiye en önemli katkılarından biri, toplumsal olguların incelenmesinde metafiziği reddederek ampirik yöntemi savunmasıdır. Bu ne anlama gelir? Düşününüz.

SIRA SİZDE

Frédéric Le Play (1806-1888)

Le Play de Comte gibi Politeknik ekolünden gelir ve Saint Simon'dan etkilenmiştir. Le Play oldukça dindar ve muhafazakar bir düşünürdür. Yeni toplumsal sınıflara bölünmüş, bireysel endüstri toplumunda toplumsal barışı sağlayacak sosyal bilim bazlı bir reform programı geliştirmek için çalışmış (Wernick, 2006:331) ve toplumsal yapının dini kriterlere uygun olarak inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur (Maus, 1998:16). Toplumsal düzenin uygun şekilde sürdürülmesi için dinin kesinlikle gerekli olduğunu ve ailede, endüstriyel örgütlerde (fabrikalarda) ve devlette otoritenin bu çerçevede yeniden kurulması gerektiğini savunmuştur.

Le Play özellikle yöntemsel açıdan sosyolojinin doğuşunda önemli bir rol oynamıştır. Le Play'in yöntemi; alan çalışmasını, survey araştırmalarını, sınıflandırma sistemlerini ve temsili vakaların çok yönlü çalışmalarını bütünleştiren bir yöntemdir (Wernick, 2006:331). Sosyolojideki monografi araştırmalarının ve günümüzde survey olarak adlandırılan çalışmaların metodolojik kökü Le Play'e uzanır. Le Play'in analiz birimi işçi sınıfı aileleridir ve işçi sınıfı ailelerinin aile yaşamlarının tüm yönlerinin niceliksel bir ifadesi olarak aile bütçelerini sistematik olarak incelemiştir. Le Play işçi sınıfı ailelerinin dışında insanların emeğini, emeğin ekonomik örgütlenişini, aile aracılığı ile tüm toplumu etkileyen coğrafi yerleşimleri ve aile yaşamının çeşitli yönlerini incelemiş ve işçi sınıfının doğal gelişiminin genel koşulları ile ilgili monografiler yapmıştır. Le Play önce Avrupa ailelerini kapsayan çalışmalarını yayınlamış, daha sonra Amerikan ailelerini de inceleyerek iki aile tipini karşılaştırmıştır (Maus, 1998:16).

J. S. MILL VE H. SPENCER: EVRİMCİLİK VE POZİTİVİZM

Comte'tan sonra sosyolojik pozitivizmin gelişmesinde iki önemli etki söz konusudur. Bunlardan ilki, toplumu, kendine özgü doğa yasalarının işleyişiyle evrim geçiren bir organizma şeklinde tanımlandığı için toplum biliminin yönteminin doğa bilimlerinin yönteminden farklı olmadığı, deney ve gözleme dayalı olması gerektiği görüşüdür. İkincisi ise, empirik yöntemin giderek daha çok benimsenmesi ve istatistiklere verilen değerin artmasıdır (Swingewood, 1998:71). Mill ve Spencer, çalışmalarını bu görüşler çerçevesinde yürüten ve ilk dönem sosyolojik gelişmeler içinde önemli bir yere sahip olan iki sosyologdur.

John Stuart Mill

John Stuart Mill (1806-1873)

J.S. Mill, Londra'da dünyaya gelmiştir. Babası, kariyerini gazetecilikte yapsa da dönemin en ünlü entelektüellerinden Jeremy Bentham'la felsefi çalışmalar yapan James Mill'dir. J.S. Mill küçük yaşlardan itibaren Yunanca ve Latince eğitimi almış, daha sonra tarih, mantık, matematik konularında çalışmış ve ekonomik teori konusunda uzmanlaşmıştır.

Mill sosyolojiye daha çok yöntemle ilgili çalışmaları sayesinde katkıda bulunmuş, diğer taraftan ekonomi ile ilgili çalışmaları sayesinde modern ekonomi biliminin temellerini atmıştır.

Mill ekonomi, felsefe, mantık ve kadın hakları başta olmak üzere çok çeşitli konularda eserler ortaya koymuştur. Mill'in çalışmaları genel olarak liberalizm ve faydacılıkla ilgilidir. Mill, babası James Mill ve Jeremy Bentham tarafından geliştirilen Faydacı teoriyi liberalizme uyarlamış ve eylemlerin ya da toplumsal düzenlemelelerin, mutluluk ürettikleri ölçüde doğru ya da iyi kabul edilebilecekleri fikrini benimsemiştir. Mill, Comte ve Spencer gibi topluma ilişkin sosyolojik bir analiz yapmamış, sosyolojik bir teori geliştirmemiştir; çünkü Mill'e göre sosyoloji zamanından önce, erken doğmuş bir bilimdir (Keat ve Urry, 1994:91). Mill'in sosyolojiye teori-den çok yöntemsel açısından katkıda bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan ekonomi ile ilgili çalışmalarının bir bilim olarak modern ekonominin temellerinin atılmasını sağlamıştır (Callinicos, 2004:109).

Mill, Saint Simon ve Comte'un çalışmalarından oldukça etkilenmiş, Comte'un üç hal yasasını, dinamik ve statik arasında yaptığı ayrımı, tarihsel analiz yöntemini ve uzlaşma kavramlarını benimsemiştir. Saint Simon ve Comte'un çalışmaları tarihi organik ve geçişsel dönemlere ayırırlar. Organik dönemlerde insanlar ve toplumsal kurumlar sabit bir sistem içinde örgütlenirler, bu örgütlenme tarzı içinde her parça diğerlerini tamamlayıcı, destekleyici bir işlev görür. Ancak zamanla bu bütünün parçaları ayrışır, bir düzensizlik dönemi başlar ve toplumsal değişme meydana gelir. Mill bu fikri benimser, toplumun belirli bir kısmında, örneğin bir toplumsal kurumda ya da bireyde meydana gelen bir değişimin toplumun diğer kısımlarında da değişime neden olacağını ve sonuçta toplumun bütün kısımlarını değiştireceğini savunur (Kilcullen, 1996). İnsanların davranışlarında meydana gelen bir değişim, bu insanların çalıştıkları ya da ait oldukları kurumlarda değişime neden olacak, kurumlarda meydana gelen bir değişim de bu kurumlara ait olan insanlarda ve diğer kurumlarda değişime neden olacaktır. Böylece Mill bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini, birbirlerine bağlı olduklarını, birbirlerine tepki verdiklerini, bu nedenle toplumda herhangi bir noktada yaşanacak bir değişimin toplumun geri kalanını da etkileyeceğini vurgulamış olur (Kilcullen, 1996). Bu durumu fizyologların "konsensüs" terimi ile açıklayan Mill'e göre bu durum, çeşitli organların ve işlevlerin aynı fiziksel çerçeve içinde varolmasına benzetmekte, böylece Mill bütün toplumsal olguların toplumun bütün kısımlarından az ya da çok etkileneceğini vurgulamaktadır.

Comte'dan farklı olarak Mill, psikolojinin önemli olduğunu düşünmüş ve etolojinin insan doğasının yasalarının bilimi olduğunu savunmuştur. Mill'e göre bütün toplumsal olgular, insanların dürtü ve güdülerini yöneten yasalara gö-

re kurulmuştur. Mill, toplumsal olgulara ilişkin yasaların, toplum halinde birleşmiş insanların eylem ve tutkularına ilişkin yasalar olduğunu, bunun dışında toplumsal yasalar olamayacağını savunmuştur. Çünkü Mill'e göre insanlar bir araya geldikleri zaman kimyasal bir bileşim gibi, farklı özelliklere sahip olan başka bir şey haline dönüşmezler. Bu nedenle toplumsal olgular, dışsal koşulların toplum üzerindeki etkisi ile yaratılmış olsalar da aslında insan doğasına ilişkin olgulardır. Psikoloji, Comte'un bilimler hiyerarşisinde yer almamaktaydı; ama Mill'e göre sosyoloji, sosyolojik çalışmalarda ortaya konmuş ampirik yasalarından çok felsefi düşüncelerden türetilen psikoloji yasalarından ve sosyoloji ile psikolojiyi birbirine bağlayan etoloji yasalarından oluşmaktadır; yani sosyolojinin yasaları, insan doğasını yönlendiren yasalardır. Başka bir deyişle Mill, toplumsal olanın psikolojik olana indirgenmesini önermiştir (Swingewood, 1998:73). Bu düşüncenin nedeni, psikolojinin yasalarına gözlem ve deneyle ulaşılabilir olmasıdır. Bu çerçevede toplumdaki en küçük temel ögenin tekil insanlar olduğunu düşünen Mill, etkileşimde bulunan insanların davranışlarını yöneten yasalar toplumdan ayrı olarak, bireyin davranışlarını yöneten yasalardan çıkarsanabileceğini düşünür. Diğer bir deyişle toplumsal yaşamla ilgili bütün yasalar en sonunda psikolojinin yasalarına ulaşmaya çalışmaktadırlar (Keat ve Urry, 1994:92).

Yöntemsel açıdan incelendiğinde Comte gibi Mill de toplum biliminin doğa bilimlerinin yöntemini uygulaması gerektiği düşüncesini benimsemiş ve Comte gibi o da toplumsal incelemeleri ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki, toplumsal ögelerin bir arada varoluşlarının, yani sabit olduğu varsayılan bir bağlamda insan davranışının neden ve sonuçlarının incelenmesidir. İkincisi ise, toplumsal ögelerin ardışıklığının, yani ilerlemenin ve değişimin incelenmesidir (Kilcullen, 1996). Birinci tip incelemelerde sorulan soru, genel toplumsal koşulların belirli bir durumda verili bir nedenin sonuçlarının ne olacağı sorusudur, ikinci tip incelemelerde ise, genel toplumsal koşulları belirleyen yasaların neler olduğu, yani toplumun genel durumunu, büyük toplumsal olguları veya gerçekleri üreten nedenlerin neler olduğudur. Mill, çeşitli toplumsal olguların bir arada varoluşlarında bazı benzerlikler olduğunu, bu nedenle de bir neden bu olgulardan birini etkilediğinde diğerlerinin de etkilendiğini belirtir. Ancak toplumsal olguların bir arada varoluşları arasındaki benzerlikler, bu olguları belirleyen nedensellik yasalarının sonucu olmalıdırlar. Dolayısıyla toplumun çeşitli parçalarının, çeşitli ögelerinin arasındaki ilişki, toplumdaki ardışıklığı düzenleyen yasalardan türemiş olan yasalardır. Bu durumda sosyal bilimlerin asıl meselesi toplumun belirli bir durumunun nasıl olup da, kendisinden sonra meydana gelecek ve ardışık olarak kendi yerini alacak olan durumu ürettiğini gösteren yasaları bulmaktır (Mill, (2009 [1843]). Bu yasalara nasıl ulaşılacağı sorusunun yanıtını arayan Mill, insan doğasına ilişkin çalışmaların da doğa bilimlerindeki aynı mantıksal yapıya sahip olması gerektiğini savunur. İnsan doğasının, insan davranışının bilimsel ilkeler tarafından yönetildiğini ve bu ilkelerin mantık yolu ile ortaya konabileceğini düşünür. Mill'e göre insan davranışı ve her insanın ahlaki karakteri evrensel yasalara bağlıdır; ancak bu yasalar doğrudan deney ve gözlem yoluyla incelenemezler. O halde bu yasalar nasıl incelenecektir? Mill, doğa bilimlerinde kullanılan çeşitli bilimsel yöntemleri ele alır ve bu yöntemlerin hepsinin sosyal bilimlere uygulanmaya elverişli olmadığını belirtir.

Etoloji, başlangıçta hayvan ve insan davranışlarını karşılaştırma yöntemine dayalı bir karşılaştırmalı davranış bilimi iken, zaman içerisinde daha çok zoolojinin hayvan davranışlarını inceleyen bir alt dalına dönüşmüştür.

Ancak doğa bilimlerinde sosyal bilimler için de kullanılabilecek olan bir yöntem vardır, bu yöntem tümdengelimdir. Tümdengelim yoluyla neden sonuç ilişkileri ortaya konabilir. Örneğin belirli bir politikanın ya da yasaların insanlar üzerindeki etkileri ortaya konabilir. İşte Mill'in deney ve gözlemle incelenemeyeceğini belirttiği insan davranışını yöneten evrensel yasalar böylece tümdengelim yoluyla incelenebilirler. Mill için psikolojinin yasaları, yani deney ve gözlemle ulaşılabilen yasalar sosyal bilim için tek güvenilir temeldir (Keat ve Urry, 1994:92).

Mill, 1843 tarihinde yayınlanan Mantiğin Sistemi (System of Logic, Ratiocinative and Deductive) adlı eserinde insanlara yönelik genel bir bilimin temeli olarak tümdengelimden geçerli olan ve olmayan biçimlerini birbirinden ayırmaya çalışmış, felsefenin ve akıl yürütmenin de doğa bilimlerinin ilkelerinden türetilmiş bir mantık biçimi kullanılması gerektiğini ileri sürerek onlar için doğa bilimlerinden ve matematikten türetilmiş sağlam bir yöntem sağlamıştır. Ampirist olan ve matematiksel gerçekler de dahil olmak üzere gerçeklerin sezgilerden ziyade gözleme dayalı olduğunu ileri süren Mill, böylece deneysel yöntem tartışmasını sosyolojiyi de kapsayacak şekilde genişletmiştir (Marshall, 1999:503). "Mantiğin Sistemi" adlı eserinde Mill, "tutarlılık mantığı" olarak adlandırdığı bir mantıktan bahseder. Mill'e göre kanıtlamanın bir mantığı vardır, yani kanıtların bu kanıttan çıkarılan sonuçları nasıl ispatladığını ya da ispatlamaya çalıştığını gösteren bir mantık vardır. Bu mantık önemlidir çünkü Mill sosyal bilimlerin insan ilişkilerini sağduyudan daha ileri bir düzeyde açıklayamayacağını, insan davranışının genel nedensellik yasalarıyla değil, ancak sezgisel ilkelerle açıklanabileceğini savunan dönemin bazı düşünürlerine karşı çıkmış, sezgisel felsefenin politik muhafazakârlığa yol açacağını düşünmüştür (Mautner, 1998). Mill şeylerin doğasına veya olayların görünmeyen, gizli nedenlerine insan zihniyle ulaşamayacağını, deneyimlerimiz dışında hiçbir yolla bilgiye ulaşamayacağını düşünür (Keat ve Urry, 1994:91).

Mill düşüncelerimizin deneyimlerimizden kaynaklandığını, bildiğimizi düşündüğümüz bütün genel ilkelerin kaynağının tümevarım olduğunu, dolayısıyla tümdengelim, tümevarım üzerine kurulu olduğunu savunur (Mill, 2009 [1843]:208). Mill'e göre tümevarım ile tekil bir gerçekten yola çıkarak bütün doğa olaylarını yöneten genel önermelere ulaşabiliriz. Tümdengelim ise Mill'e göre özel olayların açıklanmasında kullanılan, kendilerinden yasaların çıkarsandığı kurallardır (Keat ve Urry, 1994:91). Mill tümevarım ve tümdengelim mantıklarının evrensel olarak uygulanabileceğini düşünür; çünkü ona göre bütün olaylar tek bir doğal dünyaya aittir ve aynı bilimsel yöntem hepsine uygulanabilir. Mill, kendi yöntemini **tersyüz edilmiş tümdengelim** olarak tanımlar ve toplum bilimine en uygun yöntemin günümüzde hipotetik tümdengelim olarak bilinen somut tümdengelimci yöntem ve ters yüz edilmiş tümdengelim olduğunu savunur. Somut tümdengelimci yöntem (hipotetik tümdengelim), bir hipotezde ifade edilen iddiaların ve öngörülen tahminlerin ampirik verilerin kullanılmasıyla test edilmesidir. Ancak Mill'e göre sosyal bilimlerin bunun aksine işlemektedir; sosyal bilimlerin ampirik verilere dayanarak yapılan genellemelerden, daha önce yapılmış olan genellemeleri de açıklayabilecek hipotezler yaratmaya çalışır ve böylece toplumsal süreçlerin nedensel açıklamalarını sunar (Marshall, 1999:503).

Mill, sadece tümdengelimci olan yöntemlere karşı çıkmış ve toplumu incelemek için en uygun yöntemin somut tümdengelim olduğunu savunmuştur.

Herbert Spencer: Pozitivist Organizmacılık

Herbert Spencer (1820-1903)

Spencer, 27 Nisan 1820'de İngiltere'de doğmuştur. Teknik alanda eğitim görmüş ve bir süre demiryolu mühendisliği, teknik ressamlık ve gazetecilik gibi çeşitli işler yapmıştır. En önemli eserleri arasında Sentetik Felsefe Sistemi (1862-1893), Toplumsal İstatistik (1851), Devlete Karşı İnsan (1884) sayılabilir.

Spencer'in sosyolojiye yaklaşımı ile bilimsel bilginin doğası hakkındaki düşünceleri Comte'un düşüncelerine oldukça yakın olduğu için sosyoloji teorisinin gelişimindeki etkileri açısından çoğu zaman Comte ile birlikte anılır. Gerçekten de her ikisi de (a) bütün bilimlerin ortak felsefi köklere sahip olduklarına ve birleştirilebileceklerine, (b) doğal dünyayı yöneten yasalar gibi toplumsal dünyayı yöneten yasalar olduğuna ve (c) bu yasaların nasıl işlediği ortaya çıkarılırsa, toplumsal olguların tahmin edilebileceğine ve yönetilebileceğine inanmışlardır (Cuff vd., 1989:27). Diğer taraftan aralarında önemli bir fark vardır, Comte muhafazakar olarak nitelenirken, Spencer ilk çalışmalarından itibaren liberaldir, sonraki çalışmalarında kısmen muhafazakarlaşmış olsa da yaşamı boyunca çalışmalarında liberal öğeler yer almıştır. Spencer, liberalizmin bırakınız yapsınlar anlayışını benimsemiş, insanların birbirlerinin haklarına gönüllü olarak saygı göstermeleri sonucunda otomatik olarak doğal bir toplumsal denge oluştuğunu ve devletin bu dengeye, diğer bir deyişle insanlar arasındaki ilişkilere müdahale etmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle Comte, toplumsal reformlarla ilgilenirken Spencer, toplumsal yaşamın dış müdahalelerden bağımsız bir şekilde evrimleşmesi gerektiğini savunmuştur (Ritzer, 2008:36). Spencer'ın Comte'un bilimler hiyerarşisini eleştirir; çünkü bilimlerin Comte'un savunduğu gibi ardışık bir şekilde değil, koordinasyon içinde geliştiğini savunur. Spencer'a göre farklı bilimlerdeki gözlemler ve yasalar birbirlerini etkiler, ama Comte'un ileri sürdüğü gibi bir bilim diğerinin gelişmesi için ön koşul değildir. Spencer bilimleri daha farklı bir şekilde sınıflandırır, "fenomeni bilmemizi sağlayan formları dikkate alan bilimler (mantık ve matematik) ile fenomeni ya tek tek öğeleri arasında (mekanik, fiziki kimya vs.) veya toplam olarak (astronomi, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, vs.) inceleyen bilimlerin arasında" bir ayrım yapar (Keat ve Urry, 1994:93). Bu çerçevede Spencer bilimsel birliği sosyolojinin sağladığı, yani sosyolojinin bilimlerin kraliçesi olduğu görüşünü reddeder; ona göre bilimsel birliği **sentetik felsefe** sağlayacaktır. Ayrıca Spencer Comte'un toplumun örgütlenişinden çok insanların düşüncelerine önem verdiğini ileri sürer ve evrimi temel ilke olarak kabul etmeyen Comte'a karşı çıkar (Keat ve Urry, 1994:92-93).

Spencer, 1862-1893 yılları arasında yazdığı **Sentetik Felsefe Sistemi** adlı eserinde, sentetik felsefenin evrim teorisinin çeşitli bilim dallarına nasıl uygulanacağını göstermektedir.

DİKKAT

Spencer, toplumu genel bir evrimci model içinde bir sistem olarak gören yaklaşım ile bireylerin toplamı olarak gören yaklaşımı birleştirmiştir. Toplumun 'çok sayıdaki bireye denk düşen kolektif bir ad' olduğunu ve gerçek bir toplum teorisine ancak bireylerin doğasını araştırmakla ulaşılabileceğini savunmuş, bu nedenle de Comte gibi insan zihnindeki, insan düşüncesindeki ilerlemeyle değil, dış dünyadaki ilerlemeyle ilgilenmiştir (Swingewood, 1998:74). Spencer, tüm insanlığın evrimini açıklamaya çalışmıştır, bu açıdan toplum, evrensel bir yasanın özel bir kısmını oluşturmaktadır. O'na göre toplumsal düzen, doğal yasayla uyum içinde olmalıdır, aksi takdirde sosyoloji bir bilim olarak kabul edilemez.

Spencer'a göre toplum da dahil olmak üzere doğadaki bütün türler aynı evrim yasasına bağlı olarak evrim geçirmektedirler. Bu çerçevede bütün yaşayan organizmalar, yani hem biyolojik organizmalar hem de toplumlar;

- hacmen büyürler,
- büyüdükçe evrimleşirler, yapıları karmaşıklaşır ve farklılaşır,
- Yapıları farklılaştıkça daha uzmanlaşmış işlevler geliştirirler, örneğin biyolojik organizmalarda kontrol ve karar alma mekanizması olarak beyin gelişip uzmanlaşırken, toplumda da bu görevi yönetecek devlet gelişir.
- geçirdikleri evrimle her ikisi de çevreye uyum sağlamayı öğrenirler,
- bazı parçalar kaybedilse de bütünün kendisi varlığını sürdürür. Örneğin bir organın kaybı organizmanın ölmesini gerektirmez, toplumun da bazı parçalarının kaybedilmesi toplumu sonlandırmaz (Cuff vd., 1989:28).

Spencer, biyolojik organizmalarla toplumun örgütlenme ilkeleri aynı olsa da uygulamada bazı farklılıklar olduğunu belirtir:

- Toplumsal organizmalarda parçalar biyolojik organizmaya oranla merkezden daha bağımsız ve dağınıktır.
- Biyolojik organizmaya oranla toplumun yaşamı çok daha uzundur, toplumsal organizmada tek tek üyeler ölse de bütün, yani toplumun kendisi varlığını sürdürür.
- Biyolojik organizmada yalnızca tek bir bilinç merkezi varken, toplumsal organizmada birey sayısı kadar bilinç merkezi vardır.
- Biyolojik organizmada parçalar bütünün yararına var olurken toplumsal organizmada bütün, parçaların yararına var olur. Bunun nedeni, biyolojik organizmanın aksine toplumsal organizmanın unsurlarının, yani bireylerin bilinç sahibi olmasıdır. Spencer bu düşünceye dayanarak devlet yararına da olsa bireylerin haklarının çiğnenemeyeceğini savunmuştur (Maus, 1998:18-19; Swingewood, 1998:76-7).

Spencer, sosyolojinin toplumların sistemli doğasını incelemesi gerektiğini ve sosyolojik analizin de toplumu oluşturan parçaların, bu parçalar arasındaki ilişkilerin ve toplum için gördükleri işlevlerin belirlenmesi çerçevesinde yapılması gerektiğini ileri sürmektedir (Cuff vd., 1989:29). Spencer'in 'toplumu oluşturan parçalar' ile kastettiği toplumsal kurumlardır. Organizmacı anlayışı çerçevesinde Spencer toplumsal kurumları bir üst organizma (hiperorganizma) olan toplumun uzmanlaşmış organları olarak görmüş ve bu kurumları (a) destekleyici kurumlar (aile ve akrabalık), (b) dağıtıcı kurumlar (ekonomi) ve (c) düzenleyici kurumlar (din ve siyasal sistemler) şeklinde sınıflandırmıştır (Maus, 1998:19).

Spencer'e göre bütün toplumlar önce farklılaşmamış bir birlik durumundadır, evrim sürecinde büyür, gelişir, farklılaşır ve karmaşıklaşırlar. Spencer, doğadaki denge gibi toplumda da toplumsal bütünün çeşitli parçaları arasında bir denge olduğunu, bu dengenin bozulması halinde yeni bir ahlaki uzlaşma yaşandığını ve

Spencer'a göre toplumlar, yapısı son derece basit olan ve birbirlerine bağımlı olmayan küçük parçalar halinden, farklılaşmış ve birbirlerine bağımlı hale gelmiş parçalardan oluşan karmaşık ve büyük bir yapıya dönüşmektedirler.

yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıktığını, böylece farklılaşan toplumsal parçalarla yeni ilişkilerin kurulduğunu belirtir (Slattery, 1991:283). Bu toplumsal evrim süreci içinde insan toplumları, henüz yapısal olarak farklılaşmamış olan, merkezileşmiş bir devletin ve statüye dayalı katı bir hiyerarşik yapının hakim olduğu savaşı (militan) toplumlardan, yapısal olarak farklılaşmış ve karmaşıklaşmış olan, merkez-siz ve bireyci nitelikteki endüstri toplumuna doğru doğal olarak evrimleşmiştir (Swingewood, 1998:77). Böylece Spencer, doğadaki türler gibi toplumların da kabilevi topluluklardan karmaşık endüstri toplumlarına doğru evrildiğini ileri sürer. Başka bir deyişle evrim sürecinde toplumların yapısı ve işlevleri zamanla değişir. İnsan toplumları basit homojen toplumlardan karmaşık heterojen toplumlar olacak şekilde *doğal olarak* evrimleşirler. Spencer'ın "doğal olarak evrimleşme" ile kastettiği, bu evrim sürecinde bireysel niyetlerin ya da güdülerin etkili olmamasıdır. Spencer toplumların evrim süreçlerinin birbirinden farklı olabileceğini, kültürel özellikleri ya da yaşadıkları coğrafyanın koşulları nedeniyle çeşitli toplumların farklı düzeylerde ya da farklı biçimlerde evrimleşebileceklerini belirtir; ama yine de bütün toplumların aynı evrim yasasına bağlı olduğunu ve aynı evrim süreçlerinden geçtiğini vurgular. Buradan da anlaşılabileceği gibi Comte'un teorisindeki tarihsel boyut Spencer'ın teorisinde yoktur, *Spencer'ın teorisi tarih dışı ve anti-bümanisttir* (Swingewood, 1998:76).

Spencer'a göre insan toplumları savaşı kabileler halindeyken büyümüş, farklılaşmış, günümüzün karmaşık modern toplumlarına doğru evrimleşmiştir. Toplumsal evrimin farklı aşamalarındaki bu iki toplumun özelliklerini özetlemek gerekirse, savaşı (askeri/militan) toplum merkezileşmiş bir devlete ve statüye dayalı katı bir hiyerarşik yapıya sahip savaşı, güce dayanan bir toplumdur. Bu toplumda yapısal farklılaşma henüz gerçekleşmemiştir, bütünleşmiş bir toplumdur. Bu toplumlar savaş etrafında yapılır; ancak endüstri toplumuna geçişle birlikte savaş işlevini kaybeder. Endüstri toplumu ise, yapısal açıdan farklılaşmış ve karmaşıklaşmış, bireyselleşmiş, merkezsizleşmiş bir toplumdur. Bu toplumda toplumsal uyumu ve düzeni sağlayacak olan şey, bireylerin gönüllü olarak girdikleri ilişkiler, işbirliği ve güçlü ahlaklıdır (Slattery, 1991:283; Keat ve Urry, 1994:96).

DİKKAT

Spencer, Darwin'in 'doğal seleksiyon (ayıklanma)' yaklaşımını ve Lamarck'ın edinilmiş karakteristik özelliklerin miras kaldığına ilişkin teorisini kabul etmiş, buna dayanarak insanlığın evrim sürecinde hem zihinsel hem de fiziksel olarak önceki nesillerden aldığı özellikleri geliştireceğini ve giderek entelektüel mükemmelliğe ulaşacağını ileri sürmüştür (Swingewood, 1998:74). Ancak Spencer'a göre toplumun doğal dengesine yapılacak bir müdahale, bu gelişimi engelleyecektir; bu nedenle devlet müdahalesine, toplumsal reformlara ve Comte'un bahsettiği türden toplumsal düzenlemeye karşı çıkarak doğal seleksiyonu savunmuştur. Diğer bir deyişle Spencer'e göre, toplumda işbirliği sayesinde oluşmuş bir uzlaşma vardır, bunu bozacak herhangi bir dış müdahale söz konusu olursa bütün sistemin dengesi tehlikeye girer, dolayısıyla devlet müdahalesi sisteme yönelik bir tehdittir.

Doğal seleksiyon fikrini benimseyen Spencer'e göre doğada olduğu gibi toplumda da güçlü olanlar hayatta kalmalı, zayıf olanlar elenmelidir. Bu çerçevede Spencer'e göre devletin eğitim ve sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak sunması ya da parasız devlet kütüphaneleri kurması gibi etkinlikleri, toplumun en zayıf olan üyelerinin yapay bir şekilde korunmasıdır. Bu da, yapay olarak korunmadıkları takdirde elenecek olan bu üyelerin hayatta kalarak toplumun ahlaki ve entelektüel standartlarını düşürmesi anlamına gelir (Slattery, 1991:284). Spencer'a göre toplumda

Spencer, toplumda doğal bir denge olduğunu ve devlet gibi dış faktörlerin müdahale etmesi halinde bu dengenin bozulacağını savunmuştur.

Spencer, Sosyal Darwinizm teorisinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

hayatta kalmak için yeterince güçlü olmayanlara devlet desteğiyle bakılması bu grupların nüfusunu artırarak gelecek kuşakların mükemmelliğe ulaşmasını engelleyecektir. Bu nedenle nasıl doğa zayıf olanlardan kurtulmaya çalışıyorsa, toplum da zayıfları elemeli, onlardan kurtulmalıdır. Zaten Spencer'a göre "eğer bu kişiler yaşamlarını sürdürebilecek kadar yeterli değillerse öleceklerdir ve en iyi de ölmeleri olacaktır" (Spencer, 1864:415'ten aktaran Hergenahn, 2005:272). Doğal evrim sürecinde olduğu gibi toplumsal evrim sürecinde de çevresine uyum sağlayamayanların eleneceği düşüncesi şeklinde özetlenebilecek olan bu düşünce genel olarak Sosyal Darwinizm olarak adlandırılmış, Spencer Sosyal Darwinizm teorisinin kurucusu kabul edilmiştir (Swingewood, 1998:79). Spencer'ın doğal ayıklanma konusundaki görüşleri ve **Sosyal Darwinizm** teorisi ırkçı görüş ve politikalar tarafından benimsenmiş, çeşitli ırk ve/veya ulusların diğerlerinden daha üstün olduğu görüşünü veya yoksul, hasta, suçlu ya da özürlü olanları dışlamaya yönelik politikaları desteklemek için kullanılmış, ancak ırksal ayrımcılık etrafında örgütlenen toplumların tarihsel olarak çökmesiyle birlikte Sosyal Darwinizm teorisi de gücünü kaybetmiştir (Slattery, 1991:284).

SIRA SİZDE

4

Tarihsel açıdan düşünerek, Spencer'ın Sosyal Darwinizm ile ilgili görüşlerinden etkilenen politikalara örnek verebilir misiniz?

Spencer, Comte'tan farklı olarak endüstrileşmeyi merkeziyetçi değil, ademi merkeziyetçi bir toplumsal örgütlenme biçimiyle özdeşleştirmiştir.

Toplumu bir organizma olarak düşünmesi, Spencer'ın toplum içindeki grupların çıkarlarının farklılaştığını görmesini engellemiş, çıkarı sadece bireysel olarak algılamasına ve sınıf çıkarı, grup çıkarı gibi olgularla ilgilenmemesine neden olmuştur. Spencer'e göre bireysel amaçlar Adam Smith'in teorisindeki gibi bir "gizli el" sayesinde toplumun ortak yararı doğrultusunda birleşir. Böylece bireylerin bilincinden ve niyetinden bağımsız olarak bütün bireysel eylemler toplumun ihtiyaçlarına hizmet etmiş olur (Swingewood, 1998:78).

Spencer'ın toplum modeli planlı değişmeyi ve yapay inşaları içeren bir mekanizma metaforuna değil, dıştan empoze edilen bir gelişmenin zorunlu olmadığı, kendiliğinden büyüyen bir organizma metaforuna dayanır. Bu nokta önemlidir; çünkü Spencer'ın toplum modeline kaynak olarak organizmayı alması, toplumsal yaşamın yasa benzeri düzenliliklerini belirleme isteğinden, bu yöndeki pozitivist çabasından kaynaklanmaktadır; çünkü bu yasa benzeri düzenlilikler ampirik olarak gözlemlenebilir olan fenomenlerin incelenmesiyle ortaya konacaktır. Diğer bir deyişle gözlemlenebilir düzenlilikleri üreten süreçleri ve bunun altında yatan mekanizmaları değil, gözlemlenebilir düzenlilikleri ortaya koymaya, gözlemlenebilenler arasında bir dizi yasa benzeri ilişkiyi içeren bir toplum modeli kurmaya çalışmaktadır (Keat ve Urry, 1994:96).

Spencer'ın sosyolojisinin önemi, toplumu bir yapı, bir sistem olarak kavrayabilmiş olmasının yanı sıra, Comte'tan farklı olarak endüstrileşmeyi ademi merkeziyetçi bir toplumsal örgütlenme biçimiyle özdeşleştirmiş olması, toplumda birey sayısı kadar çok merkez olduğunu, dolayısıyla toplumun merkezi olmayan bir yapı olduğunu savunarak sivil topluma ve sivil toplumun devletten ayrılmasına odaklanmasıdır (Swingewood, 1998:79). Diğer bir deyişle Spencer'ın sosyolojiye en büyük katkısı, yapının ve işlevlerin farklılaştığı, karmaşıklaşmış ve gelişmiş bir toplum olan endüstri toplumunun ve bu toplumdaki ilişkilerin tek bir merkeze sahip olmadığı şeklindeki görüşüdür.

Spencer'ın pozitivist organizmacılık ile bireyciliği birleştirmesi, bir ikiliğe yol açmıştır; çünkü bir yandan toplumu bireylerin toplamı olarak görmüş ve bu ne-

Spencer'ın sosyolojisi, Avrupa'da çok etkili olmamış, ancak Amerikan sosyolojisindeki erken dönem çalışmaları etkilemiştir.

denle sosyolojik analizin bireylerin biyolojik ve psikolojik özelliklerine odaklanması gerektiğini savunmuş, diğer yandan ise toplumu evrimleşerek karmaşılaşmış bir yapıya sahip olan bir sistem olarak tanımlamıştır.

Spencer'in teorisi, **(a)** endüstrileşmeyi tarihsel ve sınıfsal boyutundan soyutlayarak ele alması (Swingewood, 1998:79), **(b)** savunduğu liberal bireycilik ile toplumun evrimleşmek ve ilerlemek için duyduğu ihtiyaçlar arasındaki çelişkiyi çözmemesi ve **(c)** doğal seçimle ilgili düşüncelerinin mevcut düzeni ve eşitsizlikleri meşrulaştırması, haklı göstermesi ve anti-hümanist politikaları desteklemeye elverişli olması açılarından eleştirilmiş ve 1900'lerin başlarında gücünü ve popülerliğini yitirmiştir (Slattery, 1991:285-6).

Spencer, bireycilik ve organizmacılık yaklaşımlarını birleştirmeye çalışmış, ancak bu çaba Spencer'in sosyolojisinde toplumun kavramsallaştırılmasında bir ikiliğe yok açmıştır.

Toplumsal Evrimci Teorilere Getirilen Eleştiriler

Spencer'dan sonra da çeşitli sosyal bilimciler toplumsal değişimi açıklamak için evrimci teoriler geliştirmişlerdir. Sosyal bilimler tarihinde çok sayıda evrimci teori olsa da, hepsi tarihin anlamsız olaylardan meydana gelmediği, tarihteki olayların özgül ve kendine özgü olmadığını, tam aksine dünyanın çeşitli bölgelerinde benzer zamanlarda benzer süreçlerin yaşandığını ileri sürer ve bu nedenle tarihin belirli bir yöne doğru ilerlemekte olduğu fikrini savunur. Evrimci teorilere getirilen temel eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

- Evrimsel olayları tamamen toplumların içinde meydana gelen olaylar olarak görmekle, yayılma veya siyasal değişimler gibi çeşitli dış etkenlerin rolünü görememekle eleştirilmişlerdir.
- Aldatıcı bir uyum kavramı kullanmakla ve toplumdaki çatışmaları görmezden gelmekle eleştirilmişlerdir.
- Evrim sürecini gelişme ve ilerlemeyle eşanlamlı kabul etmekle ve insanlığın diğer ilerleme biçimleriyle eşit tutmakla eleştirilmişlerdir.
- Özneleri pasif konumda bırakarak insan etkinliklerinin gücünü görmezden gelmekle eleştirilmişlerdir.
- Tarihsel özgüllükleri dikkate almaksızın bütün toplumlar için aynı genel geçer kuralları ileri sürmekle eleştirilmişlerdir (Sanderson, 2006:436-9).

Özet

Saint Simon'un sosyolojin ortaya çıkmasında etkili olan düşüncelerini özetleyebilmek.

Saint Simon'un özellikle pozitif bir insan ve toplum bilimine ihtiyaç duyulduğu yönündeki düşüncesi sosyolojinin doğuşunda etkili olmuş, çalışmaları Comte'un, Durkheim'in ve Marx'ın düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Saint Simon'un toplumsal olgular, doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemle çalışılmalıdır şeklindeki düşüncesi sosyolojik pozitivizmin gelişmesinde etkili olmuştur. Toplumsal düzenle ilgili çalışmaları muhafazakar teorilerin, endüstri toplumunun yapısı ile ilgili çalışmaları da radikal teorilerin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Comte'un sosyolojiye katkısını değerlendirebilmek.

Comte, sosyolojik pozitivizmin kurucusudur. Toplumsal olguların incelenmesinde metafiziği reddederek pozitif empirik yöntemin kullanılmasını savunmuş, toplumsal olanı ekonomiden, tarihten ve politikadan ayırmış, bilimsel incelemenin nesnesinin toplum olduğunu belirtmiştir. Comte ayrıca toplumun bilimsel olarak çalışılmasını tanımlamak için 'sosyoloji' terimini ilk kez kullanan kişidir. Comte, bütün toplumsal olguların değişmez kanunlara bağlı olduğunu vurgulamış ve sosyolojinin görevinin bu kanunları ortaya koyarak toplumu iyileştirmek için gerekli olan toplumsal bilgiye ulaşmak olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Endüstri toplumunun gelişmesini açıklamak ve işbölümünün etkileri üzerine incelemeler yapması kendisinden sonra gelen sosyoloji teorilerinin şekillenmesinde rol oynamıştır.

John Stuart Mill'in sosyolojiye katkısını özetleyebilmek.

Mill, Comte gibi toplum biliminin doğa bilimlerinin yöntemini uygulaması gerektiğini savunuyordu. Ancak Comte'dan farklı olarak sosyolojinin, insan doğasını yönlendiren yasalardan oluştuğunu belirtmiş ve toplumsal olanın psikolojik olana indirgenmesini önermiştir. Mill ayrıca toplum bilimine en uygun yöntemin günümüzde hipotetik tündengelemler olarak bilinen somut tündengelemler yöntemi ve ters yüz edilmiş tündengelemler olduğunu savunmuştur.

Spencer'in sosyolojiye katkısı ve Sosyal Darwinizm teorisini özetleyebilmek.

Organizmacılığın ve Evrimci yaklaşımın kurucusu sayılan Spencer'a göre toplumlar da biyolojik organizmalar gibi organizmalardır ve bütün organizmalar evrimin genel yasaları doğrultusunda basitten karmaşığa, küçükten büyüğe doğru evrimleşirler. Biyolojik organizmalar gibi toplumsal organizmaların da çeşitli parçaları (toplumsal kurumlar) vardır ve bu parçalar birbirleriyle ilişkilidir. Toplumsal organizma geliştikçe bu parçalar farklılaşır, uzmanlaşır ve birbirlerine olan bağımlılıkları artar. En güçlü olanın hayatta kalacağı ilkesinin geçerli olduğunu düşünen Spencer, toplumsal evrimin devlet müdahalesi gibi dışsal etkilere maruz kalmadığı takdirde toplumların entelektüel açıdan mükemmel hale geleceğini ileri sürmüştür. Sosyal Darwinizm, Darwin'in 'doğal seleksiyon (ayıklanma)' yaklaşımını ve Lamarc'ın edinilmiş karakteristik özelliklerin miras kaldığına ilişkin teorisini kabul etmiş olan Spencer'in kurduğu kabul edilen ve doğal dengesi içinde toplumun evrilerek mükemmelleştiği ve bu sürecin engellenmemesi için doğal evrim sürecinde olduğu gibi toplumsal evrim sürecinde de çevresine uyum sağlayamayanların elenmesi gerektiği varsayımına dayanan bir teoridir.

Evrimsel yaklaşıma getirilen başlıca eleştirileri değerlendirebilmek.

Evrimsel yaklaşım içinde yer alan teoriler kendi aralarında çeşitli açılardan farklılaşsalar da genel olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde benzer zamanlarda benzer süreçlerin yaşandığını ve bu nedenle tarihin belirli bir yöne doğru ilerlemekte olduğu fikrini savunan teorilerdir. Evrimci yaklaşım evrimi sadece toplumun içinde meydana gelen doğal bir olay gibi değerlendirip dış etkenlerin gücünü görmemekle, toplumdaki çatışmaları fark etmemekle, evrim sürecinin gelişme ve ilerleme ile eş anlamlı kabul etmekle, pasif bir birey-özne anlayışına sahip olmakla ve bütün toplumlar için aynı genel geçer kuralları kabul ederek tarihsel ve kültürel değişkenleri dikkate almamakta eleştirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. “Endüstri toplumu” kavramını ilk kez kullanan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Auguste Comte
 - b. Herbert Spencer
 - c. Saint Simon
 - d. John Stuart Mill
 - e. Frederick Le Play
2. Saint Simon toplumdaki sınıfları hangi ölçüte göre birbirinden ayırmıştır?
 - a. Çalışanlar ve çalışmayanlar olarak
 - b. Meslek sahibi olanlar ve olmayanlar olarak
 - c. Mülk sahibi olanlar ve olmayanlar olarak
 - d. Üretim aracı sahibi olanlar ve olmayanlar olarak
 - e. Genetik olarak güçlü olanlar ve olmayanlar olarak
3. Aşağıdakilerden hangisi Saint Simon’u, Comte’tan ayıran düşüncelerden biridir?
 - a. Endüstri üretimi ve zenginliği artırmaktadır.
 - b. Endüstri toplumunda bir ahlaki boşluk meydana gelmiştir.
 - c. Endüstri toplumundaki ahlaki boşluğu doldurmak için dine ihtiyaç duyulmaktadır.
 - d. Din, insanları ve toplumu bir arada tutacaktır.
 - e. Devlet, üretim araçlarının mülkiyetini üretkenlik ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlemelidir.
4. Comte’un sosyolojiye katkılarıyla ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Toplumu bilimsel incelemenin nesnesi olan bir sistem olarak tanımlayarak toplumsal alanı ekonomiden, politikadan ve tarihten ayırmıştır.
 - b. Bilimsel bilgiye ulaşmanın yollarından biri olarak metafiziği kabul etmesi
 - c. Toplulukların çeşitli aşamalardan geçerek ilerlediğini, bunun da insanların düşünme tarzlarındaki ilerlemenin bir yansıması olduğunu ileri sürmüştür.
 - d. Toplum biliminin toplumların belirli bir andaki yapısal özelliklerini değil, gelişim ve değişimlerini incelemesi gerektiğini ileri sürmüştür.
 - e. Toplumsal evrenin temel özelliklerini ifade eden soyut yasalar olduğunu ve bu yasaların veriler aracılığıyla test edilebileceğini ileri sürerek sosyolojik pozitivizmi geliştirmiştir.
5. Bireylerin özgür iradelerini kullansalar da toplumsal dünyanın doğal yasaları etkileyişini değiştiremeyeceğini, bu nedenle insanların toplumun doğal düzeni içinde kendi yerlerini kabul etmeleri gerektiğini ileri süren ve bunu da “rasyonel boyun eğiş” kavramıyla açıklayan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Auguste Comte
 - b. Herbert Spencer
 - c. Saint Simon
 - d. John Stuart Mill
 - e. Frederick Le Play
6. Comte’un bilimleri sınıflandırması ile ilgili olarak aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
 - a. Daha basit olan bilimler pozitif aşamaya daha karmaşık olan bilimlere oranla nispeten erken ulaşırlar.
 - b. Bilimsel ilerleme açısından pozitif aşamaya sosyoloji fizik ve kimyadan daha önce ulaşmıştır.
 - c. Bütün bilimler eş zamanlı olarak gelişirler, bilimler arasında hiyerarşi değil, denklik söz konusudur.
 - d. Bilimler amaçlarının soyutluğuna ya da somutluğuna göre değil, pozitif aşamaya ne zaman ulaştıklarına göre sınıflandırılmalıdırlar.
 - e. Bilimlerin sınıflandırılması ile ilgili ilk çalışmayı Comte yapmıştır.
7. Toplulukların çeşitli aşamalardan geçerek evrimleştiğini, bu evrim sürecinde toplum içinde zayıf olanların elenip güçlü olanların hayatta kalacağını, böylece toplumların giderek mükemmelleşeceğini, bu mükemmelleşme sürecinin engellenmemesi için bu evrim sürecine müdahale edilmemesi gerektiğini savunan sosyal bilimci aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. İbn-i Haldun
 - b. Saint Simon
 - c. Comte
 - d. Mill
 - e. Spencer

8. Aşağıdakilerden hangisi Herbert Spencer'in görüşlerinden biri **değildir**?

- Biyolojik organizmalar gibi toplumsal organizmalar için de evrensel evrim yasaları geçerlidir.
- Toplum çok sayıdaki birey anlamına gelen kolektif bir isimdir.
- Bütün toplumlar küçük, basit ve farklılaşmamış bir birlik durumundan büyük, karmaşık ve farklılaşmış toplumlara doğru evrilirler.
- Devlet eğitim ve sağlık hizmetleri sunarak toplumdaki zayıf üyeleri korumalıdır.
- Biyolojik organizmalarda tek bir merkez varken toplumsal organizmalarda çok sayıda merkez vardır.

9. Spencer ve Mill'in düşünceleri ile ilgili olarak aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

- Spencer toplumun doğa bilimlerinin yöntemiyle incelenmesi gerektiğini savunurken Mill aksine sosyolojinin kendine özgü bir yöntem geliştirmesi gerektiğini savunur.
- Mill, Comte'un bilimler hiyerarşisini de üç hal kanunu da benimserken Spencer ikisini de reddeder.
- Mill'in aksine Spencer tarihsel ve kültürel özelliklere bağlı olarak farklı toplumların farklı evrim yasalarına bağlı olduğunu savunur.
- Mill bilimler arasında birliği sentetik felsefenin sağlayacağını savunur.
- Spencer'in kuramı nispeten liberal görüşleri desteklemiş, Mill'in görüşleri ise muhafazakar politikaları desteklemek için kullanılmıştır.

10. Aşağıdakilerden hangisi evrimci teorilerin eleştirilme nedenlerinden biri **değildir**?

- Toplumdaki çatışmaları görmezden gelmeleri
- Evrim sürecini gelişme ve ilerlemeyle eşanlamlı kabul etmeleri
- Özneleri pasif konumda bırakarak insan etkinliklerinin gücünü görmezden gelmeleri
- Toplumların tarihsel özgüllüklerini görmezden gelerek bütün toplumları tek bir toplum gibi ele almaları
- Toplumu, bütün toplumsal kurumları içeren bütüncül bir sistem olarak görmeleri

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

- c Yanıtınız yanlış ise "Saint Simon: Sanayi Toplumu ve Sosyoloji" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise "Saint Simon: Sanayi Toplumu ve Sosyoloji" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise "Saint Simon: Sanayi Toplumu ve Sosyoloji" ve "Auguste Comte: Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "Auguste Comte: Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise "Auguste Comte: Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise "Auguste Comte: Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise "J. S. Mill ve H. Spencer: Evrimcilik ve Pozitivizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "J. S. Mill ve H. Spencer: Evrimcilik ve Pozitivizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "J. S. Mill ve H. Spencer: Evrimcilik ve Pozitivizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Evrimci Teorilere Getirilen Eleştiriler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sosyolojik düşünce açısından büyük önem taşımasına rağmen sosyolojinin kurucusunun Simon değil Comte olduğu kabul edilir. Bunun en önemli nedeni de Saint Simon'un özellikle sistematik düşünce ve yöntem açısından Comte gibi özgün bir sosyoloji geliştirememiş olmasına bağlanır. Comte ise sosyolojik pozitivizmi geliştirmiş olması ve toplumu inceleyecek yeni pozitif bilimi "sosyoloji" olarak adlandırması nedeniyle sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilir.

Sıra Sizde 2

Bu açıdan Saint Simon ve Comte arasındaki en önemli farklılık, Saint Simon'un üretim araçlarının özel mülkiyetini sorunlu görmesi ve devlet düzenlemesi aracılığıyla üretim araçlarının endüstriyel üretime katkısı en çok olanlara dağıtılması gerektiğini savunmasıdır. Saint Simon, endüstri toplumunda herkesin ürettiği ölçüde kazanması gerektiğini, endüstri toplumunu endüstrinin işleyişini sağlayanların yönetmesi gerektiğini, bu grubun yönetimi sayesinde en yoksul olanların bile mutlu olacağını, yönetimin görevinin üretimi ve mutluluğu artırmak olduğunu savunur. Comte ise üretim araçlarının kamulaştırılmasına eğilimli değildir, özel mülkiyeti korumak ister. Comte'a göre her toplumda ekonomik ve siyasi gücün zenginlerde toplanması doğaldır. Her ne kadar pozitivist sosyoloji işçi sınıfının içinde bulunduğu olumsuz koşulları biraz iyileştirmeye çalışacak olsa da, Comte'a göre herkes toplum içindeki statüsünü bilmeli ve eşitsiz de olsa buna razı olmalı, toplumsal dengeye uyum sağlamalıdır.

Sıra Sizde 3

Comte, ancak olguların görünen yönlerini bilebileceğimizi, görünmeyen yönlerini bilemeyeceğimizi, yani olguların özlerine ilişkin bilgiyi elde edemeyeceğimizi savunmuştur. Olguları ancak görünen yönleri ile görebilebileceğimiz için, sosyolojinin görevi toplumsal olguların gerçek nedenlerini aramak değil, ardışıklıklarını ve benzerliklerini ortaya koyarak toplumsal düzenin genel yasalarına ulaşmaktır.

Sıra Sizde 4

Sosyal Darwinizm, bireylerin özelliklerini miras olarak aldıkları düşüncesine dayalı olarak tüm kişisel ve toplumsal sorunların sonraki nesillere miras bırakıldığı inancını taşır. Sosyal Darwinistler yoksulluk, suçluluk gibi özelliklerin insanların kötü genlerinden kaynaklandığını düşünmüş, bu bireylerin devlet tarafından korunmaması, toplumsal rekabet içinde yok olması sonucunda yoksulluktan ve hastalıktan kurtulmuş refah içindeki toplumlara ulaşılabilmesine inanmışlardır. Bu nedenle Sosyal Darwinizm, ırkçı, öjenik (insan ırkının ıslahı ile ilgili) ve baskıcı doktrinlerin oluşturulmasında etkili olmuş, Güney Afrika ve Almanya başta olmak üzere birçok ülkede sosyal eşitsizliklerin meşrulaştırılması amacıyla kullanılmıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abbagnano, N. (1967). Positivism. İçinde: P. Edwards (Der.). **The Encyclopedia of Philosophy** (Vol. 6, 414-419). New York: Macmillan.
- Aron, Raymond (2000) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Bodenhafer, Walter B. (1923) "Comte and Psychology." **Papers and Proceedings of the American Sociological Society** 17. ss: 15-26. http://www.brocku.ca/MeadProject/Bodenhafer/Bodenhafer_1923b.html, Erişim Tarihi: 13.11.2009
- Callinicos, A. (2004) **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**. Çeviren: yasemin tezgiden İstanbul: İletişim Yayınları
- Cross, S. (2008) **Sociological Theory and Analysis**. University of London Press.
- Cuff, E.C.; G.C.E. Payne; D.W. Francis, D.E. Hustler ve W.W. Sharrock (ed.) (1989). **Perspectives in Sociology**. Londra: Unwin Hyman. İkinci Baskı.
- Durkheim, E. (1928). *Le Socialisme, la definition, ses debuts. La doctrine Saint-Simonienne*. Paris: Felix Alcan; aktaran Meriç, Cemil. (2009). **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**. İstanbul: İletişim Yayınları. 13.baskı.
- Hamilton, Peter (1996) "The Enlightenment and the Birth of Social Science", içinde: Stuart Hall ve B. Gieben. **Formations of Modernity**. Cambridge: Polity Press.
- Hergenhahn, B. R. (2005). *An introduction to the history of psychology*. Wadsworth Publishing Company. 5. Basım.
- Jary, David ve Jary, Julia (1991). **Collins Dictionary of Sociology**. Glasgow: Harper Collins.
- Keat, R. ve Urry, J. (1994) **Bilim Olarak Sosyal Teori**. Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kilcullen, R.J. (1996). **J.S. Mill: Sociology**. Macquarie University. <http://www.humanities.mq.edu.au/Ockham/y64l04.html>
- Kirby, Mark (1997) **Sociology in Perspective**. Oxford: Heinemann Educational Publishers.
- Kösemihal, N.Ş. (1982). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lacroix, Jean (1973). *Saint-Simon et nous. Le Monde*, 21-22 Ekim, s.17'den aktaran Meriç, Cemil. (2009). **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**. İstanbul: İletişim Yayınları. 13.baskı.
- Mann, Michael (1989) **MacMillan Student Encyclopedia of Sociology**. London: Mac Millan.
- Marshall, Gordon (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Maus, Heinz (1998) **A Short History of Sociology**, London: Routledge.
- Mautner, Thomas (ed.). (1998). **The Penguin Dictionary of Philosophy**. London: Penguin.
- Meriç, Cemil. (2009). **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**. İstanbul: İletişim Yayınları. 13.baskı.
- Mill, John Stuart. (2009 [1843]). **System of Logic Ratiocinative and Inductive**. Cosimo Inc.
- Pickering, Mary (1993) **Auguste Comte: An Intellectual Biography**, Cilt 1, Cambridge.
- Ritzer, George (2008) **Sociological Theory**. Mac Graw Hill.
- Sanderson, Stephen K. (2006) "Evolutionary Theorizing", içinde Jonathan H. Turner (ed.) **Handbook of Sociological Theory**. Springer Publications.
- Sencer, Muzaffer ve Sencer, Yakut. (1978) **Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim**. Ankara: TODAİE Yayını.
- Slattery, Martin (1991). **Key Ideas in Sociology**. Nelson Thomas Publishers.
- Strachan, G. (1999). *Saint Simon and Corporatism*. <http://www.gwb.com.au/gwb/news/economic/index.html>
- Swingewood, Alan. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Çeviren: Osman Akınhay. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Turner, J.H. (2001). "The Origins of Positivism: The Contributions of Auguste Comte and Herbert Spencer". İçinde: G. Ritzer ve B. Smart (der.) **Handbook of Social Theory**. London: Sage.
- Wernick, A. (2005). "Comte, Auguste". İçinde: G. Ritzer (der.). **Encyclopedia of Social Theory**. Vol. 1. USA: Sage. S.128-134.
- Wernick, A. (2006). "Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, Comte de (1760-1825)". İçinde: B.S. Turner (ed.). **The Cambridge Dictionary of Sociology**. Cambridge: Cambridge University Press. sf.529

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Marx'ın tarihsel materyalist yaklaşımını ayırt edebilecek,
- Marx'ın toplum analizini açıklayabilecek,
- Marx'ın yabancılaşma ve din kuramını açıklayabilecek,
- Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirel analizini sıralayabilecek,
- Marx'ın sınıf kuramını ve sınıf mücadelesini değerlendirebilecek,
- Marx'ın ideoloji hakkındaki düşüncelerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm
- Altyapı ve Üstyapı
- Yabancılaşma
- Kapitalizm
- Meta Üretimi ve Artı-Değer
- Sınıf ve Sınıf Mücadelesi
- Devlet
- İdeoloji

İçindekiler

Klasik Sosyoloji Tarihi

Klasik Sosyolojide
Temel Yaklaşımlar-I:
Karl Marx

- GİRİŞ
- KARL MARX
- TARİHSEL MATERYALİST YAKLAŞIM VE YÖNTEM
- TOPLUM ANALİZİ
- YABANCILAŞMA KURAMI
- DİN TEORİSİ
- KAPİTALİZM ANALİZİ
- SINIF KURAMI
- SONUÇ

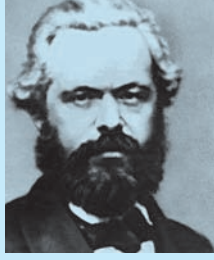
Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-I: Karl Marx

GİRİŞ

Bu ünite ve bunu takip eden diğer iki ünite (3. ve 4. üniteler), klasik dönemde sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik, bağımsız bir disiplin olarak gelişimine katkıda bulunan düşünürlerin temel yaklaşımları ele alınmaktadır. Sosyolojik düşüncenin gelişimine katkıda bulunan bu dönemin düşünürlerinin büyük bölümü, çalışmalarında oluşum halinde olan ve literatürde **modern toplum**, **modern kapitalizm**, **endüstri toplumu** veya **endüstriyel kapitalizm** gibi çeşitli şekillerde adlandırılan yeni toplum tipini ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan analiz etme üzerinde yoğunlaşmışlardır. Şüphesiz bu dönemde yaşayan çok sayıda düşünürün çalışmaları, sosyolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak bunlar arasında özellikle **Karl Marx**, **Emile Durkheim** ve **Max Weber**'in çalışmaları çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Zira bu üç büyük düşünürün çalışmaları sosyolojinin kökleri olarak kabul edilmektedir. Bu düşünürlerin oldukça zengin bir içeriğe sahip olan çalışmaları sosyoloji teorilerinin gelişimini derinden etkilemiş ve kendi isimleriyle anılan teorik yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur. Bu üç büyük düşünürün teorik yaklaşımı ve yöntemleri günümüzün sosyolojik teori ve araştırmalarını halen önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle, bu ünite klasik dönem sosyolojinin en önemli üç büyük düşünürlerinden birisi olarak kabul edilen Marx'ın temel çalışmaları ile bu çalışmalarda benimsediği teorik yaklaşım ve yönteminin temel özellikleri incelenmektedir. Durkheim'in (3. ünite) ve Weber'in (4. ünite) çalışmaları ise bunu takip eden diğer ünitelerde incelenmektedir.

KARL MARX (1818-1883)

Klasik dönem sosyolojide yer alan diğer düşünürlerin çoğu gibi Marx da, çalışmalarında temel olarak geleneksel olarak da adlandırılan; kapitalizm öncesi toplumdan modern-endüstriyel kapitalist topluma dönüşümü kavramsal ve yönetsel açıdan özgün bir toplum teorisi çerçevesinde analiz etmeye çalışır. Marx'ın kuramı bu bakımdan da, hem klasik hem de modern sosyolojinin gelişimi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Karl Marx

Modern sosyolojiyi en çok etkileyen düşünürlerden biri olarak kabul edilen K. Marx Almanya'da Trier'de doğdu. Bonn ve Berlin Üniversitelerinde hukuk ve felsefe çalıştı ve 1841'de doktora çalışmasını tamamladı. En ünlü eserleri arasında *Alman İdeolojisi* (1845), *Komünist Manifestosu* (1848), *Grundrisse, Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı* (1859) ve en önemli eseri *Kapital* (1867-1894) yer almaktadır.

Marx, tarihsel materyalist teorinin kurucusu olarak bilinmektedir. Marx'ın toplum teorisinin oluşumunda Almanya, Fransa ve İngiltere'deki felsefi, politik, ekonomik gelişmeler ile bunlar üzerine yapılan tartışmalar oldukça etkili olmuştur. Bu bakımdan Marx'ın toplum teorisi, klasik Alman felsefesi, İngiliz iktisadı ve Fransız politik teorisinin bir sentezi olarak da değerlendirmek mümkündür. Marx Alman felsefesinden diyalektiği almış ve bunu *materyalist felsefe* ile birleştirmiştir. İngiliz iktisat teorisinde yer alan emek-değer teorisi tartışmaları içinden *artı değer teorisi*ni geliştirmiştir. Fransız sosyal, tarihsel ve politik düşüncesi içinden de *sınıf mücadelesi* ve *sosyalizm* analizini oluşturmuştur.

TARİHSEL MATERYALİST YAKLAŞIM VE YÖNTEMİ

Marx'ın tarihsel gelişme sürecini anlamak ve açıklamak için geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşımı, Hegel tarafından geliştirilen *diyalektik* düşünceye dayanmaktadır. Klasik Alman felsefe geleneği için de yer alan Hegel'in idealist diyalektiğine Marx tarafından materyalist bir içerik kazandırılmıştır. Diyalektik kavramını ilk kez kullanan eski Yunan filozofu Heraklit'tir. Ona göre diyalektik kavramı şu anlama gelmektedir: Evrendeki her şey, her nesne sürekli bir hareket, oluşum ve değişim içindedir. Evrenin temel yasası çatışma ve çelişmedir (Tolan, 1996, s.16).

Hegel'e göre ise diyalektik "karşılıklı ilişkiler olgusunu ya da etki-tepki sürecini içermektedir". Evrende her nesne ve varlık kendi içinde negatifini, kendi karşısını ve çelişkisini içermektedir. Diğer bir deyişle, bu nesne ve varlıklar kendisiyle çatışma ve çelişme durumundadır. Hareket ise, karşıtlıklar arasındaki etki tepki ilişkilerinden oluşur. Her varlık ve her nesne kendi içinde barındırdığı karşıtlık ve çelişkiler sayesinde kendini aşma ve yeni bir aşamaya ulaşma olanağı bulur (Ergun, 1982, s.136; Tolan, 1996, s.16).

Hegel diyalektik kavramını düşünce ile ilgili bir tarih felsefesi geliştirmek için kullanmıştır. Tarih diyalektik bir gelişme sürecidir. Bu süreç rasyonel doğruya yönelik bir ilerlemedir. Diyalektik süreç içinde her varlık ve her nesne tez-antitez-sentez aşamalarından geçerek yeni bir gerçek, yeni bir durum olarak karşımıza çıkacaktır. Bu düşünceye göre tarihsel süreç; yetersiz olan bir ilk *tez* (düşünce) ile başlar, daha sonra bu *tez* yetersizliğini aşmak için farklılaşmaya, dolayısıyla da kendi içinde karşıt tezini (*anti-tez*) oluşturmaya başlar. Kendini tekrar bulmak için karşıt tezi ile girdiği çelişme ve çatışma sürecinde de kendisi (tez) ile anti-tezinin rasyonel birleşimi sonucu yepyeni bir sentez ortaya çıkar. Bu yeni sentez de artık tez ile anti-tezin basit bir toplamı değil, onları aşan yeni bir gerçekliktir (Tolan, 2003, s.17).

Hegel'e göre evrendeki olay ve olguları anlamamıza yarayan diyalektik değişme sürecinin birbiriyle ilişkili ve birbirinden ayrılmaz dört yasası bulunmaktadır:

Diyalektiğin birbiriyle ilişkili ve birbirinden ayrılmaz dört yasası bulunmaktadır: Bunlar; *bütünlük yasası*, *çelişme yasası*, *hareket yasası* ve *nitel değişme yasasıdır*.

Bunlar; *bütünlük yasası, çelişme yasası, hareket yasası ve nitel değişme yasasıdır*. Burada önemli olan nokta, her bir yasa ancak diğerleriyle ilişkili olarak ve bir bütün içinde ele alındığında anlam kazanacaktır. Diğer bir deyişle bir düşünce, tutum veya bir yaklaşım bu yasalar, bir bütün içinde ele alındığında diyalektik bir nitelik veya anlam kazanacaktır. Ancak Hegel için varlığın temelinde düşünce yatmaktadır (Tolan, 1996, s.17-18).

Hegel'in bütünlük, çelişme, hareket ve nitel değişme yasalarını araştırarak açıklayınız.

SIRA SİZDE

Marx, Hegel'deki idealist (düşünsel evrene öncelik tanıyan) diyalektiğin içeriğini ve yasalarını kabul etmiş ancak onun bütünsel görünümünü tamamen değiştirmiştir. Hegel'in idealist diyalektiği maddenin düşünceden doğduğu tezine dayanmakta ve düşünsel nitelikli bir varlığı içermektedir. Marx, Hegel'den farklı olarak; maddenin ve varlığın düşünceden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Marx'a göre, düşünce maddeden üretilmektedir ve diyalektik maddi nitelikli bir varlığı içermektedir. Marx diyalektiği, Hegel gibi tarihi idealist açıdan değil; materyalist açıdan kavramak için kullanmıştır. Sonuç olarak, Marx tarafından Hegel'in idealist diyalektiği, maddeyi düşünceden değil; düşünceyi maddeden üreten maddeci bir diyalektiğe dönüştürülmüştür (Tolan, 1996, s.18).

Marx'ın maddeci diyalektiği evrendeki her olgu ve oluşumu karşılıklı ilişkiler bütünü içinde ele almakta ve bu bütünün kendine yaptığı etkiler çerçevesinde kavrayıp analiz etmektedir. Ayrıca evrenin unsurları olan doğa ve toplum arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Ancak burada önemli olan nokta, Marx'ın diyalektiği doğa ve topluma farklı uygulamasıdır. Çünkü insan doğadan farklı olarak düşünce ve irade gibi kendine özgü bilgi, beceri ve yeteneklere sahiptir. Bu nedenle Marx'a göre, toplumsal sorunların çözümü için uygulanacak olan diyalektik *tarihsel maddeci bir diyalektik olmalıdır* (Tolan, 1996, s.19).

Tarihsel maddeciliğin özü, insanın duyulara ve düşünsel yeteneklere sahip olmasıdır. İnsan kendi varlığını devam ettirmek, ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için sürekli çalışan ve üreten bir varlık olarak doğanın maddesel bir parçasıdır. "Marx'a göre insan, duyular taşıyıcı bir varlıktır; yani insanın duyulu-duyusal bir kuruluşu vardır. Ve Marx'a göre maddecilik, insanı duyusal madde olarak görmektir ve bu duyusal madde belirli bir toplumsal yaşantı içindedir" (Ergun, 1982, s.147). İnsanın üretmesi, bölüşmesi ve tüketmesi bu toplumsal yaşantı ve ilişkiler içinde gerçekleşmektedir. Marx'a göre, insanlar kendilerini ve toplumlarını maddi anlamda ancak *toplumsal emek* aracılığı ile üretmektedirler. Bundan dolayı insan, duyulara ve düşünebilme yetisine sahip bir madde olmanın yanı sıra; aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. İnsan çalışma ve toplumsal emek aracılığıyla doğayı dönüştürürken aynı zamanda kendisi ile içinde bulunduğu toplumsal ilişkileri ve yapıları da dönüştürmektedir. İnsanların ve onların meydana getirdiği toplumların gelişme yasaları ve tarihi, maddenin tarihinden farklı özellikler taşımaktadır. Marx'a göre, ihtiyaçlarını karşılamak için üretmek zorunda olan insanın doğaya karşı verdiği mücadele, tarihsel materyalizmin ilk hareket noktası ve ilk diyalektik çelişkidir. Bu çelişki tarihsel gelişmenin itici gücü diğer bir deyişle yaratıcı kaynağıdır. Ona göre tarihi belirleyen temel unsur insanın doğadaki egemenliğinin gelişmesi, insanın hem bireysel hem de toplumsal olarak kendi kendisiyle çatışmasıdır (Ergun, 1982, s.148-152).

Tarihsel materyalizme göre toplumların evrimi ve gelişimini belirleyen yasalar, doğanın evriminden ve bu evrimi belirleyen yasalardan farklı özellikler içermektedir. Tarihsel materyalizme göre doğadaki hareketin önce nicel sonra nitel bir de-

Hegel'in idealist diyalektiği maddenin düşünceden doğduğu tezine dayanmaktadır. Marx tarafından diyalektiğin maddeci bir yaklaşımla ele alınmasının en önemli nedeni, hareketin ve gelişmenin ilk önce maddeden gerçekleştiği fikridir.

Marx'a göre, insanlar kendilerini ve toplumlarını maddi anlamda ancak toplumsal emek aracılığı ile üretmektedirler.

Tarihsel materyalizme göre doğadaki hareketin önce nicel sonra nitel bir değişme yaratması gibi, tarihsel olarak bir toplum içindeki sınıflar arası çelişkiler, o toplumun evrimini, gelişimini ve/veya değişimini oluşturmaktadır.

ğişme yaratması gibi, tarihsel olarak bir toplum içindeki sınıflar arası çelişkiler o toplumun evrimini, gelişimini ve/veya değişimini oluşturmaktadır (Tolan, 1996, s.19).

TOPLUM ANALİZİ

Marx'ın toplum analizinde materyalist tarih anlayışı oldukça önemli bir yer tutar. Tarih toplumsal kurumların birbirine nasıl bağlı olduğunu, gerilim ve seçimlerin toplumsal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini ve toplumda sürekli ve yaygın bir *değişimin* olduğunu gösterir. Tarihsel materyalizm toplumsal değişim ve toplumsal yapı analizinin bir teorisidir. Tarihsel sürecin anlaşılması, bireyler üstü toplumsal koşulların anlaşılmasıdır. Marx'ın toplum analizinde kullandığı bu teoriye göre (Aron, 2006, s.145-147; Knapp ve Spector, 1997, s.14-17; Bilgin, 2009, s. 52-53),

- İnsan kendi varlığının devamı ve toplumun gelişimi için; diğer bir deyişle toplumsal yaşamın yeniden üretimi için, emeğiyle çalışmak ve üretmek zorundadır. İnsanların çalışarak üretmesi ise belirli bir üretim ilişkisi içinde gerçekleşir. İnsanların üretim faaliyeti ve üretim ile olan ilişkileri kendi isteklerinden bağımsız gelişmektedir ve tarihsel olarak da kaçınılmaz bir durumdur. İnsanların üretim faaliyeti sonucunda oluşan üretim ilişkileri, toplumların üretici güçlerinin gelişmesinin belirli bir aşamasıyla ilgilidir.
- Marx'ın tarihsel maddeci toplum analizine göre, bir toplumu anlamak için o toplumun *altyapısı* ve *üstyapısına* bakmak gerekir. Bir toplumun **altyapısı** (ekonomik temel) üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır. **Üretim güçleri** üretim için gerekli üretim araçlarını yani o toplumun üretim yeteneğini ifade etmektedir. Bu yetenek o toplumun sahip olduğu bilimsel bilgi, teknolojik örgüt ve ortaklaşa gerçekleştirilen işin örgütlenmesine bağlıdır. **Üretim ilişkileri** ise, üretim güçlerinin mülkiyet ilişkilerini içermektedir. Üretim ilişkileri, üretim araçlarına sahip sınıf ile üretim araçlarından yoksun sınıf arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. **Üstyapısı** ise, o toplumun yasal ve siyasi kurumlarını, düşünme biçimini, ideoloji ve felsefesini içermektedir. Ona göre, toplumun altyapısı ile üstyapısı arasında ilişkiler, karşılıklı etkileşime dayanmakta ve en son noktada altyapı üst yapı kurumlarını önemli ölçüde belirlemektedir.
- Marx'ın tarihsel materyalist toplum analizinde altyapı ve üstyapı ayrımının yanı sıra **toplumsal gerçeklik** ve **bilinç** kavramları da önemlidir. Ona göre, gerçekliği belirleyen bilinç değildir. İnsanların bilincini belirleyen toplumsal gerçekliktir. İnsanların düşünme biçimi içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir.
- Toplumsal yapının temel niteliği **değişimdir**. Değişim ise, o toplumdaki çatışmayı yani **sınıflar arası mücadeleyi** içermektedir. Doğanın diyalektiğinden farklı olarak, tarihsel olarak toplumların diyalektiğini o toplumun üretim güçlerinin gelişimi (hareketi) oluşturur. Toplamların dönüşmesinin (sosyal değişim) gücü ise, o toplumun üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında oluşan çelişkiye dayanır. Belli devrimci dönemlerde bir toplumun üretim güçleri, o toplumun üretim ilişkileri (mülkiyet ilişkileri) ile çelişkiye düşer.
- Toplamların dönüşüm yaşadığı bu devrimci dönemlerde (üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkili dönem) sınıf mücadelesi temel bir unsurdur. Eski üretim güçleri yerine gelişen ve yeni üretim güçlerini destekleyen ve temsil eden sınıfın ilerici olduğu söylenebilir. Örneğin, feodal toplumdaki kapitalist topluma geçiş aşamasında kapitalist sınıf, gelişen yeni üretim güçlerini temsil ettiği için ilerici bir sınıftır.

Bir toplumun altyapısı (ekonomik temel) üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır. *Üretim güçleri* toplumun üretim yeteneğini ifade etmektedir. *Üretim ilişkileri* ise üretim güçlerinin mülkiyet ilişkilerini içermektedir. Toplumun üstyapısı ise o toplumun yasal ve siyasi kurumlarını, düşünme biçimini, ideoloji ve felsefesini içermektedir.

Marx'a göre gerçekliği belirleyen bilinç değildir. İnsanların bilincini belirleyen toplumsal gerçekliktir. İnsanların düşünme biçimi içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir.

- Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki diyalektik ilişki, aynı zamanda Marx'ın devrim teorisini oluşturmaktadır. Ona göre, tarihsel süreçte yaşanan bu diyalektik çelişki ve bunun sonucunda oluşan toplumsal dönüşüm, (devrim) siyasal olarak tesadüfî bir durum olmaktan çok tarihsel bir zorunluluğun dışı vurmasıdır. Marx'a göre "Çatışma olmadan ilerleme olmaz" ve "Uygarlığın bugüne değin izlediği yasa budur" (Bilgin, 2009, s.51).
- Marx insanlık tarihinin (toplumların) gelişimini (evreleri) üretim biçimine (ekonomik temel) göre ilkel komünal, asyatik, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum olarak özgül tarihsel dönemlere ayırarak sınıflandırmaktadır (Knapp ve Spector, 1997, s.15-16). Bu toplumların gelişiminde *sınıf çatışması* temel bir yer tutmaktadır. İnsanlığın ilk dönemini **ilkel komünal** toplumla başlatır ve bu toplumda özel mülkiyet ve sınıflara rastlanmaz (Knapp ve Spector, 1997, s.15). İnsanlar doğaya bağımlı olarak yaşamışlardır. Asyatik üretim biçimi Batı dışı uygarlıkların yaşadığı toplum modelidir. Marx'a göre bu toplum modelinde *işçiler devlete bağımlı* olarak yaşamaktadır. **Asyatik** toplumlar bu yönüyle, kölelerin, serflerin veya ücretlilerin üretim araçlarına sahip olan sınıfa bağlı olarak yaşadığı diğer toplumlardan farklılaşmaktadır. Özel mülkiyetten sonra ortaya çıkan ilk toplumlar, **antik** toplumlardır. Bu toplumlar *efendiler* ve *köleler* olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır. **Feodal toplumda** ise, efendilerin yerini toprak sahipleri, kölelerin yerini ise *toprak sahiplerine bağlı ve onların* topraklarında çalışmak zorunda olan *köylüler* almıştır. Feodal toplum sonrasına denk düşen **kapitalist toplum** üretim araçlarına sahip burjuvazi ve emek gücünü ücret karşılığı satmak zorunda kalan işçi sınıfından oluşmaktadır. Marx, kapitalist toplumda yer alan bu iki temel sınıf arasındaki çatışmanın sonucunda sınıfsız bir toplumun oluşacağını (**sosyalizm**) öngörmüştür.

Marx'ın tarihsel maddeci toplum analizi, aslında kapitalizm analizinde belirginleşmekle birlikte Marx yorumcularının bir bölümü, bu analizin diyalektik ve tarihsel olarak toplumların oluşum ve değişim süreçlerinin anlaşılmasında da kullanılabileceğini savunmaktadırlar. Sonuç olarak, tarihsel süreç içinde üretim güçlerinin gelişimi ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortaya çıkmasıyla beraber toplumlar sınıfsal bir özellik kazanmış, başka bir deyişle, sınıflı toplumlara dönüşmüşlerdir. Bu sınıflı toplum yapısında ise, üretim güçlerine sahip toplumsal sınıflar, kendi çıkarları için üretim araçlarının özel mülkiyetinden yoksun olan diğer sınıfları sömürmektedirler. Tarihin akışı bu sınıflar arasındaki çatışmaya dayanır. Bu nedenle Marx'ın yaklaşımı çok defa çatışmacı bir yaklaşım olarak da tanımlanır.

Tarihsel olarak bu diyalektik süreç Hegel'in tez, antitez ve sentez ilkelerine dayanır. Hegel'in idealist diyalektik yönteminin tersine, toplumların tarihsel materyalist yorumu içinde özel mülkiyetin olmadığı ilk komünal sınıfsız toplumlar **tez**, daha sonra üretim güçlerinin gelişimi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla oluşan sınıflı toplumlar **antitezdır**. Marx'a göre kapitalist toplum sınıfların olduğu son toplum biçimidir. Burjuva ve proletarya arasındaki sınıf çatışması sonucu gerçekleşecek radikal dönüşüm (devrim) tarihsel olarak sınıfsız bir toplumun oluşmasını sağlayacaktır. İnsanlığın tarihsel gelişim süreci içinde oluşacak bu sınıfsız toplum ise **sentezdir**. Sınıflı toplumlarda insanlık kendi yaratıcı doğasına yabancılaşmıştır. Tarihsel olarak bu diyalektik süreç içinde insanlık tekrar kendi doğasına dönerek yabancılaşmasından kurtulacaktır (Bilgin, 2009, s.53).

MARX'IN DEVLET HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE KISA BİLGİ NOTU

Marks ve Engels için siyaset, ekonomi tarafından yönlendirilen toplumsal bir olgudur. Onlara göre siyaset, toplumsal dinamizmin ifadelenişidir ki bu toplumsal dinamik de temelde sınıf mücadelelerinden doğmaktadır. Tarihsel maddeciliğin teorik ilkelerine göre toplumun değişimi maddi yaşam şartlarının gelişimi ile oluşmaktadır. Teoriye göre üretim ilişkileri, toplumun yapısını şekillendiren sosyal sınıfların nitelik ve dağılımını biçimlendiren unsurlardır. Üretim ilişkilerinin belirli bir biçimde yapılaştırdığı toplumda belirli kurumlar ortaya çıkmaktadır.

Üretim tarzı, birer üst yapı unsuru olan kurumların özelliğini ifade etmektedir. Üst yapı kurumlarının toplumun temelini etkileme gücü vardır. Marks ve Engels etkileşimin var olduğunu öngörmüşlerdir. Fakat uzun dönemde toplumun ürettiği kurumları belirleyen unsur alt yapıdır. Sonuç olarak üretim güçleri üretim tarzını belirler; belirli bir üretim tarzında belirli tipte sosyal sınıflar ve bunların mücadelesi vardır ve sınıf mücadelesi siyasal rekabete neden olur. Yani, siyasal rekabet üretim ilişkilerinin bir yansımasıdır. O halde, devlet de siyasal rekabetin odak noktası olarak üretim ilişkilerinin ürettiği bir kurumdan ibarettir.

Bu açıklama semasına uygun olarak, siyasal rekabetin odaklandığı Devlet kurumunun da bir tipolojisini yapmak mümkündür. Tarihsel maddecilik her üretim tarzına belirli tipte bir devletin tekabül ettiğini göstermektedir. Örneğin, ilkel teknikler kölelerle efendiler arasındaki üretim ilişkileri ile antik üretim tarzını doğurmuş ve feodal devleti oluşturmuştur. Daba sonra üretim ilişkileri burjuvazi ile işçi sınıfı -proletarya- arasındaki mücadelede belirginleşerek burjuva devletine yol açmıştır. Böylece her kendine has üretim tarzına denk düşen bir devlet tipi meydana gelmektedir. Ne var ki devlet tipi ne olursa olsun, farklı devlet tiplerinin tekabül ettikleri farklı toplumsal formasyonlarda aynı temel rekabet olgusuna rastlanmaktadır.

Kaynak: Osman Şimşek. Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı, s.5. www.kamu-is.org.tr/pdf/5413.pdf

SIRA SİZDE

Devletin ortaya çıkışını araştırınız.

YABANCILAŞMA KURAMI

Yabancılaşma teorisi Marx'ın ilk çalışmalarında, özellikle de 1844 Elyazmaları ve Alman İdeolojisi adlı eserinde; öncelikli bir konu olarak önemli bir yere sahiptir. Yabancılaşma teorisi ile Marx'ın insan doğası anlayışı arasında önemli bir ilişki vardır. Ona göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli unsur, yaratıcı üretim faaliyeti ile içinde bulunduğu dünyayı biçimlendirme ve değiştirme kapasitesidir. İnsan, *emeği* ile arzuladığı şeyi yaratmak ve gerçekleştirmek için düşünce geliştirebilecek kapasiteye sahiptir (Bilton v.d, 2009, s. 475). Marx'a göre, **emek** “insanın kendi kendini gerçekleştiren özü”dür. İnsan kültürünün özünü emek oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, kültür ancak emek aracılığıyla gerçekleşen insan faaliyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Swingwood, 1998, s.87). Marx'a göre tarihsel olarak insan, bir yandan doğa üzerinde artan bir şekilde denetim sağlarken diğer yandan da yabancılaşmaktadır. Yani, insanlık tarihi insanın doğa üzerindeki denetim sağlamanın ve yabancılaşmanın tarihidir. **Yabancılaşma**, “insanların kendi yaratıcı güçlerinin kendi karşısına yabancı güçler olarak çıktığı, onların egemenliğinin altına girdikleri bir durum olarak” tanımlanmaktadır (Coser, 2008, s64).

Marx'ın yabancılaşma teorisi maddi ve ekonomik temellere dayanmaktadır. Kapitalist toplumda ekonomik anlamda yabancılaşma, sadece zihinsel değil, aynı zamanda insanların günlük yaşamlarında ve gerçekleştirdikleri etkinliklerinde bulunan bir durumdur. Yabancılaşma teorisinin dört temel unsuru şunlardır: İnsanın *üretici etkinliklerine* yabancılaşması, *ürettiği ürüne* yabancılaşması, *birlikte çalıştığı*

Yabancılaşma, insanların kendi yarattıkları güçlerin kendi karşısına yabancı güçler olarak çıktığı, onların egemenliğinin altına girdikleri bir durumdur.

işçilere yabancılaşması ve *insani potansiyeline* yabancılaşması. Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde incelendiğinde, *birincisi* yani insanın *üretici etkinliğine yabancılaşması* kendi ihtiyaçları dışında başkası için üretmesi anlamına gelmektedir. İşçiler kendilerine ücret veren kapitalistler için çalışmaktadır. İşçiler çalışmaları sonucunda ücret aldıkları için kendi üretim etkinliklerinin kapitalistlere ait olduğunu düşünürler. Üretim etkinliğini gerçekleştiren işçilerdir ve bu etkinlikte ne yapılacağına karar veren ise kapitalistlerdir. Kapitalist toplumda çalışmak insanın doyum alması yerine, hayatını kazanmak için para kazanma anlamına gelmektedir. *İkincisi*, yani işçilerin *ürettiği ürüne yabancılaşması* işçilerin ürettiği ürünlerin bilgisine ve kendisine sahip olamaması anlamına gelmektedir. Üretim etkinliğinde olduğu gibi işçinin ürettiği ürün de kapitaliste aittir. Kapitalistler işçilerin ürettiği ürünü kar elde etmek amacıyla sahip olur. İşçiler üretim sürecinde ürünlerin bilgisinden diğer bir deyişle ürettikleri ürünün ne olduğu konusunda herhangi bir fikre sahip değildirler. Ne üretim süreci hakkında ne de ürettikleri ürünle ilgili herhangi bir bilgiye sahiptirler. Örneğin, otomobil fabrikasında işin sadece bir kısmıyla ilgilenen (montaj hattında vida sıkarak) işçi yaptığı işin bütünü hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. İşçiler montaj hatlarında çoğu kez uzun üretim sürecinin önemsiz bir dizi işlerine indirgenirler. Ürettiği ürün önemli olsa bile işin sadece bir kısmıyla ilgilendiği için önemli iş yapma duygusundan yoksun kalarak ürettiği ürüne yabancılaşır. *Üçüncüsü*, yani insanın *birlikte çalıştığı işçilere yabancılaşma* üretim sürecinde işçilerin birbirlerinden soyutlanarak çalışması anlamına gelmektedir. İnsanların işbirliği yaparak birlikte çalışarak üretmeleri kendi varlıklarını gerçekleştirmesi açısından önemlidir. Ancak kapitalist üretim sürecinde makinenin bir parçası haline gelen işçi yanında çalıştığı arkadaşıyla çok az işbirliği yapar. Üretim sürecinde yan yana olmalarına rağmen teknolojinin doğası gereği birbirlerinden yalıtılmış ve tecrit edilmiş şekilde çalışmalarına devam ederler. İşçilerin bu toplumsal konumu aynı zamanda onları birbirleriyle de rekabete zorlamakta ve aralarında çatışmalar yaratmaktadır. İşçiler arası rekabet ve çatışma ödül ve işten atılma gibi uygulamalarla güçlendirilir. *Dördüncüsü*, yani *insanın kendi potansiyeline yabancılaşması* gittikçe insani özelliklerin azalması anlamına gelmektedir. İnsanlarla ve doğayla girilen ilişkilerden gittikçe kopulmakta ve insanlar gittikçe duyarsızlaşmaktadır. Diğer bir deyişle, insanın potansiyellerine yabancılaşma kendi insani niteliklerini ifade edemeyen yabancılaşmış bir kitlenin parçası haline gelmektedir (Ritzer, 1992: 11-12). Sonuç olarak, insan kapitalist sistemin işlemesi için gerekli unsurlardan (makine gibi) biri haline gelir ve kendine, emeğine, ilişkilerine, dünyaya ve yaşama yabancılaşır.

İnsanın kendine, türsel varlığına ve başkalarına yabancılaşması, kapitalist Pazar ve kapitalist toplumsal sistem tarafından yaratılan bir yabancılaşmadır.

Kapitalist üretim süreci, insana özgü olan çalışma veya insanın özünü oluşturan emeğin kendi yeteneklerini ortaya çıkarmasını engelleyen baskıcı ve zorlayıcı bir içeriğe sahiptir.

Resim 3.2

Kaynak:
www.bilgitekno.com

YABANCILAŞMA ÜZERİNE MARX'DAN ALINTILAR

"Emek tarafından üretilen nesne, onun ürünü, artık üreticisinden bağımsız bir güç olarak, emeğe karşı yabancı bir varlık olarak dikilir... İşçi kendisini işte daha fazla barcadıkça, kendine rağmen yarattığı nesneler dünyası daha güçlü hale gelir, o kendi iş dünyasında daha da yoksullaşır ve daha az kendisine ait olur" (Marx, 1964, s.122, aktaran Coser, 2008).

"Ancak yabancılaşma sadece sonuçta değil, üretim sürecinde, üretici etkinliğin kendi içinde de ortaya çıkar... Eğer emeğin ürünü yabancılaşmıyorsa, üretimin kendisi etkin yabancılaşma olmak zorundadır... Emeğin nesnesinin yabancılaşması, çalışma etkinliğinin kendisindeki yabancılaşmayı adeta özetler" (s.124)

"İş, işçiye dışsaldır. ...onun doğasının bir parçası değildir; o, sonuçta yaptığı işte kendisini gerçekleştiremez; ancak kendisini inkâr eder. ... Bu nedenle işçi, yalnızca boş zamanı süresince kendisini yuvasında bisseder, işte ise yuvasız bisseder" (Marx, 1964, s.124-125, aktaran Coser, 2008).

"İşte (işçi) kendisine değil, başka bir kişiye aittir" (Marx, 1964, s.125, aktaran Coser, 2008).

"Bu, işçinin kendisinin etkinliğiyle kendisine ait olmayan yabancı bir şey olarak, etkinlik ile ıstırap çekme (edilgenlik) olarak kuvvetle güçsüzlük olarak, yaratımla kuvvetten düşme olarak, işçinin kişisel fiziksel ve zihinsel enerjisi kendi kişisel yaşantısıyla...kendisine karşı yöneltilmiş, kendisinden bağımsız ve kendisine ait olmayan bir etkinlik olarak ilişkisidir" (Marx, 1964, s.126, aktaran Coser, 2008).

"İnsan başka insanlardan yabancılaşır. İnsan, kendisiyle zıtlığında başka insanlarla da zıtlaşır. İnsanın kendi işiyle, kendi işinin ürünüyle ve kendisiyle ilişki için geçerli olan başka insanlarla ilişkisi için de geçerlidir. ... Her insan başkalarından yabancılaşır... başkalarının her biri benzer şekilde insan yaşamından yabancılaşır" (Marx, 1964, s.129, aktaran Coser, 2008).

Kaynak: Karl Marx (1964) *Early Writings*, Çev ve Der. Tom Bottomore, New York, McGraw-Hill) Coser, L.A. (2008) *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. Ankara: De Ki Basım Yayın Ltd. Şti.

DİN TEORİSİ

Marx'ın yabancılaşma kuramı aynı zamanda onun din üzerine olan görüşlerini de temellendirmiştir. Marx'a göre ilkel toplumda insanlar anlayamadıkları olaylar karşısında din ve benzeri gerçek bir temele dayalı olmayan mistik açıklamalar üretmişlerdir. Bu bakımdan din ve benzeri mistik açıklamalar, aslında insanın kendi hayal ürününden başka bir şey değildir. Ancak insan kendi hayal ürünü olan dinsel ve benzeri mistik açıklamaların kaynağını kendi dışında başka yerlerde arar; böylece kendi ürettiği düşüncelerden kopmaya ve uzaklaşmaya başlar. Başka bir deyişle, din insanın kendi hayal ürünü olduğu halde, onun kaderini belirleyen bağımsız, dışsal ve yabancı bir güçmüş gibi algılanır. Sonuç olarak insanın kendi ürettiği düşünceler, kendi kontrolünden çıkmaya ve hatta onu kontrol etmeye başlar (Cuff ve diğ., 2006).

Marx için dinin, yabancılaşmış bir düşünsel ürün olmasının dışında, başka bir önemli boyutu daha vardır. Buna göre, dinsel ve benzeri mistik açıklamalar, özellikle sınıflı toplumlarda egemen sınıfın imtiyazlı sınıfsal çıkarlarını ve hakimiyetini

meşrulaştırma araçlarına dönüşmüşlerdir (Cuff ve diğ., 2006). Örneğin, zengini de fakiri de tanrının yarattığı veya egemen sınıfın kudretinin tanrıdan geldiği şeklindeki düşünceler egemen sınıfın hâkimiyetini meşrulaştırma işlevi görür. Marx aynı zamanda dinin baskı ve sömürü altındaki kesimlerin acılarını katlanılır kılmaya çalıştığını da vurgular. Din, acımasız bir dünyada ezilenin sığındığı bir duygudur. Ancak din, insanların baskı ve sömürüden kaynaklanan acılarını dindirecek ve onları yoksulluktan kurtaracak gerçek çözümler sunmak yerine, dikkatlerini öte dünya üzerinde yoğunlaştırır (Haralambos ve Holborn, 1995, s.450). Bu da egemen sınıfın imtiyazlı konumunu meşrulaştırmasına ve sürdürmesine yardımcı olur.

Özetle Marx için din, hakim sınıfın hakimiyetini ve baskısını meşrulaştıran bir mittir. Bundan dolayı Marx için sömürü ve yabancılaşma gibi din de tarihsel bir olgudur ve onu var eden sosyal koşullar ortadan kalkınca kaybolacaktır (Haralambos ve Holborn, 1995, s.450). Başka bir deyişle, Marx'ın ideal toplum tipinde ne sömürü ne yabancılaşma ne de dine yer yoktur.

KAPİTALİZM ANALİZİ

Marx, tarihsel gelişme sürecinde ortaya çıkan son çelişkili üretim biçimi olarak tanımladığı kapitalist üretim biçimine özel bir önem atfeder. Ünlü başyapıtı *Kapital*'de kapitalizmin analizini yapar. Bu analizde Marx, klasik iktisatçıları temel olarak iki açıdan eleştirmektedir. Birincisi klasik iktisatçılar kapitalist ekonomide, ekonomiye konu olan olay ve olguların sadece görünen yönünü analiz etmişlerdir. Oysa ona göre, görüneni değil görünenin ardında yatan gerçek toplumsal ilişkilerin açığa çıkarılması gerekir. Bu anlamda Marx'ın kapitalizm analizi, aynı zamanda klasik iktisadın eleştirisini içeren bir bakış açısına sahiptir. Örneğin klasik iktisadın kurucularından Adam Smith, ekonomide ücret, kâr ve rant olmak üzere üç tür bölüşüm ilişkisi tespit etmiştir. Ancak Smith bu bölüşüm ilişkilerinin aslında eşitsiz geliştiğini analiz etmemiştir. İkincisi, klasik iktisatçılar ekonominin yasalarını evrensel görmektedir. Marx'a göre ise her ekonomik rejimin (üretim biçiminin) kendine özgü yasaları vardır. Bu anlamda kapitalist rejim kendine özgü işleyiş yasaları ile diğer sınıflı toplumlardan farklılaşmaktadır. Marx, *Kapital* adlı üç ciltlik eserinde kapitalist sistemin işleyiş biçimini, toplumsal yapısını ve tarihini ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır (Aron, 2006).

Marx'ın kapitalist üretim biçimi üzerine yaptığı araştırmasının başlangıç saptaması şudur: Kapitalizm diğer üretim biçimlerinden farklı olarak kendine özgü **özel meta üretiminin** en yüksek olduğu bir sistemdir. Diğer bir deyişle, her şeyin alınıp satıldığı ve her şeyin fiyatının olduğu bir sistemdir. Özel meta üretim sistemi olarak *kapitalizmin özünü* ise **artı-değer** (kâr) yaratma ve bu yaratılan artı-değeri sürekli çoğaltmak oluşturmaktadır.

Özel meta üretim sistemi olarak *kapitalizmin özünü* **artı-değer** (kâr) yaratma ve bu yaratılan artı-değeri sürekli çoğaltmak oluşturmaktadır.

Meta ve Meta Üretimi

Maddi malların üretimi insan toplumlarının varoluş temelini oluşturur. İnsanlar kişisel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri mallar özünde bir kullanım değeridir. Her üretici birim toplumsal işbölümünden dolayı başkaları ve/veya toplum için kullanım değeri üretir. **Meta** insan emeği tarafından üretilen, *kullanım değerine* ve değiş-tokuş edilebilme özelliğine (*değişim değeri*) sahip bir üründür. Tüm metaların ortak yanı ise, insan emeği tarafından üretiliyor olmalarıdır. Yani insan emeği tarafından yaratılan metanın hem *kullanım* hem de *değişim değeri* vardır. (Schellenberg, 1999, s.52-54). Marx iki değişim türünden söz etmektedir. **Birinci tür değişimde**, yani *maldan mala giden değişim*; ihtiyaç olan bir mala kar-

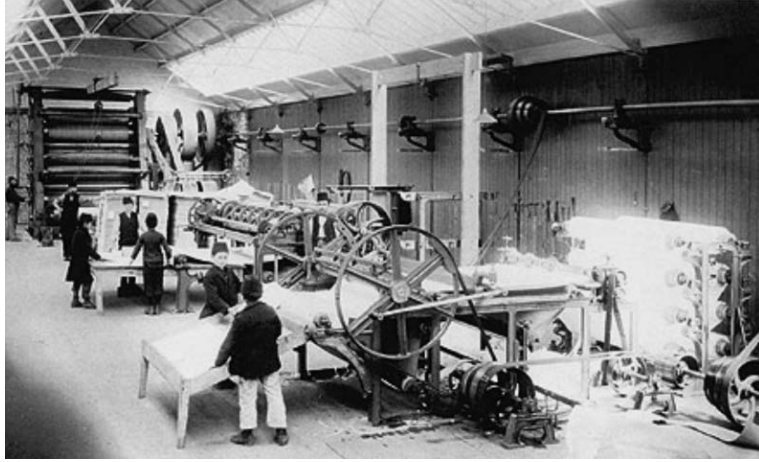
Özel meta üretim sistemi olarak kapitalizm sadece her şeyin alınıp satılmasıyla belirlenmez. Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve işgücünün metalaşması özel meta üretim sisteminin temel koşullarını oluşturmaktadır.

şı sahip olunan başka bir mal verilir. Mala karşı mal verilen değişim türünde eşitlik ilkesi vardır. Diğer bir deyişle, bu süreçte herhangi bir fazla ya da kâr elde etme durumuna rastlanmaz. **İkinci tür değişimde**, malın değişiminde para kullanılır ve bu değişim türü *maldan geçen para* olarak tanımlanmaktadır. **Özel meta üretim sistemi** olan kapitalizmin ayırıcı özelliği maldan geçen para değişimidir ve amaç değişim süreci sonucunda başlangıçta sahip olunandan daha fazlasına sahip olmaktır (Aron, 2006, s.150). Özel meta üretim sistemi olarak kapitalizm, sadece her şeyin alınıp satılmasıyla belirlenmez. *Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve işgücünün metalaşması*, özel meta üretim sisteminin temel koşullarını oluşturmaktadır.

Resim 3.3

Kaynak:

www.zaman.com

İşgücünün Metalaşması

Marx, *işgücü* ya da *iş yeteneğini* bir insanın bedeninde, canlı kişiliğinde var olan ve üretim sürecinde harekete geçirdiği fiziksel ve ruhsal yeteneklerin tümü olarak ifade etmektedir. Kapitalist meta üretiminde, basit meta üretiminden farklı olarak; işgücünün kendisi de metaya dönüşür. İşgücünün metalaşması, bir meta gibi onun da alınıp satılır hale gelmesidir. Basit meta üretiminde üretici hem kendi işgücünü kullanmakta, hem de üretim araçlarının sahibi durumundadır. Bundan dolayı da ürettiği ürün kendisine aittir. Kapitalist meta üretiminde ise, işçi mülksüzleştiği için üretim araçlarının sahipliğinden yoksundur ve kendi işgücünden başka satacak hiçbir şeyi yoktur. Bundan dolayı da işçinin ürettiği ürüne üretim araçlarına sahip kapitalist el koymaktadır. Diğer bir deyişle, kapitalist meta üretim sisteminin temel koşullarından biri *üretim araçlarının özel mülkiyetinin kapitalistlerin elinde olması*, diğeri ise, yaşamını sürdürmesi için işgücünü satmaktan başka çaresi olmayan *özgür ücretli* işçilerin olmasıdır. Sonuç olarak, Marx'a göre kapitalist meta üretim sisteminde paranın sermayeye dönüşmesinin önkoşullardan biri işgücünün metalaşmasıdır. Çünkü metalaşan işgücü kapitalist meta üretim sisteminde değeri yaratmakta ve/veya değerin (kârın) kaynağını oluşturmaktadır (Schellenberg, 1999, s.64-65). Marx artı-değer (kâr) olarak nitelediği katma değer kapitalist üretim sürecinde maddi malları üreten işgücü üzerinden yaratıldığını savunmaktadır.

İşgücü ya da iş yeteneğini bir insanın bedeninde, canlı kişiliğinde var olan ve üretim sürecinde harekete geçirdiği fiziksel ve ruhsal yetenekleridir.

İşgücünün metalaşması, emeğin de bir meta gibi alınıp satılır hale gelmesidir.

Basit meta üretiminde üretici hem üretim sürecinde kendi işgücünü kullanır hem de üretim araçlarının sahibidir.

Kapitalist Üretim Süreci

İş süreci, tarihsel olarak insan yaşamının doğal bir koşulu olarak ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eder. İnsanların çalışması sonucunda yaratılan ürünler temel ola-

rak kullanım değeri üretme sürecidir. Marx kapitalist üretim sürecinde, artı-değerin yaratılma sürecini anlamak için emeğin ve üretim sürecinin çift yönlü özelliğine bakılması gerektiğini düşünmektedir. İşgücü metanın hem *kullanım değerini* hem de *değerini* yaratıyor olmasından dolayı, kapitalist üretim süreci hem *kullanım değeri* üretme süreci hem de *artı-değer üretme* süreci olmak üzere ikili bir özelliğe sahiptir. Kapitalist üretim süreci işçilerin sömürülmesi yoluyla sürekli bir artı-değer yaratma üzerine kurulmuştur. Ayrıca, Marx'a göre kapitalist üretim sürecinde üretici tarafından yaratılan ürün, basit meta üretimindeki gibi üreticinin kendisine ait değil, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan kapitaliste aittir. Basit meta üretiminden farklı olarak, üretime yaratılan sermaye artı-değer aracılığıyla sürekli çoğalmak zorundadır. Sonuç olarak, kapitalist üretim süreci **kullanım değeri** ve **artı-değer üretme** süreçlerinden oluşmaktadır (Schellenberg, 1999, s.70-77).

Kapitalist üretim süreci hem *kullanım değeri üretme* süreci hem de *artı-değer üretme* süreci olmak üzere ikili bir özelliğe sahiptir.

Bu bölümün ikinci paragrafında sözünü ettiğimiz, özel meta üretim sistemi olarak kapitalizmin özünü oluşturan artı-değerin nasıl yaratıldığını anlamak için, önce Marx'ın metalaşan işgücünün değerinin (işçinin aldığı ücret) ne olduğuna bakalım.

Metalaşan İşgücünün Değeri (Emeğin Değeri)

Marx'a göre metalaşan işgücünün değeri herhangi bir malın değeri gibi ölçülür. İşgücünün değeri kendisinin ve ailesinin geçinmesi için gerekli mal ve hizmetlerin miktarına denk düşer. Üretim sürecinde fiziksel, ruhsal ve sinirsel enerjinin kullanma yeteneği (yani işgücü) insana bir kerelik verilmiş değildir. Bu işgücünün sürekli yenilenmesi yani yeniden üretilmesi gerekir. Örneğin, fabrikada çalışan bir işçi işgücünü yeniden üretebilmek için, yemek yemek, başını sokabilecek bir yere sahip olmak, uyumak, giyinmek ve bilgisini genişletmek zorundadır. İşgücünün her gün kendini yenilemesi ve ertesi gün işe başlaması için ihtiyacı olan bu geçim araçlarını (gıda, konut, ev eşyası vb.) satın alması gerekir. Sonuç olarak, *işgücünün değeri*, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimi için gerekli olan geçimlik mal ve hizmetlerin (geçinim gereçleri) değeriyle belirlenir (Schellenberg, 1999, s.78).

İşgücünün değeri, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimi için gerekli olan geçimlik mal ve hizmetlerin değeriyle belirlenir.

Artı-Değer

İşçi işgücünün değerini ücret biçiminde almaktadır. İşçinin aldığı ücret, üretim sürecinde harcadığı belli bir zamana denk düşmektedir. Örneğin işçi on saat çalışmasına rağmen aldığı ücret iş sürecinde harcadığı beş saate denk düşmektedir. Çalışma süresinin yarısını kendisi, diğer yarısını da patronu için harcamaktadır. Marx'a göre kapitalist, işçiyi sadece kendi işgücünün değerine denk düşen saatler içinde çalıştırmak üzere satın almamıştır. İşçi, kapitalist tarafından bir iş günü çalıştırılmak üzere satın alınmıştır. Marx iş süresini **zorunlu iş süresi** ve **artı-iş süresi** olarak tanımlamaktadır. **Zorunlu iş süresi** işçinin aldığı ücrete karşılık gelir. Ancak iş günü (süresi) devam eder ve işgücünün burada yarattığı değere kapitalist el koymaktadır. Diğer bir deyişle artı-iş süresi işgücünün yarattığı değerın kapitalist tarafından el konulan kısmını oluşturur. **Artı-değer** ise, işçi tarafından artı-iş sürecinde (fazla çalışma) üretilen ve kapitalist tarafından el konulan değer miktarıdır. Sonuç olarak, işçinin ücret olarak aldığı değeri üretmek için gerekli çalışma süresine **zorunlu çalışma** denir. Bu sürenin dışında kalan çalışmaya **fazla çalışma** denir. Fazla çalışmada (artı-iş süresi) üretilen değere artı-değer denir. Yani zorunlu iş işgücünün değerine, artı-iş ise artı-değere karşılık gelmektedir. Bu kavramlar Marx tarafından bilimsel soyutlama yoluyla artı-değeri belirlemek için kullanılmaktadır.

Zorunlu iş süresi işçinin aldığı ücrete karşılık gelir. Artı-iş süresi işgücünün yarattığı değer kapitalist tarafından el konulan kısmını oluşturur. Artı-değer ise işçi tarafından artı-iş sürecinde (fazla çalışma) üretilen ve kapitalist tarafından el konulan değer miktarıdır.

Ona göre, bu iş süreleri kapitalist iş gününde ayrı ayrı yer almazlar tersine iç içe geçmişlerdir. Marx'a göre, kapitalist üretim sürecinde *sömürü oranı* ise artı-değer ve işçiye ödenen ücret (sermaye) arasındaki ilişki tarafından belirlenmektedir. Örneğin, bir kapitalist çalıştırdığı işçisine 1000 TL ücret ödüyor ve aynı süre içinde 1000 TL artı-değeri kendine mal ediyor ise sömürü oranı yüzde yüzdür. Marx'a göre, artı-değerin (sömürünün) artması için kapitalist tarafından iki yol izlenmektedir: Birinci yol çalışma süresini uzatmaktır. İkinci yol ise çalışma süresi değiştirilmeden emek verimliliğinin artırılmasıdır. Emek verimliliğinin artışında teknoloji önemli bir yer tutmaktadır. Emek verimliliğinin artışı kaçınılmaz olarak kendi değerine denk düşen zorunlu çalışma süresinin azalmasına neden olur (Schellenberg, 1999, s.83-85; Aron, 2006, s.152).

Kapitalizmin Çelişkileri

Marx'ın *çelişki* kavramı bir toplumsal yapıyı içinden zayıflatan gerilim ve gerginlikleri ifade etmektedir. Plansız ve sürekli art-değeri çoğaltma temelinde örgütlenmiş bir ekonomide kapitalistler arası rekabet artar. Sistemin içsel çelişkilerinden biri olan toplam kâr hadlerinin düşme eğilimi, süreç içinde ortaya çıkacaktır. Kârların düşme eğilimi kapitalist sistemin belli aralıklarla ekonomik krizlere girmesine neden olmaktadır. Kârların düşme eğilimi, ücretlerin düşmesine, ücretlerin düşmesi ise, alım gücünün zayıflamasına neden olur. Ekonominin kendi içindeki gerilim ve gerginlikleri (çelişkisi) kapitalizmin sürekli krizler yaratan bir sistem olmasına neden olur. Bu kapitalizmin '*sisteme dair çelişkisini*' oluşturmaktadır. Kapitalizmin diğer çelişkisi ise '*toplumsal çelişkileridir*'. Sınıf çatışması toplumsal bir çelişkidir ve kapitalizmin içinden gelişir. Bu çelişkinin gelişmesi kapitalizmin sisteme dair çelişkisiyle (ekonomik krizler) ilişkilidir. Diğer bir deyişle kapitalizmin nesnel koşullarının yarattığı krizler ve kriz analizi sınıf mücadelesinin taraflarını ve yönünü etkilemektedir. Peki, Marx'a göre kapitalist toplumda sınıfların oluşumu neye dayanmaktadır ve sınıf teorisi içinde sınıf bilinci kavramının yeri ve önemi nedir?

MARX VE MODERNİTENİN DOĞUŞU

Marx'ın tarihsel materyalizmi kapitalizm ve sanayileşmenin oluşum sürecini vurgular. Marx ideoloji ve devlet konusunda oldukça ileri görüşler geliştirse de, teorisi insanların maddî varoluşlarını belirleyen emek süreci içinde hayatlarını nasıl sürdürdükleri ve yeniden-ürettiklerine odaklanır. Toplumsal hayatın maddî üretimi birbirleriyle çatışma içindeki sınıfların mevcudiyetiyle ilişkilidir; çünkü tüm tarih sınıf mücadeleleri tarihidir. Marx'a göre, modern sınıf çatışmaları kapitalizmin temel çelişkisinden, yani proletaryanın (işçi sınıfı) gerçekleştirdiği üretimin toplumsal doğası ile kapitalist sınıfın elinde yoğunlaşan ve emeğin ürünlerinin gasp edildiği özel mülkiyet arasındaki çelişkiden kaynaklanır. Sosyalizm ve ardından gelecek komünizm, üretimin kolektif mülkiyeti ve yönetimi anlamına gelir ve bu temel çelişkinin aşılmasını mümkün kılar.

Kaynak: Kenneth Tucker, (1998) Jr., Anthony Giddens and Modern Social Theory, Sage Publications, Çeviren: Ümit Tatlıcan. s.14-33.

SINIF KURAMI

Marx'ın sınıf teorisi, genel olarak sınıfla ilgili sosyoloji teorilerinin ilki ve en önemlilerinden biri olarak kabul edilir (Edgell, 1993, s.12). Marx sınıf teorisinde özellikle endüstriyel kapitalizmin sınıf yapısı ile ilgilenmiştir. Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşumunu analiz ederken başlangıç noktası olarak sınıfların üretim süreci içindeki nesnel konumlarına bakmaktadır. Sınıflar üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiye bağlı olarak belirlenirler. Yani sınıflar üretim araçları karşısındaki konumlarına, daha açık olarak üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına bakılarak analiz edilmektedir. Ona göre, emeğin mülksüzleşmesi ve bunun sonucunda ücret karşılığı çalışma durumu, sınıfların oluşum sürecinin analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Marx'a göre, kapitalist toplum temel olarak iki sınıftan oluşmaktadır. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıf (burjuvazi) ve diğeri ise mülksüzleşen ve ücret karşılığı çalışmak zorunda kalan işçi sınıfıdır (proletarya).

Marx Kapital adlı eserinde sınıfları analiz ederken en gelişmiş İngiliz kapitalizmini temel almıştır. Bu çalışmasında toplumsal sınıf saptaması emek, sermaye ve toprak sahipleri olmak üzere üç düzeyde yapılmaktadır. Bu sınıflar üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına göre belirlenmektedir. Üretim araçlarının mülkiyet biçimine bağlı olarak bu sınıfların kaynakları ücret/gelir, kâr ve toprak rantından oluşmaktadır (Swingewood, 1998, s.111). Marx'ın kapitalist toplumda sınıfları emek ve sermayeden oluşan iki ana sınıfa dayandırması, diğer bir deyişle sınıflar arasındaki ilişkiyi en basit biçimlerine indirgeyerek ele alma nedeni, kapitalist sınıf ilişkilerinin özünü (bağımlılık ve karşıtlık) göstermek istemesidir. Marx'a göre sınıf, öncelikli olarak bir karşıtlığın (kutuplaşmanın) ifadesidir. Bir sınıftan söz etmek, önce onun karşıtı olan bir başka sınıfın varlığını kabul etmek demektir (Öngen, 2002).

Marx, sınıflara bu yalın karşıtlık çerçevesinde bakmasının yanı sıra, başka bir çalışmasında, karmaşık, farklılaşmış ve çelişkili sınıf yapılarını analiz etmektedir. Bu çalışmasında örneğin, finans burjuvaziyi, küçük burjuvaziyi, sanayi burjuvazisini, proletaryayı, toprak sahiplerini ve özgür köylüleri birbirinden ayırmaktadır. Ona göre, bu kategorilerden bazıları kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içinde zorunlu olarak çelişkiye düşecektir (Swingewood, 1998, s.110). Geçiş kategorileri olan bu sınıflardan bazıları mülksüzleşerek işçi sınıfına katılacaktır. Özgür köylüleri bu geçiş kategorisine örnek olarak verebiliriz.

Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşum sürecinde orta sınıfların varlığına da önem vermektedir. Orta sınıf analizi, Marx'ın kapitalist toplumda, basit ikili bir sınıf yapısının aksine, karmaşık ve çoğulcu yapısına olan vurguyu ifade etmektedir. Ona göre orta sınıf içinde yer alan kategoriler şunlardır: Küçük üreticiler, küçük burjuvazi, metaların dolaşımıyla uğraşanlar (satın alma, pazarlama, satış), araçlar (toptancılar, dükkân sahipleri, spekülörler), sermaye adına yönetenler (yöneticiler) ile onların yardımcıları, denetçileri; hukukçular, gazeteciler, ruhban sınıfı, ordu, polis gibi devlet görevlileri (Swingewood, 1998, s.110).

Marx'ın sınıf teorisinde sınıfların oluşumunu üretim sürecindeki ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri çerçevesinde ele alması, sınıfların *nesnel* konumunu ifade etmektedir. Bu nesnel konum **'kendinde sınıf'** kavramıyla ifade edilmektedir. Ona göre, örneğin işçi sınıfı öznel olarak ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu zaman ve kendi sınıfsal örgütlenmesiyle bu çıkarlarının peşine düştüğü zaman gerçek sınıf olmaktadır. İşçi sınıfının sınıf bilincinin oluşması ve kendi çıkarlarının peşinde koşması ise **'kendi için sınıf'** olduğunu göstermektedir. Marx'ın sınıf analizi hem ekonomik hem de toplumsal bir içeriğe sahiptir.

"Kendinde sınıf" kavramı işçi sınıfının üretim sürecindeki nesnel sınıf konumunu ifade etmektedir. "Kendi için sınıf kavramı" ise işçi sınıfının öznel olarak kendi çıkarlarının bilincine ulaşmasını ve kendi sınıfsal örgütlenmesiyle bu çıkarlarının peşine düşmesini ifade etmektedir.

Resim 3.4

Kaynak:*www.cayfan.net.*

Ancak Marx'a göre, kapitalist toplumda işçi sınıfının sınıf çelişkilerini anlamasının ve sınıf bilincine ulaşmasının önüne geçen birçok engel bulunmaktadır (Öngen, 2002).

1. İşçi sınıfının toplumsal bir güç olarak bir araya gelmesini engelleyen sınıf içi bölünme ve çelişkilerdir. İşçi sınıfı içinde ayrıcalıklı konumda olanlar (ör. işçi aristokrasisi), yaş, cinsiyet, ırk temelinde sınıf içinde oluşan bölünmeler ve çelişkiler sınıfsal bütünleşme, dayanışma ve siyasal mücadeleyi olumsuz etkileyebilmektedir.
2. Serbest çalışan, küçük ölçekli kapitalistleri içine alan mülk sahibi "orta sınıf" ile mülksüz orta sınıfların burjuvazinin egemenlik anlayışı ve siyasal ideolojisiyle bütünleşmesidir. Bu sınıflar kapitalist rekabetin etkisi altında sınıf atlama, mesleki rekabet doğrultusunda sınıfsal çıkarlardan uzaklaşabilmektedir.
3. Burjuva ideolojisinin birleştirici rolü. Egemen sınıf, maddi üretim araçlarının yanı sıra aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurmaktadır. Bundan dolayı, egemen sınıf emekçilerin zihinleri, bilinç biçimleri ve ideolojik ya da kültürel değerleri üzerinde güçlü bir sosyal kontrol kurmaktadır.
4. Dördüncü engel ise, kapitalist toplumda işçiler üretim sürecindeki üretici konumları ve üretici kimliklerinden uzaklaştırılmaktadır. Kendi toplumsal emekleriyle ürettikleri metalara karşı tüketici kimlikleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum onların sermayenin egemenliğine karşı mücadele etmekten uzaklaştırmaktadır. Ayrıca Marx, sınıfsal oluşum sürecinde ideoloji kavramına özel bir yer vermektedir. Ona göre, düşünceler ve tutumlar sınıf çıkarlarının (alt yapının) bir yansımasıdır.

İşçi sınıfı bilinci gerçekliği, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda kavramaz. Kendi gerçekliğini tersine çevrilmiş haliyle yani "**yanlış bilinç**" olarak kavramaktadır (Öngen, 2002).

Marx, kapitalizm çözümlemesinde sınıflı bir toplum yapısına ve sınıf sömürüsüne dayanan kapitalizmi yalnızca eleştirmekle kalmaz aynı zamanda onun sömürücü ve yabancılaştırıcı yapısını tasfiye edecek politik bir program da geliştirir. Bu politik program özü itibarıyla sınıfsız bir topluma, yani sosyalizme yönelimlidir. Bu açıdan Marx'ın çalışmaları, sömürünün olmadığı ve insanların içinde özgürce yaşadıkları söz konusu bu sınıfsız topluma geçiş için gerekli olan değişmelerin oluşmasını sağlamaya yönelik önemli bir çaba içerir. Özetle, Marx'ın sosyolojisi insanlığı kapitalist toplumun köleleştiriciliğinden nihai olarak kurtararak özgürleştirmek şeklinde politik bir amaca sahiptir (Ritzer, 1996, s.60-61).

MARX'IN İDEOLOJİ ANLAYIŞI ÜZERİNE BİLGİ NOTU

Marx, ideoloji kavramsallaştırmasını, 'gençlik' ve 'olgunluk' dönemindeki eserlerinde farklı ve çelişkili biçimlerde değil, tutarlı bir iç bütünlük taşıyacak bir şekilde geliştirdi. İlk din eleştirilerinden kapitalist üretim tarzının mübadele alanındaki görüntüler dünyasının özgürlük ve eşitlik ilkelerini maskesinin düşürülmesinde kadar sürekli bir gelişim seyri izleyen bu ideoloji kavramsallaştırması, negatif bir içeriğe sahipti. Kavram, Marx'ın dilinde gerçeklikteki ve insan bilincindeki tersyüz olmayı ifade etmek için kullanılıyordu. Marx'ın ideoloji anlayışı, entelektüel gelişiminin belirli bir evresine kadar, insan bilincindeki tersyüz olma halinin gerçek çelişkilerinden kaynaklandığını, bu nedenle zihinsel başaşağılığın ancak gerçek çelişkileri çözmeye yönelik pratik bir etkinlikle ortadan kaldırılabilceğini savunuyordu. Bu ideoloji kuramı toplumsal yanılsamalara karşı mücadelenin fikirler âleminde değil gerçek yaşam süreçlerinde olabileceğine ilişkin vurgusuyla çığır açıcı bir nitelik taşıyordu. İnsan düşüncelerinin, insan tarafından yapılan maddi gerçekliğin bir ürünü olduğunu ve gerçekliğin devrimci pratik tarafından değiştirilebileceğini söyleyen İdeoloji, Marx'da, bütün bu bakımdan devrimci politikadan ayrı düşünülemez bir nitelik taşıyordu.

Marx, iktisat çalışmaları sırasında ideoloji kavramsallaştırmasına yeni bir boyut ekledi. İnsan bilincindeki tersyüzlüğün gerçekliğin kendisindeki tersyüzlükten kaynaklandığına ilişkin argümanını, bu iki tür tersyüzlük arasındaki ilişkinin kapitalist üretimin görünüş biçimleri aracılığıyla dolayımlandığı teziyle sonuca ulaştırdı. Bu sonuç, Marx'a kapitalist üretimin görünüş kertesinin maskeleydiği üretim alanındaki sömürü ilişkilerini açıklama imkânını verdi.

Marx, ideolojiyi, gerçekliği doğru kavrayabilme yeteneğinden yoksun olduğu varsayılan insan zihninden kalkarak ya da emek gücünün alınıp satıldığı özgürlük ve eşitlik alanı olan dolaşım sürecine hapsolarak değil, emek gücünün tüketilip metaların ve artı-değerin üretildiği üretim alanında, bu eşitsizlik ve tutsaklık alanında eleştirdi. Çünkü onun düşüncesine göre, ideoloji, insan zihninin kusurlarından değil, maddi yaşam sürecinin çelişkilerinden doğuyordu. Dolayısıyla ideolojik başaşağılığın yok edilmesi de, insanların bilincindeki zayıf yanların düzeltilmesiyle, eksik algılama biçimlerin tadilatıyla gerçekleştirilecek bir mücadele ile değil, ideolojik formların oluşum imkânlarına karşı yürütülecek devrimci ve pratik bir eleştiriyle mümkündür.

Marx açısından eleştirinin ilk anlamı, insan bilincindeki başaşağılığın kaynağı olan ideolojik formların temelinde yatan maddi çelişkileri açıklamaktır. Eleştiri, ikinci olarak ise, mevcut toplumsal ilişkilerin bir sorgulaması ve dolayısıyla Gülnur Savran'ın dikkat çektiği gibi (1987:197) "tarafsız bir nesnelliğin" karşıtı olarak taraf tutmaydı. O nedenler kapitalizmin temel çelişkisini emek-sermaye karşıtlığı ekseninde açıklayan Marx, daima emeğin yanında saf tutan devrimci bir politikacı, sosyalist bir eylemciydi. Ona, mevcut kapitalist dünyanın ötesinde yeni ve mümkün bir dünya tasarımı yapma ve bu dünyanın "çalışma, yaratan dövişen" işçiler tarafından kurulabileceğini söyleme imkânı veren şeylerden biri de ideoloji kavramsallaştırması ve ideoloji karşısındaki eleştirel tutumuydu. Marx'ın negatif ideoloji kavramsallaştırması, kapitalist üretim tarzının kazandığı yeni biçimlerin devrimci bir eleştiriye tabi tutulması bakımından günümüz Marksistlerine hala muazzam olanaklar sunuyor. Lenin ve Gramsci gibi Marksistler tarafından geliştirilen ve egemenlik peşindeki siyasi söylemlerin oluşumunu, gelişimini ve gerilemesini irdeleme aracı olarak kullanılan 'nötr' ideoloji kavramsallaştırması ise, toplumsal ilişkilerin açıklanıp eleştirilmesinin bir başka olanağıdır. Marx'ınkinden daha farklı bir mantıkla çalışan bu ideoloji kavramsallaştırması, onun yerini alması gereken, ona karşıt bir kavramsallaştırma olarak düşünülmemelidir.

Kaynak: Gökbhan Atılan, (2001) "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanğı", *Praksis* (4), Sayfa: 31-33.

SONUÇ

Sonuç olarak Marx'ın materyalist bir tarih anlayışı çerçevesinde geliştirdiği kavramlar ve kuramlar ile bunlarla sentezlediği kapitalizm çözümlemesi, şüphesiz çağdaş toplumun anlaşılmasına ve sosyoloji biliminin gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Marx'ın görünenin ardında yatan toplumsal gerçekliği açığa çıkarmaya çalışan yaklaşım ve yöntem anlayışı, özellikle de kapitalizm eleştirisi, bugün *eleştirel* olarak adlandırılan bilimsel yaklaşımın bir anlamda gelişimine ilham kaynağı olmuştur. Bundan dolayı da Marx sosyolojinin klasik dönem gelişimine en çok katkıda bulunan üç büyük düşünürden biri olarak kabul edilir. Marx'tan sonra ise sosyoloji özellikle Durkheim'in çalışmaları ile birlikte deyim yerindeyse kurumsal kimliğe sahip bağımsız ve saygın bir bilim olarak gelişmiştir. Durkheim'in sosyolojinin bir disiplin olarak kurumsallaşmasına yaptığı katkılar takip eden ünitelerde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Özet

Marx'ın tarihsel materyalist yaklaşımını ayırt edebilmek.

Marx, toplumsal gerçekliği açıklamada tarihsel maddeci/materyalist bir yaklaşım ve yöntem kullanır. Onun yöntemi Hegel'in *diyalektik* düşüncesine dayanmaktadır. Ancak Hegel'den farklı olarak Marx maddeyi düşünceden değil düşüncüyü maddeden üreten *maddeci* bir diyalektiği savunur. Marx'ın maddeci diyalektiği, evrendeki her olgu ve oluşumu karşılıklı ilişkiler bütünü içinde ele almakta ve bu bütünün kendine yaptığı etkiler çerçevesinde kavrayıp analiz etmektedir. Ayrıca evrenin unsurları olan doğa ve toplum arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Ancak burada önemli olan nokta, Marx'ın diyalektiği doğa ve topluma farklı uygulamasıdır. Çünkü insan doğadan farklı olarak düşünce ve irade gibi kendine özgü bilgi, beceri ve yeteneklere sahiptir. Bu nedenle, Marx'a göre toplumsal sorunların çözümü için uygulanacak olan diyalektik, *tarihsel maddeci bir diyalektik olmalıdır. Tarihsel maddeciliğin özü* insanın duylara ve düşünsel yeteneklere sahip olmasıdır. İnsan kendi varlığını devam ettirmek, ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için sürekli çalışan ve üreten bir varlık olarak doğanın maddesel bir parçasıdır. Marx'a göre, insanlar kendilerini ve toplumlarını maddi anlamda ancak *toplumsal emek* aracılığı ile üretmektedirler. Tarihsel materyalizme göre toplumların evrimi ve gelişimini belirleyen yasalar, doğanın evriminden ve bu evrimi belirleyen yasalardan farklı özellikler içermektedir. Tarihsel materyalizme göre doğadaki hareketin önce nicel sonra nitel bir değişme yaratması gibi, tarihsel olarak bir toplum içindeki sınıflar arası çelişkiler o toplumun evrimini, gelişimini ve/veya değişimini oluşturmaktadır.

Marx'ın toplum analizini açıklayabilmek.

Marx'ın toplum analizinde materyalist tarih anlayışı önemli bir yer tutar. Tarihsel materyalizm toplumsal değişim ve toplumsal yapı analizinin bir teorisidir. Marx'ın toplum analizinde kullandığı bu teoriye göre, insan kendi varlığı ve toplumun gelişimi için (toplumsal yaşamın yeniden üretimi) emeğiyle çalışmak ve üretmek zorundadır. İnsanların çalışarak üretmesi ise, belirli bir üretim ilişkisi içinde gerçekleşir. Marx'ın tarihsel maddeci toplum analizine göre, bir toplumu anlamak için o toplumun **altyapı** ve **üst-yapısına** bakmak gerekir. Bir toplumun *altyapısı* (ekonomik temel) üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır. *Üretim güçleri* o toplumun sahip olduğu bilimsel bilgi, teknolojik örgüt ve ortaklaşa gerçekleştirilen işin örgütlenmesini yani üretimini ifade eder. *Üretim ilişkileri* ise üretim güçlerinin mülkiyet ilişkilerini içermektedir. Üretim ilişkileri, üretim araçlarına sahip sınıf ile üretim araçlarından yoksun sınıf arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. **Üstyapısı** ise, o toplumun yasal ve siyasi kurumlarını, düşünme biçimini, ideoloji ve felsefesini içermektedir. Toplum analizinde, *toplumsal gerçeklik* ve *bilinç* kavramları da önemlidir. İnsanların düşünme biçimi içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Toplumsal yapının temel niteliği *değişimdir*. Değişim ise, o toplumdaki *çatışmayı* yani *sınıflar arası mücadeleyi* içermektedir. Doğanın diyalektiğinden farklı olarak, tarihsel olarak toplumların diyalektiğini o toplumun üretim güçlerinin gelişimi (hareketi) oluşturur. Toplumların dönüşmesinin (sosyal değişme) gücü ise, o toplumun üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında oluşan çelişkiye dayanır. Belli devrimci dönemlerde bir toplumun üretim güçleri, o toplumun üretim ilişkileri (mülkiyet ilişkileri) ile çelişkiye düşer. Bu dönemlerde sınıf mücadelesi temel bir unsurdur. Marx insanlık tarihinin (toplumların) gelişimini (evreleri) üretim biçimine (ekonomik temel) göre **ilkel komünal, asyatik, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist** toplum olarak özgül tarihsel dönemlere ayırarak sınıflandırmaktadır. Bu toplumların gelişiminde *sınıf çatışması* temel bir yer tutmaktadır.

Marx'ın yabancılaşma ve din kuramını açıklayabilmek.

Marx'ın yabancılaşma teorisi, maddi ve ekonomik temellere dayanmaktadır. Yabancılaşma teorisinin dört ana özelliği şunlardır: *İnsanın doğadan, kendisinden, türsel varlığından ve başkalarından yabancılaşması. İnsanın doğadan kopması* anlamına gelen yabancılaşmada, insan doğadan koparak kültürel-toplumsal alanda kendine yeni bir dünya kurar. İnsanlık toplumsal dünyayı yaratırken doğayı yabancı ve düşman olarak deneyimler ve doğaya yabancılaşır. İnsanın kendine, türsel varlığına ve başkalarına yabancılaşması ise kapitalist pazarın ve kapitalist toplumsal sistemin yarattığı bir yabancılaşmadır. İnsan kapitalist sistemin işlemesi için gerekli unsurlardan (makine gibi) biri haline gelir ve kendine, emeğine, ilişkilerine, dünyaya ve yaşama yabancılaşır. Marx'ın yabancılaşma kuramı aynı zamanda onun din üzerine olan görüşlerini de temellendirmiştir. İlkel toplumda insanlar anlayamadıkları olaylar karşısında din ve benzeri gerçek bir temele dayalı olmayan mistik açıklamalar üretmişlerdir. Din insanın kendi hayal ürünü olduğu halde, onun kaderini belirleyen bağımsız, dışsal ve yabancı bir güçmüş gibi algılanır. İnsanın kendi ürettiği düşünceler kendi kontrolünden çıkmaya ve hatta onu kontrol etmeye başlarlar. Din acımasız bir dünyada ezilenin sığındığı bir duygudur. Ancak din, insanların baskı ve sömürüden kaynaklanan acılarını dindirecek ve onları yoksulluktan kurtaracak gerçek çözümler sunmak yerine, dikkatlerini öte dünya üzerinde yoğunlaştırır. Bu da egemen sınıfın imtiyazlı konumunu meşrulaştırmasına ve sürdürmesine yardımcı olur. Din hakim sınıfın hakimiyetini ve baskısını meşrulaştıran bir mittir. Bundan dolayı Marx için sömürü ve yabancılaşma gibi din de tarihsel bir olgudur ve onu var eden sosyal koşullar ortadan kalkınca kaybolacaktır.

Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirel analizini sıralayabilmek.

Marx'a göre, kapitalizm kendine özgü *özel meta üretimin* en yüksek olduğu bir sistemdir. Her şeyin alınıp satıldığı ve her şeyin bir fiyatının olduğu bir sistemdir. *Meta*, insan emeği tarafından üretilen, *kullanım değerine* ve değiş-tokuş edilebilme özelliğine (*değişim değeri*) sahip bir üründür. Özel meta üretim sistemi olarak *kapitalizmin özünü* ise *artı-değer* (kâr) yaratma ve bu yaratılan artı-değeri sürekli çoğaltmak oluşturmaktadır. *Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve işgücünün metalaşması* özel meta üretim sisteminin temel koşullarını oluşturmaktadır. Kapitalist meta üretiminde, basit meta üretiminden farklı olarak; işgücünün kendisi de metaya dönüşür. İşgücünün metalaşması, bir meta gibi onun da alınıp satılır hale gelmesidir. Marx artı-değerin kapitalist üretim sürecinde maddi malları üreten işgücü üzerinden yaratıldığını savunmaktadır. Ekonominin kendi içindeki gerilim ve gerginlikleri (çelişkisi) kapitalizmin sürekli krizler yaratan bir sistem olmasına neden olur. Sınıf çatışması toplumsal bir çelişkidir ve kapitalizmin içinden gelişir. Marx'a göre, kapitalizmin krizleri ve kriz analizi, sınıf mücadelesinin taraflarını ve yönünü etkilemektedir.

Marx'ın sınıf kuramını ve sınıf mücadelesini değerlendirebilmek.

Marx'ın sınıf teorisi, sosyoloji teorilerinin ilki ve en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Marx sınıf teorisinde özellikle endüstriyel kapitalizmin sınıf yapısını analiz eder. Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşumunu analiz ederken başlangıç noktası olarak sınıfların üretim süreci içindeki nesnel konumlarına bakmaktadır. Sınıflar, üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiye bağlı olarak belirlenirler. Yani sınıflar üretim araçları karşısındaki konumlarına, daha açık olarak üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına bakılarak analiz edilmektedir. Ona göre, emeğin mülksüzleşmesi ve bunun sonucunda ücret karşılığı çalışma durumu, sınıfların oluşum sürecinin analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Marx'a göre, kapitalist toplum temel olarak iki sınıftan oluşmaktadır. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıf (burjuvazi) ve diğeri ise mülksüzleşen ve ücret karşılığı çalışmak zorunda kalan işçi sınıfıdır (proletarya). Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşum sürecinde orta sınıfların varlığına da önem vermektedir. Orta sınıf analizi, Marx'ın kapitalist toplumda, basit ikili bir sınıf yapısının aksine, karmaşık ve çoğulcu yapısına olan vurguyu ifade etmektedir. Ona göre orta sınıf içinde yer alan kategoriler şunlardır: Küçük üreticiler, küçük burjuvazi, metaların dolaşımıyla uğraşanlar (satın alma, pazarlama, satış), aracılar (toptancılar, dükkân sahipleri, spekülâtörler), sermaye adına yönetenler (yöneticiler) ile onların yardımcıları, denetçileri; hukukçular, gazeteciler, ruhban sınıfı, ordu, polis gibi devlet görevlileri. Marx'ın sınıf teorisinde sınıfların oluşumunu üretim sürecindeki ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri çerçevesinde ele alması, sınıfların nesnel konumunu yani **'kendinde sınıfı'** ifade etmektedir. Ona göre, örneğin işçi sınıfı öznel olarak ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu zaman ve kendi sınıfsal örgütlenmesiyle bu çıkarlarının peşine düştüğü zaman gerçek sınıf olmaktadır. İşçi sınıfının sınıf bilincinin oluşması ve kendi çıkarlarının peşinde koşması ise, **'kendi için sınıf'** olduğunu göstermektedir.

Marx'ın ideoloji hakkındaki düşüncelerini özetleyebilmek.

Marx ideoloji kavramsallaştırmasını, 'gençlik' ve 'olgunluk' dönemindeki eserlerinde farklı ve çelişkili biçimlerde değil, tutarlı bir iç bütünlük taşıyacak şekilde geliştirmiştir. Din eleştirisinden kapitalist üretim tarzının eleştirisine kadar giden süreçte, Marx'ın ideoloji kavramsallaştırması, negatif bir içeriğe sahiptir. İdeoloji, Marx'ın dilinde gerçeklikteki ve insan bilincindeki tersyüz olmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Marx'ın ideoloji anlayışı, entelektüel gelişiminin belirli bir evresine kadar, insan bilincindeki tersyüz olma halinin gerçek çelişkilerinden kaynaklandığını, bu nedenle zihinsel başaşağılığın ancak gerçek çelişkileri çözmeye yönelik pratik bir etkinlikle ortadan kaldırılabileceğini savunmaktadır. İdeoloji kuramı, toplumsal yanılsamalara karşı mücadelenin fikirler âleminde değil, gerçek yaşam süreçlerinde olabileceğini içermektedir. Marx'ın ideoloji anlayışına göre, insan düşünceleri insan tarafından yapılan maddi gerçekliğin bir ürünüdür ve gerçeklik ise devrimci pratik tarafından değiştirilebilecektir. Yani Marx'ın ideoloji anlayışı devrimci politikadan ayrı düşünülmemektedir. Marx, iktisat analizlerinde ideoloji kavramsallaştırmasına yeni bir boyut eklemiştir. İnsan bilincindeki tersyüzlük gerçekliğin kendisindeki tersyüzlükten kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle ideoloji kavramı kapitalist üretimin görünüş kertesinin maskeleydiği üretim alanındaki sömürü ilişkilerini açıklama imkânını vermektedir. Marx'a göre, ideoloji, insan zihninin kusurlarından değil, maddi yaşam sürecinin çelişkilerinden doğmaktadır. Dolayısıyla ideolojik başaşağılığın yok edilmesi de, insanların bilincindeki zayıf yanların düzeltilmesiyle, eksik algılama biçimlerin tadilatıyla gerçekleştirilecek bir mücadele ile değil, ideolojik formların oluşum imkânlarına karşı yürütülecek devrimci ve pratik bir eleştiriyle mümkündür.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Asyatik toplum biçiminin özelliklerinden biridir?

- Asyatik toplum köleler ve efendiler olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır.
- Asyatik toplum toprak sahibi bir sınıf ve bu sınıfa bağlı köylülerden meydana gelmektedir.
- Asyatik toplum eşitlikçi ve demokratik bir toplumdur.
- Asyatik toplumda işçiler devlete bağımlı olarak yaşamaktadır.
- Asyatik toplum sınıf çatışmalarının devlet aracılığıyla çözüldüğü bir toplumdur.

2. Aşağıda verilenlerden hangisi insanlık tarihinin gelişiminde Marx'ın işaret ettiği üretim biçimlerinden birisi **değildir**?

- İlkel komünal,
- Asyatik
- Antik
- Organik
- Kapitalist

3. Aşağıdaki düşünürlerden hangisi maddenin ve varlığın düşünmeden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır?

- Adam Smith
- Karl Polanyi
- Karl Marx
- Emil Durkheim
- David Ricardo

4. Aşağıdaki kavramlardan hangisi Marx tarafından kapitalizmin analizinde kullanılmaktadır?

- Kolektif sınıf
- Dinamik burjuvazi
- Kolektif bilinç
- Kendinden eğilimler
- Artı-değer

5. Marx'a göre aşağıdakilerden hangisi yabancılaşmanın dört temel unsurlarından biri **değildir**?

- İnsanın doğadan yabancılaşması
- İnsanın kendi inançlarından yabancılaşması
- İnsanın türsel varlığından yabancılaşması
- İnsanın başkalarından yabancılaşması
- İnsanın kendisinden yabancılaşması

6. Aşağıdaki düşünürlerden hangisinin kitabı Marx'ın din hakkındaki fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur?

- Ludwig Feuerbach
- Emilie Durkheim
- Immanuel Kant
- Friedrich Hegel
- Max Weber

7. Marx işçi tarafından artı-iş sürecinde (fazla çalışma) üretilen ve kapitalist tarafından el konulan değer miktarını anlatmak için, aşağıdaki kavramlardan hangisini kullanmaktadır?

- Artı değer
- Zorunlu iş süreci
- Fazla çalışma
- Zorunlu çalışma
- Gerekli çalışma zamanı

8. Aşağıdakilerden hangisi Marx'a göre, siyasal rekabetin odak noktası olarak üretim ilişkilerinin ürettiği bir kurumdur?

- Din
- Ekonomi
- Devlet
- İdeoloji
- Sendika

9. Aşağıdakilerden hangisi Marx'a göre kapitalist toplumda sınıfların oluşumunu belirleyen temel faktördür?

- Eğitim, mülkiyet ve güç ilişkileri
- Devlet politikalarının adaletsizliği
- Bireyin işgücü piyasasındaki bilgi, becerisi
- Toplumsal statü ve yasalar
- Üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimi

10. Marx'ın hangi kuramı toplumsal yanılsamalara karşı mücadelenin fikirler âleminde değil gerçek yaşam süreçlerinde olabileceğini içermektedir?

- Devlet kuramı
- İdeoloji kuramı
- Sınıf kuramı
- Din kuramı
- Yabancılaşma kuramı

Okuma Parçası 1

Marx ve Din

Marx, din üzerindeki etkisine karşın dini ayrıntılı olarak incelememiştir. O, dine ilişkin düşüncelerini, kimi on dokuzuncu yüzyıl ilahiyatçı ve felsefecilerinin yazdıklarından hareketle oluşturmuştur. Bunlardan birisi 1841 yılında Hristiyanlığın Özü adlı bir kitap yayınlayan Ludwig Feuerbach'tı. Feuerbach'a göre din, kültürel gelişme sürecinde insanların ürettiği düşünce ve değerlerden oluşmakta, fakat bunlar yanlış bir şekilde ilahi güçlere ya da tanrılara mal edilmektedir. İnsanoğlu kendi tarihini eksiksiz olarak anlayamadığından kendi yarattığı değerleri ve normları tanrılara atfetme eğilimine girmektedir. Dolayısıyla, Tanrı'nın Musa'ya on emir vermesi hikâyesi, Yahudi ve Hristiyanların hayatlarını yönlendirmiş ahlaki kuralların söylemsel düzlemdeki bir versiyonudur.

Feuerbach, bizzat bizim yarattığımız dinsel imgelerin niteliğini bu zamana değin anlamadığımız için tarihin kontrol edemediğimiz güçlerinin tutsağı olmaya mahkûm olduğumuzu ileri sürer. İnsandan ayrı olarak tanrıların ya da ilahi güçlerin tanınmasını anlatmak üzere yabancılaşma terimini kullanır Feuerbach. İnsanların yarattığı değerler ve düşünceler, yabancı ya da ayrı bir varlığın (dinsel güçlerin ve tanrıların) ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Feuerbach'a göre, yabancılaşma geçmişte her ne kadar olumsuz sonuçlar doğursa da, dinin bir yabancılaşma olarak anlaşılması gelecek için büyük umutlar vaat etmektedir. İnsanlar dine yansıttıkları değerlerin gerçekte kendi değerleri olduğunun bir kez farkına vardıldıktan sonra, bu değerlerin hayata geçirilmesini öteki dünyaya ertelemek yerine bu dünyada gerçekleştirmeleri mümkün olacaktır. Hristiyanlıkta Tanrı'nın sahip olduğuna inanılan gücü insanlar kendilerinde görebilir. Hristiyanlar Tanrı'nın her şeye gücü yeten ve herkesi seven bir varlık olduğuna, insanın ise eksik ve kusurlu yaratıldığına inanırlar. Ancak Feuerbach, sevgi ile iyilik potansiyelinin ve yaşamımızı kontrol etme yeteneğinin toplumsal kurumlarda var olduğuna ve bir kez gerçek doğasını anladıktan sonra, bunların hayata geçirilebileceğine inanır.

Marx, dinin, insanın kendisine yabancılaşmasını imlediği görüşünü kabul eder. Marx'ın dini bir kenara attığına inanılır çoğunluk, ama bu doğru olmaktan çok uzaktır. Marx, dinin, 'kalpsiz bir dünyanın kalbi' olduğunu, günlük gerçekliğin acımasızlığından kaçıp sığınılan bir liman olduğunu belirtir. Marx'ın görüşüne göre, geleneksel biçimiyle din ortadan yok olacaktır,

yok olmalıdır da; ama bu, dinde içkin olumlu değerlerin insanlığın gelişimine büyük ölçüde yön veren idealler olabildiği için böyle olacaktır; yoksa dinin getirdiği idealler ile değerlerin yanlış anlaşıldığı için değil. Kendi yarattığımız tanrılardan korkmamalıyız, kendimizin gerçekleştirebileceği değerleri tanrılara bahşetmekten vazgeçmeliyiz.

Ünlü deyişle söylersek din, 'halkın afyonu'dur. Marx'a göre din, bu dünyadaki mevcut koşullara müdahale etmeyi bir yana bırakmayı öğretmekte, mutluluk ve ödülleri ölümden sonraki hayata ertelemektedir. Böylelikle de dikkatlerin bu dünyadaki eşitsizlik ve adaletsizlikler üzerinde yoğunlaşması önlenmekte, insanlar öteki dünya vaadiyle avutulmaktadır. Din, güçlü bir ideolojik öğeye sahiptir: Dinsel inanış ve değerler, servet ve güç dağılımındaki eşitsizlikleri makul göstermeye yaramaktadır. Örneğe, 'yumuşak başlı kişilerin dünyanın varisi olacağı' yolundaki inanış, azla yetinmeyi ve baskıya boyun eğmeyi önermektedir.

Anthony Giddens

Kaynak:

www.hubayar.eu/SiteFiles/makaleler/mak8.pdf

Okuma Parçası 2

Sivil Toplum, Birey ve İlişki

Günümüzde burjuva liberal biliş yönetimi pratiklerinin dünyada yaydığı moda kavramlardan biri de sivil toplumdur. Bu kavram özelleştirme, devleti küçültme, devlet (ve ordu) müdahalesini ortadan kaldırma, denetimi sivil toplum örgütleri yoluyla yapma gibi küresel sermayenin politikalarını desteklemek için kullanılmaktadır.

Marx "sivil topluma" karşı çıkar; çünkü sivil toplum birbirine tesadüfî olarak veya dışsal olarak bağlı bireyleri ifade eder. Marx için toplum (veya sivil toplum) içsel, gerekli ilişkiler ve pratiklerden oluşur. Bu bağlamda Marx 1847'de felsefenin Sefalet yapıtında şöyle yazıyordu: Toplumda sosyal ilişkiler sivil toplumda olduğu gibi kişi ve kişi arasındaki değildir; işçi ve kapitalist, çiftçi ve toprak sahibi vb. arasındadır. Bu ilişkileri ortadan kaldır, tüm toplumu ortadan kaldırırsın. Neden? Marx'ın sonradan Grundrisse'de (1858) belirttiği gibi, ekonomistler ve sosyalistlerin toplumu ekonomik koşullara göre düşünceleri yanlıştır. Toplum bireylerden oluşmaz, ama toplum karşılıklı ilişkiler bütünü, bu bü-

tünde bireylerin tuttuğu ilişkileri ifade eder. İnsan toplum içinde ve toplumdaki geçerek köledir, efendidir, vatandaşdır. Kölelik ve vatandaşlık ilişkisindeki sosyal özelliği anlatır. Bir insan kendiliğinden, kendi varlığıyla köle veya vatandaş değildir. Toplum içinde ve toplumun üretim tarzı ve ilişkilerinde aldığı tanımlanmış yere bağlı olarak vatandaşdır veya köledir. Dikkat edilirse, idealist felsefenin veya kapitalist bilimin üretim ilişkilerinden ve örgütlü yer ve zamandan soyutlanıp “sivil toplumda” “özgürlük tanınmış” ve birbiriyle bu soyutlanmışlıkta özgürce ilişkideki bireyi, Marx’da örgütlü yer ve zamanda içsel ilişkiler içine yerleştirilmiştir. Köle ile efendisi, kapitalist ile işçi arasındaki ilişkiler tesadüf, bireylerin kendi özgür iradeleriyle belirlediği ve yürüttüğü ilişkiler değil, aksine içsel ve zorunlu ilişkidir, çünkü birinin varlığı diğerinin varlığını gerektirir, her birini ilişkisi diğeri olmaksızın var olamaz. Bu durumu, günümüzde, küresel pazar ideolojisi, yine bireyleri (ve uluslararası ilişkilerde toplumları) örgütlü yer ve zaman içindeki konumlandırıldıkları koşuldan soyutlayarak, “karşılıklı bağımlılık” olarak sunmakta, evrenselleştirilmekte ve normalleştirilmektedir. Bu karşılıklı bağımlılık üretim tarzı ve ilişkileriyle kurulan bir karşılıklı bağımlılıktır; ücretli kölelik sistemini oluşturan üretim koşullarının ücretli köleliği üretmeyecek biçimde değiştiğin düşün, ücretli köle kalmadığı gibi, bu köleliğin sırtından geçeni kapitalist de kalmaz; çünkü ilişkiler yapısı bu “karşılıklı bağımlılığı” üretmez. Dolayısıyla, bu karşılıklı bağımlılık üretilmiş bir bağımlılıktır.

Kaynak: Forum. (2007) “Karl Marx, İnsan, toplum ve iletişim”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı 25, Yaz-Güz, Sayfa: 208-209.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise “Marx’ın Toplum Analizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise “Marx’ın Toplum Analizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Marx’ın Toplum Analizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise “Kapitalizm Analizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise “Yabancılaşma Kuramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “Okuma Parçası 1, Marx ve Din” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise “Artı Değer” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise “Marx’ın Devlet hakkında Düşünceleri Üzerine Kısa Bilgi Notu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Sınıf Kuramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Marx’ın İdeoloji Anlayışı Üzerine Bilgi Notu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bütünlük yasasına göre, evrendeki her varlık ve her olay birbiriyle ilişkili, bağımlı ve karşılıklı etkileşim içindedir. Bu yüzden hiçbir şey birbirinden bağımsız olarak ele alınamaz. Çelişme yasasına göre, her varlık ve her olay kendi karşıtını ve çelişkisini kendi içinde taşır ve iç çelişme yaratır. Bu karşıt ögeler birbirlerin dönüştürür. Hareket yasasına göre, evrendeki her varlık ve her olay doğuş, gelişme, yenileşme ve farklılaşma ve yeniden bir oluş yaşar. Diyalektik hareket düşüncenin diyalektik hareketidir. Nitel değişme yasasına göre, diyalektik gelişme ve hareket nicel değişimlerdir. İç çelişkiler sonucu oluşan bu nicel hareket ve değişimler bir noktadan sonra nitel olarak köklü değişimlere neden olurlar. Nitel değişimde varlık, olay ve olgu kedisini nitel olarak aşarak yeni bir sentez oluşturacaktır. Bu süreç diyalektik olarak varlığı sürdürür.

Sıra Sizde 2

Frederick Engels'in "Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni" isimli eseri Marksist kuram içinde devletin ortaya çıkışı üzerine yapılan tartışmalar için temel referans kaynağıdır. Bu çalışmada devletin ortaya çıkışı ekonomik anlamda artı değer üretmesine dayandırılmaktadır. Yani, devletin ortaya çıkışı ilk kez artı değer üretilmesine denk düşmektedir. Devletin ortaya çıkışı ilkel-komünal üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzlarına geçişin bir sonucudur. Bu tarihsel süreçte artı değeri kontrol etme mücadeleleri devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devlet hakim sınıfların diğer sınıf üzerinde egemenliklerini ve hakimiyetlerini kurdukları bir araçtır. Devlet zenginliğin ve toplumsal sınıfların gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Modern toplumda da devlet, kapitalist sınıfın çıkarlarını temsil etmektedir. Bu yüzden modern toplumda devlet kapitalist devlet olarak tanımlanır (Berberoğlu, 2009).

Sıra Sizde 3

Kapitalist üretim tarzı ve ilişkileri içinde insanların yabancılaşma deneyimlerini şöyle sıralayabiliriz: (a) Birincisi, iş alanındaki yabancılaşmada insan ürettiği nesneden yabancılaşır. Üretilen nesneden yabancılaşma üretim sürecinin yani üretim faaliyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Üretilen mallar/emtialar insan emeğinin yabancılaşmış ürünleridir. (b) İkincisi, insan üretim sürecinden yabancılaşır. İnsan üretim sürecinde, neyin, nerede, nasıl, hangi koşulda, niçin ve ne sonuçlarla üretileceğine dair karar verme gücünden tamamen yoksun bırakılır. İş koşulları tamamen insanın dışında ve ona rağmen belirlenir. (c) Üçüncüsü, insan ürettiği ürün karşılığında hak ettiği değerden yoksun bırakılarak yabancılaşması. Yani, insanın aldığı ücretin hak ettiği değerin altında almasıdır. (d) Dördüncüsü, insanın kendi kendinden yabancılaşması. Yani, üretim sürecinde dışsal zorunlu koşullar altında çalışarak insanın kendini gerçekleştirememesi. (e) Son olarak insan diğer insanlardan yabancılaşır (Forum, 2007, s.202).

Sıra Sizde 4

Marx'ın çalışmalarında ideoloji, en genel anlamda yanlış bilinç olarak tanımlanır. Bu açıdan ideoloji bireylerin gerçeklik hakkında sahip oldukları yanlış bir bilinç ve/ya yanlış bilgi anlamına gelmektedir. Marx'a göre sınıflı toplumlarda hakim sınıf, üst yapı kurumları aracılığı ile yönettiği sınıflara kendi sınıf ideolojisini empoze etmeye çalışır. Bu da bireylerin gerçeklik hakkında yanlış bilince sahip olmalarına yol açar.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Atılan, G. (2001) "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanacağı", **Praksis** (4), 11-34.
- Aron, R. (2006) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İstanbul: Kırmızı Yayıncılık.
- Berberoğlu, B. (2009) **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, V. (2009) **Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş**, Bursa: Düşünce Dağıtım.
- Bilton, T. ve diğ. (2008) **Sosyoloji**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bozkurt, V. (2007) **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Coser, L.A. (2008) **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler**, Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Cuff, W. E.C., Sharrock, W.W., ve D. W. Francis, (2006) **Perspectives in Sociology**, Routledge, 5. edition, 2006 Çeviri: Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf
- Ercan, F. (1998) **Toplumlar ve Ekonomiler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ergun, D. (1982) **Sosyoloji ve Tarih**, İstanbul: Der Yayınları.
- Forum. (2007) "Karl Marx, İnsan, Toplum ve İletişim", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı 25, Yaz-Güz, 199-228.
- Giddens, A. (2000) **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç yayınları.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995) **Sociology: Themes and Perspectives**, London: Harper Collins Publishers.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (2004) **Sociology: Themes and Perspectives: AS-and A- Level Student Handbook**, London: Harper Collins Publishers.
- Kızılçelik, S. (1994) **Sosyoloji Teorileri I ve II**, Konya: Yunus Emre Yayıncılık.
- Knapp, P ve Spector, A. (1997) **Crisis and Change**, USA: Nelson Hall.
- Marx, K. (1964) **Early Writings**, Çev ve Der. Tom Bottomore, New York, McGraw-Hill)
- Öngen, T. (2002) "Marx ve Sınıf", **Praksis** 8 Güz, s: 9-28.
- Ritzer, G. (1992) **Sociological Theory**, McGraw-Hill, Third Edition. Çeviren: Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf
- Savran, G. (1987) **Sivil Toplum ve Ötesi**. Rousseau, Hegel, Marx, İstanbul: Alan.
- Schellenberg, W. (1999) **Kapital Üzerine Temel Kurslar**, İstanbul: Sosyal yayınlar.
- Slattery, M. (1991) **Key Ideas in Sociology**, Macmillan, London
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihçesi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1996) **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Durkheim'ın sosyolojik yönteminin temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Durkheim'ın birey ve toplum anlayışını özetleyebilecek,
- Durkheim sosyolojisinde mekanik ve organik dayanışmaya dayalı toplum tiplerinin özelliklerini ayırt edebilecek,
- Durkheim sosyolojisinde yer alan temel kavramları tanımlayabilecek,
- Durkheim'ın incelediği intihar tiplerini karşılaştırabilecek,
- Durkheim'ın din olgusuna bakışını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Olgu
- Toplumsal İşbölümü
- Mekanik Dayanışma
- Organik Dayanışma
- Anomi
- Kolektif Bilinç
- İntihar
- Din

İçindekiler

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-II: Emile Durkheim

GİRİŞ

Bu ünite, klasik dönemde sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik bağımsız bir disiplin olarak gelişimine katkıda bulunan; Emile Durkheim'in temel düşünce ve yaklaşımları ele alınmaktadır. 19. ve erken 20. yüzyılda yaşayan çok sayıda düşünürün çalışmaları sosyolojinin gelişimine katkıda bulunmakla birlikte, bunlar arasında özellikle Durkheim'in çalışmaları da (Karl Marx ve Max Weber gibi) çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Durkheim'in teorik yaklaşım ve yöntemi günümüzün sosyolojik teori ve araştırmalarını halen önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle bu ünite, klasik dönem sosyolojinin en önemli üç büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Emile Durkheim'in (1858-1917) temel çalışmaları ile bu çalışmalarda benimsediği teorik yaklaşım ve yönteminin temel özellikleri incelenmektedir. Bu inceleme, sosyolojik yöntemin kuralları, birey ve toplum, toplumsal işbölümü, intihar ve din olgusu başlıkları altında yapılmaktadır.

EMILE DURKHEIM (1858-1917)

Durkheim, sosyolojiyi bağımsız bir disiplin olarak kurma ve ona bilimsel bir statü kazandırma konusundaki önemli katkılarından dolayı sosyoloji tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Durkheim'in temel amacı, sosyolojinin çalışma nesnesini ve ona uygun çalışma yöntemlerini tespit etmektir. Bir bilim dalı olarak sosyolojinin çalışma konusunun ne olduğu ve bunun hangi yöntemle incelenmesi gerektiğine dair yaptığı katkılar, onu sosyolojinin en önemli kurucularından bir olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Onun toplum bilimin yöntemi, toplumsal işbölümü, sanayileşme, intihar, din ve ahlâk konuları üzerine yaptığı çalışmalar sosyolojinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir.

Emile Durkheim

Sosyolojinin asıl kurucusu olarak kabul edilen E. Durkheim, Fransa'da Epinal Alsace-Lorraine'da doğdu. 1882'de Ecole Normale Supérieure adlı ünlü okulu bitirdi. Akademik kariyerine başladıktan sonra 1884'de Fransa'da Bordeaux Üniversitesinde sosyal bilimci unvanı ile atanan ilk kişi olarak ders vermeye başladı. 1902'de Sarbonne Üniversitesinde çalışmalarına devam etti ve aynı üniversitede Eğitim ve Sosyal Bilim Profesörlüğüne atandı. En önemli eserleri arasında *İşbölümü* (1893), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895), *İntihar* (1897), *Dini Hayatın İlkeli Biçimleri* (1912) yer almaktadır.

SOSYOLOJİK YÖNTEMİN KURALLARI

Durkheim'in sosyolojik yaklaşım ve yöntemi, önemli ölçüde pozitivist bir bilim anlayışını temsil etmektedir. Marx'ın aksine Durkheim, biyolojik benzeşmeye dayalı olarak parçaları arasında işlevsel karşılıklık temelinde işbirliğinin var olduğu *uyumcu* bir toplum modeli ve buna uygun pozitivist bir yöntem benimser. Durkheim sosyolojik yöntemin kuralları çalışmasına, sosyolojinin çalışma nesnesinin ne olduğu sorusuyla başlar. Ona göre sosyolojinin çalışma konusu *toplumsal olgular*dır. Durkheim toplumsal olguları maddi ve maddi nitelikte-olmayan toplumsal olgular olarak iki şekilde sınıflandırır (Lukes, 1972, aktaran, Ritzer, 1992, s. 3):

A. Maddi-toplumsal olgular

1. Toplum
2. Toplumun yapısal bileşenleri (kilise, devlet gibi)
3. Toplumun morfolojik (nüfus dağılımı, yerleşim düzeni) bileşenleridir.

B. Maddi-olmayan toplumsal olgular ise,

1. Ahlâk,
2. Kolektif bilinç,
3. Kolektif temsiller ve kolektif eğilimlerdir.

Bu ayrım aynı zamanda temel gerçeklik düzeyini sınıflandırma biçimidir. Gerçekliğin düzeyini maddi toplumsal olgulardan başlatır. Maddi olgular maddi olmayan toplumsal olguları etkilemektedir (Lukes, 1972, aktaran, Ritzer, 1992, s. 3). Sosyolojik yöntemin kuralları çalışması, bu toplumsal olgunun ne olduğu, bu toplumsal olguların gözlemine ilişkin kuralları, normal ile patolojik olanın ayırımına ilişkin kuralları, toplum tiplerinin belirlenmesine ilişkin kuralları, toplumsal olguların açıklanmasına ilişkin kuralları ve sosyolojik kanıtlamaya ilişkin kuralları içermektedir.

Toplumsal bir olgu nedir? Durkheim'e göre sosyolojinin çalışma konusu toplumsal olgulardır. Toplumsal olguyu diğer olgulardan (evrenin olgularından) ayıran temel olarak iki ayırtıcı niteliği vardır:

Birincisi, toplumsal olgular bireylerin bilinçleri dışında var olur. Durkheim toplumu bütün olarak analiz ettiği için, bireysel temelde, bireylerin bilinçleri temelinde analize karşı çıkmaktadır. Sosyolojik açıklama bireysel güçlerin dışında kolektif güçlerle ilgilidir. Çünkü ona göre toplumsal olgular bireylere indirgenemeyecek *kolektif bir niteliğe* (aile, din, mesleki örgütlenme) ve kendine özgü bağımsız bir gerçekliğe sahiptir ve bireylerin dışında vardır.

İkincisi, toplumsal olgular kendilerini bireylere zorla kabul ettirirler. Kolektif nitelikleriyle bireylerin dışında var olan toplumsal olgular, bireyler üzerinde *baskıcı* ve *sınırlandırıcı* bir güce de sahiptirler. Örneğin, din toplumsal bir olgu olarak bireyin dışında kolektif bir niteliğe sahiptir. Mümin dinsel yaşamına ait sahip olduğu inanç ve uygulamaları kendi bilinci dışında hazır bulmuştur. Aynı şekilde bireyler aile kurumu içinde eş, koca, kardeş olarak çeşitli görevleri yerine getirirler. Bireyler bu roller aracılığıyla aile kurumunun işlevselliğini sağlamaktadır. Aile, bireyin dışında var olan, insanların istemi dışında buyurucu ve kısıtlayıcı yönüyle bireye varlığını kabul ettiren toplumsal bir olgudur (gerçekliktir) (Kızılcıkelik, 1994 s.181-183; Durkheim, 2004, s.47-50;). Yani toplumsal olgular, kısaca **dışsallıkları** ve **kısıtlayıcı** (baskıcı ve sınırlayıcı) özellikleriyle tanımlanmaktadır. Ancak Coser'e (2008, s.128-129) göre, Durkheim bu konudaki görüşünü şu yönde geliştirmiştir. Durkheim' göre, toplumsal olgular (özel olarak da ahlâki kurallar) bir yandan bireylerden bağımsız varlığını devam ettirirken diğer yandan da bireylerin bilinçlerinde içselleşmektedir. Toplumsal olgular içselleştiği ölçüde bireylerin davran-

Maddi toplumsal olgular, toplum, toplumun yapısal bileşenleri (kilise, devlet gibi) ve toplumun morfolojik (nüfus dağılımı, yerleşim düzeni) bileşenlerini, maddi-olmayan toplumsal olgular ise, ahlâk, kolektif bilinç, kolektif temsiller ve kolektif eğilimleri içermektedir.

nışlarını belirlemektedir. Örneğin, ahlâki kurallar bize dışsal ve bizi kısıtlayan bir toplumsal olgudur ancak birey onu içselleştirdiği ölçüde davranışına yön verir. Yani “toplum bizim ötemizde ve bizim içimizde bir şeydir” (Durkheim 1953, aktaran Coser, 2008, s.128). Peki, kendine özgü ayrı bir varlığı olan ve birey üzerinde bir dış baskı uygulayabilen toplumsal olguların gözlemlenmesine ilişkin kurallar nelerdir?

Toplumsal olguların gözlemine ilişkin kurallar: Durkheim’e göre, toplumsal olguların gözlemlenmesine ilişkin en temel ilke onları nesnelermiş gibi ele alma gerekliliğidir. Bu ise üç kurala bağlıdır:

Birincisi, bir toplumsal olguyu ele alırken ilk önce her türlü *peşin hükümden* sistematik olarak kopmak gerekmektedir. Örneğin, devlet, demokrasi, aile gibi olgular hakkında bazı fikir ve duygulara sahip olabiliriz. Aslında bu olgular hakkında karmaşık ve belirsiz bilgilere sahip olduğumuz için onları bir nesne gibi ele almamız gerekmektedir. Bu olguları bilimsel olarak ele almak için ilk fikirlerimizden ve önyargılarımızdan kurtulmamız şarttır.

İkincisi, bir sosyolog mutlaka ele aldığı toplumsal olguyu tanımlamak durumundadır. Durkheim, bunun yanı sıra bu tanıma uyan ve ilişkili olan bütün olgular grubunun araştırmaya istisnasız dâhil edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Örneğin, suç olgusunu anlamak istiyorsak ceza olgusunu da araştırma sürecine dâhil etmemiz gerekmektedir.

Üçüncüsü, Durkheim’e göre, toplumsal olguları araştırmaya girerken bu olguları kendi tekil ve değişken görünümünden soyutlayarak incelenmeyi sağlayacak bir bakış açısı benimsenmelidir. Örneğin, aile konusu incelenmeye başlanırken onu farklı aile türleriyle karıştırmamak için nesnel bir ölçüt olarak ailenin hukukça düzenlenmiş yapısı veya miras hukuku referans alınabilir (Aron, 2006, s.336; Durkheim, 2004, s.97-119).

Normal ile patolojik olanın ayırımına ilişkin kurallar: Durkheim’e göre, sıralanan bu kurallara bağlı gözlem faaliyeti birbirinden birçok açıdan farklı iki olgu kategorisini bir araya getirmektedir. *Birinci kategori* makul olması gereken normal olguları, *diğer kategori* ise olması gerekenden tamamen farklı olan patolojik olguları içermektedir. Durkheim’de normallik genellik ölçütüne göre tanımlanmaktadır. Bir olgunun normal sayılmasının temel nedeni onun sıklığıdır. Örneğin, suçun patolojik bir olgu olduğu hemen kabul edilebilir. Ancak Durkheim’in bakış açısıyla suç, her toplumda sıklıkla görüldüğü (yaygın) ve kaçınılmaz bir olgu olduğu için normal sayılmalıdır. Yine de Durkheim’a göre bu açıklamadan suçun ve suçlunun cezalandırılmayı hak etmediği sonucunun çıkarılmaması gerekmektedir. Suçun ve cezanın bir toplum için normal bir olgu olarak ele alınması toplum üyeleri arasında toplumsal bağların güçlenmesine hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Durkheim’a göre belirli bir oranda seyreden suç normal, belirli bir oranın dışında seyreden suç ise patolojik (topluma zararlı) olarak kabul edilmelidir. Suç kolektif bilincin yasaklamış olduğu bir davranış olmakla birlikte toplum açısından pozitif işlevleri bulunmaktadır. Örneğin, suç toplumda hangi davranışların hoşgörü ile karşılanacağını hangi davranışların cezalandırılacağını belirler. Bu bakımdan ortalama oranda seyreden suç da ceza da her sağlıklı toplum için işlevseldir. Ancak, suç belirli bir toplum tipinde ortalama oranlardan saparsa anormaldir (patolojiktir) (Durkheim, 2004, s.158). Sonuç itibarıyla Durkheim, toplumsal olguların toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından ne tür işlevlere sahip olabileceğini normal ve patolojik kategorik ayrımıyla ortaya koymaktadır.

Toplumsal olgular bireyin bilinçleri dışında var olan, kendine özgü bağımsız bir gerçekliğe sahip ve kendilerini bireye zorla kabul ettiren olgulardır. Örneğin ahlâki kurallar bize dışsal ve bizi kısıtlayan bir toplumsal olgudur ancak birey onu içselleştirdiği ölçüde davranışına yön verir.

Durkheim’e göre, bir toplumsal olgu ele alınırken peşin hükümlerden kopmalı ve olgu mutlaka tanımlanmalıdır.

Toplumsal olgular toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından sahip oldukları işlevlere göre normal ve patolojik olgular olarak ikiye ayrılır.

Toplum tiplerinin belirlenmesine ilişkin kurallar: Durkheim, toplumları karmaşıklık derecesine göre sınıflandırmaktadır. Benzer olan toplumları belirli gruplara ayırmaktadır. Sınıflandırmaya tek parçalı toplumlardan başlar. Ona göre, **tek parçalı** (yalnız) toplum daha önce hiçbir parçalanmanın izini taşımayan, sadece var olan haliyle tek bir parça olan toplumdur. Örneğin, *ilkel toplumlar* (horde) hiçbir farklılaşmanın olmadığı toplumdur. Bu toplumdan (horde) sonra, içine birçok aileyi alan *klan* gelir. Durkheim, horde'lerin birleşmesiyle oluşan *klan* tarihsel olarak bilinen *en basit toplum* olarak sınıflandırmaktadır. Diğer toplumların sınıflandırılmasında da aynı ilke (karmaşıklık ilkesi) ve yöntemi kullanır. Klanların da özlerini değiştirmeden yan yana gelmesi **çok parçalı toplumları** meydana getirir (ör. Avustralya kabileleri). Çok parçalı toplumların birleşmesinden de daha üst ve farklılaşmış toplumlar meydana gelir. Siteleri bu toplumlara örnek olarak verebiliriz (Kızılçelik, 1994 s.186; Aron, 2006, s.339-340).

Toplumsal olguların açıklanmasına ilişkin kurallar: Durkheim'a göre, toplumsal bir olgunun açıklanmasının temel ilkesi şudur: Bir toplumsal olgunun nedeni ancak başka bir toplumsal olguda aranmalıdır. Onun toplumsal olguları açıklarken *nedensel* ve *işlevsel* olmak üzere dikkate aldığı iki farklı yöntem vardır. Bu yöntemlerden *birincisinde*, toplumsal olguların *nedenleri* yine başka toplumsal olgularda aranmalı ve nedensel olarak açıklanmalıdır. Diğer bir deyişle, bir toplumsal olguyu açıklamak onu zorunlu olarak ortaya çıkaran önceki olguyu ortaya çıkarmaya bağlıdır. Başka bir ifadeyle, Durkheim toplumsal olguların nedenlerinin toplumsal ortamda aranması gerektiğini düşünmektedir. Yani sosyoloji bilimi, açıklamak istediği olguların nedenini incelediği toplumun yapısında aramalıdır. Bu yaklaşım bir olgunun nedenini geçmişte arayan tarihsel açıklamanın karşısında yer almaktadır (Durkheim, 2004; Aron, 2006, s.341-343). Bir olgunun nedeni tespit edildikten sonra açıklanacak olgunun işlevi ve yararlılığı araştırılmalıdır. Yani *ikinci yöntem* olarak, toplumsal olgular toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından sahip oldukları *işlevler* açısından araştırılmalı ve toplum açısından işlevlerine bakılmalıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Durkheim, işlevselci (fonksiyonalist) olarak adlandırılan bir toplum modeli benimsemiştir. Durkheim'ın işlevselci toplum modeli, modern sosyolojinin gelişimini derinden etkilemiştir. Durkheim'ın işlevselci yaklaşımı özellikle modern sosyolojinin en önemli yaklaşımlarından birisi olarak kabul gören *yapısal işlevselciliğin* gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Sosyolojik kanıtlamaya ilişkin kurallar: Durkheim'a göre, bir olgunun başka bir olguya neden olduğunu kanıtlamanın tek yolu olayların aynı zamanda birlikte meydana gelip gelmediklerine bakmaktır. Ancak sosyolojik olguların incelenmesinde tam olarak deneyleme yöntemini kullanmak mümkün değildir. Bu nedenle, Durkheim'a göre, toplumsal olguların incelenmesinde *birlikte değişim* yönteminin kullanılması daha güvenlidir (Kızılçelik, 1994 s.188-189).

Bir toplumsal olgunun nedenleri yine başka toplumsal olgularda aranmalı ve nedensel olarak açıklanmalıdır.

Toplumsal olgular toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından sahip oldukları *işlevler* açısından da araştırılmalıdır.

SIRA SİZDE

Marx ve Durkheim'in sosyolojik yöntem anlayışını karşılaştırınız.

BİREY VE TOPLUM

Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımının çerçevesini anlamak için onun birey anlayışını, bireyin toplum içindeki yeriyle ilgili temel fikirlerini özetlemek yararlı olacaktır. Durkheim'e göre, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılasalar bile tatmin olmazlar. Çünkü insanların, hayvanlardan farklı olarak; arzuları sınırsızdır. İnsanlar sadece kendileriyle ilgilendikleri için toplumsal çıkarların da farkında değildirler. Durkheim'ın insanın doğasıyla ilgili en önemli kabullerinden birisi şudur: İnsanlar bencil

dürtülere ve bir dizi tutkuya sahiptir. Bu dürtülere ve tutkulara gem vurulmaması hem insanların kendileri için hem de toplum için önemli bir tehdittir. Diğer bir deyişle insanın dürtüleri ve tutkuları bireyi kendine köle yapacak noktaya kadar getirebilir (Coser, 2008, s.130; Ritzer, 1992, s.16). *“Tutku bireyselleştirir, ancak ayrıca köleleştirir. Duyumlarımız özünde bireyseldir; ancak, biz daha kişisel özellikler kazandıkça duyumlarımızdan kendimizi daha fazla kurtarabilir, kavramlarla düşünebilir ve onlara göre davranabiliriz”* (Durkheim 1912, aktaran Coser, 2008, s.130).

Durkheim'e göre, insanın doğal doyumsuzluğunun sonucu oluşan arzular ise, sadece toplumsal denetim tarafından kontrol altına alınabilir. Toplum insanın arzuları üzerinde sınırlamalar getirir. Nasıl biyolojinin fiziki ihtiyaçlar için insan üzerinde etkisi varsa, toplumsal denetimin ve kontrolün de insanın sınırsız ihtiyaçları üzerinde önemli bir gücü vardır. Yani, toplumsal denetim bireylerin eğilimleri üzerine sınırlamalar getirir (Coser, 2008, s.130). Durkheim'e göre insanlar, tutkuları dışsal güçler tarafından kontrol altına alındığı zaman özgür olacaktır. Onun yaklaşımı içinde en önemli dışsal güç **ortak ahlâktır**. Onun yaklaşımında **özgürlük** içerden değil daha çok dışarıdan gelmektedir. **Özgürlük**, gerçek tutkuların kontrol altında tutulduğu kolektif bir bilincin varlığına işaret eder. Durkheim'in yaklaşımında özgürlük daha çok (bireylerin aksine) toplumun temel bir özelliğidir (Ritzer, 1992, s.16). Birey, toplumun özgürlüğü adına tutkularına ve arzularına set çeker. Onun ifadesiyle *“her bir birey kendi alanında, hırslarına set çeken uç sınırların somut bir şekilde farkına varır ve onların ötesinde hiçbir şeye heves etmez.. Böylece bir son veya bir amaç, tutkulara set çekmektir”* (Durkheim aktaran, Coser, 2008, s.130). Ona göre, insan ancak toplumun içinde ve toplum yoluyla tam anlamıyla insan olur. Bir toplumdaki doğru **ahlâki eylem** sadece bireysel arzuların toplumun veya grupların hizmetine feda etmesiyle oluşur (2008, s.133).

Durkheim toplum için bir **“ahlâki kod”** oluşturulmasını önermektedir. Bu **“ahlâki kod”** veya **“ahlâki disiplin”** toplumun kolektif çıkarlarına ve düzenine zarar vermemek için oluşturulan kuralları içermektedir. Bu kurallar/disiplin bireyi kontrol altında tutmakta, bireyin sınırlarını çizmekte, diğer insanlarla ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini göstermekte ve toplumunun devamı için bireye ait gerekli sorumlulukları hatırlatmaktadır. Ona göre, bireyi ilgilendiren tek şey kendisidir ve birey toplumsal çıkarların farkında olmayabilir. Bu yüzden de öyle bir sistem olmalıdır ki, bu sistem ile bireye sürekli toplumsal çıkarlara saygı göstermesi gerekliliği hatırlatılsın. Durkheim'e göre bu ancak **ahlâki disiplin** ile sağlanabilir. Bu ahlâki disiplin de çocukluğun erken dönemindeki sosyalleşme süreciyle sağlanacaktır. Diğer bir deyişle erken yaşlarda verilecek eğitimle (sosyalleşme) çocuklar arzularını dizginlemeyi, isteklerine sınır koymayı ve koyduğu sınırlar çerçevesinde hedeflerini belirlemeyi öğrenebilecektir. Eğitim yoluyla verilecek ahlâki disiplin, bireyin toplumla bütünleşmesi, topluma uyum sağlaması ve birey ile toplum arasındaki dengenin sağlanması açısından önemli bir kontrol mekanizması olarak düşünülmektedir (Berberoğlu, 2009, s.26-27).

Bireyin doğasından gelen egoizm, arzuların kontrol ve denetim altına alınmaması bireyin toplumla bağlarının zayıflamasına neden olacak ve bunun sonucunda da **normsuzluk** durumu olarak ifade edilen anomi oluşacaktır. **“Anomi** zihinsel bir duruma değil toplumsal yapının özelliklerinden birine tekabül eder. Bu, bireysel arzuların artık ortak normlar tarafından düzenlenmediği ve sonuç olarak bireylerin amaçlarının peşinden koşarken ahlâki bir rehberliğin olmadığı bir durumu karakterize eder” (Coser, 2008, s.130). Anomi özellikle toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkabilir. Örneğin, ekonomik krizler ve refah dönemleri anomik durum-

Anomi toplumsal yapının özelliklerinden biridir ve bireylerin amaçlarının peşinden koşarken ahlâki bir rehberliğin olmadığı bir durumu karakterize eder.

ların oluşmasına neden olabilir. İş krizleri en üstte yer alan kişilerin aşağı sınıflara düşmesine neden olabilmektedir. Aşağıya doğru yaşanan toplumsal hareketlilik bu insanların hayatlarında önemli bazı düzensizliklerin oluşmasına neden olur. Aynı şekilde yukarı doğru bir hareketlilik de anominin ortaya çıkma olasılığını artırabilir (2008, s.132). Sonuçta bireyin topluma karşı ahlâki bağının güçlü olmaması onun bireysel olarak toplumdan kopmasına, yabancılaşmasına ve aşırı bireyselleşmesine neden olacaktır. Ünitinin bir sonraki bölümünü oluşturan intihar olgusunda da görüleceği gibi, özellikle de bencil intihar bireyin toplumla ahlâki bağlarının kopması ve toplumsal normlarla olan ilişkisinin zayıflamasıyla ilişkilendirilir. Durkheim'ın birey anlayışı ve bireyin toplum içindeki yeri, genel olarak bireyin toplumla uyum sağlaması ve toplumla bütünleşmesi üzerine kuruludur. Ona göre iyi bir vatandaş olmanın en önemli yolu toplumsal kolektiviteye katkıda bulunmaktır (Berberoğlu, 2009, s.28-29).

Durkheim'ın yaklaşımı içinde toplum, "toplumsal kolektiviteleri oluşturan bireylerden bağımsız, her şeyi saran bir varlık" (Berberoğlu, 2009, s.30) olarak görülür. Toplum kendi başına bir kuvvet iken, birey ise toplumsal gerçekliğin egemenliği altındadır. Ona göre toplum, birey karşısında üstün bir durumdadır ve birey ise toplumsal bütünlüğün sağlanması için toplumun emirlerine uyması gereken bir varlık olarak görülür. "Tutkularımızı, içgüdülerimizi kontrol etmeyi, bunlar için yasalar koymayı, kendimizi yoksun bırakmayı, kendimizi feda etmeyi, kendi şahsi amaçlarımızı daha yüksek amaçlara tabi kılmayı bize öğreten toplumdur" (Durkheim, 1956, aktaran Berberoğlu, 2009, s.31-32).

Durkheim, hem bireyler, hem de birey ve toplum arasında dengenin oluşturulması ve sürdürülebilmesi için güçlü bir **toplumsal dayanışmanın** gerekli olduğunu düşünür. İzleyen bölümde yer alan toplumsal işbölümü konusunda işbölümü ve buna bağlı oluşan toplumsal dayanışma olgusu daha ayrıntılı incelenmektedir. Şimdi bu konuyu inceleyelim:

TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ

Toplumsal işbölümü çalışması Durkheim'ın sosyolojik çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Doktora tezi olan bu çalışmada temel olarak şu sorular sorgulanmaktadır: Bireylerden oluşan topluluk nasıl bir toplum oluşturmaktadır? Toplumsal varlığın koşulu olan fikir birliği (konsensus) nasıl gerçekleşmektedir? *Durkheim toplumların evrimini, birey toplum ilişkisini ve toplumdaki fikir birliğini (konsensus) işbölümü olgusu temelinde açıklamaktadır.* Örneğin, toplumdaki işbölümü geliştikçe birey daha fazla bağımsızlaşmakta ve özerklik kazanmaktadır. Ancak bireyin özerkliği ve bağımsızlığı artıkça toplumla olan bağları da güçlenmektedir. Bireyin toplumla olan bağları, işbölümü olgusu temelinde açıklanmaktadır. Yani Durkheim *işbölümüne* bağlı olarak gelişen *toplumsal dayanışma* olgusunu analiz etmektedir. Çünkü onun için *toplumsal düzen ve dayanışma* bir toplumun işleyebilmesi için oldukça önemlidir. Toplumdaki düzen ve dayanışmanın kaynağı ise *işbölümü* ve *uzmanlaşmadır*.

Durkheim'e göre **işbölümü**, "farklı ama bir bütün içindeki faaliyetleri yerine getiren kişi ya da grupları koordine etmeyi sağlayan, istikrarlı bir düzenlemeyi anlatır." Tanımdan da anlaşılacağı gibi işbölümü bir toplum içinde düzenlemeyi ve istikrarı sağlayan bir işleve sahiptir. Ona göre, işbölümünün gerçek işlevi "iki ya da daha fazla insan arasındaki bir dayanışma duygusu yaratmaktır" (Swingewood, 1998, s.140). Onun için, toplumdaki **işbölümü** görevler veya sorumluluklarda belli ölçüde uzmanlaşmayı gerektirdiği için maddî nitelikte bir toplumsal olgudur (Rit-

İşbölümü farklı ama bir bütün içindeki faaliyetleri yerine getiren kişi ya da grupları koordine etmeyi sağlayan, istikrarlı bir düzenlemeyi ifade eder. İşbölümünün gerçek işlevi ise iki ya da daha fazla insan arasındaki bir dayanışma duygusunu yaratmaktır.

zer, 1992). Durkheim, toplumsal evrimi işbölümü olgusu temelinde açıklamaktadır. Toplamların evrimsel süreci içinde işbölümüne bağılı olarak gelişen ideal tipte iki tür toplumsal yapıdan söz etmektedir: *Birincisi mekanik dayanışmacı, ikincisi ise organik dayanışmacı toplum* tipidir. İşbölümünde meydana gelen değişimler toplumsal yapıda oldukça kapsamlı değişikliklere ve sonuçlara neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuçlar, aslında mekanik ve organik dayanışma arasındaki farklılıkları ifade etmektedir.

Mekanik Dayanışmacı Toplum

Durkheim'a göre **mekanik dayanışma** benzeşmeye dayalı, işbölümünün oldukça sınırlı olduğu ve farklılaşmanın olmadığı daha çok sanayi öncesi toplumlarda görülmektedir. İnsanlar, maddi toplumsal bir olgu olarak işbölümünün gelişmediği geleneksel toplumlarda daha çok genel konumlarda yer alır. Yani geleneksel bir toplumda kişinin elinden her işin gelmesi gerekir. Örneğin, geleneksel toplumda annelik veya ev kadınlığı modern toplumla karşılaştırıldığında çok daha az uzmanlaşmış bir işleve sahiptir. Cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde avcılık yapan erkek (baba) ile haneyi yöneten kadının (anne) uzmanlaşmış işlevi (anne) modern toplumdaki kadar farklılaşmamıştır ve pratik olarak bu toplumlar kendilerine yetebilmektedir (Ritzer, 1992).

Mekanik dayanışmanın olduğu toplumda bireyler, birbirlerinden çok farklılaşmamışlardır. Bu topluluğun bireyleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere sahip oldukları ve aynı kutsal inancı paylaştıkları için birbirlerine benzemektedirler. Bireyler farklılaşmadığı için de bu tipteki toplumsal yapılar kendi içinde tutarlıdır (Aron, 2006, s. 296). İnsanları birbirine bağlayan şey, tümünün benzer etkinliklerde bulunması ve benzer sorumluluklara sahip olmalarıdır. Bundan dolayı, mekanik dayanışmaya bağılı toplumlarda bireysel eylem, kendiliğinden kolektif kimliğe bürünmektedir. Bu toplumlarda genellikle *kolektif (ortak) bilinç* egemendir. Durkheim'e göre, **kolektif bilinç** bir toplumda yaşayan bireylerin ortak inanç ve duygularına tekabül eder. Bu kavram toplumun ahlâki bir temelde kavranmasını sağlamaktadır. Mekanik dayanışmaya bağılı toplumlarda kolektif bilinç tüm toplumu ve bu toplum içinde yer alan bütün üyeleri kapsamaktadır. Bu kolektif bilincin içeriği önemli ölçüde dinsel karakterdedir ve dinsel fikirler bütün toplumu kuşatmıştır (Ritzer, 1992; Swingewood, 1998, s.140-141; Aron, 2006, s.298). Toplumda oluşan ortak bilinci tehdit eden bir davranış toplum, tarafından cezalandırılmaktadır.

Durkheim'e göre, mekanik dayanışmaya dayalı toplumlarda **cezalandırıcı hukuk** olarak tanımladığı yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu toplumlarda ortak değer sistemine karşı yapılan bir davranış, toplum üyeleri için oldukça önemlidir. Çünkü mekanik dayanışmacı toplumlarda insanlar birbirlerine büyük oranda benzemekte ve ortak bir ahlâka da aynı düzeyde sahip çıkmaktadırlar. Toplumun ortak ahlâkına derinden bağılı olunan bu toplumlarda, bu ortak ahlâka karşı yapılmış suça karşı da ortak duygular beslenmektedir. Diğer bir deyişle, toplumun ortak/genel ahlâk sistemine karşı suç olduğu düşünülen davranış şiddetle cezalandırılmaktadır. Örneğin, Tanrıya veya tanrılara karşı yapılan bir saygısızlık ve suç kişinin dilinin kesilmesi ile cezalandırılır. Toplum üyeleri ahlâk sistemine kuvvetle bağılı oldukları için, bu ahlâk sistemine karşı işlenen suç da ağır ceza ile cezalandırılmaktadır. Mekanik dayanışmaya dayalı toplumlarda cezalandırıcı hukukun düzenlenmesi büyük oranda kitlelerin elindedir (Ritzer, 1992).

Mekanik dayanışma benzeşmeye dayalı, işbölümünün oldukça sınırlı olduğu ve farklılaşmanın olmadığı toplumlar için kullanılmaktadır. Organik dayanışma ise farklılaşmaya dayalı, işbölümünün ve toplumsal farklılaşmanın yoğun olduğu toplumlar için kullanılmaktadır.

Kolektif bilinç bir toplumda oluşan ortak inanç ve duygulardır.

Organik Dayanışmacı Toplum

Organik dayanışma Durkheim tarafından farklılaşmaya dayalı, işbölümünün ve toplumsal farklılaşmanın yoğun olduğu toplumlar için kullanılmıştır. Durkheim'e göre, organik dayanışma kavramı farklı parçalar arasındaki ilişkilerin birleştiği, farklılaşmış ve uzmanlaşmış işlevlerden oluşan bir sistemi ifade etmektedir. Birey kendisini oluşturan parçalara bağlı olduğu için topluma bağlıdır. Organik dayanışma modern toplumlarda görülmektedir. Bu toplumların sanayisi gelişmiştir ve nüfus oranı da oldukça yüksektir. Mekanik dayanışmada görülen toplumsal benzerlik aracılığıyla sağlanan dayanışmanın yerini, organik dayanışmada farklılaşmayla sağlanan dayanışma almıştır. Bu toplumlarda bireyler artık benzer değildirler. Bireyler farklılaştığı ve birbirlerine benzemediği için toplumda konsensus oluşmaktadır (Swingewood, 1998, s. 141; Aron, 2006, s. 296).

Organik dayanışmanın temel özelliğinin gelişmiş işbölümü olduğunu ifade etmiştik. Organik dayanışmanın görüldüğü modern toplumlarda yaşayan bireyler, mekanik dayanışmanın belirgin olduğu geleneksel toplumlardan farklı olarak; uzmanlaşmanın yoğun olduğu yerleri işgal ederler. İşbölümüne bağlı olarak uzmanlaşmanın gelişmesi bireylerin sınırlı görev ve sorumluluklara sahip olmasına neden olmaktadır. Örneğin, organik dayanışmacı toplumlarda yani modern toplumlarda kadınların anne ve ev kadını olarak yaptıkları işler toplumun diğer kurumları tarafından üstlenilebilmektedir. Okul öncesi anaokulları, çocukların bakım ve eğitim işlerini yerine getirmektedir. Bu toplumlarda ev hizmetleri ve emek tasarrufu sağlayan çamaşır, bulaşık makinesi, mikro-dalga fırınlar, yemek servisleri gibi araçlar gelişmiştir (Ritzer, 1992).

Organik dayanışmalı toplumlarda birliği sağlayan insanlar, arasındaki farklılıklardır ve insanlar farklı görev ve sorumluluklara sahiptir. Modern toplumda insanlar daha çok sınırlı sayıda görevler yüklendiklerinden yaşamlarını devam ettirmek için toplumda diğer insanlara muhtaçtırlar. Yani, insanlar modern dünyada yaşamlarını sürdürmek için kendi yaptıklarının dışında başka türlü hizmetlere ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin, geleneksel toplumda bir aile kendi kendine yetebilirken modern toplumda aile varlığını sürdürmek için bakkala, fırıncıya, kasaba, öğretmene, polis gibi birçok uzmanlaşmış hizmetlere muhtaçtır. Organik dayanışmacı toplumlarda bütünlük, insanların uzmanlaşması ve diğer uzmanlık hizmetlerine ihtiyaç duyulmasıyla sağlanır. Durkheim'e göre, uzmanlaşma sadece bireylerin uzmanlaşması temelinde ele alınmaz. Aynı zamanda grupların, yapıların ve kurumların uzmanlaşması da önemlidir. Organik dayanışmaya bağlı toplumlarda farklılaşma, insanların işbirliği yapmalarını sağlamaktadır (Ritzer, 1992).

Mekanik dayanışmaya dayalı toplumlarda güçlü olan **kolektif (ortak) bilinç**, organik dayanışmalı toplumlarda daha az önemlidir. Bireyler arasında yaşanan farklılaşma arttıkça kişiler kendi özel seçimlerine göre inanma, isteme ve davranış geliştirme konusunda özgürleşmektedir. Durkheim'e göre, birey kolektif bilincin kısılcısından kurtulmuştur ve bireyselliğini ve kişiliğini daha rahat ortaya koymaktadır (Swingewood, 1998). Modern toplumda insanların daha çok birliktelik içinde olmalarının nedeni kolektif bilinç değildir. Çünkü bu toplumlarda insanları bir arada tutan şey, ortak inanç ve duygulardan çok, bireylerin birbirlerine olan ihtiyaçlarıdır. Diğer bir deyişle, işbölümü sonucu birbirlerine yükledikleri ve birbirlerinden bekledikleri işlevsel ihtiyaçları onları daha çok bir arada tutmaktadır.

Organik dayanışmalı toplumlarda uygulanan hukuk **onarıcı** veya **iade edici hukuktur**. Bu toplumlarda birey, ortak ve genel olarak kabul edilmiş ahlâki de-

ğerlere karşı bir suç işleme durumunda şiddetle cezalandırılmaz. Bireyden beklenen toplumun hukuk kurallarına uyması ve davranışları ile zarar verdiği kişilere karşı işlediği suçun zararını karşılamasıdır. Yani verdiği zararın tazmin edilmesi istenir. Ölüm cezası olmasına rağmen yaygın olarak uygulanan hukuk iade edici huktur. Organik dayanışmalı toplumlarda mekanik dayanışmalı toplumlarda görülen ortak ahlâki değerler sınırlı olduğu için, işlenen suça duygusal bir tepki verilmesi beklenmez. İşlenen suça karşı iade edici hukukun uygulanmasından toplumun güvenlik güçleri, mahkemeler toplumun uzman birimleri sorumludur. Artan işbölümü ve uzmanlaşma, toplumun hukuk sisteminin işleyişi ile tutarlılık içindedir (Ritzer, 1992). Peki, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi sağlayan nedensel faktör nedir? Durkheim'e göre, bu geçişi sağlayan faktör maddi bir toplumsal olgu olan **dinamik yoğunluktur**.

BİLGİ NOTU: Durkheim sapma ve suçluluk tartışmasında, alışlagelmiş olan tarzdan kökten bir şekilde ayrılır. Çoğu suç araştırmacısı suçu patolojik bir fenomen olarak ele alırken ve suçlunun aklındaki psikolojik sebepleri araştırırken, Durkheim suçu ortaya çıkışı açısından normal olarak, hatta sonuçları açısından da olumlu toplumsal işlevlere sahip olarak ele aldı. Hiçbir toplum, bireyleri kendi kurallarına tam olarak uymaya zorlayamayacağı için suç normaldi. Ayrıca eğer bu zorlama gerçekleştirilebilirse, o zaman toplum, bireylerin toplumsal katkıları açısından hiçbir kaçamağa izin verilmeyecek kadar baskıcı olacaktır. Eğer toplum esnek kalacaksa ve değişim ve yeni uyarlanmalara açık olacaksa, toplumun kurallarından da sapma olacaktır. Eğer toplum esnek kalacaksa ve değişim ve yeni uyarlanmalara açık olacaksa, toplumun kurallarından sapma da gereklidir. "Suçun var olduğu yerde, kolektif duygular yeterli ölçüde yeni bir biçim alabilen bir esnekliğe sahiptir ve suç bazen bunların aldığı yeni biçimin belirlenmesine de yardımcı olur. Bunun ne kadar olacağı, aslında, gelecekteki ahlaki düzeyin yalnızca bir tahminidir ne olacağına doğru bir adımdır" (Durkheim, 1950, s.71). Ancak suçun bu tür doğrudan sonuçlarına ek olarak, dolaylı ve daha az önemsiz olmayan işlevlerini de tanımladı. Durkheim'e göre bir suç eylemi, kuralın çiğnenmesine karşı kolektif duygunun artmasıyla topluluk içerisinde olumsuz yaptırımları ortaya çıkarır. Bundan dolayı, ortak refah hakkındaki kural koyucu uzlaşımın güçlenmesi şeklinde öngörülemeyen bir sonucu vardır. Suç dürüst vicdanları bir araya getirir ve bunları güçlendirir" (Durkheim, 1956, s.103)

Kaynak: Coser, L.A. (2008) **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarındaki Fikirler**. Çevirenler: H.Hülür, S.Toker ve İ. Mazman. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.

Dinamik Yoğunluk

Bu kavram, bir toplumdaki insan sayısını ve insanlar arası etkileşim miktarını ifade etmektedir. İnsanların sayılarındaki ve kendi aralarındaki etkileşimin artışı, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru giden bir değişimi sağlamaktadır. Ancak burada önemli olan nokta, bu iki faktörün birleşmesi sonucunda insanların kıt kaynaklar üzerinde rekabete ve mücadeleye girmesidir. Ona göre, kaynakların kıt olması durumunda bireylerin, grupların, ailelerin ve kabilelerin birbirleriyle çatışmaya girme olasılığı yükselecektir. İşbölümünün artması ve buna bağlı olarak kaynakların artması daha fazla sayıda insanın barış içinde yaşamasını sağlayacaktır. Durkheim'e göre, işbölümünün ortaya çıkması, toplumda çatışmadan çok barışçı bir birlikteliğin olmasına neden olmaktadır (Ritzer, 1992).

Dinamik yoğunluk, bir toplumdaki insan sayısının ve insanlar arası etkileşim miktarını ifade etmektedir.

Anomi

Durkheim, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi açıklarken aynı zamanda maddi toplumsal olguların toplumun maddi-olmayan toplumsal olgular üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu da analiz etmektedir. Ona göre ahlâk maddi-olmayan bir toplumsal olgudur ve problemlerin çoğu ortak ahlâkın zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal geçiş süreçlerinde var olan kuralların bireyler üzerindeki bağlayıcılıkları çözülmektedir. Ayrıca yeni kuralların eski kurallara kadar kabul görmemesi durumunda Durkheim, *normsuzluk* veya *kaidesizlik* olarak tanımladığı tehlikeli bir durumun ortaya çıkacağından da söz etmektedir. Bu durum Durkheim'in yazıları içinde **anomi** kavramıyla ifade edilmektedir. Anomi toplumsal geçiş dönemlerinde normların olmadığı ya da görece normsuzluk durumunu ifade eden bir kavramdır. Bireyler yeni dönemde neyin uygun ve kabul edilebilir bir davranış olup olmadığını bilmedikleri için anomiyile yüz yüze gelmektedirler. Anominin toplumsal yaşam içinde görülen en önemli patolojik durumlardan biri ise intihar olgusudur (Ritzer, 1992; Bilgin, 2009, s.59).

Anomi toplumsal geçiş dönemlerinde normların olmadığı ya da görece normsuzluk durumunu ifade eden bir kavramdır.

DURKHEIM VE MODERNİTENİN DOĞUŞU: Durkheim modern dünyayı, Weber gibi, büyüü bozulmuş bir şey olarak görmez; daha ziyade, toplumsal dayanışmanın yaratılmasında paylaşılan, kutsal inançların merkeziliğini vurgular. Durkheim için, toplum bir organizma gibi işler, değiştiğinde yenden denge haline dönme eğilimindedir. Ancak bu süreç otomatik olarak işlemez. İnsanların toplumsal davranışları onların inandırıcı ve cazip bulmaları gereken kurallar ve inançlara itaatlerine dayanır. Toplumsal kurallar insanlara anlam ve istikrar sağlar; etkili olmaları için bu kurallara kutsal bir özün atfedilmesi gerekir. Toplum, değerlerine saygı gösterilmesi ve periyodik olarak canlı tutulması gereken kutsal, ahlâkî bir evrendir. Ritüeller ve seremoniler, modern organik dayanışmanın işbölümünde ve profesyonel ve mesleki gruplar içinde kök saldığı toplumsal hayatı canlı tutma araçlarıdır. Organik dayanışma insanların içinde yaşadıkları temel grupların yaratılmasına demokratik ve rasyonel katılımlarına dayanmalıdır. Aktif katılımın yokluğu insanların toplumsal hayatın ahlâkî faydalarını paylaşmadıkları anomi ve bencilliğin karakterize ettiği anlamsız bir toplumsal varoluşa yol açabilir.

Kaynak: Kenneth Tucker, (1998) Jr., **Anthony Giddens and Modern Social Theory**, Sage Publications, Çeviren: Ümit Tathıcan. s.14-33.

İNTİHAR OLGUSU

İntihar, kişisel bir eylem olduğu için açıklaması da psikolojik nedenlere dayanarak yapılmaktaydı. Durkheim'a göre ise kişisel eylemlerden biri olan intihar, sosyolojik açıklamadan çok psikolojik bir açıklamaya uygun gibi görünse de aslında sosyolojik bir olgudur. Durkheim, intiharı özellikle toplumsal birlik problemi ile ilişkili bir toplumsal olgu olarak görür. Bu nedenle de onu toplumu bir arada tutan toplumsal bağlar ile ilişkili olarak ele alır. Bu bakımdan Durkheim'in intihar olgusunu ele alışı *birey ve toplum* arasında uygun denge arayışı ve bu dengeyi bozabilecek tehditlerin belirlenmesi olarak düşünebiliriz.

İntihar olgusunu Durkheim'in diğer toplumsal olguları ele alışına benzer şekilde ele alırsak, bir toplumda belirli sayıdaki intihar oranını normal, belirli bir düze-

yin üzerindeki intihar oranını ise patolojik olarak değerlendirebiliriz (Aron, 2006). Bu durumda çağdaş toplumda intihar oranlarının artmasını da patolojik olarak değerlendirebiliriz. Nitekim Durkheim de çağdaş toplumda intihar oranlarının artmasını patolojik olarak değerlendirmekte ya da intihar oranlarındaki artışın çağdaş toplumdaki bazı patolojik özellikleri ortaya koyduğunu vurgulamaktadır (Aron, 2006). Çağdaş toplumun; nüfus yoğunluğu, toplumsal farklılaşma, bireycilik, organik dayanışma ve benzeri özelliklere sahip olduğunu hatırlayalım. Durkheim'a göre, mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplum bireyselliği boğarken, organik dayanışma koşullarında birey fikri toplumu tehdit etmeye başlamaktadır. Durkheim, bireyciliğin de belirli bir ölçüye kadar 'doğal' ve normal olduğunu kabul etmekte fakat onun patolojik biçimlerine karşı çıkmaktadır. Durkheim'e göre, **intihar** toplumsal dayanışmanın çok yüksek veya düşük olduğu yerlerde bağımlılık ve özerklik ilişkisindeki dengesizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre, intihar toplumsal bağlara, bu bağların varlığı veya yokluğuna, güçlü ve zayıf olmasına göre değişmektedir (Swingewood, 1998, s.148; Cuff ve diğ., 2006).

İntihar olgusunu ampirik olarak araştıran Durkheim, kendi yöntemi çerçevesinde önce intiharın tanımını yapar. Ona göre *"ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir hareketin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir"*. Toplumsal bir olgu olarak intiharın nedenini istatistiksel olarak diğer toplumsal olgularda arar. Ancak bunu yapmadan önce, intiharı toplumsal olmayan nedenlerle açıklayan yaklaşımları eleştirel olarak analiz etmektedir. Akıl hastalığı, sarhoşluk, ırk, soyaçekim, iklimsel koşullar, taklit gibi toplumsal olmayan nedenlerle intihar arasında bir ilişki olup olmadığını sorgular. Örneğin, akıl hastalığı ile intihar arasındaki ilişkiye baktığında anlamlı bir ilişkiye rastlamamıştır. Akıl hastaları arasında kadınların oranı erkeklerle göre daha yüksek çıkmıştır. Oysa intihar edenler arasında erkeklerin oranı kadınlara göre daha yüksektir. Aynı şekilde akıl hastalığı diğer dinsel gruplara göre Yahudiler arasında daha yüksek çıkmıştır. Fakat intihar eğilimi Yahudiler arasında daha düşük çıkmaktadır (Kızılçelik, 1994, s.198-199). Durkheim'e göre bazı bireysel intiharlar taklit sonucu gerçekleşebilirken, genel olarak taklit intihar etme eğilimi üzerinde oldukça sınırlı bir etkiye sahiptir. Eğer taklit etkili bir faktör olsaydı ona göre, yüksek intihar oranına sahip bir ülkeye sınır komşusu olan diğer ülkede de intihar eğiliminin yüksek olması gerekirdi (Ritzer, 1992).

Durkheim yaptığı araştırmalar sonucunda, farklı toplumsal grupların farklı intihar oranlarına sahip olduklarını ortaya çıkarır. Diğer bir deyişle, Katolikler ve Yahudilere göre Protestanlar arasında, evlilere göre bekâr erkekler arasında, köydekilere göre kentte yaşayanlar arasında daha sık intihar girişimine rastlanmaktadır. Sonuç, olarak farklı toplumsal koşullara sahip gruplar arasında intihar oranları farklılaşmaktadır. Bireylerin toplumla ilişkileri, toplumsal destek türü intihar eğilimini farklı biçimlerde etkilemektedir (Cuff ve diğ., 2006). Bütün bunlar intiharın toplumsal nedenlere bağlı bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Peki, Durkheim'e göre intihar ve intihar oranlarındaki farklılıkları hangi toplumsal olgular etkilemektedir? Durkheim'in tespit ettiği iki tür toplumsal olgu olduğunu hatırlayalım: Maddi ve maddi olmayan toplumsal olgular. Ona göre, maddi-toplumsal bir olgu olarak **dinamik yoğunluk** (nüfus artışı ve bireyler arasındaki etkileşim) intihar üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Ancak maddi toplumsal olgular arasındaki farklılıklar maddi-olmayan toplumsal olgular üzerinde doğrudan bir etkide bulunmakta ve bu da intihar eğilimini doğrudan etkilemektedir. Durkheim'in kavramsal çerçevesi içinde özellikle **kolektif bilinç, kolektif tem-**

İntihar, toplumsal dayanışmanın çok yüksek veya düşük olduğu yerlerde bağımlılık ve özerklik ilişkisindeki dengesizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ölen kişi tarafından, ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir hareketin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir.

siller ve **toplumsal eğilimler** gibi maddi nitelikte olmayan toplumsal olgular, intihar üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. **Kolektif bilincin** bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duyguları olduğunu hatırlayalım. **Kolektif temsiller** ise, kolektif bilincin özel durumlarını ifade etmektedir. Modern toplumda kolektif temsiller olarak aile, meslek, eğitim, devlet ve din gibi kurumların norm ve değerlerini düşünebiliriz. Kolektif bilinç daha kapsamlı iken kolektif temsiller bunun bir alt tabakasıdır. **Toplumsal eğilimler** de birey üzerinde etkiye sahip olan toplumsal olgulardır. Belirli bir formdan yoksun, net olmayan toplumsal eğilimlere “*kala-balık içindeki tutkular, kırgınlıklar ve merhamet ile ilişkili bareketler*” örnek olarak verilmektedir. Farklı ortaklıklar farklı kolektif bilince ve farklı kolektif temsillere sahiptirler. Bunlar intihar eğilimleri üzerinde farklılık yaratacı toplumsal eğilimlere sahiptirler. Diğer bir deyişle, kolektif bilinçteki farklılıklar ya da değişimler toplumsal eğilimlerde farklı değişimlere neden olacaktır. Bunlar da intihar eğilimleri arasındaki farklılıklara ve değişimlere neden olacaktır. Durkheim’e göre, intiharın en önemli nedenlerinden biri **kolektif bilincin** modern toplumda bireyselleşme, farklılaşma ve heterojenleşme gibi nedenlerle zayıflamasıdır (Ritzer, 1992).

Durkheim, bireylerin toplumla olan *bütünleşme* düzeylerindeki aşırılık ya da yetersizlik durumu ile toplumun bireylerin davranışlarını *düzenleme* düzeyindeki aşırılık ya da yetersizlik durumuna bağlı olarak ortaya çıkan belirli intihar tipleri belirler. Bu intihar tiplerini de;

- **bencil,**
- **anomik,**
- **özgeci,**
- **kaderci** olmak üzere dört gruba ayırır.

Bencil ve anomik intihar tipleri: Durkheim, *bencil* ve *anomik* intihar tiplerini genel olarak modern endüstriyel toplumlarda güçlü bir bütünleşme ve güçlü düzenleyici normların olmaması ya da yetersiz olması, yani toplumsal bağların zayıf olması durumu ile ilişkilendirir. Buna göre, modern endüstriyel toplumlarda bireylerin toplumla yetersiz bütünleşmeleri bencil tipte intiharlara, toplumun bireylerin davranışlarını yeterince düzenleyememesi ise *anomik* tipte intiharlara yol açabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle bencil intihar tipine bireyin genel olarak toplumla bütünleşemediği toplumlarda ve gruplarda rastlanmaktadır. Özellikle kolektif bilincin zayıfladığı modern endüstriyel toplumlarda bireylerin aile, din, siyasal grup ve benzeri ile olan bütünleşmeleri, yani kısacası toplumla olan bağları zayıflamaktadır. Özetle Durkheim’e göre bencil intihar tipi bireyin toplumdan soyutlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumdaki düzenleyici güçlerin bozulması ve toplumun ahlâkî yapısının birey üzerindeki gücünü kaybetmesi durumunda ise Durkheim’in *anomik* dediği intihar tipi ortaya çıkabilmektedir. Anomik intihar oranları hem ekonomik durgunluk dönemlerinde hem de hızlı ekonomik büyüme ve refah dönemlerinde artmaktadır. Her iki durum da bir değişim sürecini anlatmaktadır. Bu süreçte, köksüzlük ve normsuzluk anomik eğilimlerin oluşmasına neden olarak intiharların oluşmasına neden olmaktadır. İflas etmiş bir girişiminin intiharını, ekonomik durgunluk dönemine örnek olarak verebiliriz. Başarı elde etmiş birinin intiharı, ekonomik büyüme ve refah dönemine örnek olarak vermek mümkündür. Çünkü, bu kişi başarısının ardından geçmişini terk etmiş, yeni topluluklara girmiş, ailesinden uzaklaşarak yaşam tarzını değiştirmiş, karısını ve çocuklarını terk etmiş olabilir (Ritzer, 1992; Caff ve diğ., 2006; Aron, 2006).

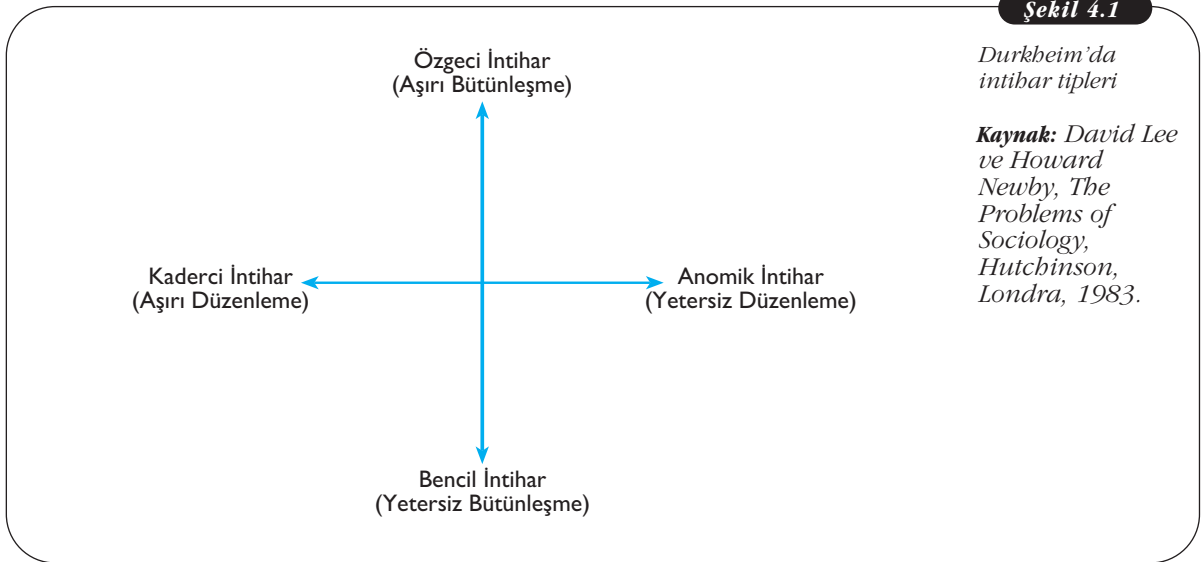
Özgeci ve kaderci intihar tipleri: Durkheim *özgeci* ve *kaderci* intihar tiplerini ise, esas olarak geleneksel toplumlardaki güçlü bütünleşme ve güçlü düzenle-

Kolektif temsiller kolektif bilincin özel durumlarını ifade etmektedir. Modern toplumda kolektif temsiller olarak aile, meslek, eğitim, devlet ve din gibi kurumların norm ve değerlerini düşünebiliriz.

yici normlar ile yani, toplumsal bütünleşme ve toplumsal düzenlemelerdeki aşırılık ile ilişkilendirir. Buna göre, geleneksel toplumlarda bireylerin toplumla aşırı düzeyde bütünleşmeleri *özgeci* tipte intiharlara, toplumun bireylerin davranışlarını aşırı düzeyde düzenlemesi ise *kaderci* tipte intiharlara yol açabilmektedir. Daha açık bir ifade ile *özgeci* intihar, toplumsal bütünleşmenin fazla olduğu durumlarda görülmektedir. Kişilerin içinde bulundukları topluluk bağlarının güçlü olması güçlü bir grup kimliğinin yaratılmasına neden olabilir. Bu kimliğin güçlü olması gruba olan bağımlılığı artırır ve bireylerin bağlı oldukları gruptan daha az değerli oldukları konusunda bir inancın oluşmasını sağlar. Böyle durumlarda bireyler bağlı oldukları gruba olan saygı ve ortak değerlerin korunması adına kendilerini feda ederek hayatlarından vazgeçebilirler. Askerlerin rejimin onuru için intiharları, bir toplulukta liderin ölümü üzerine tüm aile üyelerinin kendilerini kurban etmesi ve intihar bombacılarının eylemleri, *özgeci* intihar türüne örnek olarak verilmektedir (Ritzer, 1992; Caff ve diğ., 2006; Aron, 2006). *Kaderci* intihar tipinde ise, bireyler grubun yoğun baskısı altında yaşarlar ve kaderleri karşısında kendilerini tamamen çaresiz hissederek. Durkheim bu intihar tipi üzerinde çok durmaz ve sadece bir notunda söz eder. Bu notunda *kaderci* intihar biçiminin ortaya çıkışını şöyle ifade etmektedir: Bir grup içindeki bireyler hayatlarını kontrol edebilmek için gruptan ayrılma dışında yapabilecekleri hiçbir şey olmadığı duygusunu hissedecek düzeyde kendilerini ciddi bir kısıtlama içinde bulurlar. Bu kısıtlılık durumu Durkheim'e göre *kaderci* tipte intiharlara yol açmaktadır. Bu bakımdan *kaderci* intihar bireyselliğin baskı altında tutulduğu toplumsal bağların güçlülüğünü yansıtmaktadır. Köleler arasında yaşanan intihar, *kaderci* intihar tipine örnek olarak verilmektedir (Ritzer, 1992; Caff ve diğ., 2006).

Bencil intihar, bireyin toplumla bütünleşemediği gruplarda ve toplumlarda görülür. Anomik intihar, toplumun ahlâki yapısının birey üzerindeki gücünü kaybettiği durumlarda ortaya çıkar. *Özgeci* intihar, toplumsal bütünleşmenin fazla olduğu durumlarda görülmektedir. *Kaderci* intihar tipinde bireyler grubun yoğun baskısı altında yaşarlar ve kader olarak algıladıkları bu durum karşısında kendilerini tamamen çaresiz hissederek.

Durkheim'in intihar tiplerine birer örnek vermeye çalışınız.

DİN OLGUSU

Durkheim'e göre ,din de önemli bir toplumsal olgudur. Durkheim modern toplumlarda uzmanlaşma ve ideolojik nedenlerden dolayı dinin kaynaklarının araştırılmasının imkânsız olduğunu düşündüğü için, din olgusunu ilkel toplumlar bağlamında ele almıştır. Ona göre dinin doğası, ilkel bir toplumda daha modern bir toplumdakine göre çok daha kolay kavranabilecektir. Din üzerine ampirik verileri Avustralya kabilesi Aruntalar üzerinden toplamıştır (Ritzer, 1992). Durkheim'in merak ettiği soru şudur: İlkel (ve modern) dinin kaynağı nedir?

Ona göre tüm dinlerin kaynağı toplumdur. Her toplum (bireyler aracılığıyla) bazı olguları **kutsal** bazılarını ise **kutsal olmayan** olgular olarak tanımlayarak dini yaratır. Kutsal olan ve olmayan şeklindeki bu ayrım da ise, *dinin özünü* toplumsal gerçekliğin *kutsal* sayılan yanları (yani ayrı tutulan ve yasak sayılan) oluşturmaktadır. Kutsal olan şeyleri yüceltmek saygı, gizem ve korku gibi tutum ve davranışları yaratır. Kutsal olan ve olmayan ayrımı, tüm dinlerde ortak iken, yüce bir tanrıya inanmak tüm dinlerin ortak olan bir özelliği değildir. Örneğin, Budizmin birçok öğretisi kişisel ve yüce bir tanrıya inanmayı gerektirmez. Bu nedenle Durkheim'e göre sanıldığına aksine din yüce bir tanrıya inanmak değil, kutsal sayılan şeylere inanmaktır. *Kutsal olmayan* din dışı şeyler ise gündelik hayatın olağan sıradan yanlarını içermektedir. Bununla birlikte toplumsal hayatın bazı yönlerinin kutsal olarak yüceltilmesi, dinin gelişimi için gerekli ancak yeterli bir koşul değildir. Durkheim'e göre, dinin gelişimi önce *kutsalın belirlenmesini, sonra kutsal olanla ilgili inançların örgütlenmesini ve son olarak da, inançlara bağlı olarak ortaya çıkan ayin ve uygulamaları gerektirir* (Ritzer, 1992; Aron, 2006, s.321).

Durkheim, din hakkındaki fikirlerini Avustralyalı Arunta kabilesindeki totemizm üzerine yaptığı incelemelere dayandırmaktadır. **Totemizm** özellikle hayvanların ve bitkilerin kutsal sayıldığı ve klanın amblemleri olarak alındığı bir din sistemidir. Yani **totemizm** çevredeki özel şeylere - hayvanlara, bitkilere, özel yerlere ve nesnelere - tapmayı ve bu şeylerin dinsel ayinlerde kullanılan temsillerini yapmayı gerektirir. Ona göre totemizm en ilkel ve en basit din biçimidir ve kaynağı bitki veya hayvanlar değildir. Bitki ve hayvanlar sadece bu kaynağı temsil etmektedirler. Dolayısıyla totemler, aslında maddi nitelikte olmayan toplumsal gücün maddi nitelikteki temsilleri veya sembolleridir. Maddî-olmayan bu güç ise toplumun kolektif bilinci/vicdanıdır. Durkheim'e göre, bireyler ölür, kuşaklar değişir ve onların yerini başka kuşaklar alır. Ancak bu maddi-olmayan güç (kolektif bilinç) canlı ve aynı kalır. Bu bakımdan Durkheim'e göre, dinin kaynağını kolektif bilinç oluşturur ve bu kolektif bilincin kaynağı ise toplumdur. Özetle Durkheim'e göre dinin asıl kaynağı toplumdur. Durkheim'in ampirik olarak incelediği ilkel toplum örneğinde de dinin asıl kaynağı klandır, yani topluluğun kendisidir.

Özetle, totemizm kolektif bilincin/vicdanın sembolik bir temsidir ve bu kolektif bilincin kaynağı toplumun kendisidir. Bu açıklamadan din ve tanrı gibi kutsal sayılan şeylerin kaynağının da toplum olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yöntemine sadık kalan Durkheim, dinin yalnızca kaynağını nedensel olarak açıklamakla kalmaz aynı zamanda onun işlevlerini de belirler. Ona göre din oldukça önemli işlevlere sahip olan bir toplumsal olgudur. Dinin temel işlevlerinden biri toplumsal dayanışmayı sağlaması ve güçlendirmesidir. Toplumsal dayanışma var olduğu sürece din de varlığını sürdürecektir. Tarihsel süreç içinde dinin somut biçimleri değişmekle beraber özü aynı kalacaktır (Ritzer, 1992; Bozkurt, 2007).

Dinin gelişimi önce kutsalı, sonra kutsal olanla ilgili inançların örgütlenmesini ve son olarak da, inançlara bağlı olarak ortaya çıkan ayin ve uygulamaları gerektirir.

Totemizm çevredeki özel şeylere -hayvanlara, bitkilere, özel yerlere ve nesnelere- tapmayı ve bu şeylerin dinsel ayinlerde kullanılan temsillerini yapmayı gerektirir.

Marx ve Durkheim'in din olgusuna bakışlarını karşılaştırmız.

SIRA SİZDE

3

Marx ve Durkheim sosyoloji disiplininde ne tür bir öneme sahiptir?

SIRA SİZDE

4

SONUÇ

Sonuç olarak Durkheim, sosyolojinin çalışma konusunu ve yöntemini belirlemeye yönelik çalışmaları ile sosyolojinin bağımsız ve saygın bir sosyal bilim olarak kurulmasına ve gelişimine ön ayak olmuştur. Durkheim çalışmaları ile sosyolojiye, onu diğer bilimlerden bağımsızlaştıracak ve önemini ortaya koyacak, güçlü bir kavramsal ve kuramsal çerçeve kazandırmıştır. Durkheim'in özellikle sosyolojik yöntemin ilkelerini belirleyen çalışmasının sosyolojinin gelişme tarihinde ayrı bir öneme sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmasında Durkheim, toplumu nesneler gibi incelenebilmesi mümkün olan toplumsal olgulardan meydana gelen bir oluşum olarak tanımlanıyordu. Bununla birlikte sosyolojinin çalışma konusu olarak tanımladığı toplumsal olguların nesne gibi ele alınmaları gerektiği yönündeki görüşü sosyal bilimlere uygun olmayan anti-hümanist bir nitelik taşıdığı gerekçesi ile eleştirilmiştir. Durkheim'den sonra Weber'in çalışmalarında ise, sosyoloji gerek çalışma konusu gerekse yöntemi ve kavramsal çerçevesi açısından doğa bilimlerinden farklı ve hümanist bir çizgide gelişmeye başlamıştır.

Özet

Durkheim'in sosyolojik yönteminin temel özelliklerini sıralayabilmek.

Durkheim'in sosyolojik yaklaşım ve yöntemi önemli ölçüde pozitivist bir bilim anlayışını temsil etmektedir. Durkheim'e göre, sosyolojik yöntemin temel özellikleri şunlardır: 1. Sosyolojinin çalışma konusu toplumsal olgulardır. Toplumsal olgular bireylerin bilinçleri dışında var olur. Kolektif nitelikleriyle bireylerin dışında var olan toplumsal olgular bireyler üzerinde baskıcı ve sınırlandırıcı bir güce de sahiptirler. 2. Toplumsal olgular nesnelmiş gibi ele alınmalıdır. 3. Normal ile patolojik olan olguların ayrımı, makul olması gereken normal olguları ve olması gerekenden tamamen farklı olan patolojik olguları içerir. 4. Toplum tipleri karmaşıklık derecesine göre sınıflandırılırlar. Farklılaşmanın olmadığı toplumlar tek parçalı toplumdur, çok parçalı toplumların birleşmesinden ise daha üst ve farklılaşmış toplumlar meydana gelir. 5. Toplumsal olguların nedenleri yine başka toplumsal olgularda aranmalı ve nedensel olarak açıklanmalıdır. Durkheim toplumsal olguların nedenlerinin toplumsal ortamda aranması gerektiğini düşünmektedir. Toplumsal olgular toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından sahip oldukları *işlevler* açısından araştırılmalı ve toplum açısından işlevlerine bakılmalıdır. 6. Bir olgunun başka bir olguya neden olduğunu kanıtlamanın tek yolu olayların aynı zamanda birlikte meydana gelip gelmediklerine bakmaktır.

Durkheim'in birey ve toplum anlayışını özetleyebilmek.

Durkheim'e göre, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılasalar bile tatmin olmazlar. Çünkü insanların, hayvanlardan farklı olarak arzuları sınırsızdır. İnsanlar bencil dürtülere ve bir dizi tutkuya sahiptir. Bu dürtülere ve tutkulara gem vurulmaması hem insanların kendileri için hem de toplum için önemli bir tehdittir. İnsanın dürtüleri ve tutkuları bireyi kendine köle yapacak noktaya kadar getirebilir.

İnsanlar, tutkuları dışsal güçler tarafından kontrol altına alındığı zaman özgür olacaktır. Onun yaklaşımı içinde en önemli dışsal güç **ortak ahlâktır**. Bu **"ahlâki kod"** veya **"ahlâki disiplin"** toplumun kolektif çıkarlarına ve düzenine zarar vermemek için oluşturulan kuralları içermektedir. Bu kurallar/disiplin bireyi kontrol altında ve toplumunun devamı için bireye ait gerekli sorumlulukları hatırlatmaktadır. Bireyin doğasın-

dan gelen egoizm, arzuların kontrol ve denetim altına alınmaması bireyin toplumla bağlarının zayıflamasına neden olacak ve bunun sonucunda da **normsuzluk** durumu olarak ifade edilen anomi oluşacaktır. **"Anomi** zihinsel bir duruma değil toplumsal yapının özelliklerinden birine tekabül eder. Toplum kendi başına bir kuvvet iken, birey ise toplumsal gerçekliğin egemenliği altındadır. Ona göre toplum, birey karşısında üstün bir durumdadır ve birey ise toplumsal bütünlüğün sağlanması için toplumun emirlerine uyması gereken bir varlık olarak görülür. Hem bireyler, hem de birey ve toplum arasında dengenin oluşturulması ve sürdürülebilmesi için güçlü bir **toplumsal dayanışmanın** gerekli olduğunu düşünür.

Durkheim sosyolojisinde mekanik ve organik dayanışmaya dayalı toplum tiplerinin özelliklerini ayırt edebilmek.

Durkheim için *toplumsal düzen ve dayanışma* bir toplumun işleyebilmesi için oldukça önemlidir. Toplumdaki düzen ve dayanışmanın kaynağı ise, bir bütün içinde farklı faaliyetleri yerine getiren kişi ya da grupları koordine ederek istikrarlı bir düzenleme sağlayan *işbölümü* ve *uzmanlaşmadır*. Durkheim toplumsal evrim süreci içinde işbölümüne bağlı olarak gelişen ideal tip-te iki tür toplumsal yapıdan söz eder. Birincisi *mekanik dayanışmacı*, ikincisi ise *organik dayanışmacı* toplum tipidir. *Mekanik dayanışma* benzeşmeye dayalı, işbölümünün oldukça sınırlı olduğu ve farklılaşmanın olmadığı toplumlardır. Mekanik dayanışma daha çok sanayi öncesi toplumlarda görülmektedir. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumda bireyler aynı duygu, değer ve inançlara sahip oldukları için birbirlerine benze-mektedirler. Bu toplumlarda genellikle kolektif (ortak) bilinç egemendir. Bu toplumlarda uygulanan yaptırımlar cezalandırıcı hukuktur. Toplumun ortak/genel ahlâk sistemine karşı suç oluşturduğu düşünülen davranış şiddetle cezalandırılmaktadır. *Organik dayanışma* farklılaşmaya dayalı, işbölümünün ve toplumsal farklılaşmanın yoğun olduğu toplumlardır. Organik dayanışma modern toplumlarda görülmektedir. Bu toplumların sanayisi gelişmiştir ve nüfus oranı da oldukça yüksektir. Benzerliğe dayalı mekanik dayanışmanın aksine organik dayanışma, farklılık temeline dayanmaktadır. Bireyler farklılaştığı ve birbirlerine benzemedikleri halde aralarındaki uzmanlaşmaya dayalı işbölümü nedeniyle birbirleri-

ne bağılıdırlar. *Kolektif (ortak) bilinç*, organik dayanışmalı toplumlarda daha az önemlidir. Bireyler arasında yaşanan farklılaşma arttıkça kişiler kendi özel seçimlerine göre inanma, isteme ve davranış geliştirme konusunda özgürleşmektedir. Bu toplumlarda uygulanan hukuk iade edici hukuktur. Bireyden beklenen toplumun hukuk kurallarına uyması ve davranışları ile zarar verdiği kişilere karşı işlediği suçun zararını karşılamasıdır.

Durkheim sosyolojisinde yer alan temel kavramları tanımlayabilmek.

Kolektif bilinç “bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duygularıdır”. Bu kavram toplumun ahlâki bir temelde kavranmasını sağlamaktadır. *Kolektif temsiller* ise kolektif bilincin özel durumlarını ifade etmektedir. Modern toplumda kolektif temsiller olarak aile, meslek, eğitim, devlet ve din gibi kurumların norm ve değerlerini düşünebiliriz. Kolektif bilinç daha kapsamlı iken kolektif temsiller bunun bir alt tabakasıdır. *Toplumsal eğilimler*, maddi olmayan bir toplumsal olgu olarak birey üzerinde etkiye sahiptir. Belirli bir formdan yoksun, net olmayan toplumsal eğilimlere “kalabalık içindeki tutkular, kızgınlıklar ve merhamet ile ilişkili hareketler” toplumsal eğilime örnek olarak verilmektedir. *Dinamik yoğunluk* maddi olmayan bir toplumsal olgudur. Bu kavram, bir toplumdaki insan sayısının ve insanlar arası etkileşim miktarını ifade etmektedir. *Anomi* toplumsal geçiş dönemlerinde normların olmadığı ya da görece normsuzluk durumunu ifade eden bir kavramdır. Bireylerin yeni dönemde neyin uygun ve kabul edilebilir bir davranış olup olmadığını bilmedikleri için anomi ile yüz yüze gelebilmektedirler. Anominin toplumsal yaşam içinde görülen en önemli patolojik durumlardan biri ise intihar olgusudur. Durkheim’e göre, “ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir hareketin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına *intihar* denir”. *İntihar* toplumsal dayanışmanın çok yüksek veya düşük olduğu yerlerde bağımlılık ve özerklik ilişkisindeki dengesizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İntihar toplumsal bağlara, bu bağların varlığı veya yokluğuna, güçlü ve zayıf olmasına göre değişmektedir.

Durkheim'in incelediği intihar tiplerini karşılaştırabilmek.

Durkheim intihar olgusunu bencil, anomik, özgeci ve kaderci olmak üzere dört tip altında incelemektedir. Durkheim *bencil* ve *anomik* intihar

tiplerini genel olarak modern endüstriyel toplumlarda güçlü bir bütünleşme ve güçlü düzenleyici normların olmaması ya da yetersiz olması, yani toplumsal bağların zayıf olması durumu ile ilişkilendirir. Özellikle kolektif bilincin zayıfladığı modern endüstriyel toplumlarda bireylerin aile, din, siyasal grup ve benzeri ile olan bütünleşmeleri, yani kısacası toplumla olan bağları zayıflamaktadır. Toplumdaki düzenleyici güçlerin bozulması ve toplumun ahlâki yapısının birey üzerindeki gücünü kaybetmesi durumunda ise Durkheim'in *anomik* dediği intihar tipi ortaya çıkabilmektedir. Durkheim *özgeci* ve *kaderci* intihar tiplerini ise esas olarak geleneksel toplumdaki güçlü bütünleşme ve güçlü düzenleyici normlar ile yani, toplumsal bütünleşme ve toplumsal düzenlemelerdeki aşırılık ile ilişkilendirir. Buna göre, geleneksel toplumlarda bireylerin toplumla aşırı düzeyde bütünleşmeleri *özgeci* tipte intiharlara, toplumun bireylerin davranışlarını aşırı düzeyde düzenlemesi ise *kaderci* tipte intiharlara yol açabilmektedir. *Özgeci intihar* toplumsal bütünleşmenin fazla olduğu durumlarda görülmektedir. Kişilerin içinde bulundukları topluluk bağlarının güçlü olması güçlü bir grup kimliğinin yaratılmasına neden olabilir. Kaderci intihar tipinde ise bireyler grubun yoğun baskısı altında yaşarlar ve kaderleri karşısında kendilerini tamamen çaresiz hissederler.

Durkheim'in din olgusuna bakışını açıklayabilmek.

Durkheim'a göre din önemli bir toplumsal olgudur. Durkheim modern toplumlarda uzmanlaşma ve ideolojik nedenlerden dolayı dinin kaynaklarının araştırılmasının imkânsız olduğunu düşündüğü için din olgusunu ilkel toplumlar bağlamında ele almıştır. Ona göre tüm dinlerin kaynağı toplumdur. Her toplum (bireyler aracılığıyla) bazı olguları **kutsal** bazılarını ise **kutsal olmayan** olgular olarak tanımlayarak dini yaratır. Kutsal olan ve olmayan şeklindeki bu ayırma ise *dinin özünü* toplumsal gerçekliğin *kutsal* sayılan yanları (ayrı tutulan ve yasak sayılan) oluşturmaktadır. Kutsal olan şeyleri yüceltmek saygı, gizem ve korku gibi tutum ve davranışları yaratır. Kutsal olan ve olmayan ayrımı tüm dinlerde ortak iken yüce bir tanrıya inanmak tüm dinlerin ortak olan bir özelliği değildir. Durkheim'e göre, din yüce bir tanrıya inanmanın aksine kutsal sayılan şeylere inanmaktır. Dinin gelişimi kutsalın belirlenmesini, kutsal olanla ilgili inançların örgütlenmesini ve inançlara bağlı olarak ortaya çıkan ayin ve uygulamaları gerektirir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi maddi nitelikte bir toplumsal olgudur?

- a. Ahlâk
- b. Kolektif eğilimler
- c. Kolektif bilinç
- d. Nüfus dağılımı
- e. Kolektif temsiller

2. Aşağıdakilerden hangisi maddi-olmayan bir toplumsal olgudur?

- a. Nüfus dağılımı
- b. Toplumun yapısı
- c. Devlet
- d. Cami ve kilise gibi ibadet merkezleri
- e. Kolektif bilinç

3. Aşağıda verilenlerden hangisi Durkheim'a göre toplumsal olgunun özelliklerinden birisi **değildir**?

- a. Toplumsal olgular bireylerin bilinçleri dışında var olurlar.
- b. Toplumsal olgular bireylere indirgenemeyecek kolektif bir niteliğe sahiptirler.
- c. Toplumsal olguların bireylerin dışında bir gerçeklikleri yoktur.
- d. Toplumsal olgular kendilerine özgü bağımsız bir gerçekliğe sahiptirler.
- e. Toplumsal olgular baskıcı ve sınırlandırıcı bir güce sahiptirler.

4. Aşağıdakilerden hangisi Durkheim'ın birey hakkında sahip olduğu düşüncelerden biri **değildir**?

- a. Birey bencil dürtülere ve tutkulara sahiptir.
- b. Bireyin tutkularının kontrol altına alınması onun özgürlüğüne engeldir.
- c. Birey kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarından üstün tutar.
- d. Birey ancak toplumsal çıkarların farkına olduğu zaman özgürleşir.
- e. Bireyi kontrol altına alacak güç ahlâki disiplindir.

5. Aşağıdakilerden hangisine göre, Durkheim toplumları mekanik ve organik dayanışmacı olarak sınıflandırmaktadır?

- a. İşbölümü
- b. Anomi
- c. Kolektif bilinç
- d. Kolektif temsiller
- e. Teknolojinin gelişmişliği

6. Onarıcı hukuk aşağıdaki toplum tiplerinin hangisinde uygulanmaktadır?

- a. Organik dayanışmaya dayalı toplumlarda
- b. Geleneksel dayanışmaya dayalı toplumlarda
- c. İlkel dayanışmaya dayalı toplumlarda
- d. Köleci dayanışmaya dayalı toplumlarda
- e. Mekanik dayanışmaya dayalı toplumlarda

7. Aşağıdakilerden hangisi Durkheim'ın intihar sınıflandırması içinde yer almaz?

- a. Kaderci intihar
- b. Bencil intihar
- c. Fedakar intihar
- d. Özgeci intihar
- e. Anomik intihar

8. Durkheim'a göre savaş esnasında esir düşmemek için intihar eden askerin intihar tipi aşağıda verilen toplumsal nedenlerden hangisi ile açıklanabilir?

- a. Aşırı düzenleme
- b. Yetersiz düzenleme
- c. Yeterli bütünleşme
- d. Yetersiz bütünleşme
- e. Aşırı bütünleşme

9. Durkheim, din hakkındaki fikirlerini aşağıda verilen hangi din sistemi üzerinde yaptığı incelemelere dayandırmıştır?

- a. Protestanlık
- b. Totemizm
- c. Yahudilik
- d. Hristiyanlık
- e. Katoliklik

10. Aşağıdakilerden hangisi Durkheim sosyolojisinin temel kavramlarından biridir?

- a. Maddi ve manevi üretim
- b. Dinamik gerilim
- c. Ahlâki bilinç
- d. Kolektif bilinç
- e. Sınıf bilinci

Okuma Parçası 1

Durkheim ve Dinsel Ayın

Marx'ın tersine Emile Durkheim'ın kariyer çizgisinde din epey bir yer tutar. Özellikle küçük ölçekli, geleneksel toplumlardaki din olgusunu inceleyen Durkheim, 1912 yılında "Dinsel Hayatın İlk Biçimleri" adıyla, din sosyolojisi alanında belki de en etkili çalışmayı yayınladı. Durkheim dini, esas olarak toplumsal eşitsizliklere ya da güç ilişkilerine bağlamaz; onu toplumdaki kurumların niteliğiyle bir arada değerlendirir. Avustralya'nın yerli toplumlarında görülen totemciliği inceleyen Durkheim, totemciliğin, dinin en 'ilk' ya da en yalın biçimi olduğunu ileri sürmüş ve kitabına ad yapmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi totem, bir grubun, kendisine belli bir simgesel önem attığı bir hayvan veya bitkidir. Kutsal bir nesne olan toteme büyük saygı duyulur ve bu saygı çeşitli ritüellerle ifade edilir. Durkheim dini, kutsal olan ile dindışı arasına bir ayırım koyarak tanımlar. Kutsal nesneler ve semboller, varoluşun alışıldık (sıradan) yönlerinden -kutsallığı olmayan dünyadan- ayrı tutulmaktadır Durkheim'e göre. Özel törenlerin dışında, totem olarak kabul edilen hayvanı ya da bitkiyi yemek yasaktır; totemin ilahi özelliklere sahip olduğuna ve bu özelliklerin onu avlanan diğer hayvanlardan ya da toplanıp tüketilen diğer tarımsal ürünlerden bütünüyle ayrı kaldığına inanılır.

Totem niye kutsaldır? Durkheim'e göre, bunun nedeni totemin, o insan grubunun bizatihi simgesi oluşudur; totem, grubun ya da topluluğun temel değerlerini temsil etmektedir. Toteme duyulan büyük saygı aslında temel toplumsal değerlere duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır. Dinde tapınan nesne, gerçekte toplumun kendisidir.

Durkheim, dinlerin sadece bir inanç sorunu olmadığını özellikle vurgular. Bütün dinler, düzenli olarak yapılan törenler ile ayinleri içerir, bu esnada da aynı inanıştaki kişiler bir araya gelirler. Bu toplu törenlerde bir dayanışma duygusu yaratılıp güçlendirilir. Törenler, bireyleri toplumsal hayatın sıradan kaygılarından uzaklaştırarak ulu güçlerle ilişki kurabilecekleri bir üst dünyaya sokar. Totemlerde cisimleştiği düşünülen bu ulu güçler, ilahi varlıklar ya da tanrılar, aslında kolektivitenin birey üzerindeki etkisinin bir ifadesidir.

Durkheim'e göre tören ve ayın, grup üyelerini birbirine bağlamada çok önemli bir işlev görür. Bunun içindir ki, bunlar sadece tapınma sırasında değil; doğum, evlenme ve ölüm gibi belli başlı toplumsal geçişlerin yaşandığı dönüm noktalarında da karşımıza çıkmaktadır. Doğum, evlenme ve ölüm, hemen her toplumda çeşitli tören ve ayinlerle karşılanan olaylardır. Durkheim topluca yapılan törenlerin, insanların kendilerini önemli değişimlere uymak zorunda hissettikleri zamanlarda grup dayanışmasını yeniden sağladığı sonucuna ulaşır. Ce-

naze törenleri, gruba ait değerlerin bireylerden çok daha uzun süre yaşadığını göstermekte ve böylece de yoksun kalmış insanların kendilerini değişen koşullara uyarlamalarının bir aracı olmaktadır. Yas tutma, duyulan kaderin anlık bir ifadesi değildir -ölümden kişisel olarak etkilenmiş kişiler bundan ayrık tutulsa bile; yas tutma, grupça dayatılan bir ödevdir.

Durkheim, küçük geleneksel toplumlarda dinin yaşamın her alanına nüfuz ettiğini ileri sürer. Dinsel törenler hem yeni fikirler ve düşünce kategorileri yaratmakta, hem de mevcut değerleri yeniden doğrulamaktadır. Din, birtakım duygu, fikir ve etkinlikten ibaret değildir; geleneksel toplumlarda din bireylerin düşünme tarzlarını belirlemektedir. Düşüncenin en temel kategorileri bile, zamana ve uzaya ilişkin düşünceler de dahil olmak üzere, önce dinsel terimler çerçevesinde kurulmaktadır. Örneğe 'zaman' kavramına, dinsel törenler arasındaki zaman aralıklarının sayılmasıyla ulaşılmıştı önceleri.

Durkheim, çağcıl toplumların gelişmesiyle birlikte dinin etkisinin giderek azalacağı inancındadır. Bilimsel düşünme dinsel açıklamaların yerini alacak, törenler ve ritüeller bireyin hayatında çok küçük bir yer işgal edecektir. Durkheim, Marx'ın, geleneksel dinin -yani, ilahi güçleri ya da tanrıları içeren din- kaybolma noktasında olduğu yolundaki görüşüne katılır. Durkheim, 'eski tanrılar öldü' der, ama din, değişik biçim altında da olsa büyük olasılıkla varlığını sürdürecektir. Çağcıl toplumlar bile bütünlüklerini ayinlere borçludurlar; çünkü bunlar sayesinde kendi değerleri bir kez daha doğrulanmaktadır; böylelikle yeni törensel etkinliklerin eskilerin yerini almak üzere ortaya çıkması beklenir. Durkheim, bu yeni etkinliklerin neler olabileceğini belirgin kılmış değildir, ama öyle görünüyor ki, özgürlük, eşitlik ve toplumsal işbirliği gibi hümanist ve siyasal değerlerin kutsanması vardı zihninde.

Çoğu sanayi devletinin, gerçekte, teşvik gören sivil dinlere sahip olduğu ileri sürülebilir. Britanya'da bayrak gibi semboller, Land of Hope and Glory türünden şarkılar ve taç giyme törenleri gibi ayinlerin hepsi 'İngiliz yaşam biçimi'nin doğrulanmasına yöneliktir. 'Din'i bu bağlamlarda konuşarak doğrulayıp doğrulayamayacağımız tartışmalı bir konudur; bu semboller ve uygulamalar geleneksel dinlerle bir arada yaşar. Gene de, sivil simge ve ayinlerin, dinin geleneksel biçimlerinde bulunan toplumsal mekanizmalara benzer mekanizmaları harekete geçirdiğini yadsımak zordur.

Anthony Giddens

Kaynak: www.hubyar.eu/SiteFiles/makaleler/mak8.pdf

Okuma Parçası 2

Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu

Durkheim sosyolojisinin temel problematiği, modern toplumların kuralsızlık durumu, diğer bir ifade ile ahlâk bunalımıdır. Bu bunalımın iki cephesi bulunur. Birincisi, ahlâkî değerleri kim ve neye göre tespit edecek? Cevap: Hangi ahlâkî kuralların gerekli olduğu toplumsal ilişkilerin niteliğine ve toplumun zaman içinde aldığı karaktere göre belirlenir olmuştur. Toplumsal yapı ile toplumsal kurumlar-ilişkiler arasındaki destekleyici bağı analiz eden sosyolojinin pratik akıl desteği ile yeni ahlâkî değerleri tespit etmesi mümkündür. Yeni ahlâkî ilkeler dinsel yararı değil toplumsal yararı gözetmelidir. Bu nedenle bu ahlâkî değerlerin öğretilmesi dinsel kurumlar aracılığı ile değil, devlet okulları aracılığı ile sağlanmalıdır. İkinci ise ahlâkî kontrolü kim ve nasıl sağlanacaktır? Durkheim'in bu soruya cevabı, meslek örgütleri aracılığıyla, olmuştur. Fakat meslek örgütleri, modern toplumların tüm cephelerinde görülen ahlâkî kontrol sorununu çözmekten ziyade, sadece endüstriyel ilişkilerdeki sorunların ve çatışmaların çözümüne katkıda bulunacak niteliktedir. Kaldı ki, çalışma hayatı ile ilgili sorunlar bile, daha çok, Durkheim'in önerilerinden farklı biçimde (grev, lokavt, pazarlık ve yasal düzenlemeler gibi) çözülmüştür. Meslek taraflarının hakları ahlâkın değil, hukukun güvencesine alınmıştır. Durkheim'in modern toplumlarda hukuktan çok ahlâkî değerleri önemsemesi, toplumları rasyonel bir yapıdan çok irrasyonel bir yapı olarak görmesiyle açıklanabilir. Bu durum onun din sosyolojisi ile ilgili metinlerinde kendini açık bir biçimde gösterir. Sıkça laik, ulusal nitelikli törenlerin dinsel ritüellerle aynı coşkuyu vererek özveri ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunacağı üzerinde durmuştur. Hukukun bize sorumluluklarımızı hatırlatıcı, ahlâkın ise bağlılık hissi uyandırıcı özellikleri ön plandadır. Durkheim'in ahlâkî değerler üzerine yaptığı vurgu, onun dünyanın rasyonelleşmesi konusunda Weber'den bir ölçüde farklı düşündüğünü gösterir. Ekonomi alanındaki uzmanlaşmanın ve işbölümünün gelişimi her ne kadar rasyonelleşmenin göstergesi olsa da dünyada hâlâ bireyin kendini adayacağı büyü (ve araçsal akıl ile çelişkili) ilişkiler bulmak mümkündür. Durkheim sosyolojisinde "toplum" bunun en somut örneğidir.

Durkheim bir toplumun tüm ahlâkî değerlerinin toplumun her tarafında aynı ölçüde hissedildiğinden söz eder. Bu, bir gerçeklik olmaktan çok, katı toplumcu bakışın bir temennisidir. Şüphesiz Durkheim birkaç top-

lum tarafından veya tüm toplumlar tarafından benimsenen bazı ahlâkî değerlerin varlığını kabul eder. Ne var ki bir toplumun belli bir coğrafi ya da kültür bölgesi tarafından benimsenen ahlâkî değerlerinin de var olabileceği ve değer değişimlerinin bir toplumun her tarafında aynı hızla gerçekleşmediğini hiç görmemiştir. Toplumcu idealizmi bunu engellemiştir. Toplum hiç de Durkheim'in sunmaya çalıştığı gibi ahlâkî açıdan tek biçimli değildir. Örneğin, balkona çamaşır asmak, aynı şehrin bir mahallesinde olağan karşılanırken, diğer bir mahallesinde bir bütünleşememe durumu olarak değerlendirilip, ahlâkî olarak yargılanabilir.

Durkheim geleneksel toplumsal ilişkilerin çözülmesi ile bireyin davranışını denetleyecek ahlâkî otoritenin yok olduğunu düşünür. Hâlbuki insanlar arasındaki her bir ilişki iletişim temeli üzerinde gerçekleşir ve ahlâkî bir konsensüs içerir. Bireyin çok fazla grupta ilişkisi içinde olmasının olumlu yönleri de olabilir. Bu bireyin, belli bir grubun ahlâkî değerlerine sıkıca bağlı kalmasının zorlaşacağı doğru olduğu kadar, eleştirel bir ahlâkî bilinç geliştirerek, ilgili olduğu grubun ahlâkî değerlerine dinamik bir katkıda bulunacağı da doğrudur. Bu ikinci boyuta, birey-toplum ilişkisini, bireyin edilgenliği biçiminde tek taraflı olarak kavrayan Durkheimci sosyoloji içinde yer bulmak mümkün değildir.

Kaynak: Cevat Özyurt (2007) "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu", **Değerler Eğitimi Dergisi**, s.117-118.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yöntemin Kuralları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yöntemin Kuralları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yöntemin Kuralları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Birey ve Toplum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal İşbölümü” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal İşbölümü” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise “İntihar Olgusu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise “İntihar Olgusu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9.b	Yanıtınız yanlış ise “Din Olgusu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10.d	Yanıtınız yanlış ise “Mekanik Dayanımcı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Marx’ın sosyolojik yaklaşım ve yöntemi materyalist bir tarih anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Marx, tarihsel materyalist toplum analizinde özellikle ekonomik alt yapı ile üst yapı arasında yaptığı ikili ayrım üzerinde durur. Marx’ın materyalist tarih anlayışına göre tarihsel süreçte ortaya çıkan bütün toplumlar üretim araçlarına sahip olan ve olmayan iki temel sınıfa bölünmüş *sınıflı* toplumlardır. Marx temel toplumsal sınıflar olarak tanımladığı bu iki sınıf arasındaki ilişkileri *sömürüye* dayalı ve çelişkili ilişkiler olarak tanımlar. Bu açıdan da Marx’ın yaklaşımı çatışmacı bir yaklaşım olarak nite edilir. Marx çalışmalarında özellikle tarihsel gelişme sürecinde ortaya çıkan son çelişkili üretim biçimi olarak tanımladığı kapitalizmin analizi üzerinde yoğunlaşır. Durkheim ise sosyolojinin ilk dönem kurucularından Comte ve Spencer’e benzer olarak biyolojik benzeşmeye dayalı uyumcu bir toplum modeli ve buna uygun *pozitivist* bir yaklaşım ve yöntem benimsemiştir. Ona göre toplum parçaları *işlevsel* karşılıklılık çerçevesinde kaynaşmış bir bütündür. Bu yaklaşım ve yöntem çerçevesinde Durkheim sosyolojinin çalışma nesnesi olarak belirlediği *toplumsal olguların* nesne gibi ele alınmaları gerektiğini savunur.

Sıra Sizde 2

Toplumsal bağları (aile, dinsel grup ve benzeri) gevşek olan ve kendini yalnız hisseden bireylerin intiharı *ben-cil* intihara örnek olarak verilebilir. *Özgeci* intihara ise, Durkheim’in kendisi, Hindistan’da eşi ölen kadınların, eşlerinin cenazesinde kendilerini yakmalarını örnek olarak gösterir. Ekonomik bir kriz sonucunda iflas eden bir bireyin intiharı ise *anomik* intihara örnek olarak gösterilebilir. Bireyin üzerinde baskı yapan kuralların katılığından kaynaklanan *kaderci* intihara örnek olarak ise, Durkheim, köle intiharlarını örnek olarak gösterir. Türkiye’de aşırı baskı altında olan ve zorla evlendirilen kadınların intiharı da kaderci intihara örnek olarak verilebilir.

Sıra Sizde 3

Marx’a göre din “kalpsiz bir dünyanın kalbi” yani günlük yaşamın acımasızlığından kaçmak için sığınılan bir limandır. Ona göre din, bu dünyada var olan koşullara müdahale etmeyi bir yana bırakmayı öğretmektedir. Din mutluluk ve ödülleri öbür dünyaya ertelemektedir. Din aracılığıyla dünyadaki eşitsizlik ve adaletsizlikler üzerine yoğunlaşmanın önüne geçilmekte ve insanlar öbür dünya özlemiyle avutulmaktadır. Yani din ideolojik bir araç olarak yönetici sınıfların çıkarlarına hizmet için kullanılmaktadır. Durkheim temel olarak dinin toplumsal bütünleşmeyi sağlamadaki işlevi üzerine durmaktadır. Ancak dinsel çatışma, bölünme ve değişim üzerinde yorumlara da sahiptir. Başka dinlere karşı beslenen olumsuz duygular, her dinin kendi dinsel değerlerine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre düzenlenen tören ve ayinler doğum, ölüm, evlenme gibi hayatın başlıca geçiş aşamalarına denk düşer.

Sıra Sizde 4

Klasik dönemde sosyoloji biliminin gelişimine katkıda bulunan pek çok düşünür-yazar bulunmaktadır. Bunlar arasında en etkili olanları ise şüphesiz Marx, Durkheim ve 5. ünite de ele alınan Weber’dir. Bu üç büyük düşünür-yazarın çalışmaları hem sosyoloji biliminin klasik ve modern dönemlerdeki gelişimi üzerinde hem de günümüz toplumlarının analizinde kritik bir öneme sahiptir. Marx kapitalizmin eleştirel bir analizini yaptığı kapital adlı çalışması ile modern toplumlarda çatışmanın kaynağının anlaşılmasına ışık tutmuştur. Durkheim, sosyolojinin çalışma konusunu ve yöntemini belirlemeye yönelik çalışmaları ile sosyolojinin bağımsız ve saygın bir sosyal bilim olarak kurulmasına ve gelişimine ön ayak

olmuştur. Durkheim sosyolojiye, onu diğer bilimlerden bağımsızlaştıracak ve önemini ortaya koyacak, güçlü bir kavramsal ve kuramsal çerçeve kazandırmıştır. Durkheim'in özellikle sosyolojik yöntemin ilkelerini belirleyen çalışması sosyoloji tarihinde ayrı bir öneme sahiptir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aron, R. (2006) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İstanbul: Kırmızı Yayıncılık.
- Berberoğlu, B (2009) **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, V. (2009) **Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş**, Bursa: Düşünce Dağıtım.
- Bilton, T. ve diğ. (2008) **Sosyoloji**, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Bozkurt, V. (2007) **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Coser, L.A. (2008) **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler**. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Cuff, W. E.C., Sharrock, W.W., ve D. W. Francis, (2006) **Perspectives in Sociology**, Routledge, 5. edition, 2006 Çeviri: Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf
- Durkheim, E. (1950) **The Rules of Sociological Method**. New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (1956) **The Division of Labour in Society**. New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (2004) **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Giddens, A. (2000) **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç yayınları.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995) **Sociology: Themes and Perspectives**, London: Harper Collins Publishers.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (2004) **Sociology: Themes and Perspectives: AS-and A-Level Student Handbook**, London: Harper Collins Publishers.
- Kızılcılık, S. (1994) **Sosyoloji Teorileri I ve II**, Konya: Yunus Emre Yayıncılık.
- Özyurt, C. (2007) "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu", **Değerler Eğitimi Dergisi**, 5(3), 95-121.

- Ritzer, G. (1992) **Sociological Theory**, McGraw-Hill, Third Edition. Çeviren: Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf
- Slattery, M. (1991) **Key Ideas in Sociology**, Macmillan, London
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihçesi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1996) **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık.
- Tucker, J. K. (1998) **Anthony Giddens and Modern Social Theory**. Çeviren: Ümit Tatlıcan. Sage Publications, 14-33.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Weber'in teorik yaklaşımını açıklayabilecek,
- Weber sosyolojisinde toplumsal eylem, otorite ve örgüt tiplerini tanımlayabilecek,
- Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme ve bürokrasi kavramlarının önemini belirleyebilecek,
- Weber'in Protestan ahlâkı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkiyi özetleyebilecek,
- Weber'in toplumsal sınıf analizini Marx'ın sınıf analizi ile karşılaştıracak,
- Weber'in yaklaşımını Marx ve Durkheim'in yaklaşımlarından ayırt edebilecek,
- Sosyolojide Weber'in çalışmalarının önemini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İdeal Tip
- Toplumsal Eylem
- Protestan Ahlâkı
- Otorite
- Bürokrasi
- Rasyonelleşme
- Tabakalaşma

İçindekiler

Klasik Sosyoloji Tarihi

Klasik Sosyolojide
Temel Yaklaşımlar-
III: Max Weber

- GİRİŞ
- MAX WEBER
- WEBER'DE SOSYOLOJİK YÖNTEM
- TOPLUMSAL EYLEM VE OTORİTE TİPLERİ
- RASYONELLEŞME VE BÜROKRASI
- PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZM
- TABAKALAŞMA TEORİSİ
- SONUÇ

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-III: Max Weber

GİRİŞ

Bir önceki ünitenin devamı niteliğinde olan bu ünite, klasik dönemde sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik bağımsız bir disiplin olarak gelişimine en çok katkıda bulunan ve bu nedenle klasik dönem sosyolojinin en önemli üç büyüklerinden birisi olarak kabul edilen Max Weber'in çalışmaları ele alınmıştır. Weber, sosyolojinin "konu", "alan" ve "yöntem" olarak kurulmasına yönelik çabaları açısından sosyolojik düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Weber sosyolojisinin felsefi ve yöntemsel dayanakları Yeni Kantçı bilim eleştirisine kadar uzanmaktadır. Ünite, ağırlıklı olarak Weber'in benimsediği sosyolojik yaklaşım *sosyolojik yöntem, toplumsal eylem tipleri, otorite tipleri, rasyonelleşme ile bürokrasi ve tabakalaşma teorisi* başlıkları altında incelenmektedir.

Weber sosyolojisinin felsefi ve yöntemsel temellerini kavrayabilmek için Doğan Özlem'in yazdığı "Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji" adlı eserin "Alman Sosyoloji Geleneği ve Weber" bölümünü okuyunuz.

DİKKAT

MAX WEBER (1864-1920)

Max Weber (1864-1920)

Sosyolojinin tartışmasız üç büyük kurucularından birisi olarak kabul edilen ve çalışmaları günümüz sosyologları için halen ilham kaynağı olarak görülen M.Weber Almanya'da Erfurt'da doğdu. Heidelberg, Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde çalıştı. 1902'de Alman Sosyoloji Derneğinin kurucuları arasında yer aldı. En önemli eserleri arasında *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905), *Ekonomi ve Toplum: Yorumlayıcı Sosyolojinin Bir Taslağı* (1922) ve *Sosyal Bilimlerin Yöntemi* (1949) yer almaktadır.

Resim 5.1

Weber, Durkheim gibi sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak gelişmesine yaptığı katkılardan dolayı sosyolojik düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak Weber, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında kesin bir ayrım yapan Alman felsefe geleneğinde yetişmiştir. Bu bakımdan Weber'in bilim anlayışı, doğa bilim-

Durkheim için sosyolojinin konusu toplumsal olgular iken, Weber için sosyolojinin konusu toplumsal eylemlerdir.

Marx, çalışmalarında temel olarak bir kapitalizm teorisi sunarken Weber, çalışmalarında esas olarak bir rasyonelleşme teorisi sunar.

leri ile sosyal bilimler arasında önemli bir fark görmeyen pozitivist yaklaşımdan önemli açılardan ayrılır. Bu nedenle de sosyolojinin konusu hakkında Durkheim'dan tamamen ayrılır. Durkheim'ın insanı belirleyen toplumun yapısıdır yaklaşımı Weber'in sosyolojik yaklaşımı içinde tersine çevrilmiştir. Ona göre sosyolojinin konusu *toplumsal eylemlerin* incelenmesidir. Sosyoloji, bireylerin toplumsal davranışı ve bu davranışların içerdiği anlamları analiz etmelidir. Weber, pozitivistliği eleştiren yorumlayıcı bir sosyolojik bakış açısına sahiptir. Çünkü ona göre pozitivism, toplumu bireylerden bağımsız ve nesnelere benzeyen bir gerçeklik olarak ele alırken bireyi ve bireylerin toplumsal eylemlerini ihmal etmektedir.

Öte yandan Marx'ın çalışmaları ile karşılaştırıldığında; Marx temelde bir kapitalizm teorisi sunarken Weber'in çalışmalarında esas olarak bir rasyonelleşme/akılcılaşma teorisi sunduğu savunulur (Brubaker, 1984; Aktaran, Ritzer, 1996, s.27). Bu açıdan Weber'in çalışmalarının genel olarak modern toplumlarda, özellikle de Batı'da yükseliş halinde olan rasyonelleşme sürecinin kavranması çabalarına oldukça önemli ve zengin bir katkı sağladığı kabul edilir. Weber'in yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımı, toplumsal eylem analizi, ideal tip yaklaşımı, rasyonelleşme ve bürokrasi teorisi, toplumsal sınıf, din ve kapitalizm analizi sosyolojik teorinin gelişimine özellikle önemli katkılar sağlamıştır.

WEBER'DE SOSYOLOJİK YÖNTEM

Sosyolojinin Konusu

Yukarıda belirtildiği gibi, Weber toplumu nesneymiş gibi ele alan ve onu gözlem, deney ve benzeri tekniklerle incelemeye çalışan pozitivist sosyologların aksine yorumlayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Weber'in yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımına göre, düşünen bir varlık olarak insan, başkalarının düşüncelerini ve tepkilerini dikkate alarak hareket eden kültürel bir varlıktır. Kültürel varlıklar olarak insanlar, toplumsal yaşam içinde belli değerlere yönelik olarak hareket etmektedirler. Toplumsal yaşam içinde insanlar kendilerinin ve başkalarının *eylemlerine belli anlamlar* katarak hareket ederler. Bu nedenle pozitivistin aksine Weber, sosyolojinin anlamacı bilim olması gerektiğini düşünür ve *anlama yöntemini* de sosyolojide kullanılacak olan başat yöntem olarak görür. Ona göre, sosyoloji *toplumsal eylemleri yorumlayarak anlayan ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri (sonuçları) açısından nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim dalıdır*.

Ancak Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesi her türlü insan eylemi değil, sadece **içgüdüsel nitelik taşımayan toplumsal eylemlerdir**. Bireylerin içgüdüsel nitelik taşımayan anlamlı bütün eylemleri *toplumsal eylemdir*. Weber'e göre bir eylemin toplumsal nitelikli bir eylem olabilmesi için "bireyin bu eyleme yüklediği anlamın mutlaka diğer bireylerin geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki davranışları ile ilişkili olması, hatta onları içermesi veya onlar tarafından içerilmesi gerekir" (Tolan, 1996, s.35). Geçmişte yapılan bir saldırının öcünü alma, oluşan bir saldırıya karşı koyma ya da gelecekte olacak bir saldırıya karşı önlem alma eylemleri, toplumsal eyleme örnek olarak vermek mümkündür. Weber'in sosyolojik yaklaşımında toplumsal gerçekliğin *ilk ve temel düzeyinde toplumsal eylemler* yer almaktadır. *İkinci düzeyde* bu toplumsal eylemlerle ilintili **toplumsal ilişkiler** içerilmektedir. *Üçüncü düzeyde* ise, süreç içinde oluşan **toplumsal oluşumlar** yer alır ve sonunda belirli bir toplumsal düzene ulaşılmış olur (Tolan, 1996, s.35).

Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesi her türlü insan eylemi değil sadece içgüdüsel nitelik taşımayan toplumsal eylemlerdir.

Sosyoloji toplumsal eylemleri yorumlayarak anlayan ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri (sonuçları) açısından nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim dalıdır.

Weber'in sosyolojisinde, toplumsal gerçekliğin üç düzeyini oluşturan toplumsal eylemleri, toplumsal ilişkileri ve toplumsal oluşumları nasıl açıkladığını araştırınız.

SIRA SİZDE

Weber sosyolojiye bir bilim statüsü kazandırmak için onun hem **ampirik/açıklayıcı** hem de bir kültür bilimi olarak **anlamacı** bir bilim olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre sosyolojinin *ampirik* olarak ele alabileceği nesne, gözleme uygun olan insanın toplumsal eylemidir. Devlet, sendika, okul, üniversite, dernek gibi kurumları; güzellik, doğruluk gibi değerleri; ceza yasası, trafik kuralları gibi yasal yaptırımları, sosyalist ve kapitalist ekonomileri ve monarşi, oligarşi ve demokrasi gibi politik rejimleri somut gözlemlenebilir birer nesne olarak ele almak olanaklı değildir. Ona göre fizik bilimi, en yalın fiziksel nesne olarak atomdan hareket etmektedir. Sosyoloji bilimi de toplumsal yaşam içinde atomik gözlem birimi olarak tek kişinin eyleminden yani bireysel eyleminden hareket etmelidir. Yani ampirik olarak ele alınabilecek şey *insan eylemidir*. Ancak insan eylemi burada tek başına fiziksel bir hareket olarak düşünülmemektedir. Önemli olan insan eylemini etkileyen, bu eyleme yön veren, bu eyleme **neden (motif)** olan değer, norm, kural, ilke, ekonomik düzen, siyasal rejim gibi kültürel niteliklerdir. İnsan eylemleri sadece bu eylemlere neden olan kültürel nitelikler aracılığıyla **anlaşılabilir**. Kültürel nitelikler bir gözlem nesnesi, algılama nesnesi değil; fakat birer *anlama nesnesidir* (Özlem, 2001, s.120-121).

Nedensellik

Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesini oluşturan toplumsal eylemin açıklanması için bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlama bakılması gerekmektedir. Yani toplumsal eylem, bireyin eylemine yüklediği öznel anlam ile gerçekleştirdiği eylem arasındaki gerekli ilişkinin kavranması ile açıklanabilir. Örneğin, insanların eylemlerine; hiddet, heyecan, korku, öfke, sevgi kin gibi *duygular*, el öpme, selamlaşma gibi *gelenekler*, kâr elde etme amacıyla para kazanma gibi *akılcı bir amaç*, iyilik, doğruluk, dürüstlük gibi *değerler* yön verebilir. Herhangi bir insan eylemini yönlendiren, motive eden nedenleri bilebildiğimiz sürece bize o değerler anlamlı görünebilir. *Anlaşılmaya elverişli* eylemlerin yanı sıra, *anlaşılmaya elverişli olmayan* eylemlerde vardır. Bir eylemin anlaşılma elverişli olması için ortada bir anlam bağlamının olması gerekir. Örneğin, bir kişinin yüz ifadesinden öfkelerini, namaz kılan birinin eylemini, araçların neden sağ şeritten gittiğini belirli bir anlam bağlamı olduğu için anlarız. Bu anlam bağlamı nedir? İslam dininin kurallarını ve koşullarını bildiğimiz için namaz kılan insanın eylemini anlarız. Trafik kurallarını bildiğimiz için otomobilin sağ şeritten gittiğini anlarız. Yani bu eylemleri anlaşılır kılan belirli bir anlam bağlamı içinde gerçekleştirilmiş olmalarıdır. Toplumsal eylemi açıklamadan (mantıksal ilişkileri kurmadan) önce bireyin eylemine yüklediği niyeti anlamak gerekmektedir. Yani Weber'in *anlamacı yöntemi nedensel açıdan geçerli bir yorumlamayı içermektedir* (Tolan, 1996, s.36-37; Özlem, 2001, s.122-124).

Ona göre, sosyolojide nedensel anlama iki aşamalıdır. Birincisi, anında anlama, ikincisi ise *açıklayıcı* anlamadır. Anında anlamada eylem neden ve motifleriyle birlikte, anlalsal bir analiz ile anlaşılabilir. Örneğin, bir işçinin alet ile kapı kilidini takmasını anında anlarız. Açıklayıcı anlama eylemin motiflerine bakarak anlama biçimidir. İşçinin kapı kilidini ücret karşılığı mı taktığını yoksa kendi ihtiyacı için mi yaptığını anlamak açıklayıcı anlama biçimidir. Açıklayıcı anlama; bir olgu-

İnsan eylemi tek başına fiziksel bir hareket değildir. Önemli olan eylemi etkileyen, yön veren, eyleme neden olan değer, norm, kural, ilke ekonomik düzen, siyasal rejim ve kültürel niteliklerdir.

Toplumsal eylemin açıklanması için bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlama bakılması gerekmektedir.

Weber'e göre, sosyolojide nedensel anlama iki aşamalıdır. Birincisi, anında anlama, ikincisi ise açıklayıcı anlamadır. Anında anlama eylemin anlalsal bir analizidir. Açıklayıcı anlama ise, eylemin rasyonel olarak nedensel anlaşılmasıdır.

yu, bir süreci, bir eylemi motiflerine dayanarak rasyonel olarak anlamadır. Yani açıklayıcı anlama nedensel anlamadır (Özlem, 2001, s.166-170).

Değer İlgisi ve Değer Yansızlığı

Weber'e göre konusu ne olursa olsun (insan ya da şeyler) hem sosyal hem de doğa biliminin yöntemi soyutlama ve genellemedir. Ancak doğa ve sosyal bilimler arasındaki farklılıklar kullanılan araştırma yönteminden değil, aksine araştırma yapan bilim insanının *amaçlarının ve ilgilerinin* farklı olmasından kaynaklanır. Ona göre, bilim insanının ilgisini çeken ve araştırmayı amaçladığı özel bir sorun o araştırmacının değerleri ve ilgisine bağlıdır. Diğer bir deyişle, araştırılacak sorunun seçimi “değerle ilgili”dir. Bilinmeye değer olarak neyin kabul edilebileceği, araştırmacı insanın bakış açısına bağlıdır. Ancak “değer ilgililiği” “değer yansızlıktan” ayırmak gerekir (Coser, 2008, s.203-204).

Weber'in anlayıcı sosyolojik yönteminin önemli unsurlarından biri de sosyolojik araştırma sürecinin değer yargılardan arınması yani “değer yansızlıktır”. Bilim insanı merak ettiği ve araştıracağı konuyu/sorunu “değerlerle ilişkili” seçebilir. Ancak “değer yansızlık”, araştırma sırasında ortaya çıkan verilere kendi ve başkalarının değerlerini dayatmaması anlamına gelmektedir (Coser, 2008, s.204). Weber sosyologların araştırma sırasında, kendi kişisel değer yargıları ile ortaya çıkan toplumsal gerçekliği karıştırmaması gerektiğini düşünmektedir. “Gerçekte var olan” ile “var olması gerekenin” mutlaka ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, “değerler” araştırma konusu olabilir; ancak kişisel yargılardan uzak ve arınmış bir şekilde çalışılması gerekmektedir. Weber sosyal bilimlerde kullanılan kavramların değer yargılarından arınmamış olduğunu düşünmektedir. Ona göre, aynı kavrama çok farklı anlamlar verilebilmektedir. Weber bundan kurtulmak için **ideal tip** olarak ifade edilen yöntemsel aracı kullanmaktadır. Bu yöntemsel araç (ideal tip) doğa bilimlerinde kullanılan yasa benzeri kavramlar yerine kullanılmaktadır. Weber ideal tipleri yöntemsel araç olarak bütün sosyolojik analizlerinde kullanmıştır (Tolan, 1996, s.38). Peki, Weberi'in ideal tip olarak nitelediği yöntemsel aracın özellikleri nelerdir?

İdeal Tip

İdeal tip, değer yargılarından arınmıştır ve din, ahlâk gibi belli değerler sistemini taklit etmez. İdeal tipler toplumsal olguları betimleyen yapılar değildir. Ayrıca toplumsal olgular hakkında varsayımları içermezler. Toplumsal olgulardaki ortak özellikleri de kendi içinde toplayan bir yapı değildir. İdeal tiplerde tipik olmayan özelliklere de yer verilmez. İdeal tipler soyut ve kavramsal niteliğe sahip özellikleri ile gerçek toplumsal yaşamda gözlenen somut olgunun karşılaştırmasını yaparak, benzerlikler saptanmakta ve farklılıkların nedenleri araştırılmaktadır. Weber, ideal tip kavramı ile pozitivist yaklaşımın eleştirisini de yapmaktadır. Çünkü pozitivism bir olguyu tanımlarken onun en yaygın ve görünür özelliklerini tutarlı bir bütün içinde tanımlamaktadır. Oysa Weber'e göre, ideal tipler birleştirici ve bütünleştirici özelliklerin aksine, bireyselleştirici ve özgülleştirici özellikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örneğin, “ekonomik düzen”, “siyasal rejim”, “aile”, “sendika”, “dernek”, “ordu”, “devlet” gibi ilişki ve kurumların ideal tipleri oluşturulurken insanların öznel bilinçlerinde bunları nasıl tasarladıkları, nasıl algıladıklarından başlanacak ve oluşturulacak ideal tipte bireyselleştirici ve özgülleştirici özellikler önem kazanacaktır (Tolan, 1996, s.38-39; Özlem, 2001, s.170; Coser, 2008, s.206-207). Sonuç olarak ideal tip:

“Değer ilgisi, bilim insanının araştıracağı konuyu kendi ilgisine göre seçmesi iken, “değer yansızlığı” ise araştırmacının araştırma sırasında ortaya çıkan verilere kendi ve başkalarının değerlerini dayatmaması anlamına gelmektedir.

İdeal tip, değer yargılarından arınmış, tekil bir olgunun ortalama özelliklerini ifade eden, gerçek hayatta rastlanmayan açıklayıcı kurgulardır.

- Toplumsal eylemlerin anlamlarından yola çıkılarak akılcı yöntemlerle oluşturulmaktadır.
- Bireylerin toplumsal eylemlerinden çok kolektifliklere karşılık gelir.
- Değer yargılarından arınmıştır.
- Belirli bir toplumsal olgunun tüm tipik özelliklerini kapsamaktadır.
- Toplumsal olgunun özelliklerini özgül bir biçimde içermektedir.
- Hiçbir zaman somut gerçekliğin karşılığı değildir.
- Kavramsal saflığına gerçek yaşam içinde rastlanmamaktadır.
- Soyut zihinsel bir kurgu olarak belirli bir toplumsal olgunun saptanması, anlaşılması ve açıklanması için amaç değil, sadece bir araçtır.
- Hem somut durumlardaki benzerlikler hem de sapmaların belirlenmesini sağlayan çözümleyici bir kurgudur.
- Karşılaştırmalı çalışma için önemli bir araçtır.

Weber'in üç çeşit ideal tipi soyutlanma düzeyleri ile ayırt edilir. Birincisi, yalnızca spesifik tarihsel dönemlerde ve belirli kültürel alanlarda ortaya çıkan fenomenlere karşılık gelen "batı kenti", "Protestan Ahlakı" veya "modern kapitalizm" gibi kökeni tarihsel tikelliklerde olan ideal tiplerdir. İkincisi bir tür, çeşitli tarihsel ve kültürel bağlamlarda bulunabilen toplumsal gerçekliğin soyut öğelerini -"bürokrasi" veya "feodalizm" gibi kavramlar içerir. Üçüncüsü ve son olarak, Raymond Aron'un "belirli bir davranışın rasyonelleştirici yeniden inşası" dediği üçüncü bir tür ideal tip vardır. Weber'e göre, örneğin ekonomik kuramda bütün önermeler bu kategoriye girer. Bunların tümü, insanları yalnızca ekonomik güdüler harekete geçirseydi, onlar salt ekonomik insanlar olsalardı, hangi biçimde davranacaklarına işaret ederdi (Coser, 2008, s. 207).

DİKKAT

Weber'in yöntemsel yaklaşımını özetleyiniz.

SIRA SİZDE

2

TOPLUMSAL EYLEM VE OTORİTE TİPLERİ

Toplumsal Eylem Tipleri

Weber'de sosyolojinin temel çalışma nesnesinin toplumsal eylemler olduğunu hatırlayalım. Bu çerçevede toplumsal eylemi analiz etmek üzere geliştirdiği eylem tipolojisinde Weber *geleneksel, duygusal, değere ve amaca yönelik akılcı* (rasyonel) olmak üzere dört toplumsal eylem tipi tanımlamıştır (Tolan, 1996, s. 39-40; Özlem, 2001, s. 189-193; Aron, 2006, s.458-459). Şimdi Weber'in geliştirdiği bu dört toplumsal eylem tipini kısaca ele almaya çalışalım.

Geleneksel motiflere dayanan eylemler: Bireylerin bu eylem biçimi alışlagelmiş inançlar tarafından belirlenir. Geleneksel tipteki bu eylemler bireyler tarafından amaçlı bir şekilde tasarlanmazlar. Bireyin geleneğe göre davranması için bir değeri dikkate alması gerekmez. Bu toplumsal eylem biçiminde duygusal ve heyecan içeren bir motife de ihtiyaç yoktur. Geleneksel eylemler yaşanmışlıktan elde edilen bir tutumdur ve güncel eylemler bu tipe örnek teşkil ederler. Örneğin, el öpmeyi ve selamlaşmayı bu eylem tipine örnek olarak verebiliriz.

Duygusal motiflere dayalı eylemler: Duygusal eylem, geleneksel eylem tipinden farklı olarak alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyaran sonucunda meydana gelebilir. Belirli koşullar sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur (heyecan, korku, öfke, kin, nefret, sevgi, öç alma, özveri vb). Örneğin, maç sıra-

Geleneksel eylemler, alışlagelmiş inançlar tarafından belirlenir. Duygusal eylem, alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyarı sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur. Değersel-akılcı eylem, amacı değerler temelinde planlanmış eylemdir. Amaçsal-akılcı eylem ise amacın akılcı nedenlere dayanarak belirlendiği eylemdir.

Weber, genel eylem tipolojisinde yer alan son iki eylem tipini rasyonelleşme/akılcılaşma ile ilişkilendirir. Akılcı nitelikteki bu iki eylem tipi aynı zamanda Weber'in, en azından eylem tipolojisinde, akılcılaşmayı amaç-yönelimli akılcı eylem ve değer-yönelimli akılcı eylem olarak iki farklı tipte kavradığını göstermektedir.

Geleneksel otorite tipi meşruluğunu geleneklerden almaktadır. Uygulamalar keyfi ve kişiseldir. Kanunlar yerine efendilere itaat edilir.

sında yaşanan bir gerilim sonucunda kendini kontrol edemeyerek yumruk atan bir oyuncunun davranışı, ağlayan bir çocuğa dayanamayan annenin attığı bir tokat duygusal eylem tipine örnek olarak gösterilebilir. Ancak bazı durumlarda duygusal temelli bir eylemin *yüceleştirilmesi* söz konusu olabilir. Yani *duygusallık bilinçli ve bir amaca yönelik* olarak ortaya çıktığında bu davranış değersel-akılcı veya amaçsal-akılcı bir eylem olarak görülebilir. Örneğin, bir çocuğun dayak yedikten sonra ağlaması acıdan çok kendini acındırmak içinse, bu eylem amaçsal-akılcı eyleme yaklaşmaktadır.

Değersel-akılcı eylemler: Değersel-akılcı eylem belli bir hedefi olan, amacı planlı olarak belirlenmiş eylem tipidir. Ancak burada kişinin amacına ulaşmayı etkileyen nedenler görev, şeref, din, bağlılık, sorumluluk gibi *değerler* temelinde gelişir. Eylemini değere bağlı olarak gerçekleştiren kişi için davranışın sonuçları ne olursa olsun (olumlu veya olumsuz) eylem kesindir. Geminin batacağını bilen bir kaptanın gemiyi terk etmeyerek gemiyle beraber sulara gömülmesi, bir komutanın savaş sırasında öleceğini bilerek komutasında yer alan askerlerinin önünde yer alarak savaşması değersel-akılcı eylem tipine örnek olarak verilebilir. Bu tipteki her eylemin altında yatan etken onur ve şeref değerlerini içermektedir.

Amaçsal-akılcı eylemler: Amaçsal-akılcı eylem akılcı nedenlere dayanan bir eylem tipidir. Kişi belirlediği bir hedefe ulaşmak için, amacı için en uygun akılcı araçları seçer. Diğer bir deyişle amacının ve bu amaca ulaşmak için gerekli araçların değerlendirmesini yapar. Bu anlamda planlı ve rasyonel bir eylem tipidir. Örneğin bir girişimcinin kar elde etmek için para kazanması bu eylem tipini içermektedir.

Görüldüğü gibi Weber'in genel eylem tipolojisinde yer alan son iki eylem tipi açıkça rasyonelleşme/akılcılaşma ile ilişkilendirilmiştir. Başka çalışmalarında rasyonelleşmenin farklı biçimlerinden söz etmekle birlikte Weber, genel eylem tipolojisinde rasyonelleşmeyi, amaç-yönelimli akılcı eylem ve değer-yönelimli akılcı eylem olarak iki farklı tipte kavrar. Eylem tipolojisinde yer alan bu iki akılcı eylem tipi Weber'in rasyonelleşme konusundaki genel görüşlerinin temelini oluşturur. Bununla birlikte Weber'in rasyonelleşmeye yönelik ilgisinin, eylem tipolojisi ile sınırlı olmadığı, kurumsal düzeyde akılcı eylem temelli çok daha büyük ölçekli ve geniş kapsamlı rasyonel düzenlemelere yönelik olduğu bilinmektedir (Ritzer, 1996, s.135).

Otorite Tipleri

Her ikisi de güçle ilişkili olan iktidar (power) ve otorite (authority) siyaset biliminin temel kavramları arasında yer almaktadır. Weber'e göre **iktidar** "insanları itaat etmeye ve arzu etmedikleri şeyleri yapmaya zorlayabilme" olarak ifade edilmiştir (Bozkurt, 2007, s.214). Weber iktidarı **meşru ve meşru olamayan iktidar** olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ikili ayırımda rızaya dayanan/meşru iktidara ise **otorite** adını vermektedir. Weber'in otorite tiplerini açıklarken kullandığı meşru iktidar kavramı hukuki meşruiyet sınırlarını aşan ve toplumsal meşruiyeti de içeren bir kavramdır (Bozkurt, 2007, s.215-217). Weber bu çerçevede toplumsal eylem tipolojisine büyük ölçüde paralel olarak *geleneksel otorite*, *karizmatik otorite* ve *yasal-ussal otorite* olmak üzere ideal tipte üç otorite ve örgüt biçiminden söz etmektedir (Bozkurt, 2007, s.216-218).

Geleneksel otorite: Weber'e göre, tarihsel süreç içinde güç-otorite ilişkisinin ilk örneğini geleneksel otorite oluşturmaktadır. Bu otorite tipinin kaynağını gelenekler oluşturmaktadır. Liderin yönetimi gelenekler tarafından kabul görmekte ve uygulamaları ise keyfi ve kişisel olabilmektedir. Lider (ör. kral) konumunda olan bu insanlar, otoritelerini miras yoluyla elde ederler. Bu insanların kutsal olduklarına inanılır. Geleneksel otoriteyi elinde tutan kişi, bir efendi olarak algılandığı için geleneksel otoritenin olduğu yerlerde kanunlar yerine efendilere itaat edilmektedir. Liderin altında çalışan görevliler resmi görevli değil fakat liderin kişisel hizmetçileridir. Geleneksel otoritenin olduğu toplumlarda efendinin verdiği emirlerin yerine getirilmelerinin koşulu, bu emirlerin geleneklerle uygun olmasına bağlıdır.

Karizmatik otorite: Bu tip otorite, geleneksel otoritenin olduğu tarihsel süreç içinde ele alınmaz. Karizmatik otorite, meşruluğunu lider kişinin kişisel özelliklerinden, kutsallığından, kahramanlık gücünden alır. Toplumun meşruluğunu kabul ettiği karizmatik lidere olan bağlılığı tamdır. Bu bağlılık gelenekler ile karşıtlık oluşturabilir. Lidere olan bağlılıkta esas unsur karizmatik otoritenin olağanüstü kişisel özelliklerine olan inancın yüksek olmasıdır. Karizmatik otorite tipinin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle toplumun içine düştüğü kriz ve kargaşa dönemlerinde karizmatik otorite, toplumun kendisi tarafından yaratılır. Karizmatik liderlerde aranan özellikler, o liderin sosyal statü ve mesleki uzmanlık bilgisi ile ilgili değildir. Toplumun karizmatik liderden beklediği en önemli şeylerden biri kendilerine olan bağlılığın derecesidir. Hitler, Gandi, Lenin, Atatürk gibi isimleri karizmatik otorite tipine örnek olarak verebiliriz.

Yasal-ussal otorite: Bu otorite tipinin meşruluğu akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara dayanmaktadır. Geleneksel ve karizmatik otorite tipinden farklı olarak, insanların bu otorite tipine itaat etmelerinin nedeni kanunların üstünlüğüne olan inançlarıdır. Yasal ussal otorite tipinde liderler ve bürokratlar kendi güçlerini kanunların sınırları ve bu kanunların belirlediği kurallar çerçevesinde uygulamaktadırlar. Yasal-ussal otorite tipinin yönetim (örgüt) aygıtı bürokrasidir. Liderler ve bürokratlar halkın hizmetkârı olarak görülmektedir. Geleneksel otorite tipinde olduğu gibi liderlere tanrısal ve kutsal anlam yüklenmez. Tam tersine emir verme yetkisine sahip kişiler rasyonel kurallar çerçevesinde davrandıkları sürece meşru sayılırlar. Bu otorite tipinde insanlar, aslında liderlere değil kurallara itaat etmiş olurlar. Emretme gücüne sahip insanlar bulundukları konuma yasalarca düzenlenen kurallara göre atanmaktadır veya kanuni usullere göre atanırlar. Atandıkları makamlar geçicidir ve o makamlara sahip olamazlar. Sonuç olarak yasal-ussal otorite tipi gücünü ve meşruiyetini kanunların üstünlüğünden almaktadır.

Karizmatik otorite meşruluğunu lider kişinin kişisel sıfatlarından, kutsallığından ve kahramanlık gücü gibi özelliklerinden alır.

Yasal-ussal otorite tipi meşruluğu akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara dayanmaktadır.

Şekil 5.1

Kaynakça:

bussoloji.blogcu.com

Weber'e göre yasal-ussal otorite tipi, çeşitli yapısal biçimlerde ortaya çıkabilir. Ancak Weber yasal-ussal otoritenin en çok *bürokrasi* olarak tanımlanan yapısal biçimi ile ilgilenmiştir. Nitekim ona göre bürokrasi yasal otorite kullanımının en saf tipidir (Ritzer, 1996, s.128).

RASYONELLEŞME VE BÜROKRASİ

Rasyonelleşme süreci genel olarak "toplumsal aktörlerin kişisel-olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmaları" şeklinde tanımlanabilir.

Weber'in çalışmalarında formel rasyonalite, nihai insani değerleri devre dışı bırakarak en etkili araçlarla hedefe ulaşmaya işaret ederken, tözsel rasyonalite ulaşılacak istenen hedeflerin ya da sonuçların değerine işaret eden iki karşıt rasyonalite tipi olarak anlaşılabilirler.

Bürokrasi, her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesidir.

Genel olarak "toplumsal aktörlerin kişisel-olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmaları..." (Marshall, 1999, s.11) şeklinde akılcı bir hesaplama olarak tanımlanabilen *rasyonelleşme*, yukarıda belirtildiği gibi çok defa Weber sosyolojisinin merkezinde yer alan en önemli kavram olarak kabul edilir (Ritzer, 1996, s.135). Yine Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme kavramının birçok farklı biçimde kullandığı daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte, Weber'in çalışmalarında en çok *formel/biçimsel rasyonalite (formal rationality)* denilen rasyonelleşme tipi üzerinde durduğu konusunda literatürde genel bir görüş hakimdir (Ritzer, 1996, s.27). Weber'de formel rasyonaliteyi anlamanın en iyi yolunun ise onu başka bir rasyonalite tipi olan *tözsel rasyonalite (substantive rationality)* ile karşılaştırmak olduğu savunulur (Marshall, 1999, s. 67-68). Buna göre tözsel rasyonalite ulaşılacak istenen herhangi bir hedefin eşitlik, adalet gibi nihai insani değerlere göre değerlendirilmesini içerirken, formel rasyonalite bir hedefe ulaşmada en etkili araçların, nihai insani değerlerden bağımsız olarak hesaplanmasını içerir.

Weber'in çalışmalarında rasyonelleşmenin, özellikle de formel rasyonalitenin en tipik örneğini *bürokrasi* oluşturur (Ritzer, 1996, s. 27, 136). Weber formel rasyonalitenin en tipik örneği olarak gördüğü bürokratik rasyonelleşmeyi özellikle otorite tipleri çalışmasında yer alan yasal-ussal otorite ile ilişkilendirir. Başka bir ifadeyle, Weber "**ideal bürokrasi**" anlayışını yasal-ussal otorite üzerinden geliştirmiştir. Weber'de bürokrasi yasal-ussal otorite tipine dayalı *belirli* bir yönetim ve

örgüt tipidir ve bu bakımdan diğer yönetim ve örgüt tiplerinden ayrılır. Weber'e göre, toplumdaki iktidar ve otorite ilişkileri tarihsel süreçte toplumun bürokratikleşmesine neden olmuştur. Modern toplumda bürokrasi gücünü yasalardan alan bir egemenlik biçimidir ve ona göre, **bürokrasi** "her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesi" olarak tanımlanmaktadır (Kızılçelik, 1994, s.266).

Weber'e göre (1996, s.290-293), çağdaş bürokrasinin somut işleyiş biçimi şöyledir: **Birincisi**, Yazılı kurallar örgüt içinde yer alan her bireyin hareketini belirler. Resmi yetki alanları kurallara göre düzenlenmiştir ve belli ilkeleri vardır. Bürokraside işbölümü ileri düzeye ulaşmıştır. Kurumun amaçlarının yerine getirilmesi için kişilerin resmi görevleri belli kurallar çerçevesinde dağıtılmıştır. Bu resmi görevlerin yerine getirilmesi

için gerekli emir verme yetkisi dengeli bir şekilde dağıtılmıştır. İşlerin düzenli ve sürekli yürütülmesi için yetkilerin kullanılması belli kurallar altına alınmıştır. Sadece genel kurallara uygun niteliklere sahip olan kişiler istihdam edilmektedir.

İkincisi, kesin bir hiyerarşi vardır. Görev hiyerarşisi yetki düzeylerine göre belirlenmiştir. Küçük görevlilerin yüksek görevlilerce denetlenmesini sağlayan ast-üst ilişkisi vardır. Parçalanmış illerin koordinasyonunu sağlamak için otorite merkezileşmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir emir zinciri vardır. Hiyerarşi içinde en üst daire kendinden bir aşğıdaki birimi kontrol eder.

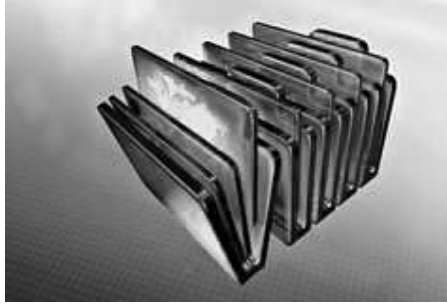
Üçüncüsü, çağdaş bürokrasinin yönetimi yazılı belgelere (dosyalara) dayanır. Bundan dolayı çok sayıda memur istihdam edilir. Çalışanları, maddi araçları ve dosyaları ile birlikte bu birime kamu sektöründe *daire* özel sektörde ise *büro* denir. Memurlar tam gün ve maaşlı çalışırlar. Daire ya da büronun yönetimi uzmanlık eğitimi gerektirmektedir. Kişilerin örgüt içinde kariyer yapmaları beklenir. Terfi yetenek, kıdem veya her ikisine bağlı sağlanır.

Dördüncüsü, büro ve dairenin gelişmesine paralel olarak resmi işlerin niteliği buralarda çalışanların çalışma kapasitelerini tam olarak kullanmalarını gerektirir.

Beşincisi, işyerinin yönetimi öğrenebilir genel kuralara bağlıdır. Bürokratlar belli kurallara uymakla yükümlüdür. Bu kurallar kapsamlı ve istikrarlıdır. Bu kurallar hukuk, kamu yönetimi ve iş idaresini içerir ve özel bir eğitimi gerektirir.

Altıncısı, örgütte çalışan insanlar maddi kaynakların sahibi değildir. Yani bürokraside memurlar çalıştıkları dairelerin, oturdukları masaların veya kullandıkları büro aletlerinin sahibi değildirler (Giddens, 2000, s.307).

Şekil 5.2

Kaynak:
<http://www.saglik-ekonomisi.com>

Weber'in bir bürokratik yönetim kadrosunun genel özelliklerini nasıl tarif ettiğine ilişkin bir taslak çıkaran David L. Westby bürokratik örgütlenmenin özelliklerinin ve bürokratik memur sınıfının niteliklerinin bir özetini sunmaktadır.

A.Örgütsel Özellikler

1. Resmi yetki alanları, örgütsel etkinliklerin istikrarlı bir şekilde kurallarla sınırlan-dırılan ve sürekli olarak yerine getirilen resmi görevler olarak atanabilmesi için ku-rallar ile belirlenir.
2. Merkezi bir otorite altında tesis edilmiş bir otorite hiyerarşisi.
3. Resmi dairenin özel meskenden ayrılması ve örgütsel görevlerin dosyalarda sakla-nan yazılı belgeler temelinde icra edilmesi.
4. Daire yönetimi, uzman eğitimi istibdamın temeli farz eder.
5. Örgütsel etkinlikler tam zamanlı hale gelir.
6. Yönetim genel kurallara göre işler ve bu kuralların bilgisi "özel bir teknik uzman-lığa işaret eder".

B.Memurların Nitelikleri

1. Bir makam sahibi olarak meslektir, yani görev süresinin eğitim ve yeterlilik göster-gesi temelinde belirlenmektedir ve memur gerektiğinde "görev"den ayrılmaya yöne-limlidir.
2. Belirli bir örgütsel nitelikler ve makamın, memurun statü mevkiini ne kadar belir-lediği arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
3. Memur tayin edilir.
4. Memur para şeklinde bir maaşla ödüllendirilir.
5. Memur örgütsel hiyerarşi içerisinde bir kariyer boyunca ilerler. Bu nitelik (4) ve (5) numaralı niteliklerle birlikte az çalışma gerektiren ücretli pozisyonların yaratıl-masına katkıda bulunur.

Kaynak: Berch Berberoğlu (2009) **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleş-tirel Bir Perspektif**, Çeviren Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Say-fa:39-40.

Weber, bürokrasiyi ideal bir yönetim aracı olarak tanımlamasına ve pek çok açıdan takdir etmesine rağmen bürokrasinin olumsuz yanlarını da ortaya koymak-tadır. Bu bakımdan bürokratik örgütlerle ilgili çok sayıda çekinceleri vardı. Örne-ğin, ona göre bürokratik yapı içinde gücü elinde tutan belli bir kesim aynı zaman-da bu yapıyı da yönetmektedir. En büyük korkusu ise bürokratik yaşamın bütün özelliklerine egemen olan rasyonelleşmenin bireysel özgürlük için bir tehdit oluş-turmasıydı (Ritzer, 1996, s.128). Bürokratik yapı içinde çalışanlar sürekli çalışan makinenin dişlilerine benzetilmektedir. Modern bürokrasiler, kendi kurallarına kö-le gibi bağlı bireyler yaratmakta ve bireylerin özgürlük ve özerkliklerini yok et-mektedirler. Bu yüzden bürokrasi insanları "demir kafese" hapsetmektedir. Bürokrasinin disiplinli çalışma dünyası ile bireylerin özgürleşmesi arasında yaşanan bir gerilim mevcuttur. Weber bürokratikleşmenin ve daha genel olarak rasyonelleşme-nin etkileri konusunda dehşete kapılmıştı; ancak bundan kaçmanın da mümkün olmadığını düşünüyor ve bu nedenle çalışmalarında geleceğin bürokratikleşmeye ait olduğunu yazıyordu (Ritzer, 1996, s.129). Nitekim Weber bürokrasiyi modern kapitalizmin ana parçalarından biri olarak görse de ve bu bakımdan kapitalizme eleştirel baksa da "sosyalizmin çalışma güdüsünü zayıflatacağını ve bürokratikleş-menin robotlaştırıcı etkilerini şiddetlendireceğini düşünüyordu" (Edgell, 1993,

s.21-22). Sosyalizm içinde kapitalizmle karşılaştırılabilir bir verimlilik düzeyine ulaşmak bürokraside de büyük bir artış anlamına gelecektir (Ritzer, 1996, s.130).

Weber'e göre bürokrasinin olumlu ve olumsuz yönlerini karşılaştırınız.

SIRA SİZDE

Weber ve Modernite: Weber'e göre, modern toplumları önceki toplumsal organizasyon biçimlerinden ayıran şey, yeni sınıf mücadelesi biçimleri değil, rasyonalitenin ortaya çıkışıdır. Kapitalizm ve demokrasinin ortaya çıkışıyla gündelik hayat rasyonelleşir ve büyüsü bozulurken, dünya bilim ve aklın etkisiyle gizemli ve büyüsel niteliklerini yitirir. Kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilgili bir faktör olan Protestan ahlâkından modern dünyada bürokrasinin hâkimiyetine ve bilimin saygınlığına kadar, rasyonalite modern insanların yaşam biçimlerine kurumsal ve öznel düzeyde kök salar. Weber'e göre, bu rasyonelleştirici genel eğilimlere rağmen, toplumsal hayatın kompleksliği sosyal bilimlerin onu tamamen kavramasını engeller. Kompleksliğe bu saygı kültür alanıyla sınırlı kalmaz, çünkü Weber bilimin nihai değerler konusundaki sorunları çözemeyeceğine inanır; o modern dünyanın birçok tanrı tarafından yönetildiğini düşünür. Bu plüralizm ayrıca onun sınıf, statü ve parti anlayışını biçimlendirir. Üçü iç içe geçse de, her biri kendine ait bağımsız bir mantığa sahiptir.

Kaynak: Kenneth Tucker, Jr. (1998) *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, Sage Publications, Çeviren: Ümit Tatlıcan. Sayfa:14-33.

PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZM

Weber, Avrupa'da kapitalizmin tarihsel gelişimini ve kendine özgü bir toplumsal biçimlenme olarak kuruluşunu, en önemli eserlerinden bir olan *Protestan Ahlâkı* ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Weber bu çalışmasında dinsel faktörlerin ekonomik bir düzenleme biçimi olarak kapitalizmin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ona göre, tarihsel-sosyolojik bakış açısıyla kapitalist sistemin *oluşumunun açıklaması* ile sistemin *işleyişinin açıklaması* arasında ayırım yapmak gerekir. Bu gün için bir sanayi işletmesinin başında bulunan bir kişinin dini inancının çok önemli olmadığı ancak sistemin tarihsel olarak kuruluşu aşamasında dinsel etkenlerin, güdülenmelerin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Aron, 2006, s.490).

Weber, *sosyolojik anlamacı yöntemini* tarihsel olarak kapitalizmin oluşumunu açıklamak içinde de kullanmaktadır. Yani, kapitalizmin analizi yöntemsel olarak bireylerin toplumsal eylemlerine yükledikleri anlamla ilişkilidir. Bu çerçevede bireylerin ekonomik tutum ve davranışları üzerinde etkili olan dinsel motifleri incelemiştir. Bu çalışmasında Weber, **ilk olarak** ideal bir tip olarak kapitalizmin tarihsel kavramsallaştırmasını istatistiksel analizler temelinde oluşturur. Avrupa'da Protestanların ve özellikle bazı mezheplerin ekonomik bakımdan önemli düzeyde bir servete sahip olduklarını tespit eder. Ona göre, Avrupa'da Protestanlar Katoliklerden daha fazla işe, sermayeye ve de bilimsel ve teknik açıdan daha yüksek bir eğitim düzeyine sahiptirler. **Daha sonra** Protestan ahlâkı anlayışı (belirli bir Protestan ahlâkı anlayışı) ile kapitalizmin anlayışı arasında önemli bir ilişki olduğunu analiz etmektedir. Kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak kurulmasında Protestan ahlâkının, yani bireylerin toplumsal eylemlerine bu *ahlâki motiflerin* aracılık ettiğini vurgulamaktadır (Ercan, 1998, s.255; Aron, 2006, s. 490).

Protestanlığın; *kalvinizm*, *methodism*, *pietism* ve *baptism* olmak üzere dört eğilimi vardır. Weber, *Protestan ahlâkı* olarak adlandırdığı kavramı daha çok Protes-

tanlığın Calvinist eğilimine dayandırmaktadır. Protestan ahlâkını oluşturan Calvinist ilkeler şöyle özetlenmektedir:

“Protestan Ablâk” Kavramı

Bir konuyu analiz etmeden önce, o konuyla ilgili kavramların açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. “Protestan” kelimesi, “başkaldıran”, itiraz eden anlamına gelir. XVI. yüzyılda Martin Luther (1489-1546), Roma Katolik Kilisesi’ nin günahları bağışlaması, Kutsal Kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde tutması gibi hususlara karşı çıkarak ilk itirazı başlattı. Bu itirazın zamanla yaygınlaşmasıyla çeşitli Protestan mezhepleri ortaya çıktı. (Tümer vd, 1988: 162). Weber, Protestan Ahlâkını (veya zaman zaman kullanmayı tercih ettiği deyimle Asketik Protestanlığın) başlıca dört tarihsel taşıyıcısından söz eder (Weber, 1985: 75):

1. Jan Calvin’ in 1536’ da başlattığı bir harekettir. Özellikle XVII. Yüzyıl boyunca sahip olduğu biçimiyle Kalvinizm, kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde yaygınlaşmıştır. En şöbretli ve balen geçerliliğini koruyan öğretisi ilahi takdir öğretisidir (Weber, 1985: 78).

2. Pietizm: Kişisel ablâk ve duyguyu dindarlığın temel ögesi sayan söyleme sabiptir. Pietizm’in çıkış noktası, ilahi takdir öğretisidir (Weber, 1985: 103).

3. Metodizm: XVIII. yüzyılda İngiltere’ de ortaya çıkıp, sonra Amerika’ ya yayılan ve balen 25-30 milyon mensubu olan bir Protestan mezhebidir. İbadet ve günlük hayatta, metodik bir düzen takip etmelerinden dolayı “metodistler” diye adlandırılmışlardır (Tümer, 1988: 173).

4. Baptistler: Baprist hareketinden doğan tarikatlar. Bugün 25-30 milyon mensubu bulunan ve Hollanda’ da doğmuş bir Protestan mezhebidir (Tümer, 1988: 171).

Protestanlık, bizim saydığımız ve diğer benzer mezhepleri ifade etmek için kullanılan genel bir isimdir. Kalvinizm, Protestan mezhepleri arasında en yaygın olanıdır ve Protestanlığın ağırlıklı teorik-dogmasını oluşturur. Bu gerekçe ile Protestanlık ile Kalvinizm terimleri biri diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Yine Kalvinizm, çoğunlukla Puritanizmle aynı anlamda kullanılan sinonim tabirler olarak dilimize yerleşmiştir (Ülgener, 1991: 17) ve genel anlamıyla Protestanlık öğretisine Püritanizm de denmektedir (Bodur, 1991: 82). Weber, Protestan mezheplerin asketik olan ile asketik olmayanları arasında dikkatle ayırım yapar (Weber, 1978: 544-550).

Kaynak: İsbak Torun (2002) “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s.90-91.

1. Dünyayı yaratan ve yöneten, insanların sınırlı akıllarıyla kavrayamayacakları yüce tanrıdır.
2. Tanrı, herkesin kurtuluşunu veya lanetlenmesini önceden belirlemiştir. Bu kutsal kararlar çabalarla değiştirilemez.
3. Kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın esas ödevi Tanrı için çalışmak ve yeryüzünde Tanrının krallığını kurmaktır.
4. Dünyevi şeyler, insanın doğası günah ve ölüme aittir. İnsanın kurtuluşu sadece tanrının merhameti ile mümkündür.

Weber’e göre bütün bunlar diğer dinlerde de olmasına rağmen bu ilkelerin özgünlüğü ve sonuçları kapitalizmin oluşumu açısından önemlidir. İnsan eylemlilikleri, Calvinizmin bu ilkeleri çerçevesinde; insanların günah dünyasından kurtulmaları için Tanrı için çalışmalıdır yaklaşımıyla örgütlenmiştir (Aron, 2006, s.491-492). Birey, mantıksal bir değerlendirme ile değil, fakat psikolojik bir eğilimle günahlarından kurtulmak adına tanrı için çalışmayı tercih etmiştir. Dünyevi hazları ve lüksü reddederek Tanrı için çalışma eylemi, toplumsal yaşamın ekonomik örgütlenmesi için temel bir motif olmuştur. Bireyin toplumsal eylemini etkileyen bu motif

ler, Avrupa’da kapitalizmin oluşumu için gerekli sermayenin birikimine neden olurken ekonomik gelişmeyi de etkilediği düşünülmektedir. Bireylerin eylemlerine verdikleri anlam Protestan ahlâkı ile açıklanırken, Protestan ahlâkı ve kapitalizm arasında nedensel bir ilişki kurulmaktadır (Ercan, 1996, s.256).

Weber, Avrupa’da kapitalizmin tarihsel oluşumunu açıklarken yaptığı istatistiksel analizlerin ve Protestan ahlâkı anlayışı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkinin yanı sıra karşılaştırmalı yöntem aracılığı ile kapitalizmin sadece Batı toplumlarına özgü bir olgu olduğunu da ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre, Çin, Hindistan ve İslam uygarlıklarında Batı tipi kapitalizmin oluşumu için gerekli toplumsal ve dinsel koşullar mevcut olmadığı için kapitalizm Batı toplumlarına özgü bir sistem olarak gelişmiştir. Örneğin, Budistler evleri olmadığı için devamlı göç eden, dünyayı reddeden, geçimlerini sadakayla sağlayan bir inanç sistemidir. İslamiyet de, “dünya fatihi savaşçıları dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü” olarak tanımlamakta ve İslam ekonomisinde kazanç elde etmenin yolunun üretim dışında fetihlerle sağlandığını düşünülmektedir. Bundan dolayı onun için diğer uygarlıklar Calvinist ahlâkın rasyonelliğine uyan bir yaşam biçimine sahip değildirler. Weber, Batı dışı pek çok uygarlıkta kapitalist bir sistemin gelişmesi için zorunlu birçok koşulun bulunduğunu fakat zorunlu dinsel değişkenin olmadığını düşünülmektedir (Ercan, 1996, s. 257, Aron, 2006). Sonuç olarak Weber için, “Hristiyanlık kâr anlayışı ile akılcı çalışma disiplini ilk defa birleştiren bir dindir. Bu birleşim sonucu ortaya çıkan kapitalizm ise, Batı dışında hiç bir yerde gelişmemiştir” (Ercan, 1996, s. 257-258). Birçok ülkede dinin toplumsal değişmeyi engelleyici bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı Weber’in kapitalizmin oluşumunda dinsel motif ve öğelerin önemli bir rol oynadığını öne sürmesi, yoğun eleştirilere ve tartışmalara yol açmıştır (Slattery, 1991, s.300).

Weber için, kapitalizm formel açıdan özgür emeğin rasyonel bir biçimde örgütlenmesini içermektedir. Yaşam alanı olan ev ile çalışma mekânlarının ayrıldığı, rasyonel muhasebe sisteminin ve rasyonel yönetim anlayışının geliştiği bir sistemdir (Swingewood, 1998, s. 185). Özetle kapitalizmi ekonomik olarak kendine özgü kılan özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Ercan, 1996, s.259):

1. Özel mülkiyetin gelişmesi ve girişimcinin üretim için gerekli araçlar üzerinde kontrolünün sistematikleşmesi.
2. Emeğin piyasanın talep koşullarına bağlı olarak özgürce hareket etmesi.
3. Ticaretle ilgili bütün akılcı olmayan kısıtlamaların kaldırılması.
4. Bireyleri içine alan genel hukuksal çerçevenin olması.
5. Rasyonel teknoloji kullanımının yoğunlaşması.
6. Ekonomik yaşamın ticarileşmesi.

Sonuç olarak, kapitalizm rasyonel değerler üzerine kurulu bir toplumsal sistemdir.

Weber’in *ekonomik düzen* olarak kapitalizm analizinde eylemin rasyonelliği belirgin bir özellik olurken, *siyasal düzen* anlayışı içinde ise “bir ya da daha fazla kişinin öteki insanlar üzerindeki egemenliği” ön plana çıkmaktadır. Weber’e göre, siyaset insanın insan üzerindeki egemenliğini anlatan bir kavramdır (Aron, 2006, s.508). Peki, Weber siyasal egemenlik biçimlerini ideal tip olarak nasıl kavramsallaştırmaktadır?

Weber’e göre, Hristiyanlık kâr anlayışı ile akılcı çalışma disiplini ilk defa birleştiren bir dindir. Bu birleşim sonucu ortaya çıkan kapitalizm ise, Batı dışında hiç bir yerde gelişmemiştir.

Kapitalizmin analizinde eylemin rasyonelliği, siyasal düzen analizinde ise insanın insan üzerindeki egemenliği ön plana çıkmaktadır.

TABAKALAŞMA TEORİSİ

Klasik sosyolojide Marx'tan sonra Weber sınıf ve tabakalaşma ile ilgili en önemli teorilerden birini geliştirmiştir. Ancak Marx'tan farklı olarak Weber toplumsal tabakalaşma teorisinde *sınıf*, *statü* ve *parti* olarak tanımladığı oluşumları kapsayan çok boyutlu bir tabakalaşma yapısından söz eder. Bu teoride, modern toplumda tabakalaşma olgusu, ekonomik düzeyde temel (sınıf), toplumsal onur hiyerarşisi düzeyinde (statü) ve siyasal düzeyde (parti) temelinde açıklanmaktadır. Başka bir deyişle Marx'ın aksine Weber tabakalaşma teorisinde statü ve parti gibi sınıf dışındaki değişik katmanlaşma biçimlerine de dikkat çekmiştir (Edgell, 1993, s.20-21). Böylece Weber, tabakalaşma teorisi ile modern toplumun nasıl farklı çıkar gruplarına ve sınıflara bölündüğünü, dahası modern toplumdaki bölünmenin çok boyutluluğunu ortaya koymaya çalışır.

Sınıf

Ayrıca Weber tabakalaşma teorisinde, Marx gibi sınıf kavramından söz etse de bu kavramı Marx'tan önemli ölçüde farklı bir çerçevede tanımlar. Nitekim Weber Marx'ın sınıfları ekonomik faktörler temelinde ele alan yaklaşımını kabul etse de, Marx'tan farklı olarak söz konusu ekonomik faktörleri üretim araçlarının mülkiyetinin ötesinde çok daha geniş bir çerçevede değerlendirir. Daha açık bir ifadeyle, Marx'ın teorisinde sınıflar üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma-olmama şeklinde bir ekonomik kritere göre belirlenirken, Weber'in teorisinde sınıf konumları mülkiyetin yanı sıra mülkiyet dışında kalan beceri, eğitim, bilgi ve benzeri bireylerin piyasaya sunduğu çeşitli nitelikteki ekonomik faktörlere göre belirlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Marx'ta sınıf konumu üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki konumla eşdeğer iken Weber'de sınıf konumu piyasa konumu ile eşdeğer olarak belirlenmektedir.

Daha ayrıntılı bakacak olursak, Weber'e göre (1996, s.269-270), **sınıftan** söz edilebilmesi için şu unsurların bir arada olması gerekmektedir:

Birincisi, “bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise”,

İkincisi, “bu ögeyi, mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa”,

Üçüncüsü, “bu öge, meta ve işgücü piyasaları koşullarında temsil ediliyorsa, sınıftan söz etmek mümkündür”.

Diğer bir deyişle, Weber'in sınıf kavramı ortak sınıfsal koşulları paylaşan herhangi bir insan topluluğunu içermektedir. Ona göre, **sınıf konumu** *kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelmektedir*. Bu olanakları belirleyen unsurlar ise, var olan ekonomik bir sistem içinde gelir sağlamak için mal veya beceri harcama gücünün derecesi, türü veya bu gücün yokluğudur. Bireyin piyasadaki fırsatı onun kaderini belirleyici bir unsurdur. Yani Weber'in yaklaşımı içinde *sınıf konumu* en son kertede kişilerin *piyasa konumudur*. Örneğin piyasa koşullarında işleyen bir ekonomide maddi mülkler üzerindeki tasarruf hakkı kendiliğinden belirli bir yaşam olanağı yaratacaktır.

Weber'e göre ekonomik kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olup olmama sınıfların temel ayrım noktasıdır. Diğer bir deyişle, **“mülkiyet”** ve **“mülksüzlük”** bütün sınıf konumlarının temel kategorisidir. Sınıfı oluşturan temel faktör ise “ekonomik çıkardır”. Örneğin, Marx'ın sınıf kuramı çerçevesinde mülkiyet bir sermaye aracıdır ve aynı zamanda mülkiyet hakkı emek sömürsünü gerçekleştir-

Weber'e göre, sınıf konumu kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelmektedir.

menin bir aracıdır. Weber'in sınıf yaklaşımı çerçevesinde ise mülkiyet zenginlik ve ekonomik güç anlamında daha geniş bir şekilde tanımlanmaktadır. Mülkiyet ilişkileri toplumda iktidarın kontrolünde ve bu iktidarın kullanılmasında merkezi bir konumdadır (Berberoğlu, 2009, s.44-45).

Sınıfın “mülkiyet” ve “mülksüzlük” temelinde yapılan ayrımından sonra, Weber **olumlu** ve **olumsuz** ayrıcalıklı sınıf tipleri gruplandırır. Ona göre;

Olumlu ayrıcalıklı sınıflar içinde *mülkiyetçi ya da mülk sahibi* ile *kazanç ve ya ticari olmak* üzere iki tip sınıf yer almaktadır:

- **Mülkiyetçi veya mülk sahibi sınıfların** içine toprak, maden, fabrika gibi mülklere sahip ve bunlardan rant elde edenleri yerleştirmektedir.
- **Kazanç veya ticari sınıf** içinde ise, piyasaya arz edilebilecek malları olanlar; yani endüstri veya tarım alanındaki girişimciler, tüccarlar, bankerler, eğitimleri nedeniyle piyasaya hizmet sunan meslek sahipleri üyeleri yer almaktadır.

Olumsuz ayrıcalıklı sınıf içinde ise herhangi bir şekilde üzerinde tasarruf yapabilecekleri *mülkiyeti ve bünnerleri olamayan ücretli çalışan işçiler* yer almaktadır. Olumsuz ayrıcalıklı sınıf da homojen bir grup değildir. Weber' e göre, bu sınıf tipi de kendi içinde;

- özgür olmayanlar
- sınıftan çıkarılanlar
- yoksullar
- nitelikli, yarı-nitelikli ve niteliksiz işçiler olarak farklılaşmaktadır.

Olumlu ve olumsuz ayrıcalıklı sınıf tipleri arasında orta sınıfların bulunduğu savunmaktadır. Ona göre,

- köylüler,
- zanaatçılar,
- kamu sektöründe ve özel sektörde çalışan memurlar,
- serbest meslek sahipleri
- az rastlansa da beceriye sahip işçiler orta sınıf içinde yer almaktadır.

Weber için bu karmaşık sınıf yapısı içinde, Marx'ın yaptığı gibi sınıf koşulu ile sınıf bilinci arasındaki basit bir ilişkinin kurulması söz konusu değildir. Marx'ın toplumsal değişim ile sınıf arasında kurduğu tarihsel ilişki, Weber'in sınıf teorisi içinde yer almaz çünkü Weber için sınıf bugünkü zamanda ampirik piyasa koşullarında oluşmaktadır (Edgell, 1998, s.22-23; Swingewood, 1998, s. 220-221).

Sonuç olarak Weber'e göre, insanların üretim sürecindeki sınıfsal konumlarını belirleyen temel faktör, bireyin sahip olduğu **bilgi, beceri ve niteliğidir**. Bireyin piyasadaki konumu onun yaşamını doğrudan değiştiren bir güce sahiptir. Örneğin, bilgi, beceri ve vasfı yüksek, profesyonel mesleklerde çalışanlar işgücü piyasasında daha yüksek ücret alırlar. Bu tür meslekler insanların yüksek ücret almalarını sağlamakla birlikte aynı zamanda kişilere toplum içinde daha çok saygınlık ve itibar da kazandırmaktadır. Düşük vasıflı, bilgi ve beceri gerektiren işlerde çalışan insanlar daha az ücret almakta ve toplum içindeki statüleri daha düşük değerlendirilmektedir. Hükümetler, piyasa araştırmacıları ve sosyal bilimciler Weber'in iş ve mesleğe dayalı sınıf analizini modern toplumların ekonomik eşitsizlik yapısını anlamak için yaygın olarak kullanmaktadırlar. Ancak Weber'e göre modern toplumdaki eşitsizlikler, tek başına üretim sürecinde oluşan basit bir sınıf meselesi değildir.

Weber'e göre, insanların üretim sürecindeki sınıfsal konumlarını belirleyen temel faktör, bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve niteliğidir.

Statü

Weber'in toplumsal tabakalaşmayı açıklayan ve teorisi içinde yer alan diğer unsur, **statü** kavramıdır. *Statü* birey ve gruplara başkalarının yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmektedir. Bireyin ve grupların toplum içinde sahip oldukları statü durumu toplum içinde eşitsizlik ve ayrımcılığa neden olabilmektedir. İnsanların toplum içindeki statüleri ile yaşam tarzları birbiriyle örtüşebilmektedir. Giyim, barınma, konuşma tarzı, tüketim kalıpları kişinin toplum içindeki statüsünün önemli göstergeleridir. Örneğin, günümüzde doktorlar, eczacılar, hukukçular, mühendisler ve sanatçılar birer statü grubudurlar. Bireylerin kendilerinin ya da ailelerinin sahip olduğu statü, onların yaşam şanslarını ve toplumda var olan fırsatlara ulaşmalarını önemli ölçüde etkilemektedir (Giddens, 2008, s. 347-348).

Statü birey ve gruplara başkalarının yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmektedir. Statü toplum içinde oluşan eşitsizliğin kaynaklarından biridir.

"Sınıf" temelli tabakalaşma üretim ve mülkiyet ilişkilerine dayanırken, "statü" temelli tabakalaşma ise yaşam tarzlarını temsil eden tüketim biçimlerine göre şekillenmektedir.

Weber'e göre toplumsal statü kişinin/kişilerin toplumsal konumuna yönelik pozitif ve negatif bir ayrıcalık tanınmasıdır. Kişinin/kişilerin toplumsal konuma yönelik ayrıcalık veya itibar o kişinin/kişilerin yaşam tarzından, resmi bir eğitim sürecinden, doğuştan veya bir meslekten kaynaklanabilir. Statüden kaynaklanan bir toplumsal tabaka konumlarından dolayı ayrıcalıklara ve itibara sahip insan gruplarını içermektedir. Yani, "sınıf" temelli tabakalaşma üretim ve mülkiyet ilişkilerine dayanırken, "statü" temelli tabakalaşma ise yaşam tarzlarını temsil eden tüketim biçimlerine göre şekillenmektedir (Berberoğlu, 2009, s.46-47). "Bir statü grubu.... onlar ve biz arasında gerekli toplumsal mesafeyi kuran, başkalarının onun üyelerine uygun gördüğü saygınlık ve küçümseme derecesinde var olabilirler" (Coser, 2008, s.211). Sınıf ve statüye dayalı tabakalaşma arasındaki karşılıklı ilişki ampirik olarak da güçlü olabilmektedir. Örneğin, kapitalist toplumda ekonomik olarak yükselen sınıf, statü olarak da üst düzeyde yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Weber'in yaklaşımı içinde ilke olarak mülk sahibi olan ve mülk sahibi olmayanlar aynı toplumsal statü gurubu içinde yer alabilirler.

Parti

Weber'in toplumsal tabakalaşma teorisinde yer alan **parti** kavramı, toplum içinde gücün oluşumunu anlamak için kullanılan diğer bir kavramdır. Parti ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapılardır ve toplum içinde gücü yansıtan önemli bir yapıdır. Parti sahip olduğu güçle modern toplumu düzenlemeye çalışır. Weber statü ve partilerin bireylerin ve grupların ekonomik koşullarını ciddi düzeyde etkilediğini belirtmektedir (Giddens, 2008, s. 347-348). Örneğin, günümüzde kimi bireyler ekonomik bir güce sahip olmadığı halde siyasal güce sahip olabilmektedir. Bu siyasal güç kişilerin yaşam şanslarını ve toplumda var olan fırsatlara ulaşmalarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Parti ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapılardır ve toplum içinde gücü yansıtan bir yapıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak Marx ve Durkheim gibi Weber'de sosyolojinin bağımsız bir sosyal bilim olarak gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Ancak Marx ve Durkheim'den farklı olarak Weber sosyolojik analizin merkezine *toplumsal eylemi* koyan yorumlayıcı bir sosyolojik yaklaşımı benimsemiştir. Weber, özellikle toplumu nesneymiş gibi ele alan ve onu gözlem, deney ve benzeri tekniklerle incelemeye çalışan pozitivizme eleştirel yaklaşan Alman düşünce geleneği içinde yetişmiştir. Bu neden-

le pozitivistimin aksine Weber sosyolojide başat yöntem olarak *anlama* yönteminin ve sosyal bilimlere özgü bir kavram türü olarak gördüğü *ideal tip* kavramların kullanılması gerektiğini savunmuştur. Daha açık bir ifade ile Weber bireylerin anlamlı toplumsal eylemleri ile toplumsal gerçekliğin oluşumunda nasıl bir rol oynadıklarını yorumlayarak anlamaya çalışan daha hümanist bir sosyolojik yöntem geliştirmiştir. Bu bakımdan da sosyolojiye önemli bir katkı sağlamıştır. Sosyolojiye ve genel olarak sosyal bilimlere önemli açılımlar sağlayan çok çeşitli çalışmalarının yanı sıra, Weber bürokrasinin de son derece etkili bir analizini yaparak günümüz toplumlarının anlaşılmasında kilit düşünürlerden biri olmuştur.

Sonuç olarak klasik sosyolojide yer alan düşünürlerin çoğu, çalışmalarında modernitenin (modernity) doğasını yorumlamakla ilgilidiler. Özellikle klasik sosyolojinin önde gelen düşünürleri Marx, Durkheim, Weber'in çalışmalarında modern toplum analizi ve eleştirisi çok daha açık olarak görülmektedir. Bu üç klasik düşünürün hepsi de modernliğin avantajlarının farkında olmakla birlikte çalışmalarında modern dünyanın yarattığı sorunlara yönelik eleştirel bir yaklaşım da sergilemişlerdir. Modernlik, Marx'ın çalışmalarında kapitalist ekonomiyle, Durkheim'ın çalışmalarında organik dayanışma ve kolektif bilinçteki zayıflamayla, Weber'in çalışmalarında formel rasyonalitenin diğer rasyonalite biçimleri pahasına yaygınlaşması ve sonuçta rasyonelleşmenin demir kafesinin ortaya çıkmasıyla eleştirel bir çerçevede analiz edilmektedir (Ritzer, 1996, s.565-566).

DİKKAT

Özet

Weber'in teorik yaklaşımını açıklayabilmek.

Weber, pozitivist eleştirel bakan *yorumlayıcı* sosyolojik bir yaklaşım ve yöntem anlayışına sahiptir. Weber'e göre, sosyolojinin çalışma nesnesi *toplumsal eylemlerdir*. Toplumsal eylemin açıklanması için bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlama bakılması gerekmektedir. Yani toplumsal eylem bireyin eylemine yüklediği öznel anlam ile gerçekleştirdiği eylem arasındaki gerekli ilişkinin kavranması ile açıklanabilir. Başka bir deyişle Weber'in anlamacı yöntemi, nedensel açıdan geçerli bir yorumlamayı içermektedir. Sosyolojik araştırma süreci değer yargılarından arınmalıdır. Değer yargılarından arınmak için yöntemsel araç olarak doğa bilimlerindeki yasa kavramından farklı nitelikte bir kavram türü olan ideal tipleri kullanılmalıdır.

Weber sosyolojisinde toplumsal eylem, otorite ve örgüt tiplerini tanımlayabilmek.

Weber *geleneksel, duygusal, değere ve amaca yönelik akılcı eylem* olmak üzere dört toplumsal eylem tip sınıflandırması yapmıştır. Geleneksel motiflere dayanan eylemler alışlagelmiş inançlar tarafından belirlenir. Örneğin el öpme ve selamlaşma bu eylem tipine örnek verilebilir. Duygusal eylem, alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyarı sonucunda meydana gelebilir. Belirli koşullar sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur (heyecan, korku, öfke, kin, nefret, sevgi, vb). *Değersel-akılcı* eylem belli bir hedefi olan, amacı planlı olarak belirlenmiş eylem tipidir. Ancak amaca ulaşmayı etkileyen nedenler görev, şeref, din, bağlılık, sorumluluk gibi değerler temelinde gelişir. *Amaçsal-akılcı* eylem akılcı nedenlere dayanan bir eylem tipidir. Kişi belirlediği bir hedefe ulaşmak için en uygun akılcı araçları seçer. Weber *geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal* olmak üzere üç otorite ve örgüt tipinden söz etmektedir. *Geleneksel otorite* ve örgüt tipinin kaynağını gelenekler oluşturmaktadır. Liderin yönetimi gelenekler tarafından kabul görmekte, uygulamaları ise keyfi ve kişisel olabilmektedir. *Karizmatik otorite* ve örgüt tipi meşruluğunu lider kişinin kişisel özelliklerinden, kutsallığından, kahramanlık gücünden alır. Karizmatik otorite tipinin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar önemli bir rol oynamaktadır. Yasal-ussal otorite

ve örgüt tipinin meşruluğu akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlara dayanmaktadır. *Yasal-ussal otorite* tipinin yönetim (örgüt) aygıtı *bürokrasi*dir. Bu otorite ve örgüt tipinde liderler ve bürokratlar, halkın hizmetkârı olarak görülmektedir. Atandıkları makamlar geçicidir ve o makamlara sahip olamazlar.

Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme ve bürokrasi kavramlarının önemini belirleyebilmek.

Genel olarak "toplumsal aktörlerin kişisel-olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmaları..." (Marshall, 1999, s.11) şeklinde akılcı bir hesaplama olarak tanımlanabilen rasyonelleşme, Weber sosyolojisinin merkezinde yer alan en önemli kavram olarak kabul edilir (Ritzer, 1996, s.135). Weber, çalışmalarında rasyonelleşme kavramının farklı biçimlerinden söz etse de en çok bir hedefe ulaşmada en etkili araçların akılcı olarak hesaplanması olarak tanımlanabilen formel/biçimsel rasyonelite (formal rationality) üzerinde durur. Weber'in çalışmalarında rasyonelleşmenin, özellikle de formel rasyonelitenin en tipik örneğini ise bürokrasi oluşturur (Ritzer, 1996, s. 27, 136). Weber, formel rasyonelitenin en tipik örneği olarak gördüğü bürokratik rasyonelleşmeyi, özellikle otorite tipleri çalışmasında yer alan yasal-ussal otorite ile ilişkilendirir. Başka bir ifadeyle, Weber "**ideal bürokrasi**" anlayışını yasal-ussal otorite üzerinden geliştirmiştir. Weber'de bürokrasi yasal-ussal otorite tipine dayalı belirli bir yönetim ve örgüt tipidir ve bu bakımdan diğer yönetim ve örgüt tiplerinden ayrılır. Weber'e göre, toplumdaki iktidar ve otorite ilişkileri, tarihsel süreçte toplumun bürokratikleşmesine neden olmuştur. Modern toplumda bürokrasi, gücünü yasalardan alan bir egemenlik biçimidir ve ona göre, **bürokrasi** "her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesi" olarak tanımlanmaktadır (Kızılçelik, 1994, s.266).

Weber'in protestan ahlâkı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkiyi özetleyebilmek.

Weber, kapitalizmin tarihsel oluşumuna bakarken yöntemsel olarak bireylerin toplumsal ey-

lemlerine yükledikleri anlama bakmaktadır. Bireylerin ekonomik tutum ve davranışları üzerinde etkili olan dinsel motifleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre, Avrupa'da Protestanlar ve özellikle bazı mezhepler, ekonomik bakımdan önemli düzeyde bir servete sahiptirler. Kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak kurulmasında Protestan ahlakının etkili olduğunu, yani bireylerin toplumsal eylemlerine bu *ablâki motiflerin* aracılık ettiğini savunmaktadır. Protestanlığın bir eğilimi olan Calvinizmin öğretileri sürekli çalışmayı, tanrı için çalışmayı ve çalışma sonucu elde edilen kazancın dünyevi zevkler için harcanmamasını anlatmaktadır. Tanrı için çalışma eylemi, toplumsal yaşamın ekonomik örgütlenmesi için temel ahlâki bir motif olmuştur. Bireyin toplumsal davranışını etkileyen bu motifler Avrupa'da kapitalizmin oluşumu için gerekli sermayenin birikimine neden olurken ekonomik gelişmeyi de etkilediği düşünülmektedir. Karşılaştırmalı yöntemle kapitalizmin sadece batı toplumlarına özgü bir olgu olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre, Çin, Hindistan ve İslam uygarlıklarında batı tipi kapitalizmin oluşumu için gerekli toplumsal ve dinsel koşullar mevcut olmadığı için kapitalizm Batı toplumlarına özgü bir sistemdir.

Weber'in toplumsal sınıf analizini Marx'ın sınıf analizi ile karşılaştırmak.

Marx'a göre, sınıflar üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına bakılarak analiz edilmektedir. Mülksüzleşme ve ücretli olma durumu sınıfların oluşum sürecinde önemlidir. Marx aynı zamanda karmaşık, farklılaşmış ve çelişkili sınıf yapılarını (örneğin, finans burjuvazi, küçük burjuvazi, sanayi burjuvazi, proletarya, toprak sahipleri ve özgür köylüler) analiz eder. Bu sınıflardan bazıları mülksüzleşerek işçi sınıfına katılacaktır. Kapitalist toplumda sınıfların oluşum sürecinde orta sınıfların varlığını da kabul etmektedir. Marx'a göre, "kendinde sınıf" kavramı işçi sınıfının nesnel sınıf konumunu, "kendi için sınıf" ise sınıf bilincinin oluşmasını ifade etmektedir. Weber ise modern toplumda tabakalaşma olgusunu ekonomik eşitsizlikler (sınıf), toplumsal onur hiyerarşisi (statü) ve siyasal eşitsizlikler (parti) temelinde çok boyutlu olarak ele almaktadır. Ayrıca Weber tabakalaşma teorisinde Marx gibi sınıf kavramından söz etse de bu kavramı Marx'tan önemli ölçüde farklı bir çerçevede tanımlar. Marx'tan fark-

lı olarak Weber söz konusu ekonomik faktörleri üretim araçlarının mülkiyetinin ötesinde beceri, eğitim, bilgi ve benzeri nitelikteki ekonomik faktörleri kapsayan çok daha geniş bir çerçevede değerlendirir. Özetle Marx'ta sınıf konumu üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki konumla eşdeğer iken Weber'de sınıf konumu piyasa konumu ile eşdeğer olarak belirlenmektedir. Weber'de Toplumsal tabakalaşmanın diğer unsuru olan statü ise, birey ve gruplara başkalarınca yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmektedir. Üçüncü unsur olan parti ise, ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapıdır ve toplum içinde gücü yansıtan önemli bir yapıdır. Parti, sahip olduğu güçle modern toplumu düzenlemeye çalışır.

Weber'in yaklaşımını Marx ve Durkheim'in yaklaşımlarından ayırt edebilmek.

Marx'ın sosyolojik yaklaşım ve yöntemi materyalist bir tarih anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Marx, tarihsel materyalist toplum analizinde özellikle ekonomik alt yapı ile üst yapı arasında yaptığı ikili ayırım üzerinde durur. Durkheim ise, büyük ölçüde pozitivist bir yaklaşım ve yöntem benimsemiştir. Ona göre toplum parçaları işlevsel karşılıklılık çerçevesinde kaynaşmış bir bütündür. Bu yaklaşım ve yöntem çerçevesinde Durkheim sosyolojinin çalışma nesnesi olarak belirlediği toplumsal olguların nesne gibi ele alınmaları gerektiğini savunur. Weber ise, Marx ve Durkheim'dan farklı olarak sosyolojik analizin merkezine koyan yorumlayıcı bir sosyolojik yaklaşım benimsemiştir. Bu nedenle, sosyolojide başat yöntem olarak anlama yönteminin ve sosyal bilimlere özgü bir kavram türü olarak gördüğü *ideal tip* kavramların kullanılması gerektiğini savunmuştur.

Sosyolojide Weber'in çalışmalarının önemini özetleyebilmek.

Weber'in çalışmalarında sosyoloji gerek çalışma konusu gerekse yöntemi ve kavramsal çerçevesi açısından doğa bilimlerinden farklı ve hümanist bir çizgide gelişmeye başlamıştır. Bu ise sosyolojik teoriye son derece önemli bir açılım sağlamıştır. Weber, sosyolojiye ve genel olarak sosyal bilimlere önemli açılımlar sağlayan çok çeşitli çalışmalarının yanı sıra rasyonelleşme ve bürokrasi üzerine olan çalışmaları ile de günümüz toplumlarının anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Weber sosyolojisi açısından aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- Weber'e göre sosyoloji anlamacı bir bilim olmalıdır.
- Weber'e göre anlama yöntemi sosyolojide kullanılacak başat yöntem olmalıdır.
- Weber'e göre sosyoloji hem ampirik/açıklayıcı hem de anlamacı bir bilim olmalıdır.
- Weber'e göre her türlü eylem sosyolojinin çalışma nesnesi olmalıdır.
- Weber'e göre toplumsal gerçekliğin temel düzeyinde toplumsal eylemler yer almaktadır.

2. İdeal tiplerin özellikleri açısından aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- İdeal tipler değer yargılarından arınmış olmalıdır.
- İdeal tipler toplumsal eylemlerin anlamlarından yola çıkılarak akılcı yöntemlerle oluşturulmuştur.
- İdeal tip belirli bir toplumsal olgunun tüm tipik özelliklerini kapsamaktadır.
- İdeal tipler toplumsal olgunun özelliklerini özgül bir biçimde içermektedir.
- İdeal tipler gerçek yaşamda saf halde bulunurlar.

3. Bir itfaiye erinin ölebileceğini bilerek, evde bulunanları kurtarmak için; yanmakta olan bir eve girmesi aşağıda verilen eylem tiplerinden hangisine bir örnek teşkil eder?

- Geleneksel eylemler
- Duygusal eylemler
- Değersel-akılcı eylemler
- Amaçsal-akılcı eylemler
- Tepkisel eylemler

4. Weber, Protestan ahlâkını Protestanlığın aşağıda verilen hangi eğilimine dayandırmıştır?

- Methodism
- Kalvinizm
- Pietism
- Baptism
- Luterizm

5. Weber'in sınıf analizine göre zanaatçılar ve serbest meslek sahipleri aşağıdaki sınıf kategorilerinden hangisinde yer alır?

- Olumsuz ayrıcalıklı sınıf
- Mülkiyetçi veya mülk sahibi sınıf
- Kazanç veya ticari sınıf
- Olumlu ayrıcalıklı sınıf
- Olumlu ayrıcalıklı ve olumsuz ayrıcalıklı sınıf arasında yer alan orta sınıf

6. Aşağıdakilerden hangisi Weber'in sınıf kategorileştirmelerinden **biri değildir**?

- Olumsuz ayrıcalıklı sınıf
- Olumlu ayrıcalıklı sınıf
- Mülkiyetçi veya mülk sahibi sınıf
- Kazanç veya ticari sınıf
- Olumsuz ayrıcalıklı sınıfın altında yer alan orta sınıf

7. Aşağıdakilerden hangisi Weber'e göre sanayi kapitalizminin Avrupa'da gelişmesini sağlayan temel faktörlerden biridir?

- Teknolojik gelişme
- Sınıf sömürsü
- Protestan ahlâkı
- İşbölümünün gelişmesi
- Merkantilist iktisat politikaları

8. Aşağıdaki otorite tiplerinden hangisinde, lider konumunda olanlar otoritelerini miras yoluyla elde ederler?

- Kültürel otorite
- Yasal-ussal otorite
- Karizmatik otorite
- Rasyonel otorite
- Geleneksel otorite

9. Aşağıdakilerden hangisi Weber'in eylem tipolojisi içerisinde **yer almaz**?

- Değere yönelik akılcı eylem
- İçgüdüsel eylem
- Duygusal eylem
- Geleneksel eylem
- Amaca yönelik eylem

10. Aşağıdakilerden hangisi Weber'in otorite tiplerinden biridir?

- Kültürel otorite
- Bürokratik otorite
- Sınıfsal otorite
- Geleneksel otorite
- Kanuni otorite

Okuma Parçası 1

Weber ve Dünya Dinleri

Durkheim, düşüncelerinin dine genel olarak uygulanabileceğini iddia eder, ancak onun getirdiği tezler sınırlı sayıda örneğe dayanmaktadır. Öte yandan, Max Weber yeryüzündeki pek çok din üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Ondandır önce ve sonra hiç kimse böylesine büyük ölçüde dünya dinleri -dünya tarihini kesin olarak etkileyen ve geniş kitleleri kendisine bağlayan dinler- üzerinde yoğunlaşmadı. Hinduizm, Budizm, Taoizm ve eski Musevilik hakkında ayrıntılı çalışmalar yaptı. Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı adlı eserinde ve diğer yazılarında Hristiyanlığın Batı tarihi üzerindeki etkisine geniş yer verdi. Ancak İslam'a ilişkin olarak tasarladığı çalışmasını bitiremedi.

Weber'in din üzerine yazdıkları, Durkheim'inkinden farklı olarak, din ile toplumsal değişim arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşır; Durkheim bu konuya pek değinmemiştir. Weber, din konusunda Marx'tan da ayrı düşünmektedir; ona göre dinin mutlak surette tutucu olması diye bir şey söz konusu değildir, tersine, dinin esinlendiği hareketler önemli toplumsal dönüşümlere imza atmıştır. Dolayısıyla Protestanlık -özellikle de Puritanizm- çağcıl Batı'nın verdiği kapitalist görüntünün kaynağını oluşturmaktadır. Bu yoldaki ilk girişimciler Calvinistlerdir. Onların başarıma itkisi - bu itki Batı'nın ekonomik açıdan gelişmesini başlatmaya yardımcı olmuştur- başlangıçta Tanrı'ya hizmet etme arzusundan kaynaklanıyordu. Maddi başarı, ilahi tevaccühün bir işaretiydi onlar için.

Weber, dünya dinleri üzerine olan araştırmasını tek bir proje olarak görüyordu. Protestanlığın Batı'nın gelişmesine yaptığı etkiye dair çalışması, dinin değişik toplumlar da toplumsal ve ekonomik yaşamı nasıl yönlendirdiğini anlamaya yarayan kapsamlı bir çabadır. Doğu dinlerini inceleyen Weber, bu dinlerin sanayi kapitalizminin gelişmesinin önüne aşılabilir engeller koyduğu sonucuna ulaşır. Bu Batı dışı uygarlıkların geri oluşundan ötürü ortaya çıkan bir durum değildir; doğu uygarlıkları sadece, Avrupa'da egemen olmaya başlamış değerlerden farklı değerleri benimsedikleri için böyle olmuştur. Weber, geleneksel Çin ve Hindistan'da ticaret imalat ve kentleşmenin önemli gelişmeler gösterdiği belli dönemlerin yaşandığına işaret eder; ama bunlar batıdaki gibi sanayi kapitalizminin doğuşu şeklinde köklü bir toplumsal değişim örtüsü yaratamamıştır. Din, böylesi bir değişimin önünü tıkayan en büyük etkidir. Sözgelimi Hinduizm, Weber'in deyişiyle, 'öteki dünya' dinidir. Hinduizm'in kutsal değerleri, maddi dünyanın zorlu uğraşlarından kaçıp ruhsal varoluşun yüce evrenine girmeyi önemser. Bu dinden kaynaklanan duygu ve güdülemeler, maddi dünyayı kontrol altına alma ya da şekillendirme üzerinde odaklanmaz. Tam tersine Hinduizm, maddi gerçekliği, insanoğlunun yönlendirilmesi gereken gerçek ilgileri gözden saklanan bir perde olarak algılar. Konfüçyanizm de bu dünyaya etkin bir şe-

kilde egemen olmayı teşvik etmekten çok, onunla uyumlu yaşamayı ön plana çıkararak ekonomik gelişimi sağlayıcı çabalara girmeye ket vurmuştur. Çin, epey uzun bir süre dünyanın en güçlü ve kültürel açıdan en gelişmiş uygarlığı idiysen de, baskın olan dinsel değerler ekonomik gelişmeyi frenleyici bir işlev görmüştü.

Anthony Giddens

Kaynak: www.hubayar.eu/SiteFiles/makaleler/mak8.pdf

Okuma Parçası 2

Bürokrasinin Olumsuzluklarının Giderilmesi

Birçok düşünür, yenilik ve kurumun içinde bulunduğu çevreye uyma konusunda bürokrasiyi yeterli görmemiştir. Ancak diğer yandan da bürokrasinin gerekliliği tartışılmazdır. Bürokrasi bireysel ve yönetsel amaçlar arasında gerilim doğuruyor; bununla birlikte bu çatışma bireysel gelişim ve doyumu kapsayan bir verimlilik artışına da sebep oluyor. Genel olarak katılık ve değişmezlik sorunu ön plana çıkarılır, yeniliklere karşı direnç gösterir; ama bu hiçbir zaman dönüşüme uğramayacak anlamına da gelmez; yapının genel ilkelerine bağlı kalarak dönüşüm gerçekleştirilebilir. Yapıyı birden yok edemezsiniz sadece iyileştirme yapılabilir, bizim bugün anladığımız bürokrasiyle de amaçlara ulaşılabilir. Gayri şahsılık, bağımsızlık, birim amaçlarının ön plana çıkması, kırtasiyecilik ve düzeni koruma eğiliminin yani görev bitse bile yapının ortadan kaldırılması için güçlük çekilmesi, bürokrasinin genel olumsuzluklarındandır.

Olumsuzlukların giderilmesi için merkezden yerel sistemlere daha çok yetki verilmektedir; ama merkezden kontrol de devam etmektedir. Etkin dış denetim, esnek örgütlenme, iyi liderlik ve yönetim, ahlak anlayışı, adil yönetim, eleştiri ve ilgiyle sorumlulukların artırılması, kamu kurumlarının küçültülmesi, rekabetin sağlanması, yasal ve kurumsal olarak açıklığın getirilmesi, örgütün basitleştirilmesi ve kırtasiyeciliğin önlenmesiyle, bu gibi önlemlerle bürokrasinin olumsuzlukları giderilebilir. Günümüz sisteminde bürokrasi dönüşüm içine girmiştir; ama hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır. E-Devlet anlayışında da biz bu dönüşümü görmekteyiz. Bürokrasi ortadan kalkmamıştır; halen güncelliğini korumaktadır; ama yeni bir dönüşüm gerçekleştirmektedir. "E-Devletin kamu kesimi yönetimine müşteri ilişkileri, müşteri odaklılık, rekabet kavramlarını getirerek yönetimi dönüştürmesi yönetimin bürokratik yapısını E-Bürokrasi adı verilen yeni bir forma sokmaktadır" (Sağsan, 2001: 99). E-Devlet tam da Weber anlayışındaki bürokrasi aracılığıyla halkla bütünleşmeyi amaç edinmiştir.

Kaynak: Koluman, Ö. (2010) Bürokrasi, Max Weber ve Bürokrasinin Güncelliği Siyaset, **Bilimi ve Hukuk Öğrenci Dergisi**, s.9.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Weber’de Sosyolojik Yöntem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Weber’de Sosyolojik Yöntem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Eylem Tipleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Tabakalaşma” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Tabakalaşma” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Otorite Tipleri “ konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Eylem Tipleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Otorite Tipleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toplumsal eylem bireysel eylemden farklıdır. İki bisikletin çarpışması doğal bir olaydır ancak çarpışma üzerine yapılan tartışma (kavga veya dostça anlaşma olabilir) toplumsal bir eylemdir. Weber’in ikinci analiz düzeyini oluşturan toplumsal ilişkiler ise ikiye ayrılmaktadır: Geçici toplumsal ilişkiler ve sürekli toplumsal ilişkiler. Örneğin, iki kişi arasındaki dostluk toplumsal bir ilişki olarak geçici bir özelliğe sahiptir. Diğer taraftan çok sayıda insan arasında oluşan bir ilişki biçimi olarak devlet sürekliliği ve devamlılığı olabilecek bir özelliğe sahiptir. Weber’in yönteminin üçüncü düzeyini oluşturan toplumsal oluşum aşamasında ise iki kavram önemlidir: Topluluklaşma (topluluk) ve toplumlaşma (toplum). Dostluk, arkadaşlık, aile, dayanışma dernekleri gibi yerlerde oluşan ilişkiler sonucu oluşan yapılar topluluklaşmadır (topluluk). Çünkü burada geleneksel ve duygusal eylemler ağır basmakta ve topluluk olma hali oluşmaktadır. Ticari birlikler, şirketler, kamu kuruluşu, üniversite, devlet gibi toplumsal oluşumlar toplumlaşmadır (toplum). Çünkü buralarda değersel-akılcı ve amaçsal-akılcı eylemler ağır basmaktadır.

Sıra Sizde 2

Weber, yorumlayıcı veya hermeneutik olarak tanımlanan bir yöntemsel yaklaşıma sahiptir. Çünkü Weber do-

ğa bilimlerinden farklı olarak, sosyolojide açıklama yönteminin yanı sıra anlama yönteminin de kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Weber’in yöntemini Durkheim’in yönteminden ayıran en önemli özelliklerden birisi, toplumu bireylerden bağımsız bir gerçeklik olarak ele almak yerine, bireylerin anlamlı toplumsal eylemlerini temel almasıdır. Yani toplumsal gerçekliğin anlaşılmasında ve açıklanmasında bireylerin toplumsal eylemlerinin yorumlanmasını içeren bir sosyolojik yöneme sahiptir.

Sıra Sizde 3

Weber’e göre bürokrasi, diğer örgüt biçimlerinden teknik olarak daha üstündür. Doğruluk, hız, kesinlik, dosyalama, süreklilik, gizlilik, birlik ve sirtüşmenin azaltılması açısından bürokratik örgütlenme olumludur. Bürokratik örgütler kişiselikten uzak, hesaplanabilir kurallara göre yönetilmektedir. Önceden öngörülebilirlik gibi avantajlara sahiptir. Bürokraside irrasyonel ve hesaplanamaz olan duygulardan (sevgi, nefret vb) uzaklaşıldığı ölçüde ideal yapıya ulaşılır. Bürokrasi etkin ve akılcı bir yönetimdir. Weber, bürokratik yapıda karşılaşılabilecek en önemli olumsuz yanlardan biri olarak, politikacılar ve bürokratlar arasında otorite paylaşma konusu üzerinde durmaktadır. Bürokrasinin hızla gelişmesinin, demokrasi adına sıkıntı doğuracağı konusunda endişelenmektedir.

Sıra Sizde 4

Marx’a göre, modern toplumların gelişmesinin başlıca dinamiği, kapitalist üretim ilişkilerinin yayılmasıdır. Weber’e göre ise modern toplumun gelişme dinamiği üretimin rasyonelleşmesidir. Marx’a göre, modern toplumun ayırıcı özelliği sınıf eşitsizliğidir. Toplumdaki diğer eşitsizlikler (örneğin kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler) en son kertede ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Weber’e göre sınıf eşitsizliği diğer eşitsizliklerden (örneğin kadın ve erkek eşitsizliği) biridir. Eşitsizliklerin tek kaynağı ekonomik kaynak değildir. Modern toplumda güce bağlı eşitsizlikler de vardır. Marx’ın öngörüsüne göre kapitalizm, yerini sosyalist topluma bırakacaktır. Weber’e göre ise modern toplumun temeli olan rasyonelleşme toplumun gelişmesi ve ilerlemesiyle daha da ilerleyecektir. Örneğin, sosyalist toplumlarda bürokrasi ve rasyonelleşme ortadan kalkmamıştır. Marx için Batının yayılmacı eğilimi kapitalist girişimciliğin yayılmasıdır. Weber’e göre ise, Batının küresel gücü, askeri ve sanayi kaynakları üzerindeki gücünden kaynaklanmaktadır.

Sıra Sizde 5

Marx'ın yaklaşımında sınıf, üretim sürecinde ve üretim ilişkileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Sınıf, eşitsizlik değil bir sömürü ilişkisidir. Yani artı-değer üretenler bu değere el koyan sınıf tarafından sömürülmektedir. Marx'ın yaklaşımında sınıflar eşitsizlik temelinde hiyerarşik olarak sıralanmazlar, tersine sınıflar çatışmalı olarak karşı karşıya gelmektedir. Temel olarak iki sınıf (burjuvazi ve proletarya) artığa el koymanın birinci aşamasında yani bölüşüm aşamasında oluşur. Weber ise sınıfları artığın ikincil bölüşüm aşaması yani piyasa koşullarına göre çözümler. Ayrıca Weber'e göre eşitsizlik ve katmanlaşma biçimi olarak statü sınıftan farklılaşabilir. Marx için iktidar doğrudan sınıf çıkarlarına bağlanmaktadır. Weber'de ise iktidar bağımsız bir değişken olarak sınıf ve statüden sonra üçüncü bir boyutu oluşturmaktadır. Weber'de sınıf, statü grupları ve partilerin hepsi birden toplumda iktidarın dağılımı ile ilgili olgulardır. Yani iktidar Marx'da olduğu gibi sadece ekonomik temelle gelişmeyebilir. Sonuç olarak, Marx ve Weber için sınıf, ekonomi temelli bir oluşumdur. Sınıfların ayrımında mülk sahipliği ve mülksüzlük her ikisinde de ortak noktadır. Marx'da sınıflar kutuplaşırken Weber'e göre sınıf yapısı parçalanmıştır. Marx sosyalizmi sınıfsız bir toplum olarak düşünmekte, Weber ise robotlaştırıcı özelliğiyle rasyonel örgütlenmenin sosyalizmde de ortadan kalkmayacağını düşünmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aron, R. (2006) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İstanbul: Kırmızı Yayıncılık.
- Berberoğlu, B. (2009) **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, V. (2009) **Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş**, Bursa: Düşünce Dağıtım.
- Bilton, T. ve diğ. (2008) **Sosyoloji**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bodur, H. E. (1991) "Modern Kapitalizm'in Doğmasında Dinin Rolü", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10. Sayı, Erzurum, 80-108.
- Bozkurt, V. (2007) **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Coser, L.A. (2008) **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler**. Ankara: De Ki Basım Yayımlar Ltd. Şti.
- Cuff, W. E.C., Sharrock, W.W., ve D. W. Francis, (2006) **Perspectives in Sociology**, Routledge, 5. Edition, 2006 Çeviren Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf

- Ercan, F. (1998) **Toplumlar ve Ekonomiler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ergun, D. (1982) **Sosyoloji ve Tarih**, İstanbul: Der Yayınları.
- Giddens, A. (2000) **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç yayınları.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995) **Sociology: Themes and Perspectives**, London: Harper Collins Publishers.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (2004) **Sociology: Themes and Perspectives: AS-and A- Level Student Handbook**, London: Harper Collins Publishers.
- Kızılcıkelik, S. (1994) **Sosyoloji Teorileri I ve II**, Konya: Yunus Emre Yayıncılık.
- Knapp, P ve Spector, A. (1997) **Crisis and Change**, USA: Nelson Hall.
- Marshall, G. (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: O. Akınhay-D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Özlem, D. (2001) **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Ritzer, G. (1992) **Sociological Theory**, McGraw-Hill, Third Edition. Çeviren: Ümit Tatlıcan. Erişim tarihi: 10.10.2009 http://www.umittatlican.com/files/Emile-Durkheim_Cuff.-vd.pdf
- Schellenberg, W. (1999) **Kapital Üzerine Temel Kurşlar**, İstanbul: Sosyal yayınlar.
- Slattery, M. (1991) **Key Ideas in Sociology**, Macmillan, London
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1996) **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık.
- Torun, İ. (2002) "Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 89-98.
- Turner, B. S. (1991) **Max Weber ve İslam**. Çeviren Yaşar Aktay. Vadi Yayınları, Ankara.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1988) **Dinler Tarihi**. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991) **Zihniyet ve Din**. İstanbul: Der Yayınları.
- Weber, M. (1996) **Sosyoloji Yazıları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1993) **Sosyoloji Yazıları**. Çeviren Taha Parla. 3. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (1985) **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu**. Çeviren Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil Yayınları.
- Weber, M. (1978) **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**. Edited. Guenther Roth and Claus Wittich. University of California Press Berkeley, Los Angeles, London.

6

Amaçlarımız

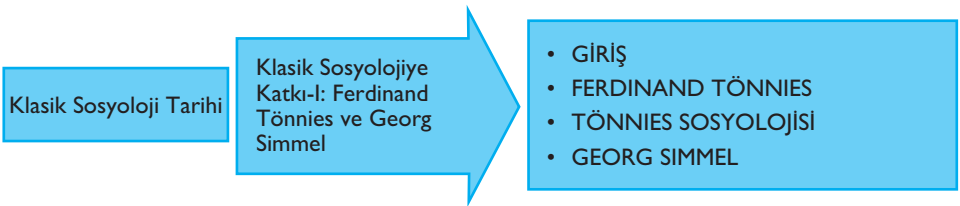
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Ferdinand Tönnies'in sosyolojik bakış açısını özetleyebilecek,
- 👁️ Tönnies'in cemaat / cemiyet kavramlarını tanımlayabilecek,
- 👁️ Georg Simmel sosyolojisinin genel özelliklerini saptayabilmek,
- 👁️ Simmel'in formel sosyoloji kavramını açıklayabilecek,
- 👁️ Toplumsal yaşamın geometrisi kavramını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Cemaat / Cemiyet (Topluluk / Toplum)
- Formel Sosyoloji
- Toplumlaşma
- Toplumsal Etkileşimin Biçimleri
- Toplumsal Tipler
- Toplumsal Geometri
- Paranın Felsefesi

İçindekiler

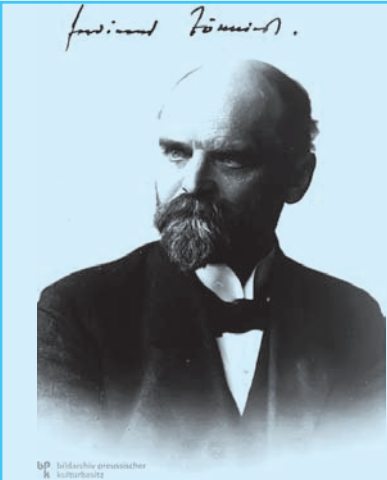
Klasik Sosyolojiye Katkı-I: Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel

GİRİŞ

Klasik dönemde sosyolojinin gelişimine şüphesiz ki Marx, Durkheim ve Weber dışında katkıda bulunan önemli başka sosyologlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Georg Simmel ve Ferdinand Tönnies başta gelmektedir.

Tönnies ve Simmel tıpkı Weber gibi Alman kökenli olup doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında kesin bir ayırım yapan Alman düşünce geleneğinden etkilenmişlerdir. Bu bakımdan Weber gibi onlar da toplumu bireylerin üstünde ve üzerinde dışsal ve nesnel bir gerçeklik olarak gören pozitivistlere eleştireldiler. Tönnies ile Simmel'in sosyolojileri arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte "ikisi de, aktif insan özneleri arasındaki toplumsal etkileşim biçimlerini konu alan ve bu tür etkileşimlerin yapısının her zaman karmaşık kültürel anlamlar içerdiğini ileri süren, ortak bir hümanist sosyoloji nosyonunu paylaşıyorlardı" (Swingewood, 1998, s.164). Her ikisi için de toplum özünde bireyler arasındaki karşılıklı ve karmaşık toplumsal ilişkiler ve etkileşimler söz konusudur.

FERDINAND TÖNNIES

Ferdinand Tönnies (1855-1936)

Ferdinand Tönnies Almanya'da bir çiftçinin oğlu olarak doğmuş, filoloji, felsefe, teoloji, arkeoloji ve sanat tarihi eğitimi almış, Kiel Üniversitesi'nde çalışmıştır. En önemli eseri 1887 yılında yayınlanan *Cemaat ve Cemiyet (Gemeinschaft und Gessellschaft)* çalışmasıdır. Ağırlıklı olarak toplumsal değişme, suç ve intihar olgularıyla ilgilenmiş olan Tönnies, sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilmektedir.

TÖNNIES SOSYOLOJİSİ

Tönnies sosyolojinin uğraş alanını aktif insan özneler arasındaki etkileşim biçimleri olarak tanımlayarak sosyolojiyi diğer disiplinlerden, özellikle biyoloji ve psikolojiden ayırmaya çalışmıştır. O da çağdaşları gibi dönemin endüstrileşme ve kentleşme gibi önemli olgularını irdelemekle ilgilenmiştir. Özellikle geleneksel toplumlarla yeni ortaya çıkan kentsel-endüstriyel toplumları toplumsal ilişki ve etkileşimdeki farklılıklar açısından incelemeye çalışmıştır.

Tönnies sosyolojiyi önce Genel Sosyoloji ve Özel Sosyoloji olmak üzere iki alana ayırmış, daha sonra bu alanları da alt alanlara ayırmıştır. Genel sosyoloji, bütün insan ilişkilerini bir bütün olarak ele alan sosyolojidir. Genel sosyoloji (a) evrim sürecinde biyolojik açıdan insanı ve diğer biyolojik organizmalarla ilişkisini inceleyen Sosyal Biyoloji, (b) kültürü üreten insanı inceleyen Sosyal Antropoloji ve (c) insanların öznel eylemlerini ve grupların iç işleyişlerini inceleyen Sosyal Psikoloji olmak üzere üç alt alana ayrılır (Tönnies, 2002:4). Özel sosyoloji de Tönnies'e göre üçe ayrılmaktadır. Bu alt alanlar (a) Saf/Teorik Sosyoloji, (b) Ampirik Sosyoloji (Sosyografi) ve (c) Deneysel Sosyolojidir. Tönnie sampririk düzeydeki çalışmaların da, uygulamalı sosyolojinin teorik çalışmalarının da bir kavram sistemine ihtiyacı olduğunu düşünür ve bu kavram sistemlerini oluşturma, yani kavramsal tanım ve açıklamalar yapma görevini de saf /teorik sosyolojiye verir. Saf/teorik sosyoloji toplumun nispeten durağan bir görünüşünü sunarken uygulamalı sosyoloji toplumsal değişimle ilgilenir (Heberle, 1973: 49).

Tönnies'e göre **saf/ teorik sosyoloji** ideal tip kavramlarından ve statik, durağan haldeki toplumsal varlıklardan (social entities-sozialewesenheiten) oluşan bir mantıksal sistemdir. Bu sistemin temel taşları ideal tip ile doğal irade ve rasyonel iradeye dayanan cemaat ve cemiyet kavramlarıdır. Matematğin gerekli olduğu diğer alanlar gibi böyle bir sisteminde ampirik sosyal olguların tanımlanmasını ve anlaşılmasını gerektirdiğini belirten Tönnies, teorik sosyolojiyi beş alana ayırmaktadır (Tönnies, 2002:4):

- i. **Cemaat / Cemiyet Kavramsallaştırması.** Cemaat ve cemiyet kavramları, Tönnies'in geleneksel kırsal yaşam tarzı ile modern kentsel yaşam tarzını karşılaştırma amacına, yani analitik bir amaca yönelik olarak oluşturulmuş ideal tiplerdir. Bu kavramlara bir sonraki başlıkta yeniden değinilecektir.
- ii. **İlişkiler ya da Toplumsal Varlıklar Teorisi.** Tönnies cemaat ve cemiyet kavramlarını kullanarak toplumsal varlıkları farklılaştırır. Toplumsal varlıklar (a) toplumsal ilişkiler (b) kolektifler ve (c) toplumsal örgütler ya da şirketlerdir. *Toplumsal ilişkiler* kişiler arasındaki iradî fiziksel ilişkilerden doğarlar; ancak bu ilişkinin dışında kalan insanların da iradeleri tarafından şekillenirler. Bu açıdan ilişkilere katılanlar arasında birbirlerinin birtakım hakları ve yükümlülükleri olduğuna dair bir bilinç söz konusudur. Etnik gruplar, devletler ya da sınıflar gibi *kolektifler*, kendilerini oluşturan bireylerin iradelerini, kendilerini temsil edecek tek bir birey ya da belirli bireyler üzerinden ifade edemeyen topluluklardır. *Toplumsal örgütler* ya da şirketler ise kendilerini oluşturan bireylerin iradelerini, kendilerini temsil edecek bir ya da birkaç bireyle ifade edebilirler (Tönnies, 2002:8).
- iii. **Toplumsal Normlar.** Tönnies toplumsal ilişkilerde düzenliliği sağlayan üç tip toplumsal norm olduğunu belirtir, bunlar (1) düzen (2) hukuk ve (3) ahlakıdır (Tönnies, 2002:8). Düzen olarak adlandırılan normlar en evrensel olan

Sosyolojinin kurucuları arasında yer alan Tönnies, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında kesin bir ayırım yapan Alman düşünce geleneğinden etkilenmiş ve pozitivistimin toplum anlayışını eleştirmiştir.

Tönnies sosyolojiye kavramsal düzeydeki katkılarının yanı sıra denizcilerin sosyo-ekonomik durumu, intihar, ahlaki olgular ve sosyo ekonomik durum arasındaki ilişki, suçluluk, ekonomik verilerle evlenme ve doğum oranları arasındaki ilişki gibi çeşitli konularda ampirik çalışmalar da yapmıştır (Tönnies, 2002:10).

normlardır, ahlak ve hukukun özelliği olan toplumsal irade ise, düzen normlarına oranla bireysel düşünceye çok daha fazla dayanır (Tönnies, 2002:8).

iv. Toplumsal Değerler. Tönnies toplumsal değerleri üç gruba böler. Bunlar; ekonomik, politik ve entelektüel/ruhani değerlerdir. Tönnies'e göre bütün toplumsal değerler toplumsal ve bireysel irade tarafından şekillendirilirler ve hepsinin referans noktaları toplumsal ilişkiler, kolektifler ve toplumsal örgütlerdir. Tönnies ticaretin ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte toplumsal değerlerin de değiştiğini belirtmektedir (Tönnies, 2002:9-10).

v. İnsan Çabası Sistemleri (Toplumsal kurumlar teorisi). Bu sistemler üç grup halindeki toplumsal değerlerin Cemaat ve Cemiyet içinde yer alan biçimleri olarak görülebilir. Bu açıdan ekonomik sistemler arasında ev endüstrisi, kent ekonomisi, tarım, ulusal ekonomi ve dünya ekonomisi yer alır. Politik sistemler hukuk, koruma ve anayasalardır. Entelektüel/ruhani sistemler ise din, sanat, felsefe, bilim ve eğitim sistemleridir (Tönnies, 2002:10).

Cemaat ve Cemiyet (Gemeinschaft/Gesellschaft)

Tönnies'in Cemaat/Cemiyet çalışması, endüstrileşme ve kentleşme ile birlikte yaşanan büyük toplumsal değişim ve dönüşümleri anlama çabasını yansıtır. Tarım toplumlarındaki geleneksel yaşam tarzı ile kentsel modern yaşam tarzını zıt toplumsal ilişkiler olarak kavramsallaştıran Tönnies, Cemaat/ Cemiyet kavramlarıyla bu iki yaşam tarzını ideal tipler olarak açıklamaya ve karşılaştırmaya çalışır (Slattery, 2010:59).

Tönnies bütün toplumların temelinde insan iradesinin bulunduğunu belirtmekte, cemaat/cemiyet kavramlarını insan iradesinin iki farklı tipine dayandırmaktadır. Tönnies'e göre, bütün toplumlar ya doğal iradeye ya da rasyonel iradeye, ama kesinlikle insan iradesine dayanırlar. Tönnies, insan iradesi kavramının iki yönlü bir anlamı olduğunu belirtir. Bu iki iradenin de içsel bir bütüne sahip olduğunu, birincisinin mizaca ve karaktere bağlı gerçek/doğal bir irade, ikincisinin ise belirli bir amaca ulaşmak için araçları farklılaştırabilme ve en uygun aracı seçebilme kapasitesine bağlı olan kavramsal/yapay bir irade olduğunu belirtir. Tönnies, birinci tip iradeyi **doğal irade** (wesenwille), ikinci tip iradeyi ise **rasyonel irade** (küwille) olarak tanımlar ve insan iradesinin muhakkak bu iki tipten birine gireceğini ileri sürer (Tönnies, 2002:103). Yaşamın kendisi, düşünmenin ait olduğu gerçeklik biçimi olduğu için doğal irade insan bedeninin psikolojik eşdeğeri ya da yaşam birliği ilkesidir. Diğer taraftan rasyonel irade düşünmenin bir ürünüdür, ancak düşünmenin bireye referansla bir gerçekliğe sahip olabilir (Tönnies, 2002:103). Böylece sosyolojik bakış açısını sosyal psikolojiyi de içerecek şekilde genişleten Tönnies, cemaatlerde gerçek ve zorunlu bir iradenin, yani 'doğal irade'nin, cemiyetlerde ise kavramsal, yapay, isteğe bağlı olan 'rasyonel irade'nin karakteristik olduğunu belirtmektedir (Deflem, 2001).

Türkçeye topluluk olarak da tercüme edilen **cemaat (gemeinschaft)** kavramı Tönnies'in geleneksel kırsal topluluklarla ilişkilendirdiği, aile veya dostluk ilişkileri içinde birbirine bağlı olan insanların arasındaki kişisel, yakın ve sürekli insan ilişkilerini içeren bir toplum tipidir. Tönnies geleneksel kırsal yaşam tarzının hakim olduğu toplumları, yani cemaatleri doğuştan gelen (verilmiş) statünün ön planda olduğu, hem coğrafi hem de toplumsal hareketliliğin sınırlı olduğu, aile ve kilisenin temel toplumsal kontrol mekanizmalarını oluşturduğu, yaşamın ailenin ve kilisenin belirlediği kesin değerler ve ahlak kuralları tarafından düzenlendiği, herke-

Cemaat ve cemiyet kavramları analitik amaca yönelik olarak oluşturulmuş ideal tiplerdir.

Doğal irade mizaca ve karaktere dayalı iken rasyonel irade belirli amaçlara yönelik olarak en uygun aracı seçebilme kapasitesine dayanır.

Rasyonel iradenin temel özelliği araçları sonuçlardan ayırabilme ve elde edilmek istenen sonuç için en etkili araçları seçebilme kapasitesidir.

Tönnies'e göre tarımdan endüstriye geçiş, serbest ticaretin ve modern ulus devletin doğuşu, cemaatten cemiyete doğru yaşanan dönüşümün temel özellikleridir.

Tönnies'e göre cemaatler, cemiyetlere doğru evrilirken doğal irade de rasyonel iradeye doğru dönüşecektir.

sin birbirine kan bağı ya da evlilikle bağlı olduğu bir toplum olarak betimler. Cemaat içindeki bireyler birbirleriyle yakın, doğal ve duygusal bir ilişki içindedir (Slattery, 2010:59-60). Cemaat kavramı kan bağına bağlı olan hane halkı ilişkilerine, akrabalığa, düşünce birliğine dayanan arkadaşlığa ve yerleşim yeri birliğine dayalı olan komşuluğa dayanır. Bu çerçevede *cemaatler; akrabalık, arkadaşlık ve komşuluklardan oluşan, bireysel çıkarlara değil, ortak çıkarlara dayalı ortak bir yaşam tarzının ve güçlü bir toplumsal dayanışmanın görüldüğü, temel olarak gelenek ve göreneklerden doğan yazısız normlara dayanan, ekonomik açıdan tarıma dayalı, entelektüel açıdan dinin ve sanatın hakim olduğu toplumlardır.*

Ancak endüstrileşme, kentleşme ve ticaretin artması sonucunda insanların ihtiyaçları ve talepleri değişmiş, cemaatler zayıflamaya ve cemaat duygusu kaybolmaya başlamış, yerlerini ortak cemaat çıkarları yerine bireysel çıkarların ön planda olduğu, yasama tarafından hazırlanan yazılı normların düzenlediği, toplumdaki ilişkilerin sözleşmelere dayalı olduğu, ekonomik açıdan endüstriyel üretime, entelektüel açıdan bilime dayalı olan cemiyetlere bırakmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle cemaatlerden cemiyetlere doğru yaşanan bu değişimin kaynağı tarımdan endüstriye geçiş, kapitalizmin ve serbest ticaretin gelişmesi ve modern ulus devletlerin doğuşudur. Bu değişim Tönnies'e göre bireylerin iradelerinin doğal iradede rasyonel iradeye doğru dönüşmesini beraberinde getirmiştir (Deflem, 2001).

Zaman zaman toplum ya da birlik olarak da Türkçeye çevrilen (Slattery, 2010: 60) **cemiyet (gesellschaft)** kavramı ise, cemaat kavramının zıttı olan her şeyi içeren bir kavramdır. Tönnies cemiyet kavramıyla endüstrinin ve ticaretin egemen olduğu modern kent yaşamında insanların diğer insanlarla yakın duygusal ilişkilerden çok çıkara dayalı, rasyonel, hesaplı ilişkiler kurdukları, cemaate oranla daha hızlı, rekabetçi ve dinamik bir yaşam sürdükleri toplumları ifade etmektedir (Slattery, 2010: 60). Cemaat, cemiyet gibi tek bir baskın kültüre sahip olmayan, çok sayıda hayat tarzını içeren modern kent yaşamını ve bu yaşamın kişisellikten uzak, yapay ve geçici ilişkilerini niteleyen bir kavramdır (Slattery, 2010: 60).

DİKKAT

Cemaatler doğal iradeye dayalı, köy ya da kasabalarda aile etrafında organik olarak örgütlenen, kişisel yakın ilişkilerin karakterize ettiği toplumlardır, cemiyetler ise rasyonel iradeye dayalı, büyük kentler veya ulus devletler etrafında ve mekanik olarak organize olan, geçici ve kişisellikten uzak ilişkilerin karakterize ettiği toplumlardır.

Tönnies'e göre cemaatlerin zayıflaması ve yerini cemiyetlere bırakması olumsuz bir durumdur.

Tönnies, insan toplumlarının aile ve köy etrafında örgütlenen, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan, politik yaşamı yerel olan cemaatlerden, büyük kentler ve ulus devletler etrafında örgütlenen, ekonomisi endüstri ve ticarete dayanan cemiyetlere doğru bir evrim yaşadığını düşünmektedir (Deflem, 2001). Tönnies'e göre cemaatin zayıflaması, endüstriyel kapitalizmin "gelişmesi için gerekli koşulları, rasyonalizm, hesapçı alışkanlıklar ve sözleşmeye dayalı ilişkileri" yaratmış, ayrıca suç ve intiharın artmasına neden olmuştur (Slattery, 2010: 61). Diğer bir deyişle Tönnies'e göre cemaatlerin zayıflaması ve yerini cemiyetlere bırakması olumsuz bir durumdur. Tönnies endüstrileşmenin cemaatleri ortadan kaldırdığını, dolayısıyla uygarlığın asıl temelini yitirdiğini ima etmektedir; ancak ona göre endüstri toplumu sonrasında cemaat yeniden doğacaktır. Buradan anlaşıldığı gibi Tönnies cemaat ve cemiyet kavramlarını sadece iki yaşam tarzını kıyaslamak için değil, tarım toplumlarından endüstri toplumuna ve sonra cemaatin yeniden ortaya çıkacağı toplumsal düzene dek **bir bütün olarak insanların kültürünün ve gelişmelerinin evrimini analiz etmek için bir araç olarak** kullanmaktadır (Slattery,

2010: 60). Tönnies cemiyet içinde sınıf bilincinin ve sınıf çatışmasının gelişeceğini öngörmüş, ayrıca cemiyeti yeniden canlandırabilecek yeni bir hayat tarzı geliştirilmesi gerektiğine inandığı için sosyal reformları ve sosyalizmi desteklemiştir (Slatery, 2010: 61).

Her ne kadar Tönnies cemaatten cemiyete doğru bir evrim yaşanacağını düşünüyor olsa da bu konuda doğrusal bir evrim anlayışına sahip değildir; çünkü Tönnies'in toplumsal evrim konusundaki düşünceleri hem romantik hem materyalist hem de rasyonel teorilerden de etkilenmiştir. Bu nedenle Tönnies toplumların bir derece cemaat, bir derece cemiyet özellikleri taşıdıklarını savunur (Deflem, 2001). Cemaat ve cemiyet kavramları temel olarak geleneksel kırsal yaşamla modern kent yaşamını karşılaştırıyor olsa da ideal tipler olarak kurgulanmış kavramlardır, bu nedenle kentte de cemaat ve cemiyet tipi ilişkiler birbirinden ayırt edilebilir. Örneğin, bir ailenin yönettiği ve yakın ilişkilerin hakim olduğu bir işyeri ile birbirlerini yakından tanımayan profesyoneller tarafından yönetilen ve ilişkilerin geçici ve yapay olduğu bir işyerini karşılaştırmak için de cemaat ve cemiyet kavramları kullanılabilir.

CEMAAT	CEMİYET
Biz duygusu egemendir.	Ben duygusu egemendir.
Dayanışma ortak isteme dayalıdır.	Dayanışma bireysel isteme dayalıdır.
Ortak mülkiyet egemendir.	Bireysel mülkiyet egemendir.
Topluluğun ortak çıkarları bireysel çıkarlardan önce gelir.	Bireysel çıkarlar ortak çıkarlardan önce gelir.
Dayanışma organik bir dayanışmadır.	Dayanışma mekanik bir dayanışmadır.
Toplumsal yaşamda töreler egemendir.	Toplumsal yaşamda moda ve geçici zevkler egemendir.
İnançların ve dinin önemli bir ağırlığı vardır.	İnançlar ve din yerine kamuoyu ve öğretiler egemendir.

Kaynak: Armağan, S. ve İ. Armağan (1998). *Toplumbilim*. İzmir: Barış Yayınları. s. 117.

Cemaat ve cemiyet tipi toplumsallıkların özellikleri yukarıdaki tabloda görüldüğü özetlenebilir. Tabloda görüldüğü gibi Tönnies'in cemaat/cemiyet kavramsallaştırması Durkheim'in organik/mechanik dayanışma kavramsallaştırmasını anımsatmaktadır. Gerçekten Tönnies de Durkheim da ideolojik bir bakış açısıyla ve evrimci bir model izleyerek iki farklı toplumsallık tipi belirlemiş ve birini diğerine üstün tutmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Durkheim benzerliğe dayanan geleneksel toplumların dayanışma tipini ifade etmek için "mekanik" dayanışma kavramını kullanırken Tönnies'in "mekanik" dayanışma ile cemiyet tipi toplumların dayanışmasını kastetmesidir. Yani Durkheim'in "mekanik kavramı ile kastettiğini Tönnies "organik" kavramı ile kastetmektedir. Durkheim organik dayanışmayı mekanik dayanışmaya üstün tutmuş, bu çerçevede cemiyet-toplum tipini üstün tutmuştur. Nispeten muhafazakar olan Tönnies ise cemaat-topluluk tipinin daha üstün olduğunu düşünmektedir (Armağan ve Armağan, 1988: 117).

Tönnies'in "cemaat duygusunun kaybolması" ile neyi ifade etmeye çalıştığını kavramaya çalışınız.

GEORG SIMMEL

Georg Simmel (1858-1918)

Georg Simmel Berlin’de bir işadami-
nın oğlu olarak doğmuş, felsefe, ta-
rih, psikoloji ve İtalyanca eğitimi al-
mış, Berlin ve Strausbourg Üniversi-
telerinde ders vermiştir. 1910 yılında
Weber’le birlikte Alman Sosyoloji
Derneği’ni kuran Simmel’in düşünce-
leri George Lukács, Talcott Parsons
ve Robert Merton gibi sosyologları et-
kilemiştir (Slattery, 2010:51). En
önemli eserleri arasında Metropol ve
Tinsel Hayat (1903), Paranın Felsefe-
si (1900), Tarih Felsefesinin Sorunla-
rı (1892) ve Toplumsal Farklılaşma
Üzerine (1890) sayılabilir.

Simmel’in sosyolojisi toplumsal olguları değer yargılarından arınmış, bağlamdan bağımsız olarak ve diyalektik bir bakış açısıyla inceler.

Simmel sosyologların teorik görüşlerini onaylayacak ampirik kanıtlar kadar bu görüşlerle çatışacak ampirik kanıtlar da aramaları gerektiğini savunur.

Simmel’e göre sosyoloji problem çözmekten çok problem kurmakla ilgilenmelidir.

Simmel’in Sosyolojisinin Genel Özellikleri

Simmel sosyolojiyi diğer bilimlerden bağımsız bir bilim olarak kurmaya çalışmış, sosyolojinin temelini ahlaki kurallar değil, bilim etiği olduğunu (Nedelmann, 2001:75) ve inceleme nesnesinin de birey ya da toplum değil, toplumsal etkileşim olduğunu savunmuştur. Ahlaki değerler hakkında karar vermenin sosyologların yeterliliklerinin ötesinde olduğunu, bu nedenle sosyolojinin değer yargılarından arındırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Simmel’in sosyolojisi, olguları tarihsel ve toplumsal bağlamlarından soyut olarak inceleyerek bağlama göre farklılık göstermeyen davranış kalıplarını ve toplumsal yasaları ortaya koymaya çalışan ve birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulayan bir sosyolojidir.

Simmel sosyolojideki teorik yaklaşımların sayısı, diğer bir deyişle disiplindeki bölünmeler arttıkça, sosyologların kendilerine tek bir teorik yaklaşım, bir anlamda “teorik bir ev” bulma çabasının arttığını belirtmiş ve bu eğilimi eleştirmiştir (Nedelmann, 2001:75). Ona göre tek bir teorik bakış açısına sahip olmak sosyolojinin genel bakış açısına sahip olmayı zorlaştırmaktadır. Tek bir bakış açısına sahip olan sosyologların ampirik dünyayı kendi teorilerine uydurmaya çalışacak şekilde gördüklerini, toplumsal dünyaya kendi teorilerini destekleyecek ampirik bulgular arayarak baktıklarını belirtir. Halbuki Simmel, Popper’in yanlışlama anlayışına benzer bir şekilde sosyologların kendi düşüncelerini doğrulayacak kanıtlar kadar onlarla çatışacak kanıtlar da aramaları gerektiğini savunur. Simmel’e göre sosyologlar herhangi bir teorik bakış açısını benimsemeyerek risk almalı, teorik açıdan “evsiz” olmalıdırlar (Nedelmann, 2001:76).

Simmel’in sosyolojiye katkılarının bir diğeri de sosyolojiyi problem çözen bir bilim olarak değil, problem kuran bir bilim olarak kurma çabası olmuştur. Simmel’in çalışmaları problemleri nasıl çözeceğimizden çok nasıl kuracağımızı öğreten, sosyologların problem kurucu rollerini vurgulayan bir sosyolojidir. Bu önem-

li bir noktadır; çünkü Simmel'e göre bir bilim disiplininin kendi problemlerini özerk bir şekilde bulup tanımlaması, disipline hem özerklik hem de iç ve dış meşruluk kazandıracaktır (Nedlemann, 2001:76).

Simmel'in çalışmaları, hem klasik hem de modern dönemdeki sosyoloji teorilerinin gelişimine katkıda bulunmuş, özellikle toplumsal etkileşim konusundaki görüşleri modern dönem sosyolojide sembolik etkileşimcilik olarak bilinen yaklaşımın gelişiminde etkili olmuştur. Simmel'in çalışmaları kültür sosyolojisine de önemli katkılar sağlamış, özellikle "Para Felsefesi" adlı çalışması Batı Marksizminin ilk ve en önemli düşünürlerinden George Lukács'ı ve Frankfurt Okulu'nun söyleşme ve kültür üzerine olan çalışmalarını derinden etkilemiştir (Swingewood, 1998:192). "Metropol ve Tinsel Hayat" adlı çalışması da Chicago Okulu düşünürleri üzerinde etkili olmuş ve kent sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte Simmel'in "çalışmalarının çok çeşitliliği ve ustalığı, katkısının ihmaline veya yeterince değerlendirilmemesine yol açmıştır" (Slattery, 2010:51).

Simmel Sosyolojisinde Diyalektik Düşünce

Simmel toplumsal birimler arasındaki çatışmaları ve karşılıklı bağlılığı ortaya koymaya çalışan, birey ve toplum arasındaki bağlantı ve gerilimleri vurgulayan diyalektik bir yaklaşım benimsemiştir (Coser, 2010:173). Simmel bireyle toplum arasındaki ilişkiyi diyalektik bir şekilde açıklar; bireyin hem topluma dahil olduğunu hem de toplumun karşısında durduğunu, toplumun hem içinde hem de dışında olduğunu, hem bireyin toplum için hem de toplumun birey için var olduğunu, toplumun bir yandan bireyselliğin ve özerkliğin oluşmasına izin verdiğini, diğer yandan bunu sınırlayıp engellediğini düşünür (Coser, 2010:173). Bu diyalektik bakış açısı Simmel'in bütün çalışmalarına yansımaktadır. Simmel'in diyalektik yöntemi nasıl kullandığını anlamak için bu çalışmalardan bazılarını kısaca göz atalım:

Tahakküm ve Üstlük-Astlık İlişkisi: Simmel, bir toplumsal etkileşim biçimi olarak tahakkümü incelerken üstlük ve astlık ilişkisinin ancak karşılıklı bir ilişki içinde, karşılıklı eylemler olarak anlaşılması gerektiğini, üstün eylemlerinin asta gönderme yapılmadan, astın eylemlerinin de üste gönderme yapılmadan anlaşamayacağını savunmuştur. Simmel, bu şekilde gönderme yapılmaksızın toplumsal eylemi tek yanlı olarak çözümleme girişimlerini "ayrıklık yanılgısı" (*the fallacy of separateness*) olarak adlandırır (Coser, 2010:174). Simmel, tahakkümün kendisini de bir etkileşim olarak görür; çünkü ona göre bireyler diğer bireyler üzerinde kendi nüfuzlarını kullanırken aslında karşılarındaki bireyi tamamen belirlemek için değil, "kendi nüfuzunun, yani başkasını bu şekilde belirlemenin, geri dönüp kendisini de etkilemesini" sağlamak için kullanmaktadırlar (Simmel, 2009a:109).

Moda Sosyolojisi: Simmel'in diyalektik bakış açısı, modadaki çelişkileri betimlediği çalışmasında da görülebilir. Simmel'e göre moda bir yandan grubun taleplerine uyum sağlamak isteyenlere bu olanağı sunan, diğer yandan gruba aykırı davranmak isteyenlere uymayarak sapkın davranışta bulunabilecekleri bir norm sunan bir toplumsal ilişki biçimidir. Bir şey özgün olduğu için moda olur, daha sonra yaygınlaşır ve çok sayıda insan tarafından kabul edilir. Bu noktada özgünlüğünü ve dolayısıyla cazibesini kaybeder, bu açıdan moda olan bir şeyin başarısı, gücünü yitirip çökmesine neden olur. Bu açıdan moda diyalektik bir süreçtir (Ritzer, 1992:3). Ayrıca bireyler bir şey moda olduğunda neyin moda olduğu konusunda bir uzlaşma içinde olsalar da çeşitli bireyler bu normdan saptıkça moda değişecek ve insanların moda konusunda yeni bir uzlaşma geliştirmesine neden olacaktır (Ritzer, 1992:3). Simmel modanın cazibesinin, yaygınlığı ile mutlak geçiciliği arasındaki te-

Ayrıklık yanılgısı, toplumsal eylemleri etkileşim sürecinde birbirine bağlı olarak görememek, ayrık oldukları yanılgısına kapılmaktır.

Simmel, insanların kendi yaratıcı kapasiteleri ile kendilerini aşan nesneler ürettiklerini, ancak daha sonra kendi ürettikleri bu ürünlerin etkisi ve tehdidi altında kaldıklarını, bu nedenle bu ürünlerle kendileri arasında uzlaşmaz bir çelişki meydana geldiğini ileri sürer.

Simmel'e göre çatışma da uzlaşma gibi toplumsal ilişkileri yapılandıran olumlu bir içeriktir.

Simmel'e göre sosyolojinin görevi, toplumsal etkileşim biçimlerini anlamak ve toplumsal düzenin biçimini ve içeriğini formel bir şekilde açıklamaktır.

zatta yattığını, bir yandan her şeyi kuşatıp yayıldığını, bir yandan da hızla geçip gitliğini belirterek modanın “hayatın birbiriyle çelişen eğilimlerinin, toplumsal yollarla eşit şekilde nesnelleştiği yapı örneklerinden biri” olduğu sonucuna varır (Simmel, 2009b:134).

Öznel ve Nesnel Kültür: Simmel, öznel kültür ve nesnel kültür arasında bir ayırım yaparak nesnel kültürün insanların ürettiği her şey olduğunu, öznel kültürün ise kültür ürünlerini yaratma, özümseme ve kontrol etme kapasiteleri olduğunu belirtir. Bireyler bir yandan kültürü biçimlendirir, bir yandan da nesnel kültür tarafından biçimlendirilirler. Ancak Simmel'e göre nesnel kültür, yani kültür ürünleri zamanla kendilerine has kimlikler kazanırlar ve bu durum kültürü yaratan insanla kültür ürünü arasında bir çelişkiye neden olur. Bu nedenle insanlar bir yandan kültürel ürünleri üretirler, diğer yandan da bu ürünlerden etkilenir ve bu ürünlerin tehdidinde maruz kalırlar (Ritzer, 1992:3).

Çatışma: En önemli kavramlarından biri olan toplumsallaşma (sociation) kavramını uyum ve çatışmayı aynı anda içerecek şekilde kavramsallaştırmış olan Simmel, tamamen uyum içindeki bir grubun var olamayacağını, bunun değişim ve gelişmeyi imkânsız kılacağını savunmuştur. Simmel'e göre *toplumsallaşma her zaman hem çatışmanın hem de uyumun bir sonucudur. Bu süreçte uzlaşmayla sonuçlanan güçleri olumlu, çatışmayla sonuçlanan güçleri olumsuz değerlendirmek anlamsızdır; çünkü uyum da çatışma da toplumsal ilişkileri yapılandıran olumlu içeriklerdir* (Coser, 2010:173). Diğer bir deyişle Simmel çatışmanın, çatışma içinde olanlar ya da bunu gözlemleyenler açısından olumsuz görülse bile bu kişileri karşılıklı katılım yoluyla toplumsal dokuya bağladığı için analitik açıdan olumlu olduğunu düşünür, ona göre olumsuz olan tek durum hiçbir şekilde bir ilişkiye girme, hiçbir katılım göstermeden ilişkiden tamamen çekilmedir (Coser, 2010:173-4). Çatışma, daha sonraki ilişkileri mümkün kıldığı, var olan bağları güçlendirdiği ya da yenilerini kurduğu ölçüde yaratıcı bir güçtür (Coser, 2010:174). Simmel, çatışmayı toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görmüş, çatışmaların toplumun çeşitli parçalarının birbiriyle bütünleşmesini sağladığını düşünmüş, bu nedenle çatışmaların tamamen uzlaştırıldığı bir toplum hayali kurmamıştır (Coser, 2010:174).

Görüldüğü gibi Simmel'in sosyolojisi, *toplumsal olgular arasında keskin sınırlar çizmeyen, çatışma ve çelişkileri dikkate alan diyalektik bir sosyolojidir*.

Formel (Biçimsel) Sosyoloji

Simmel'in sosyolojisi gündelik hayatı ve etkileşimi inceleyen, bireyci bir sosyolojidir. Simmel pozitivizmin toplumun insanların dışında, üzerinde, gerçek ve maddi bir varlık olduğu görüşüne karşı çıkar; ama toplumu bireylerin soyut bir toplamı olarak da görmez. Simmel'e göre *toplum ilişkilerden, etkileşimle birbirine bağlı bireylerden oluşan bir bütündür* (Ritzer, 1992:9). Diğer bir deyişle Simmel'e göre toplum, bireylerden bağımsız olarak, onların dışında var olmaz, ancak bireyler birbirleriyle iletişim kurup ortak amaçları doğrultusunda birlikte harekete geçtiklerinde var olur (Slattery, 2010:52). Toplumu bu şekilde kavradığı için etkileşim Simmel'in sosyolojisinde merkezi bir yere sahiptir, Simmel *sosyolojinin görevinin toplumsal etkileşim biçimlerini anlamak ve toplumsal düzenin biçimini ve içeriğini formel bir şekilde açıklamak* olduğunu savunur (Slattery, 2010:52).

Toplumsal etkileşimi bir bütün olarak **toplumsallaşma** (sociation) kavramıyla ifade eden Simmel'e göre toplumsallaşma, insan faaliyetlerinin bir ürünüdür ve aile, din ve ekonomi gibi toplumsal kurumlar gibi bireyleri bir arada tutan biçimler şeklin-

de gündelik yaşamda mevcuttur; diğer bir deyişle bu toplumsal kurumlar toplumlaşmanın biçimleridir. İnsanların iletişim kurarak belirli davranış kalıplarını sergiledikleri bu biçimler toplumu oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, toplumu bu biçimler üretmez, bu biçimler toplumun kendisidir (Swingewood, 1998:168). Toplum, bireyler arasındaki etkileşim olmadan var olamaz; ama bireyler de toplumlaşma ve toplumlaşma biçimleri, yani toplum olmadan varlıklarını sürdüremezler.

Simmel toplumlaşma olarak adlandırdığı ilişki ve etkileşim ağını biçim (*form*) ve *içerik* şeklinde ikiye ayırır, diğer bir deyişle toplumsal yaşamın biçimi ve içeriği arasında bir ayım yapar. Toplumsal yaşamın biçimi, toplumsal etkileşim biçimleridir ve devlet ya da aile gibi birbirinden çok farkı kurumlarda gözlenen sabit kalıpları ifade eder; toplumsal yaşamın içeriği ise toplumsal etkileşimin bireylerin çıkar ve istekleri gibi daha farklı yönleriyle ilgilidir (Slattery, 2010:53). Simmel sosyolojinin toplumlaşmanın içeriğiyle değil, biçimleriyle ilgilenmesi gerektiğini savunmuştur; bu nedenle sosyolojisi **formel sosyoloji** olarak bilinir. Görüldüğü gibi, Simmel Marx, Durkheim ve Weber gibi makro-sosyolojik bir kuram üretme yerine “içlerine empirik dünyanın *içeriğinin* yerleştirilebileceği *biçimler* (forms) veya sosyolojik kavramlar geliştiren ve netleştiren bir sosyolojiden yana olmuştur” (Poloma, 1993: 98). Bu çerçevede formel sosyolojinin amacı, toplumsal etkileşim biçimlerini içinde bulundukları toplumsal bağlamdan soyutlayarak analiz etmek, böylece toplumsal bağlamları değişse bile davranışlarda belirli bir düzenlilik olduğunu göstermektir. Örneğin, tarihte birçok hükümdar vardır, sosyoloji bu hükümdarlarla tek tek bireyler olarak ilgilenmez; ama onların kendi eylemlerini hükümdarlık kurumunun sınırladığı yönler açısından inceler, hükümdarlığın neden olduğu çatışmaları, işbirliğini, ast ve üst ilişkilerini analiz eder, böylece farklı hükümdarların davranışları altında yatan benzerlikleri ortaya koyarak (Coser, 2010:169) davranışın belirli kalıplarını açığa çıkarmış olur. Diğer bir deyişle Simmel, formel sosyoloji yoluyla toplumsal ve tarihsel bağlamlardan bağımsız olarak geçerli olan sosyolojik yasaları ortaya koymaya çalışmaktadır (Slattery, 2010:53).

Simmel'in formel (biçimsel) sosyoloji kavramı, sosyolojiyi matematikçilere ya da dilbilimcilere benzer açıdan daha formel kılma, diğer disiplinlerden bağımsız bir disiplin haline getirme ve kapsamlı bir sosyolojik teori inşa etme çabasının sonucudur (Slattery, 2010:52-53). Diğer bir deyişle formel sosyoloji kavramı, sosyolojiyi toplumlaşmanın içeriği ile ilgilenen diğer bilimlerden ayırma çabasının sonucudur. Simmel'e göre toplumlaşmanın içeriği ekonomi, din, tarih gibi diğer sosyal bilimlerin konusunu oluşturmaktadır. Bireylerin güdülleri psikolojinin, grupların ilişki ve dinamikleri sosyal psikolojinin konusudur. Sosyolojinin konusu ise toplumlaşmanın biçimleri, yani insanların belirli toplumsal yapılar içindeki davranış kalıplarının biçimleridir (Slattery, 2010:53). Böylece Simmel sosyolojiyi konusu üzerinden diğer disiplinlerden ayırmaktadır.

Simmel'in formel sosyolojisi, biçimler yoluyla toplumsal etkileşime aslında var olmayan bir düzeni empoze etmekle eleştirilmiştir. Bununla birlikte Simmel'in toplumsal gerçekliğe atfettiği kategorilerin keyfi ve katı olmadığı, gerçekliğe yakın olduğu ve toplumsal dünyanın bütün yönlerini belirli bir şemaya oturtmaya çalışmadığı belirtilerek bu eleştirilere karşı çıkmıştır (Ritzer, 1992:5-6). Simmel sosyolojisinde formlar, esas itibarıyla merkezi öneme sahip olan etkileşimin sosyolojik olarak kavramsallaştırılmasıdır. Daha açık olarak, Simmel sosyolojisinde insan “eylemleriyle tarihsel dünyayı üreten bilişsel (cognitive) özne”dir, bu açıdan tarihsel bilgi “dışsal gerçekliğin basit bir yansıması olarak değil, insani deneyimin bir formu olarak” mümkündür, yani “form”lar esas itibarıyla deneyim dünyasının

Simmel'e göre sosyolojinin nesnesi ve toplumsal araştırmanın konusu toplumlaşmanın biçimleridir.

Formel sosyoloji toplumsal olayları içinde bulundukları bağlamdan soyutlayarak incelemeye, böylece toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız biçimsel/formel düzenlilikleri ve benzerlikleri ortaya koymaya çalışan bir sosyolojidir.

Simmel'in sosyolojinin konusunu diğer sosyal bilimlerden ayırarak toplumlaşmanın biçimleri ile sınırlaması, sosyolojiyi bağımsız bir bilim olarak kurma çabasının bir sonucudur.

bir sınıflandırmaya aktarılmasını sağlayan çeşitli kategorilerdir (Swingewood, 1998: 166).

Toplumlaşmanın Alt Süreçleri

Simmel'in sosyolojisinde toplumsal etkileşim son derece merkezi bir yere sahiptir. Simmel, bireylerin sürekli olarak etkileşime girdiklerini belirtir ve bu temel ampirik gerçeğe dayanarak etkileşimin sosyolojide yol gösterici kavram ve yol gösterici ilke olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur (Nedelmann, 2001: 68). Etkileşimi merkeze koyarak Simmel, sosyolojideki mikro-makro tartışmasında sorulan bireyin mi yoksa toplumun mu 'daha gerçek' olduğu sorusuna yanıt vermiş olur (Nedelmann, 2001: 68). Ona göre sosyolojinin çalışma nesnesi olarak birey veya toplum birbirinden daha gerçek ya da daha üstün değildir, dahası, sosyolojinin çalışma nesnesi ikisi de değildir, sosyolojinin çalışma nesnesi, toplumlaşmanın biçimleridir.

Toplumlaşma, Simmel'e göre dört alt süreçten oluşur. Bu süreçler (a) dışsallaştırma, (b) içselleştirme, (c) kurumsallaştırma ve (d) çıkar-biçimlendirmesidir.

Dışsallaştırma bireyin toplumlaşma sürecini yaratmasını, içselleştirme de bu sürecin alıcısı olmasını ifade eder, bu açıdan dışsallaştırma ve içselleştirme etkileşimin dinamik yönleridir (Nedelmann, 2001:69).

Kurumsallaştırma ve çıkar-biçimlendirmesi ise Simmel'in biçim/içerik ayrımıyla, biçimlerin ne derece kristalleştiği ya da yoğunlaştığı ile ilgilidir. Yoğunlaşma arttıkça toplumsal biçimler kendilerini yaratanlardan daha ayrı, özerk, nesnel yapılar haline gelirler. Bu açıdan Simmel kurumsallaşmanın üç düzeyinden bahseder. *Kurumsallaşmanın birinci düzeyi* gündelik sıradan etkileşimlerden oluşur, bu düzeyde bireyler özerktir, kendi çıkarlarını gerçekleştirme yolları kendi kontrollerindedir, üzerinde uzlaşmış etkileşim desenlerinden sapmalar söz konusu olabilir ve bu sapmaların bedeli nispeten düşüktür. Ancak bu biçim kristalleştikçe bireyler kendilerini daha fazla sınırlandırılmış hissetmeye başlarlar, kurumsallaşma arttıkça bireysel özgürlükler için ödenen toplumsal bedeller de artar (Nedelmann, 2001:70). *Kurumsallaşmanın ikinci düzeyi* bireyler arasındaki değil, kurumsallaşmış yapılar arasındaki iletişimle karakterize edilir. Bu düzeyde bireyler seçimleri üzerinde yapının baskısını daha çok hissederler, ama bunun yanında kurumsallaşmış yapılar onlara bireysel düzeyde seçemeyecekleri bazı eylem alternatifleri sunarlar. Bireyler, eylemleri kurumsallaşmış yapıların sınırları içinde kaldığı sürece özgürdürler. Simmel bu düzeyde özgürlük ve sınırlama arasındaki ilişkinin kendini toplumsal olarak ifade ettiğini, biçimlerin toplumsal niteliğinin de özgürlük ve sınırlama, yani iki zıt kutup arasındaki bu çatışmadan kaynaklandığını belirtir (Nedelmann, 2001:71). *Kurumsallaşmanın üçüncü düzeyi*, toplumun kendisinin biçimlerinden oluşur. Bu düzeyde toplumsal kontrol mekanizmaları çok güçlüdür, üzerinde uzlaşmış etkileşim kalıplarından sapan bireyler bunun için yüksek bir toplumsal bedel ödemek zorunda kalırlar.

Çıkar biçimlendirmesi, bireylerin duygu ve çıkarlarının toplumsal kurumlar içindeki etkileşim sürecinde biçimlendirilmesini, böylece bireylerle kurumlar arasında duygusal bir bağ kurulmasını ifade eder. Örneğin Avrupa Birliği'nin kurumsallaşmış biçimi bireylerde bir "Avrupalılık" hissi doğurarak ortak çıkarlar geliştirmelerini sağlayabilir böylece çıkarlar kurumsal olarak yaratılmış olur (Nedelmann, 2001:72).

Toplumlaşmanın alt süreçleri dışsallaştırma, içselleştirme, kurumsallaştırma ve çıkar-biçimlendirmesidir.

Biçimler kristalize oldukça bireyler kendilerini daha fazla sınırlandırılmış hissederler.

Toplumsal Yaşamın Geometrisi

Simmel, toplumsal eylemin yapısal belirleyicileri üzerinde durmuş ve bu belirleyicileri sayılar ve uzaklık gibi geometrik terimlerle açıklamaya, toplumsal yaşamın geometrisini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada, “Simmel fiziksel biçimleri inceleyen geometri ile toplumsal biçimleri inceleyen sosyolojiyi karşılaştırır. Üçgen, kare ve daire geometrik biçimlerin birer örneğidir. İçerik-şekil, renk, büyüklük, madde vb. - açısından değişik olabilir; ancak temel biçim hâlâ tanımlanabilir” (Poloma, 1993: 98). Simmel’in toplumsal etkileşim hakkında geometri kavramlarıyla yaptığı bu analizin yöntemi **toplumsal yaşamın geometrisi** ya da **toplumsal geometri** olarak adlandırılmaktadır. Geometride nasıl ampirik bir biçim hali soyut olarak inceleniyorsa, Simmel de toplumlaşmanın biçimini bu şekilde incelemektedir. Diğer bir deyişle geometrik biçimler nasıl kendi içlerinde sadece bir soyutlama olarak varsa, toplumsal biçimler de aynı şekilde var olmaktadır (Özelce, 2006:21). Simmel sayı ve uzak gibi geometrik kavramları kullanarak toplumsal yaşamın sadece biçimlerini incelediği için toplumsal yaşamın geometrisini ortaya koymaktadır. Simmel’in geometri kavramlarıyla yaptığı bu analizlerin amacı, biçimlerin toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız olarak var olduklarını, “sosyal veya tarihsel durum ne olursa olsun, insanlar, gruplar veya milletler üçlünün benzer davranış tipleri ürettiklerini” göstermek istemesidir (Slattery, 2010:54).

Toplumsal geometri, Simmel’in toplumlaşmanın sadece biçimini bir soyutlama olarak analiz ederken kullandığı yöntemidir.

Sayılar

Simmel, grup süreçlerini ve bu süreçlerdeki yapısal düzenlilikleri grup üyelerinin sayılarına göre incelemiş, toplumlaşma (veya toplumsal etkileşim) formlarının bu duruma katılan insan sayısına göre değiştiğini savunmuştur. Özellikle iki kişilik gruplarla (dyad) üç kişilik (triad) ve daha kalabalık olan gruplar arasında bir ayrım yapan Simmel, iki kişilik grupların bütün diğer grup tiplerinden farklı olduğunu belirtir. Simmel’in çalışmalarında sosyolojinin nesnesi olarak belirlenen toplumlaşma formlarından “en çok bilineni dolaylımsız karşılıklılık içindeki iki bireyin ilişkisi şeklinde tanımladığı ikilidir” (Swingewood, 1998: 168). İkili biçimde katılımcılar bireysel olarak grupla değil, sadece karşısındaki bireyle etkileşime girerler ve bu kişilerden biri çekildiğinde grubun varlığı son bulur. Bu açıdan iki kişilik gruplar, grubu oluşturan iki kişinin ötesinde bir anlam taşımaz, bağımsız bir grup yapısına sahip olamazlar, “üyeler arasında bir kısıtlama duygusu yaratan bütün diğer gruplardaki gibi bir insanüstü yaşam” içermezler (Coser, 2010:175).

Grubun bütününün, yapısının iki katılımcıya birden bağlı olduğu iki kişilik bir gruba üçüncü bir kişi katıldığında grubun yapısında niteliksel bir değişim olur. Üç kişilik gruplarda grubun kendi varlığı, grubun kolektif amaçları doğrultusunda bireysel eylemlerini kısıtlayabilir, grup üyeleri üzerinde baskı kurabilir. Ayrıca üç kişilik gruplarda iki kişi, üçüncüye üstünlük sağlamak için birleşebilir, grup içinde bir tabakalaşma ve bir otorite yapısı gelişebilir (Ritzer, 1992:6). Üç kişilik gruplarda grup üyeleri iki kişilik gruplarda olduğu kadar bireysel olamaz, bireyselliklerini bu derece dışa vuramazlar. Bu çerçevede üç kişilik gruplar “en basit biçimiyle bütün toplumsal yaşamı besleyen bir sosyolojik drama sergiler: özgürlük ve kısıtlamanın, özerklik ve heteronominin diyalektiği” (Coser, 2010:175).

Simmel, sadece iki veya üç kişilik gruplar arasında bir ayrım yapmamış, genel olarak küçük gruplarla büyük gruplar arasındaki farklılıkları da betimlemeye çalışmıştır. Küçük gruplarda bireyler arasındaki etkileşim daha yoğundur, grubun üye sayısı arttıkça, yani grup büyüdükçe bireyler kişiliklerinin tamamı ile değil, ancak

İki kişilik gruplar üyelerinden bağımsız nesnel bir yapıya sahip değilken üç kişilik gruplar bu yapıya sahiptir ve bu yapı sayesinde üyeleri üzerinde baskı kurabilirler.

bir kısmıyla gruba dahil olmaya, gruptan daha az şey talep etmeye ve sanki grup bireylerden bağımsız olarak var oluyormuş gibi nesnel bir yapı yaratmaya başlarlar (Coser, 2010:176-177). Böylece büyük gruplar kendi “biçimsel düzenlemeleri” aracılığıyla bireyin üzerinde bir iktidara sahip olur. Bununla birlikte Simmel grup büyüdükçe bireysel özgürlüğün nispeten arttığını düşünür. Örneğin, iki kişilik gruplarda bireyler kendi sorumluluklarını ya da isteklerini grubun nesnel varlığına atfedemezler ama büyük gruplarda grup büyüdükçe oluşan nesnel yapı sayesinde grup üyelerinin eylemleri nispeten daha özgürdür. Küçük gruplarda bireyler arasında var olan kişisel ve yakın ilişkiler grup büyüdükçe ortadan kalkar, bunların yerini uzak, kişisel olmayan ve kısmî ilişkiler alır. Ancak bireyi nispeten özgürleştiren büyük gruplar aynı zamanda sahip oldukları nesnel yapı sayesinde bireyselliği tehdit ederler (Ritzer, 1992:7).

DİKKAT

Büyük grupların bir yandan bireysel eylemi küçük gruplara oranla daha az sınırladığı, böylece bireyi özgürleştirdiği, ama aynı zamanda bireyden bağımsız nesnel bir yapı haline geldiği için bireyselliği tehdit ettiği düşüncesi, Simmel'in düşüncesindeki genel diyalektik yaklaşımı yansıtmaktadır.

Büyük gruplar hem bireyi özgürleştirmekte hem de bireyselliği tehdit etmektedirler. Simmel'e göre bunun nasıl gerçekleştiğini inceleyelim: Büyük gruplar üyelerinin varlığından bağımsız olarak nesnel bir yapıya sahiptirler. Bu nesnel yapı, bireylerin sorumluluklarını azaltır, bireyler kendi isteklerini ya da olayların sonuçlarını bireysel olarak kendileriyle değil, grubun nesnel varlığıyla ilişkilendirebilirler; böylece bireysel eylem küçük gruplara göre daha az sınırlanmaktadır. Bununla birlikte birey üzerinde iktidara sahip olma ve baskı kurma açısından da bu nesnel yapı daha güçlüdür, diğer bir deyişle büyük gruplarda gruba katılımı bireysellik azalmıştır. Bireyler kişiliklerinin ancak bir kısmıyla gruba katılırlar, bu nedenle de büyük gruplar bireyselliği tehdit eder. Böylece büyük gruplar bireyi küçük gruplarda olduğu kadar kontrol altında tutmasalar da sahip oldukları nesnel yapı sayesinde, bireylerin kişiliklerinin sadece bir kısmı üzerinden grup üyesi olmalarına ve diğer üyelerle aralarındaki ilişkilerin kişisellikten uzak ilişkiler olmasına neden olarak bireyselliği tehdit ederler.

İki kişilik gruplar, üç kişilik gruplar haline geldiğinde grupta yaşanan bu niteliksel değişimler, gruptaki üye sayısı arttıkça, grup toplum düzeyine doğru büyüdükçe devam eder. Büyük grupların bireyselliği tehdit eden nesnel yapıları nedeniyle de bireyler büyük toplumsal yapılar içinde “toplumun yapısından giderek kopar, gittikçe yalnızlaşmaya, soyutlanmaya ve bölünmeye başlar” (Ritzer, 1992:6). Böylece Simmel toplumun hem bireyselliği artırdığını hem de onu engellediğini belirterek birey ve toplumsal yapılar arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamış olur.

Simmel'e göre toplum bireyselliği hem artırır hem de engeller.

SIRA SİZDE

İki ve üç kişilik grupları, iki kişilik, çocuksuz bir çift ile bir çocuklu bir çift örneği üzerinden karşılaştırmaya çalışınız.

Uzaklık

Simmel'in toplumsal etkileşimi analiz ederken kullandığı bir diğer geometrik kavram da **uzaklıktır**. Simmel'e göre toplumsal etkileşim biçimleri, bireylerin diğer bireylerle veya diğer şeylerle arasındaki uzaklığa göre farklılaşmaktadır (Ritzer, 1992). Örneğin, Para Felsefesi adlı çalışmasında Simmel bir şeyin değerinin bireye olan uzaklığına göre belirlendiğini, bu şey bireyin elde etmesi çok kolay, yani çok

yakın ya da çok zor, yani çok **uzak** olan bir şeyse değersiz olacağını, büyük bir çaba harcayarak ulaşılabilir olduğu bir uzaklıkta bir şeyse o zaman değerli olacağını belirtir (Ritzer, 1992:7). Simmel, toplumsal tipler sınıflandırmasında yarattığı kategorilerden biri olan “yabancı” kategorisini açıklarken de uzaklık kavramından faydalanmıştır. Bu açıklamanın bir özetini “Toplumsal Tipler” başlığı altında bulabilirsiniz.

Toplumsal Etkileşim Formları (Biçimleri)

Simmel sosyolojisinde anlamın analizini kolaylaştıran toplumsal etkileşim biçimlerini/formlarını beş ideal tip üzerinden inceler. Diğer bir deyişle toplumsal etkileşim biçimleri içinden beşini analiz eder. Bu biçimler mübadele, çatışma, tahakküm, fahişelik ve sosyalliktir. Bu etkileşim biçimlerini kısaca inceleyelim:

- (a) **Mübadele:** Simmel’e göre mübadele bütün etkileşim tipleri içinde insan hayatını biçimlendiren en saf ve en gelişkin etkileşim biçimidir. Bütün etkileşimler karşılıklı etkiler içerir, öğretmenle öğrenci, konuşmacıyla dinleyici arasındaki etkileşim tek taraflı değil, karşılıklıdır. Bu nedenle Simmel mübadelenin etkileşimden daha dar bir kavram olduğunu kabul etmekle birlikte *bütün etkileşimleri mübadele olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir* (Simmel, 2009a:65-66).

Simmel’e göre bütün etkileşim tipleri aynı zamanda birer mübadeledir.

En temel ihtiyaçlarımızdan en yüksek entelektüel ve dini ihtiyaçlarımıza kadar her türlü değer elde etmek için karşılığında başka bir değer sunmamız gerekir, bu sürecin kendisi de mübadeledir (Simmel, 2009a:69). Bu açıdan mübadele, bireylerin belirli faydalar elde etmek için başka faydalardan vazgeçmesi ve sonuçta başlangıçta olduğundan daha fazla tatmin olacak şekilde bu değişimi gerçekleştirmesi süreci olarak tanımlanabilir (Simmel, 2009a:68). Simmel ekonomik mübadelenin üzerinde ayrıca durur, çünkü bu mübadele, fedakârlığın en çok görüldüğü mübadeledir, bunun nedeni ekonomik mübadele dışındaki mübadele türlerinde kazanç-kayıp hesabı yapılmamasıdır. Örneğin konuşurken verdiklerimizle entelektüel birikimimiz ya da birine sevgimizi verdiğimizde içimizdeki sevgi veya enerji azalmaz; ama ister ürettiğimiz nesneleri, ister işgücümüzü sunalım, ekonomik mübadelede başka türlü kullanılması da mümkün olan bir şeyden fedakarlık etmek söz konusudur (Simmel, 2009a:66). Mübadelenin koşulları, bireyler tarafından tamamen içselleştirilene kadar toplumsal düzenlemelerle belirlenir. Mübadelenin sadece kıtlık ve yararlık ile ilgili olmadığını belirten Simmel, nesnelerin birey için taşıdığı anlamın arzulanma derecesinden kaynaklandığını, mübadelesi imkânsız olan nesnelerin ne kadar arzulanırsa arzulanın birey açısından ekonomik bir değere dönüşmeyeceğini vurgular (Simmel, 2009a:84-85). Simmel’e göre “şeyleri elde etmek o şeyler kıt olduğu için zor değildir; bu şeyler onları elde etmek zor olduğu için kıtılırlar” (Simmel, 2009a:86) ve değer de bu kıtlık, yani bireyin nesneye ulaşma güclüğü tarafından belirlenir.

- (b) **Çatışma:** Çatışma Simmel’e göre en canlı etkileşim biçimlerinden biridir; üstelik tek bir birey tarafından tek başına sürdürülemeyeceği için de kesinlikle toplumlaşmanın bir biçimi olarak görülmelidir. Simmel hastalıklarda en şiddetli belirtilerin, aslında organizmanın hastalığa neden olan mikrop, virüs gibi koşullardan kurtulmak için gösterdiği çaba olduğunu belirtir. Çatışmayı da çok genel düzeyde bu duruma benzeterek çatışmanın amacının çeşitli sorunları çözmek ve bir birlik durumuna ulaşmak olduğunu savunur (Sim-

mel, 2009a:87). Bireylerin kişiliklerini mantıksal, dinsel veya ahlaki normlara tamamen uyarak kazanmadıklarını, ayrıca bir grubun mutlak olarak uyumlu bir şekilde birleşmesinin ampirik olarak mümkün olmadığını vurgulayan Simmel, bireyler arasında birbiriyle örtüşen ve ayrılan eğilimler olduğunu ve bütün toplumlarda bu eğilimlerin içiçe geçmiş olduğunu belirtir (Simmel, 2009a: 88).

Simmel çatışmayı tarafların aynı yöndeki çabalarını ifade eden “rekabet” ve birbirlerine karşı çabalarını ifade eden “mücadele” kutupları arasında hareket eden bir değişken olarak görür. Bir değişken olarak çatışmanın özelliklerini net olarak ortaya koymamış olsa da Simmel’in çatışma hakkındaki görüşleri “çağdaş sosyologlar arasında neyin çatışma olduğu ve neyin olmadığı konusunda uzun bir tartışma başlatmıştır” (Turner, 1991: 7).

DİKKAT

Simmel de Marx gibi çatışmanın toplumda her yerde ve sürekli olarak mevcut olduğunu düşünür, ancak Marx gibi çatışmayı toplumsal değişme yaratacak sonuçları üzerinden değil, toplumun devamlılığı açısından taşıdığı birlik sağlama işlevi üzerinden değerlendirir. Bu görüşler bazı sosyologlar tarafından (Turner, 1991: 6-7) Simmel’in işlevselci eğilimler taşıdığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Tahakkümün en kötü biçimi, bireyleri bir “şey” haline getiren nesnelere tabi olma durumudur.

(c) **Tahakküm:** Tahakküm, daha önce Simmel’in diyalektik yöntemi nasıl kullanıldığını açıklarken değindiğimiz üstlük-astlık ilişkisini içeren bir toplumsal etkileşim biçimidir. Simmel tahakküm kurma arzusunda karşı tarafın tahakküm etmek isteyen için bir değer oluşturduğunu belirtir ve en baskın tahakküm ilişkisinde bile tabi olanın çok az da olsa bir kişisel özgürlüğü olduğunu vurgular (Simmel, 2009a:110). Kişisel özgürlüğün ortadan kalkması sadece üst astı, yani tabi kılan tabi olanı fiziksel olarak ihlal ettiğinde, yok ettiğinde söz konusudur. Bunun dışındaki tahakküm ilişkilerinde kişisel özgürlük vardır, ancak bu özgürlük için ödenmesi gereken bedel genellikle tabi olanın ödemek istemediği bir bedeldir (Simmel, 2009a:110). Bu durumu ahlaki açıdan değil, sosyolojik açıdan değerlendirdiğimizde tahakküm de bir toplumsal etkileşim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan etkileşim sürecine katkıda bulunma imkânının sadece üstlere verildiği “*ast-üst ilişkilerinde bile etkileşim vardır ve bu etkileşim bu ilişkileri bile toplumsal biçimler haline getirir*” (Simmel, 2009a:111). Simmel bir bireye tabi olma, bir çoğulluğa tabi olma, bir ilkeye tabi olma ve nesnelere tabi olma biçimlerini birbirinden ayırarak incelemiştir. İnsanların kişisel olmayan bir gücün tahakkümü altında olduğu bir ilkeye tabiyetin bir bireye veya bir çoğulluğa tabiyetten daha kötü olduğunu, toplumsal etkileşimi en düşük düzeye indirgeyen nesnelere tabi olmanın ise tahakküm biçimleri içinde en kötüsü olduğunu belirtir (Simmel, 2009a:113-126). Nesnelere tabi olmaya toprağa bağlı olup da ancak toprakla birlikte alınıp satılan serfleri örnek gösteren Simmel, bir şeye ait olmanın insanın kendisini de bir “şey” kategorisine soktuğunu belirtir (Simmel, 2009a:126).

(d) **Fahişelik:** Simmel bir toplumsal etkileşim biçimi olarak fahişelik kavramıyla mübadele sürecinde elde edilmek istenen fayda için sadece paranın verildiği durumları, daha genel olarak mübadele alınmak istenen değerle verilen değer arasındaki dengesizlik durumunu kastetmektedir. Fahişelikte cinsler arasındaki ilişkinin bireysel farklılık gözetmeyen, sadece tensel eylemle sınırlı bir ilişki olduğunu, bunun ekonomik muadilinin de para olduğunu

Simmel’e göre bir toplumsal etkileşim biçimi olarak fahişelik, mübadele sunulan iki değer arasındaki dengesizlikle karakterize edilir.

belirten Simmel'e göre fahişelik, Kant'ın insanın asla sadece bir araç olarak kullanılmaması gerektiği şeklindeki ahlak yasasının tam zıttını ifade etmektedir; çünkü bu ilişkide her iki kişi de sadece araç durumundadır (Simmel, 2009a:129-130). Bu nedenle Simmel'e göre "fahişeliğin bünyesindeki korkunç aşağılanma en kesin ifadesini paraya olan eşdeğerliğinde bulur" (Simmel, 2009a:130). Toplumsal etkileşimin fahişelik biçiminde fahişe ile birlikte olan kişinin sadece para verdiğini, fahişenin ise etkileşime genellikle bütün benliği ile dahil olduğunu belirten Simmel, fahişeyi aşağılayan şeyin çok sayıda insanla birlikte olması değil, benliğini, benliğine karşı verilebilecek en uygunsuz karşılık olan para karşılığında vermesi olduğunu belirtir. Görüldüğü gibi Simmel bu analizde fahişenin yaptığı işe değil, mübadelede verdiği değer karşılığında para alıyor olmasına, yani mal (cinsel onur) ile değer (para) arasındaki dengesizliğe odaklanmıştır (Simmel, 2009a:132-133). Simmel bu görüşü desteklemek üzere fahişe olmayanların bile "sevgililerinden para kabul etmeyi" utanç verici ve aşağılayıcı bir durum olarak gördüklerini, ama parasal değeri olmayan hediyeleri kabul ederken böyle hissetmediklerini örnek gösterir (Simmel, 2009a:132).

- (e) **Sosyallik:** Simmel, bütün insanlarda bir sosyallik itkisi olduğunu belirtir. İnsanlar ekonomik derneklerden kan kardeşliklerine, hırsızlık çetelerinden derneklere kadar birçok topluluğa çeşitli çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda katılırlar; ama bu grupların insanlara verdiği şey sadece bu ihtiyaç ve çıkarların tatmini değildir. Bu toplulukların içerikleri ne olursa olsun, insanlar bu topluluklar içinde bireysel yalnızlıklarını unuttur. Birliktelik ve birlik hissi sayesinde diğer insanlarla aralarında bir bağ olduğunu hissederler. Sosyallik itkisi, Simmel'e göre "toplum hayatının gerçekliklerinde topluluğun saf özünü, bir değer ve bir tatmin olarak topluluk olma sürecinin özünü damıtır" ve böylece "daha dar anlamda sosyallik dediğimiz şeyi kurar" (Simmel, 2009a:135). Simmel'e göre sosyallik, bu gibi topluluklara girerek bir araya gelmenin oyun biçimidir, eşit olmayanların eşit gibi davrandığı bir durumdur. Sosyallikte zenginliğin, toplumsal konumun, eğitimin, ünün, karakterin, ruh halinin ve şansın rolü yoktur; hatta sosyallik ilişkisi sonunda kişisel değerler etrafında odaklanmaya başladığında temel sosyallik niteliğini kaybeder (Simmel, 2009a:136-137). Simmel sosyallikte kişisel olanın dışlanmasına şu örneği verir: *"Bir hanımefendi bir iki erkeğin bulunduğu sabiden kişisel ve samimi bir dost meclisinde, daha geniş toplulukta çekinmeden giyeceği kadar aşırı dekolte bir kıyafet giymek istemeyecektir. Geniş toplulukta kendini işin içine aynı ölçüde kişisel olarak dahil olmuş gibi görmeyecektir; bu yüzden de kendini maskenin gayrisahsi özgürlüğüne bırakabilir. Zira toplulukta da kendisidir kendisi olmasına da, tam anlamıyla kendisi değildir; çünkü biçimsel olarak inşa edilmiş bir toplantıdaki unsurdur sadece".* (Simmel, 2009a:137).

Sosyallik, diğer bir araya gelme biçimlerinden farklı olarak bir çeşit karşılıksızlık içerir; herkesin aldığı haz ve neşe karşısındakilerin aldığı haz ve neşeye bağlıdır, kimse karşısındakine aksini yaşatıp bundan keyif almaz (Simmel, 2009a:138-139). Ancak Simmel eşitler arasında demokrasinin olduğu bu sosyallik dünyasının **yapay** bir dünya olduğunu düşünür. Ona göre, kendisini modern yaşamın nesnel içeriğinden ve aşırı maddi taleplerinden sıyrarak doğal-kişisel hallerine döndüklerini düşünmekte, doğal hallerine dönebilmek için de nesnel ve kişisel özelliklerinden

feragat etmektedirler (Simmel, 2009a:139). Diğer bir deyişle, sosyallik bireylerin sanki herkes eşitmiş gibi davrandığı bir oyundur, bu oyun insanlara özgürleşme ve hafifleşme hissi sağlar; çünkü hayatın gerçeklikleri belirli bir uzaklıkta bırakılmış, hayatın ağırlığı ve bireysel kaderlerin yükü bir yana bırakılmıştır, sosyallik biçiminde bir yandan hayattan kurtulmuşuzdur; ama bir yandan da hâlâ ona sahibizdir (Simmel, 2009a:145-146).

K İ T A P

Simmel'in toplumsal etkileşim biçimleri analizi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye George Simmel'in İletişim Yayınları'ndan çıkan Bireysellik ve Kültür (Çeviren: Tuncay Birkan, 2009) adlı kitabından ulaşabilirsiniz.

Toplumsal Tipler

Simmel çeşitli toplumsal tipleri ideal tipler olarak incelemiştir. Her toplumsal tipi diğer tiplerin tepkileri ve beklentileri üzerinden düşünen Simmel'e göre bir tip tek başına oluşmaz ancak kendisine toplumda bir konum veren ve kendisinden belirli beklentileri olan diğerleri ile ilişkisi üzerinden meydana gelir. Simmel'in incelediği beş toplumsal tip; yabancı, yoksul, cimri ile savurgan, maceracı ve soyludur. Bu tipleri kısaca inceleyelim:

(a) **Yabancı:** Yabancı, Simmel'e göre verili bir noktadan belirli bir uzaklığı, belirli bir noktaya bağlılığın kavramsal zıttını ifade eden bir toplumsal tiptir (Simmel, 2009a:149). Yabancı, sosyolojideki anlamıyla tanımadıklarımız değildir; başka bir gezegendeki yaşam formu değildir yabancı, grubun kendi içindeki bir unsurdur. Bu açıdan Simmel yabancıyı "yoksullar ya da iç düşmanlar gibi" gruba üyelikleri hem grubun içinde hem de ona karşı olmayı gerektirecek bir unsur olarak görür. Kendisine gruptaki diğer üyelerin oynayamayacağı bir rol verilen yabancı, grubun eğilimlerine tamamen bağlı olmadığı, grup içi katılımı sınırlı düzeyde olduğu ve gruba belirli bir mesafede durduğu için diğer üyelere oranla nispeten bir nesnellığe sahiptir. Bu nesnellik, yabancıların gruptaki katılımının olumlu ve belirli bir türde olmasına neden olur (Simmel, 2009a:149-151). Bu nesnellik, aynı zamanda yabancıya teorik ve pratik bir özgürlük sağlar, daha az önyargılı olmasını, durumları daha genel ve nesnel standartlarla değerlendirilmesini, eylemlerinde ahlaki, dini ve geleneksel normlar tarafından daha az sınırlandırılmasını sağlar (Simmel, 2009a:151). Simmel yabancıyla kurulan ilişkiye özgül biçimini veren şeyin yakınlıkla uzaklık arasındaki özel orantı olduğunu belirtir; çünkü ona göre grubun daha yakın üyelerine anlatılamayan mahrem konular veya sırlar yabancıya anlatılabilir; çünkü olumsuz bir sonuç doğurmayacaktır (Simmel, 2009a:153-154).

(b) **Yoksul:** Simmel modern toplumda yoksullar sınıfının benzersiz bir sosyolojik sentez olduğunu, toplumsal yapı içinde homojen bir yere sahip olsa da onu oluşturan unsurlar açısından son derece heterojen olduğunu belirtir (Simmel, 2009a:178). Yoksulların yardım alma hakkı olduğunu ve toplum üyelerinin de yoksullara yardım etme yükümlülüğünün olduğunu belirten Simmel, toplumun kendi çıkarı için yoksula yardım ettiğini ama yoksulun çoğu zaman bu yardımı talep etme hakkı olmadığını vurgular. Ona göre yoksula bu şekilde yardım etmek, yoksul bireyi grup faaliyetinin bir nesnesi haline getirip toplumun bütününden belirli bir uzaklığa yerleştirmektedir. Simmel buna örnek olarak devletten yardım alanların bazı yurttaşlık haklarının sınırlandırıldığını gösterir; bu yolla yoksul dışlanmakta ve gözden çık-

Yabancı, tanımadığımız biri değil, aynı grubun üyesi olduğumuz ama gruba katılımı çeşitli açılardan sınırlı olan, hem grubun içinde hem de gruba karşı olan kişidir.

Simmel'e göre yoksulluk bireyin ekonomik durumuyla değil, toplumun ona verdiği tepkiyle ilgilidir.

rılabilecek bir nitelik kazanmaktadır (Simmel, 2009a:167,173). Diğer bir deyişle toplum, yoksulla bir ilişkiye girmek yerine onun karşısına geçerek ona “nesne muamelesi” yapmaktadır (Simmel, 2009a:173). Simmel, yoksulların ancak yardım aldıkları zaman yoksul kategorisine girdiklerini, ama bu kategoriye girmenin onları biraraya getirmedeğini, ancak bu kategori birçok yoksulun paylaştığı pozitif bir içeriğe sahip olduğunda bir araya geldiklerini belirtir. Bu birlik için Simmel evsizlerin belirli bir mekânda toplanıp bir arada yaşamalarını örnek gösterir, ancak bu birlikteliklerin yoksullar arasında sosyolojik açıdan birleştirici bir güç yaratmadığını vurgular (Simmel, 2009a:176-8). Yoksul, Simmel’in sosyolojisinde sahip olduğu birliğin temelinde tamamen pasif olan, ancak toplum ona karşı belirli bir biçimde davrandığı, yardım ettiği için bu kategoriye giren bir kişidir. Yoksulluğu belirleyen şey, kişinin ekonomik durumu ya da kaderi değil, başkalarının ona yardım ederek bu durumu düzeltme girişimleridir. “Kişiyi yoksul yapan parasızlık değildir. Sosyolojik açıdan, yoksul kişi, bu parasızlık yüzünden yardım alan kişidir” (Simmel, 2009a:178) ifadesiyle Simmel yoksulluğun niteliksel bir durum olarak kendi içinde tanımlanamayacağını, sadece belirli bir konumdan kaynaklanan bir toplumsal tepki anlamında tanımlanabileceğini belirtmiş olur.

- (c) **Cimri ile Savurgan:** Simmel’e göre cimri sadece parayla ilgili bir tip değildir. Cimri, bir olanağa bütünüyle sahip olmaktan tatmin olan, bundan neredeyse estetik bir haz alan ama o olanağı gerçekleştirmekle ilgili hiçbir amacı olmayan, bunu hiç düşünmeyen kişidir. Cimri, paranın mümkün kıldığı hazların vaadi nedeniyle paranın cazibesine kapılmıştır; sadece paraya sahip olmaktan estetik hazza benzer bir haz alır (Simmel, 2009a: 180). Savurgan, cimrinin zıttı gibi görünse de aslında cimriye benzeyen bir tiptir. Para ekonomisinde savurgan kişinin parasını anlamsızca etrafa saçan bir kişi değil, parasını kendi şartlarına uymayan, yani anlamsız şeyler satın almak için kullanan kişi olduğunu belirten Simmel, savurganın israfın verdiği haz nedeniyle metaların rasyonel değerlendirmesini yapmadığını belirtir (Simmel, 2009a: 181-182). Cimri paraya sahip olmaktan, savurgan ise parayı arzuladığı nesne için harcamaktan haz duyar; ama ikisi de paraya önem vermektedirler; çünkü Simmel’e göre paraya önem verilmemesi söz konusu olursa parayı “saçıp savurmak” da önemsiz olurdu (Simmel, 2009a: 182). Simmel cimrinin de savurganın da doğasının temelde aynı olduğunu, ikisinin de değer hesabını reddettiğini belirtir. Savurgan bir nesneye sahip olduktan sonra o nesneye kayıtsızlaşmakta, cimri ise amaçlarından feragat edip sadece araca yönelmekte ve kendisini doyum öncesi anla sınırlamaktadır. Bu açıdan ikisi için de elde ettikleri her haz, asla tatmin edemeyecekleri başka bir haz duygusunu uyandırmaktadır (Simmel, 2009a: 184).

- (d) **Maceracı:** Simmel, macerayı hayatın sürekliliğinin dışına çıkmak anlamına gelen, kendinden önceden ve sonradan bağımız bir deneyim olarak tanımlamaktadır (Simmel, 2009a: 186-187). Maceracı, herhangi bir geçmişin belirlemediği ve herhangi bir geleceğin beklemediği, tamamen bugünün hâkimiyeti altında olan kişidir (Simmel, 2009a:188). Maceracı, maceranın kendi eksantrikliği içinde merkezi bir hayat hissine ulaşır, yani hayatının sistemsizliğinden bir hayat sistemi çıkarır, böylece hayatının dışsal içeriği ile hayatının anlamı arasında anlamlı bir ilişki kurar, kurduğu bu ilişki sayesinde sadece şansa ya da kadere güvenerek her şeyi riske atar (Simmel, 2009a:189, 192).

(e) **Soylu:** Simmel'e göre soylular ortaklığın son derece yüksek olduğu, aşağıya ve yukarıya doğru hareketliliğin büyük ölçüde kapalı olduğu ve genişlemeyi reddeden bir grubu oluştururlar (Simmel, 2009a:196). Simmel soylular sınıfının temel özelliğinin bu grubun grup olarak maruz kaldığı kesin yalıtılmışlık olduğunu belirtir. Soylu olanla olmayan arasındaki fark soylulara başkalarının yapmalarına izin verilmeyen şeyleri yapma izninin verilmesi ve başkalarının yapmalarına izin verilen şeyleri yapma izninin verilmemesidir (Simmel, 2009a: 199). Simmel soylulara yasaklanan birtakım eylemlerin (örneğin ticaret yapma yasağı gibi) alt sınıflara yasaklanmamasının, alt sınıflara tanınan bu serbestinin aslında bu sınıfların hor görülmesinin ve küçümsemesinin bir yansıması olduğunu belirtir; çünkü bu eylemlerde bulunmalarına izin verilen alt sınıflar soylular kadar katı standartlara layık görülmemekte, soylular açısından ise bu yasak ve sınırlamalar kendi ayrıcalıkları ve toplumsal görevleri olarak görülmektedir (Simmel, 2009a:199). Soylular sınıfı kendi nesnel ruhunu koruma, diğer bir deyişle üyesi olan bireylerin kazanımlarını katı biçimler, gelenekler içinde koruma konusunda çok azimlidir; çünkü aslında soylular sınıfını oluşturan şey tek tek ailelere ayrıcalık kazandıran mülk, ün, unvan gibi unsurların birleşmesidir (Simmel, 2009a: 202). Simmel'e göre soylular bu nedenle doğum eşitliği ilkesine bağlıdırlar, bu ilkeye bağlılık, statüye özgü yaşam tarzı ve ailenin ve statü grubunun değer ve kazanımlarının birikimsel olması, soyluları ortaklık düzeyi çok yüksek bir grup haline getirmiştir (Simmel, 2009a:207). Soylu birey, kendisini soyluluğun kolektif imgesinde, psikolojik ve tarihsel olarak kendisine aktarılan dayanışma, özerklik ve yalıtılmışlık biçiminde bulur. Bu açıdan soylular sınıfı bireyle bütün arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı sunar. Diğer bir deyişle soyluluk "önceden belirlenmiş verilmişlik ile hayatın kişisel olarak geliştirilmesi arasındaki denkleme tarihsel olarak benzersiz bir çözüm" sunar (Simmel, 2009a:208).

Paranın Felsefesi

Simmel "Paranın Felsefesi" adlı eserinde ekonomik alışverişin bir toplumsal etkileşim biçimi olarak görülmesi gerektiğini savunur; çünkü para ekonomisinden önce, alışveriş takasla yapılırken bireyler arasında var olan etkileşim biçimleri, para ekonomisinin gelişmesiyle birlikte büyük ölçüde değişmiştir (Coser, 2010:181). Bu çalışmada Simmel parayı üç düzeyde ele alır; para özel bir değer biçimidir, aynı zamanda hayatın diğer bileşenleriyle ilişkili bir olgudur ve hayatın bütünlüğünü anlamaya yardımcı olacak bir bileşendir (Ritzer, 1992:11). Oldukça kapsamlı bir çalışma olan bu eserin vurguladığı bazı noktalara değinmek gerekirse;

- Simmel'e göre insanlar, değerleri önce nesneler üreterek, sonra bu nesnelerle aralarına bir mesafe koyarak, sonra da bu mesafeyi aşmak için çaba göstererek yaratırlar. Değerler, insanların nesnelerle aralarındaki mesafeye göre belirlenirler. Para bu açıdan hem nesnelerle insanlar arasında mesafe koymaya hem de bu mesafeyi aşmaya yarayan bir araçtır (Ritzer, 1992:12).
- Para ekonomisinin hakim olduğu modern toplumda para, önceki toplumlarla zıt bir şekilde piyasanın, modern ekonominin ve modern toplumun kendilerine ait, bireylerin üzerinde, dışsal bir gerçeklik kazanmalarını sağlamıştır. Bunun yanında para, karmaşık zihinsel işlemler ve hesaplar gerektirdiği için entelektüelliğin önemini artırarak rasyonelleşmeye katkıda bulunmaktadır (Ritzer, 1992:12).

Para, hem nesnelerle insanlar arasında mesafe koymaya hem de bu mesafeyi aşmaya yarayan bir araçtır.

- Parasal işlemler toplumun giderek daha önemli bir parçası haline geldikçe nesnel kültürün öznel kültür üzerindeki hâkimiyeti artar ve bireyin önemi azalır. Simmel bu durumu “kültürün trajedisi” olarak adlandırmaktadır. Diğer bir deyişle para ekonomisi bireysel tutsaklığı artırır, bireyi atomize ve izole eder, birey nesnel kültürün kölesi haline gelir (Ritzer, 1992:12-13).
- Para giderek daha fazla önem kazandıkça, artık araç olmaktan çıkıp amacın kendisi haline geldikçe her şeyin bir bedelinin olduğu, her şeyin satılık olduğu hissini doğurur. Her şeyin satılık olduğunu düşünen bireyler bir bıkıncılık tutumu geliştirirler ve satın alacakları nesneleri değer açısından değerlendirme becerilerini kaybederler. Bu açıdan para “her şeyi biçimsizliğe, salt nicel olgular düzeyine indirgediği için estetiğin mutlak düşmanıdır” (Ritzer, 1992:12).
- Para ekonomisinde işbölümünde diğer konumlardaki insanlara karşı ekonomik bağımlılığımız örneğin takas ekonomisine göre çok daha yüksektir, ancak biz bu insanlara daha bağımlı hale geldikçe onlar hakkında giderek daha az bilgi sahibi oluruz; çünkü özel bireyler ve kişilikler giderek önemlerini yitirmektedir. Bu açıdan fırıncıyı ya da ayakkabı üreticisini birey olarak tanıma gereği duymayız; birey olarak bir önemleri yoktur, işbölümü açısından ise yerleri doldurulabilecek insanlardır, Simmel böylece para ekonomisinin insanları değiştirilebilir parçalar haline getirdiğini ileri sürer (Ritzer, 1992:12).
- Para ekonomisi, bütün insanî değerleri parasal ifadelerle, yani nitel değerleri nicel değerlere indirger. Bunun bir sonucu paranın her şeyi görelî kılmasıdır, farklı nitelikteki olguları para cinsinden ifade ederek birbiriyle kıyaslanabiliriz. Bu indirgemenin bir diğer sonucu da para ekonomisinin hakim olduğu toplumlarda hayatın “hesapçı” bir karaktere sahip olmasıdır (Ritzer, 1992:12-15).
- Para ekonomisinin olumlu yönleri de vardır. Bunlardan bazıları insanların çok sayıda insanla ilişki kurmalarını sağlaması, birbirlerine karşı yükümlülüklerini sınırlaması, bireyleri içinde bulundukları toplumsal grupların sınırlamalarından nispeten koruması ve bireyselliğin tam olarak gerçekleştirilmesi için gerekli olan özgürlüğü sağlamasıdır (Ritzer, 1992:15). Para, takas nesnelerinden çok daha kişisellikten uzak, gayri-şahsi bir araçtır, bu aracın kullanılması yaygınlaştıkça insanlar arasındaki bağlar da gayri-şahsileşmekte, doğal gruplanmaların yerini rasyonel amaçlar doğrultusunda kurulmuş olan gönüllü, sözleşmeye dayalı gruplanmalar almaktadır (Coser, 2010:181). Modern dünyada para, “*rasyonelliğin, hesap edilebilirliğin, gayri-şahsiliğin modern ruhunu sembolize eder ve cisimleştirir*”. Bu açıdan para cemaatlerden cemiyetlere doğru dönüşüme yol açan bir mekanizma olarak da görülebilir.

Para ekonomisi, nesnel kültürün güçlenmesine, buna karşılık öznel kültürün zayıflaması ve bireyin nesnel kültürün kölesi olmasına neden olur.

Para ekonomisi, bireylerde her şeyin satılık olduğu hissini uyandırır.

Para ekonomisi, bütün değerleri parasal ifadelerle indirgeyerek her şeyi görelî ve kıyaslanabilir kılar.

Simmel'in Para Felsefesi adlı eserindeki görüşleri ile Marx'ın görüşleri arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır? Düşününüz.

SIRA SİZDE

3

Büyük Kentler ve Birey

Simmel bilimsel teknolojik çağ olarak gördüğü modernitede bireyin iç güvenliğini kaybettiğini, modern hayatın heyecanından ve karmaşasından kaynaklanan bir gerilim, huzursuzluk ve telaş içinde kaldığını belirtir. Bu huzursuzluğun en belirgin şekilde kent yaşamında görüldüğünü belirten Simmel'e göre büyük kentlerin kar-

Simmel büyük kentlerin birey üzerindeki etkisi üzerine incelemeleriyle Kent Sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

gaşası, rekabeti, tarzlara, kişisel ilişkilere ve düşüncelere karşı sadakatsizliği bireyleri bir çaresizliğe itmekte ve nevrozun kıyısına getirmektedir (Simmel, 2009b: 23-24). Simmel metropol hayatında çok fazla sayıda uyarıcı olduğunu ve bu uyarıcıların hızlı ve sürekli bir şekilde değiştiğini, modern asabi kişiliği yaratanın büyük ölçüde metropolün bu koşulları olduğunu belirtir. Duyulara yönelik bu uyarıcı bombardımanı sonucunda birey artık bunlarla baş edemez hale gelir ve fiziksel ve toplumsal çevresiyle kendisi arasına bir mesafe koymaya çalışır. Bireylerin böyle bir mesafe yaratmazlarsa metropolün kalabalığına ve düzensizliğine katlanamayacaklarını belirten Simmel, bu mesafenin konulmasının agorafobi ya da hiperestezi gibi ruhsal sorunlara ya da genel bir bıkkınlık durumuna yol açacağını belirtmektedir. Bireyin sürekli akan uyarıcılara devamlı tepki vermesi, sonunda onu hiçbir uyarıcıya tepki veremez hale getirecek, yakın temaslar kurmaktan uzaklaştıracak, yabancılaştıracak ve günlük etkileşim içinde karşılaştığı herkese karşı kayıtsız kalma eğilimi doğuracaktır (Simmel, 2009b:90-94).

Simmel'e göre, para ekonomisine dayanan, nesnel kültürün hakim olduğu, işbölümünün en yüksek düzeyde olduğu kentler ne kadar büyürlerse o derece bireyselleşmeye yol açmaktadırlar (Simmel, 2009b:99). Birey metropol hayatı içinde kendini ifade etmek zorundadır; ancak metropollerde bireyler arasındaki temaslar bireyin kendini yeterince ifade etmesi için çok kısadır. Bu kısa temas sırasında birey kendini ifade edebilmek için "çarpıcı ölçüde karakteristik" görünme telaşına düşer, bu nedenle etrafındakilerin dikkatini çekebilmek için kasıtlı bir şekilde "farklı" davranmaya başlar, "yapmacık tavırlar ve ani değişkenlikler gibi metropolle özgü aşırılıklara yönelir" (Simmel, 2009b:99). Bu farklılığın içerikte değil, sadece biçimde olduğunu belirten Simmel'e göre modern kültürün gelişiminin temel özelliği, nesnel tinin öznel tin üzerinde hâkimiyet kurması, nesnel kültürün aşırı büyümesi nedeniyle öznel kültürün zayıflamasıdır.

DİKKAT

Simmel'in metropollerin birey üzerindeki etkisi ile ilgili görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgiyi George Simmel'in "Modern Kültürde Çatışma" kitabında (Çeviren: Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen; İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) bulunan "Metropol ve Tinsel Hayat" (sf.85-103) adlı makalesinden edinebilirsiniz.

SIRA SİZDE

4

Simmel ve Tönnies'in sosyolojileri arasındaki temel benzerlik nedir?

Özet

Tönnies'in sosyolojik bakış açısını özetlemek.

Tönnies, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında kesin bir ayırım yapan Alman düşünce geleneğinden etkilenmiş ve toplumu bireylerin üstünde ve üzerinde dışsal ve nesnel bir gerçeklik olarak gören pozitivist görüşü eleştirmiştir. Tönnies temel olarak geleneksel kırsal yaşam tarzı ile modern kentsel yaşam tarzını karşılaştırarak endüstrileşme ve kentleşmenin yarattığı toplumsal değişimi açıklamaya çalışır. Bu analizinde her iki yaşam tarzının temelinde iki farklı iradenin bulunduğunu belirterek sosyolojik bakış açısına sosyal psikolojiyi de katar. Tönnies toplumsal değişimle birlikte toplumların cemaatlerden cemiyetlere doğru bir evrim geçireceğini ileri sürmekle birlikte doğrusal bir evrim anlayışına sahip değildir; aynı toplumda cemaate de cemiyete de ait olan birtakım özelliklerin bulunabileceğini vurgular.

Tönnies'in cemaat / cemiyet kavramlarını tanımlamak.

Cemaat ve cemiyet kavramları Tönnies'in geleneksel kırsal yaşam tarzı ile modern kentsel yaşam tarzını karşılaştırma amacına, yani analitik bir amaca yönelik olarak oluşturulmuş ideal tiplerdir. Cemaat (gemeinschaft) Tönnies'in geleneksel kırsal topluluklarla ilişkilendirdiği, doğal iradeye dayalı, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan, coğrafi ve toplumsal hareketliliğin sınırlı olduğu, aile ve kilisenin temel toplumsal kontrol mekanizmalarını oluşturduğu, yaşamın ailenin ve kilisenin belirlediği kesin değerler ve ahlak kuralları tarafından düzenlendiği, aile veya dostluk ilişkileri içinde birbirine bağlı olan insanların arasındaki kişisel, yakın ve sürekli insan ilişkileri ile karakterize edilen bir toplum tipidir. Cemiyet (gesellschaft) ise rasyonel iradeye dayanan, endüstrinin ve ticaretin egemen olduğu, yaşamın hızlı, rekabetçi ve dinamik olduğu, insanlar arasındaki ilişkilerin yakın, kişisel ve duygusal değil, çıkara dayalı, rasyonel, hesaplı, yapay ve geçici ilişkiler olduğu bir toplum tipidir. Endüstrileşme, kentleşme ve ticaretin artması sonucunda cemaatlerin zayıflamaya başladığını ve cemaatlerin yerini cemiyetlerin aldığını belirten Tönnies insan toplumlarının cemaatlerden cemiyetlere doğru bir evrim yaşadığını, doğal iradenin de bu süreçte rasyonel iradeye dönüşeceğini düşünmektedir.

Simmel sosyolojisinin genel özelliklerini saptamak.

Simmel sosyolojinin çalışma nesnesinin ne toplum ne de birey olduğunu, sosyolojinin konusunu toplumsal etkileşimin oluşturduğunu düşünür. Simmel'in sosyolojisi bir yandan etkileşime odaklanan, diğer yandan da olguları tarihsel ve toplumsal bağlamlarından soyut olarak inceleyerek bağlama göre farklılık göstermeyen davranış kalıplarını ve toplumsal yasaları ortaya koymaya çalışan ve birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulayan bir sosyolojidir. Simmel sosyologların tek bir teorik yapıya bağlı kalmamaları gerektiğini ve kendi düşüncelerini destekleyen ampirik bulgular aradıkları kadar bu düşünceyle çatışan ampirik bulgular da aramaları gerektiğini savunur. Ayrıca Simmel, sosyolojinin problem çözme nosyonundan uzaklaşarak problem kurma rolünü yeniden kazanması gerektiğini düşünmektedir.

Simmel'in formel sosyoloji kavramını açıklamak.

Toplumsal etkileşimi bir bütün olarak toplumlaşma (sociation) kavramıyla ifade eden Simmel, toplumlaşmayı biçim (form) ve içerik olmak üzere ikiye ayırmış, sosyolojinin toplumlaşmanın içeriğiyle değil, biçimleriyle ilgilenmesi gerektiğini savunmuştur; bu nedenle sosyolojisi formel sosyoloji olarak bilinir. Formel sosyolojinin amacı toplumsal etkileşim biçimlerini içinde bulundukları toplumsal bağlamdan soyutlayarak analiz etmek, böylece toplumsal bağlamları değişse bile davranışlarda belirli bir düzenlilik olduğunu göstermektir.

Toplumsal yaşamın geometrisi kavramını değerlendirmek.

Simmel, toplumsal eylemin yapısal belirleyicileri üzerinde durmuş ve bu belirleyicileri sayılar ve uzaklık gibi geometrik terimlerle açıklamaya çalışmıştır. Simmel'in toplumsal etkileşim hakkında geometri kavramlarıyla yaptığı analizin yöntemi toplumsal yaşamın geometrisi ya da toplumsal geometri olarak adlandırılmaktadır. Simmel'in geometri kavramlarıyla yaptığı bu analizlerin amacı, biçimlerin toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız olarak var olduklarını, sosyal veya tarihsel durum ne olursa olsun, benzer davranış tiplerinin görüldüğünü ortaya koymak istemesidir (Slattery, 2010:54).

Kendimizi Sınayalım

1. Tönnies'in cemaat ve cemiyetlerle ilgili düşünceleri açısından aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- Cemaatlerde bireyler arasındaki ilişkiler sözleşmeye dayalıdır.
- Ulus devletin gelişmesiyle birlikte cemaatler güçlenmeye başlamıştır.
- Cemaatlerin cemiyetlere doğru evrimleşmesi olumlu bir gelişmedir.
- Cemaatler cemiyetlere doğru evrimleştikten sonra başka bir toplumsal aşama söz konusu olmayacaktır.
- Endüstrinin ve kapitalizmin gelişmesi cemaatlerin zayıflamasına neden olmuştur.

2. Cemaat ve cemiyetle ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- Cemaat rasyonel iradeye, cemiyet doğal iradeye dayanır.
- Cemiyet tipi toplumlarda insanlar yakın ve kişisel ilişkiler kurarlar.
- Cemaat tipi toplumlarda temel toplumsal kontrol mekanizmaları aile ve dindir.
- Tönnies'e göre bir toplum ya cemaat, ya cemiyet özelliğine sahiptir, ikisine birden sahip olamaz.
- Cemaatlerde toplumsal yaşamı temel olarak yasma tarafından hazırlanan yazılı normlar düzenler.

3. Tönnies'le ilgili olarak aşağıda verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- Pozitivist toplum anlayışını eleştirmiştir.
- Sosyal reformları ve sosyalizmi desteklemiştir.
- Rasyonel iradenin düşünmenin ürünü olduğunu savunur.
- Rasyonel iradenin yapay ve isteğe bağlı bir irade olduğunu savunur.
- Bütün toplumların temelinde rasyonel iradenin yattığını savunur.

4. Simmel'in sosyolojisi ile ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

- Sosyolojinin çalışma nesnesi bireyin davranışlarıdır.
- Olguları tarihsel ve toplumsal bağlamları içerisinde inceler.
- Tek bir teorik bakış açısına sahip olmak gerektiğini savunur.
- Problem kurmaktan çok problem çözmeye odaklanır.
- Birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgular.

5. Aşağıdakilerden hangisi formel sosyolojinin özelliklerinden biridir?

- Toplumsallaşmanın içeriğiyle değil, sadece biçimiyle ilgilenmesi
- Davranış kalıplarının tarihsel bağlama göre değiştiğini vurgulaması
- Sosyolojiyi sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle birleştirme çabasının sonucunda gelişmesi
- Grupların ilişki ve dinamikleri ile ilgilenmesi
- Toplumsal bağlamdan bağımsız davranış tiplerinin varolamayacağını göstermesi

6. Aşağıdakilerden hangisi Simmel'in tahakkümle ilgili düşüncelerinden biridir?

- Bütün tahakküm ilişkileri etkileşim olarak sınıflandırılmaz.
- En baskın tahakküm ilişkisinde bile tabi olan kişilerin az da olsa bireysel özgürlüğü vardır.
- Bir bireye tabi olma, bir ilkeye tabi olmadan daha olumsuz bir durumdur.
- Bir nesneye tabi olma, bir ilkeye tabi olmadan daha olumlu bir tahakküm biçimidir.
- Bir çoğulluğa tabi olma, tahakkümün en kötü biçimidir.

7. Aşağıdakilerden hangisi Simmel'in küçük ve büyük gruplarla ilgili görüşlerinden biridir?

- a. İki kişilik gruplarda grubun varlığı her iki kişi de gruptan ayrılana kadar sona ermez.
- b. İki ve üç kişilik gruplar da dahil olmak üzere bütün gruplar üyelerinden bağımsız bir grup yapısına sahiptirler.
- c. Grup içinde tabakalaşmanın oluşması için grup sayısının üçün üzerinde olması gerekir.
- d. Grup büyüdükçe grubun, üyelerin üzerindeki nesnel yapısal iktidarı artar.
- e. Grup büyüdükçe grubun üyelerinin bireysel özgürlüğü azalır.

8. Aşağıdakilerden hangisi Simmel'in mübadele ile ilgili görüşlerinden biri **değildir**?

- a. Mübadele en saf ve en gelişkin etkileşim biçimidir.
- b. Bütün etkileşimler aynı zamanda birer mübadeledir.
- c. Ekonomik mübadele dışında hiçbir mübadele türünde kazanç-kayıp hesabı yapılmaz.
- d. Mübadelede nesnelerin birey için değeri, nesnenin bireye uzaklığına bağlıdır.
- e. Mübadele etkileşimden daha geniş bir kavramsal içeriğe sahiptir.

9. Aşağıdakilerden hangisi Simmel'e göre para ekonomisinin özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Para ekonomisi toplumu rasyonelleştirirken kişiliklerin değerinin ve entelektüelliğin de öneminin azalmasına neden olur.
- b. Paranın öneminin artması, nesnel kültürün öznel kültür üzerindeki hâkimiyetinin artmasına neden olur.
- c. Para ekonomisi, bütün insanî değerleri parasal ifadelerle indirgeyerek her şeyi karşılaştırılabilir kılar.
- d. Para ekonomisi özel bireylerin ve kişiliklerin önemsizleşmesine neden olarak insanları değiştirilebilir parçalar haline dönüştürür.
- e. Bireyleri içinde bulundukları toplumsal grupların sınırlamalarından nispeten koruması para ekonomisinin olumlu yönlerinden biridir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Simmel'in "yoksul" tipi ile ilgili düşüncelerinden biridir?

- a. Yoksulluğu belirleyen şey kişinin ekonomik durumudur.
- b. Toplum yoksula yardım ederek onun yanında yer alır.
- c. Yoksulların biraraya gelmeleri onlara birleştirici bir güç sağlar.
- d. Yoksulluk ancak toplumun yoksula tepkisi üzerinden tanımlanabilir.
- e. Bir bireyin sadece yoksulluk yardımı alıyor olmasına dayanarak onu yoksul kategorisine koymayız.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise, "Cemaat/Cemiyet" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise, "Cemaat/Cemiyet" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise, "Ferdinand Tönnies" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise, "Simmel'in Sosyolojisinin Genel Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise, "Formel (Biçimsel) Sosyoloji" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise, "Toplumsal Etkileşim Biçimleri (Formları)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise, "Toplumsal Yaşamın Geometrisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise, "Toplumsal Etkileşim Formları (Biçimleri)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise, "Paranın Felsefesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise, "Toplumsal Tipler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tönnies "cemaat duygusunun kaybolması" ile cemaat tipi yaşamdan cemiyet tipi yaşama dönüşümle birlikte cemaat yaşamını karakterize eden ve doğal iradeye dayalı olarak kendiliğinden oluşan toplumsal birlik ve dayanışmanın, sahici ve anlamlı yakın toplumsal ilişkilerin ve cemaat üyelerinin ortaklaşa olarak paylaştıkları aidiyet ve kimlik duygusunun yitirilmesinden ve bunun yerine yapay bir rasyonel iradeye dayalı, hesaplı, geçici ve gayri-şahsi ilişkilerle karakterize edilen, duygu ve yakınlığa yer dahi bırakmayan geniş ölçekli cemiyet hayatının hakim olmaya başlamasından duyduğu kaygıyı ifade etmeye çalışır.

Sıra Sizde 2

Çocuksuz iki kişilik evli bir çifti düşündüğümüzde, bu kişilerin birbirine yakın ilişkilerle bağlı olduğunu, sadece birbirlerini dikkate almak zorunda olduklarını, aynı zamanda ikisinden biri gruptan ayrılırsa grubun ortadan kalkacağını söyleyebiliriz. Ancak bir çocukları ol-

duğunda bu grubun yapısal niteliği değişecektir. Her şeyden önce bir kişinin ayrılması ile grup ortadan kalkmayacaktır, grup öncesine oranla daha nesnel bir yapıya sahiptir. Ayrıca artık sadece birbirlerinin isteklerini dikkate alamazlar; anne ya da baba çocuğu yanına alarak eşine karşı bir rekabete girebilir, iki kişi birden üçüncü kişiyi kendi fikirlerini ya da isteklerini kabul ettirmeye zorlayabilir.

Sıra Sizde 3

Marx gibi Simmel de kapitalist para ekonomisinin yarattığı sorunlarla ilgilenmektedir; ancak Marx bu sorunları kapitalizme özgü sorunlar olarak görür ve sınıfsız bir toplumda bu sorunların ortadan kalkacağını savunur. Simmel'e göre bu sorunlar daha büyük bir sorunun, "kültürün trajedisi" olarak adlandırdığı nesnel kültürün öznel kültüre yabancılaşmasının, bireyi güçsüzleştirmesinin bir parçasıdır ve sosyalizm bu sorunları çözmek yerine ağırlaştıracaktır. Marx analizini belirli bir tarihsel döneme özgü olarak yapmıştır; oysa Simmel toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız kalıpları sap-tamaya çalışmaktadır (Ritzer, 1992:11-12).

Sıra Sizde 4

Tönnies ile Simmel'in sosyolojileri arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte ikisi de pozitivist toplum anlayışına karşı çıkmakta, toplumun bireyler arasındaki karşılıklı ve karmaşık toplumsal ilişkiler ve etkileşimlerden ibaret olduğunu savunmaktadırlar. İkisi de bireyler arasındaki toplumsal etkileşim biçimlerini konu alan ve toplumsal eylemlerin karmaşık kültürel anlamlar içerdiğini ileri süren, "ortak bir hümanist sosyoloji" nosyonuna sahiptirler (Swingewood, 1998, s.164).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Armağan, S. ve İ. Armağan (1998). **Toplum bilim**. İzmir: Barış Yayınları.
- Coser, L.A. (2010) **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler**. (Çeviren: Himmet Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman), Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Deflem, M. (2001). "Ferdinand Tönnies (1855-1936)." İçinde: E.Craig (ed.) **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. London: Routledge
<http://www.cas.sc.edu/soc/faculty/deflem/ztoennies.html>
- Heberle, R. (1973) "The Sociological System of Ferdinand Tönnies: An Introduction". İçinde: Cahnman, W.J. (ed.) **Ferdinand Tönnies, a New Evaluation: Essays and Documents**. Netherlands: Brill Academic Publishers.
- Nedelmann, B. (2001). The Continuing Relevance of Georg Simmel: Staking Out Anew the Field of Sociology". İçinde: Ritzer, G. Ve B. Smart (ed). **Handbook of Social Theory**. London: Sage.
- Poloma, Margaret. (1993) **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. Çeviren: Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ritzer, G. (1992) "Georg Simmel". İçinde: Ritzer, G. **Sociological Theory**. 3.basım. Mc-Graw Hill. (Çeviren: Ümit Tatlıcan)
[http://www.umittatlican.com/files/George%20Simmel%20\(George%20Ritzer-1991\).pdf](http://www.umittatlican.com/files/George%20Simmel%20(George%20Ritzer-1991).pdf) (Erişim: 23.05.2011)
- Özelce, G. (2006). **Simmel'in Gözüyle Modernitenin Sosyolojisi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Simmel, G. (2009a). **Bireysellik ve Kültür**. (Çeviren: Tuncay Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G. (2009b). **Modern Kültürde Çatışma**. (Çeviren: Tanıl Bora, Nazile Kalaycı ve Elçin Gen) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Slattery, M. (2010) **Sosyolojide Temel Fikirler**. (Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz). 3.baskı. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. (Çeviren: Osman Akınhay) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tönnies, F. (2002 [1887]). **Community and Society**. United Kingdom: Dover Publications.
- Turner, J. H. (1991) **"Çatışma Teorisi ve Eleştirel Teorinin Kökleri"**. içinde: The Structure of Sociological Theory. Wadsworth Pub. (Çev: Ümit Tatlıcan), 5. Basım. [http://umittatlican.com/files/catismaciYaklasiminKokenleri-Jonathan N. Turner \(1991\).pdf](http://umittatlican.com/files/catismaciYaklasiminKokenleri-JonathanN.Turner(1991).pdf) (Erişim: 06.06.2011).

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Vilfredo Pareto'nun genel yaklaşımını tanımlayabilecek,
- Pareto'nun mantıklı olan ve olmayan davranış tanımlamasını ve bilim anlayışını açıklayabilecek,
- Pareto'nun çalışmalarında tortu ve türem kavramlarının önemini yorumlayabilecek,
- Pareto'nun seçkinler (elit) teorisini özetleyebilecek
- Pareto'nun sosyolojiye katkısını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Mantıklı olan/olmayan davranışlar
- Seçkin (Elit)
- Tortu
- Türem

İçindekiler

Klasik Sosyolojiye Katkı II: Vilfredo Pareto ve Seçkinler Teorisi

GİRİŞ

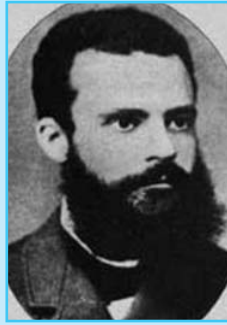
Simmel ve Tönnies'ten sonra İtalyan ekonomist ve sosyolog Vilfredo Pareto da klasik dönemde sosyolojinin gelişimine katkıda bulunanlardan biri olarak kabul edilir. Pareto'nun amacı "J. Willard Gibbs'in *Termodinamik*'inde formülleştiği, genelleştirilmiş fiziko-kimyasal sisteme benzeyen bir sosyoloji sistemi kurmaktır" (Coser, 2010: 339). Bu anlayışta sistemi oluşturan parçalar, karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğundan parçaların birindeki değişme karşılıklı olarak diğerleri üzerinde de bir değişime yol açar. Coser (2010: 340) Pareto'nun buna benzer bir toplumsal sistem kavrayışına sahip olduğunu ve "insan edimlerini belirleyen bir dizi değişkenler arasındaki karşılıklı bağımlı değişimleri" bu toplumsal sistem kavrayışı çerçevesinde çözümlemeye çalıştığını belirtir. Bu açıdan, sistem kavramına daha önce Comte ve Spencer gibi sosyologların çalışmalarında rastlansa da toplumun karşılıklı olarak birbirine bağımlı ögelerden oluşan bir sistem olarak çözümlenebileceği şeklindeki düşüncenin en belirgin şekilde Pareto tarafından geliştirildiği kabul edilir (Coser, 2010: 351).

Bununla birlikte literatürde, Pareto'nun sosyolojiye katkısı konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu konuda yaygın olan görüş Pareto'nun çalışmalarının Parsons'tan önce tanınmadığı ancak, Parsons'un çalışmalarında Pareto'ya Weber ve Durkheim kadar önem vermesiyle birlikte tanınır hale geldiği, daha sonra ve günümüzde ise bu ilgi ve önemin büyük oranda kaybolduğu yönündedir (Ritzer, 1996: 38). Ritzer (1996: 41) Parsons'un Marx'ın çalışmalarını birkaç sayfada geçiştirip marjinal bir öneme sahip olan Pareto'nun çalışmalarına ise Durkheim ve Weber ile birlikte yüzlerce sayfa ayırdığını özellikle vurgular. Parsons'un özellikle Pareto'nun toplumu dengede olan bir sistem olarak kavramasından etkilendiği ve Pareto'nun bu görüşünün Parsons'un teorisinin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Toplumu birbirine bağlı parçalardan oluşan bir bütün ve "dengede" olan bir sistem olarak gören ve Parsons'u etkileyen Pareto sosyolojisinin bu özelliği çok defa Pareto'nun sosyolojiye en önemli katkısı olarak kabul edilir.

Pareto ayrıca sosyoloji tarihinde yer alan sıra dışı sosyologlardan biri olarak da kabul edilir. Pareto, Aydınlanma düşünürlerinin çoğu fikirlerine, sosyolojinin ilk dönem gelişiminde etkili olan ilerleme kuramlarına, pozitivistliğe, evrimciliğe, sosyal Darwinizme, hümanist felsefeye ve Marksizme topyekûn eleştirel yaklaşmış, kitle demokrasisi fikriyle alay etmiş, çalışmalarında bu yaklaşımlardan oldukça farklı nitelikte düşünce ve görüşlere yer vermiştir. Örneğin, Aydınlanma filozofları ras-

yonaltının önemini vurgularken Pareto (aşağıda görüleceği gibi) insani içgüdüler gibi rasyonel olmayan faktörlerin önemi üzerinde durmuş (Ritzer, 1996: 38) ve sosyolojik çözümlemesinde toplumun insan doğasından kaynaklanan psikolojik güçlerin ve benzeri mekanizmaların bir ürünü olduğunu savunmuştur. Rasyonel davranışların önemi üzerinde duran sosyologların aksine, sosyoloji kuramını değişmez nitelikte olan bir insan doğasının ve de kendi deyimiyle mantıklı olmayan davranışların temeli üzerine kuran Pareto, meslektaşlarının çalışmalarını da alaycı bir üslupla eleştirmiştir. Aron'a göre (2000: 332) "Meslektaşlarının eserlerini alaya almaktan hoşlanan Pareto'nun düşüncesinin bu yönü, bu yazarın yalnızca yaşamı boyunca değil, ölümünden sonra da birçok sosyolog tarafından hiç sevilmemesini açıklar". Swingewood'a (1998: 198) göre de "Pareto'nun sosyolojisi, iradecilik ile determinizmin tuhaf bir karışımından oluşmakta; insan doğasını sabit görüp, aynı zamanda, mantıksal olmayan toplumsal eylemin ürünü bir toplum kavramı öne atan, kötümser ve kadercı bir anlayışın lehine olarak, toplum teorisindeki hümanist geleneğin (özellikle Vico'nun) reddini temsil etmektedir".

Bununla birlikte Pareto en çok Marksizme karşıt görüşleriyle tanınır. Öyle ki kimi düşünürlere göre Pareto, büyük fikirlerini Marx'ın tekdüze üzerine geliştirmiştir (Zeitlin, 1981: 171'den aktaran Ritzer, 1996: 38). Örneğin, Pareto'nun (aşağıda ele alınan) sosyolojik teorisinin merkezinde yer alan ve insan doğasını şekillendirdiği varsayılan değişmez nitelikteki mantıksal olmayan insani içgüdülerin bir anlamda devrimci dönüşümün önemli bir toplumsal dönüşüme yol açacağını düşünen Marx'ın görüşlerinin gerçekçi olmadığını göstermek yönünde bir amaca sahip olduğu öne sürülmektedir (Ritzer, 1996: 38). Pareto'nun Marx karşıtlığı özellikle toplumsal değişme kuramında en açık şeklini alır. Aşağıda görüleceği üzere, Pareto'nun önerdiği toplumsal değişme kuramı ile Marx'ın toplumsal değişme kuramı birbirleri ile adeta taban tabana zıttır. Öte yandan, Pareto'nun bununla ilişkili olarak geliştirdiği seçkinler (elit) kuramı siyasal sistem analizlerinde önemli bir etkiye sahip olmuş, seçkinler çözümlemesi toplumsal tabakalaşma ve sınıf çalışmalarını da etkilemiştir.

Vilfredo Pareto (1848-1923) Paris'te Fransız ve İtalyan kökenli bir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Pareto, ailesi İtalya'ya döndükten sonra Torino Üniversitesi Politeknik Enstitüsü'nde mühendislik eğitimi görür ve daha sonra uzun bir dönem mühendis ve yönetici olarak çalışır. Sosyal bilimlere, özellikle ekonomi ve siyasete de büyük ilgisi olan ve zamanının büyük kısmını matematiksel ekonomiye ayıran Pareto'nun 1893 yılında Lozan'da Ekonomi Politik Profesörü olarak göreve başladığı, 1900'den sonra ise İsviçre'de inzivaya çekildiği ve 1923'te ölmeden

kısa bir süre önce de Mussolini tarafından İtalyan senatosuna atandığı bilinmektedir (Slattery, 2010: 87). Pareto en çok matematiksel bir iktisatçı olarak denge kuramına yaptığı katkı ile ve de sosyolojiye yöneldikten sonra 1916'da yayınladığı başyapıtı **Genel Sosyoloji Dersleri (Traité de Sociologie Générale)** adlı eseri ile tanınmaktadır. Günümüzde Pareto azınlığın çoğunluğu yönetmesi anlamında kullanılan 'elit' terimini ilk dile getiren kişi olarak, ayrıca toplumsal sistemler kuramının gelişimini de etkileyenlerden biri olarak bilinmektedir (Marshall, 1999: 577).

PARETO'NUN BİLİM ANLAYIŞI: MANTIKLI OLAN VE OLMAYAN DAVRANIŞLAR

Pareto sosyolojisi *tortular, türemler, ekonomik çıkarlar*, insanlar arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan *toplumsal heterojenlik* (veya benzeşmezlik) ve de (seçkinler dolaşımı kuramını da içeren) *toplumsal hareketlilik* olmak üzere beş temel konudan oluşur (Tolan, 1985: 31). Bununla birlikte Pareto'nun çalışmalarında en çok tortular üzerinde yoğunlaştığı ve diğer çalışmalarının tümünün tortular kuramı ile bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Ancak Pareto, tortular ve türemler konusunu ele almadan önce bütün insan davranışlarını mantıklı ve mantıksız olmak üzere ikiye ayırarak inceler. Aron (2000: 325: 328) Pareto'nun sosyolojik sistem analizinin anlaşılabilmesi için öncelikle mantıklı-mantıksız davranışlar arasında yaptığı bu ayrıma bakmak gerektiğini belirtir.

Bu ayrıma göre Pareto, insan davranışlarını mantıklı olan ve olmayan davranışlar olarak tanımlar. Ancak ona göre insanlar daha çok mantıksal olmayan şekilde davranma eğilimine sahiptirler. Başka bir deyişle, toplumda mantıklı davranışlara oranla mantıksal olmayan davranışlar çok daha yaygındır. Tortular ve türemler konusu ele alındığında görüleceği üzere, Pareto bunun nedenini insanların sahip oldukları birtakım derin eğilimlere ve içgüdülere/dürtülere bağlar.

Neticede Pareto, toplumu daha çok mantıksal olmayan davranışlardan oluşan bir sistem olarak görür. Bu nedenle de mantıklı veya benzeri tipteki davranışların toplumda giderek daha hakim olduğu şeklindeki varsayımından hareketle sosyolojik çözümlemesini mantıksal (ya da rasyonel) davranışlar üzerine kuran sosyologları eleştirir.

Coser (2010: 345) "Dikkatini neredeyse sadece rasyonel eyleme veren bir disiplinden, ekonomi biliminden gelen" Pareto'nun "ekonomistlerin soyutlama sistemi ni, eylemin mantıksal olmayan dürtülerini vurgulayan sosyolojik sistemle desteklemeye" çalıştığını belirtir. Aron da (2000: 328) Pareto'nun çalışmalarında sosyolojiyi mantıklı davranışları dikkate alan ekonomiye göndermeyle özellikle mantıksal olmayan davranışların bir incelemesi olarak tanımladığını belirtir.

Pareto'nun mantıklı davranış tanımlamasının temelinde bir aktörün "Düşünce-sinde kurduğu araç-amaç ilişkisi ile gerçekte nesnel olarak gelişen araç-amaç ilişkisi arasında bir uyum vardır" (Aron, 2000: 325). Başka bir ifadeyle bir davranışın mantıklı olması için "nesnel-gerçeklikteki araç-amaç ilişkisi, oyuncunun bilincindeki araç-amaç ilişkisine uygun" olmalıdır (Aron, 2000: 325). Bu bağlamda, amaçlarına nesnel ve öznel olarak mantıksal bir bağla bağlanmış davranışlar mantıklı, amaçlarına nesnel ya da öznel olarak mantıksal bir bağ ile bağlanmamış olan tüm davranışlar ise mantıklı olmayan davranışlar olarak tanımlanır.

Pareto'ya göre bir davranışın amacı ile o amaca ulaşmak için seçilen araçlar arasındaki ilişki, hem gerçekte (nesnel olarak) hem de bilinçte (öznel olarak) doğru olarak hesaplanmış ise o davranış mantıklı bir davranıştır. Araç-amaç ilişkisi doğru hesaplanmamış bir davranış ise mantıklı olmayan bir davranıştır.

Pareto'nun mantıklı olan ve olmayan davranış tiplerine örnek vererek kavramaya çalışınız.

SIRA SİZDE

Neticede Pareto sosyolojisinde, davranışın usavurma sonucu belirlenmiş olup-olmaması mantıklı-mantıksız davranışlar arasındaki temel ayrım noktasını oluşturur. Bu bağlamda mantıklı davranışlar usavurmanın neden olduğu davranışlar olarak tanımlanır. Burada "davranışı yöneten güç, uyduğu usavurumdur. Buna karşılık, mantıklı olmayan bütün davranışlar bir derecede duygularla yönetilir; duygu en geniş anlamda mantıklı usavurmadan farklı her düşünme durumu olarak tanımlanır" (Aron, 2000: 328). Daha açık bir ifadeyle Pareto, mantıklı davranışları usavurmaya göndermeyle, mantıksal olmayan davranışları ise duygulara, değerlere, inançlara ve benzerine göndermeyle tanımlar.

Sosyolojiyi mantıklı olmayan davranışların incelenmesi olarak gören Pareto, mantıklı olmayan davranışları mantıksal-deneyssel dediği saf bir bilim anlayışı altında incelemeye çalışır. Swingewood (1998: 199) Pareto sosyolojisinin iki temel ilke çerçevesinde kurulduğunu, bunlardan *ilkinin* tümevarım yöntemine ve deneye-gözleme dayanan bu mantıksal deneyssel bilim anlayışı olduğunu belirtir ve ayrıca bu noktada “Pareto’nun pozitivizmi eleştirdiği halde, doğa bilimini sosyolojinin temeli sayma konusunda Weber’den ayrıldığına da dikkat” çeker. Swingewood’a (1998: 200) göre Pareto sosyolojisinin *ikinci* ilkesi de toplumu bir sistem olarak görmesi ve bir bütün olarak analiz edilmesi gerektiğini savunması, ancak nesnel toplumsal yapılar ve kurumlardan ziyade mantıksal olmayan eylemlerin bir sentezi olarak analiz edilmesi gerektiğini vurgulamasıdır.

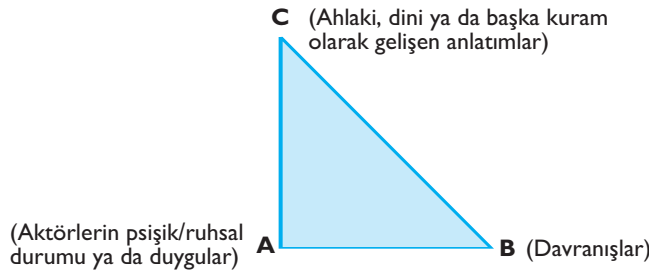
Pareto’ya göre mantıksal-deneyssel bilim anlayışının birinci özelliği *tek amacının gerçeklik olmasıdır*. Pareto burada mantıksal olmayan davranışları inceleyen bir sosyolog olarak amacının yarar değil gerçeğe ulaşmak olduğunu ve de yarar ile gerçek arasında bir çakışma olduğunu gösteren hiçbir kanıtın olmadığını vurgular (Aron, 2000: 329). Bir başka ifadeyle, Pareto’nun mantıksal-deneyssel bilim anlayışının temel özelliği yararı değil, gerçeği amaçlamasıdır ve ona göre gerçek her zaman yararlı olmadığı gibi yararlı olan bir şey de her zaman gerçek olmayabilir. Bu nedenle, ona göre “mantıksal olmayan davranışların mantıksal-deneyssel incelemesi kimi özel grubun yararına, hatta toplumun bütününe yararına ters düşebilir” (Aron, 2000: 330). Burada Pareto bir öğretinin saçma olduğunu söylerken onun topluma zararlı olduğunu savunmadığını, aksine yararlı olabileceğini düşündüğünün akılda tutulması gerektiği konusunda okuyucuları uyarır (Aron, 2000, 330). Örneğin, yağmur duasına çıkan insanların doğal bir fenomen olan yağmuru bu yolla yağdıramayacakları nesnel olarak bilinir; ancak yağmur duasına çıkmak insanların içinde bulundukları sıkıntılara daha iyi dayanmalarını sağlayabilir. Bu durumda açıkça yanlış olan bir inanç sistemi, toplumsal bir yarara sahip olabilir (Coser, 2010: 346). Sonuç olarak, Pareto bir kuramın deneyssel doğruluğu ile toplumsal yararının farklı şeyler olduğunu ve bu nedenle bir öğretinin deneyssel açıdan reddedilebileceğini ancak toplumsal yararı açısından kabul edilebileceğini ya da bunun tersinin olabileceğinin özellikle altını çizer (Aron, 2000, 330; Coser, 2010: 346).

Bu noktada Aron, (200: 330) “Toplumu iyileştirmeye yardım etmezse sosyolojinin bir saatlik çabaya bile değmeyeceğini yazan Durkheim’in anlayışı ile Pareto’nun görüşü arasındaki” çarpıcı zıtlığa işaret ederek Pareto için bu tür bir önerinin “sadece gerçeklik olan bilimsel konu ile, yarar olan toplumsal davranış konusu arasında bir karışıklık...” olduğunu ve Pareto’nun bu iki konu arasında zorunlu bir çakışma olmadığını vurguladığını belirtir. Özetle Pareto için Durkheim ve benzeri sosyologların çalışmaları bilimsel bir görünüme sahip olmakla birlikte, neticede bu kuramlar tortular temelinde açıklanabilecek türemlerdir.

Pareto’nun mantıksal-deneyssel bilim anlayışının *ikinci* özelliği de deney-dışı ya da deney-üstü bütün kavramların ve kuramların kesinlikle dışlanmaları gerektiğini savunmasıdır. “Kullanılan bütün sözcükler gözlenen ya da gözlenebilir olgularla ilgili olmalı, bütün kavramlar doğrudan saptanan ya da deneyle yaratılabilecek gerçeklere göre tanımlanmalıdır” (Aron, 2000: 330). Böylece bu anlayışa göre dinsel, felsefi ve varlıkla ilgili bütün kavramların, örneğin ilerleme, gerçek sosyalizm, gerçek eşitlik gibi deneyi aşan, özle ilgili kavramların ve tanımların, bilimde yeri yoktur ve bu nedenle dışlanmalıdırlar (Aron, 2000: 330-31). Pareto için *özgürlük*, *eşitlik*, *ilerleme* ve *genel irade* gibi kavramlar “yabanların eylemlerini rasyonelleştirdiği mitler ve büyüler kadar boştur. Hiç birinin doğruluğu kanıtlanamaz, hepsi insan-

ların eylemlerinin üstünü örten ve onlara saygınlık kazandıran kurgulardır” (Coser, 2010: 341). Bu bağlamda Pareto’nun mantıksal-deneyssel bilim anlayışı, bilimsel olmadığını düşündüğü kuramların ve de din gibi inanç sistemlerinin maskesini düşürmeye çalışır. Pareto bu noktada sosyolog meslektaşlarının yaklaşımını gerçek anlamda bilimsel olmadıkları gerekçesiyle eleştirir ve onların farkında bile olmadan mantıklı olmayan bir düşüncenin kurbanı olduklarını savunur. Mantıksal-deneyssel bilim anlayışına sahip biri olarak kendisi ise “insanların usavurumcu olduğu kadar mantıksız da olduğu” gerçeğiyle ilgiliydi (Aron, 2000: 335). Ona göre, insanlar gündelik yaşamda mantıksal şekilde davranmada çok defa başarısız oldukları halde, davranışlarını çok çeşitli düşüncelerin mantıksal bir sonucuymuş gibi göstermeye güçlü bir eğilim taşırlar (Coser, 2010: 341). Bu eğilimleri ve insanların sergilemiş oldukları mantıksal olmayan davranışları Pareto mantıksal-deneyssel bilim anlayışı bağlamında aşağıda görülen şema yardımıyla çözümlemeye çalışır.

Şekil 7.1

Kaynak: Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 2000, s.336; Lewis A. Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, 2010, s.341.

Pareto'ya göre mantıklı olmayan davranışları incelerken gözlemle doğrudan doğruya sadece B'yi (yani davranışları) ve C'yi (yani anlatımları) biliriz. A ise (yani aktörlerin psikik durumu ya da duygular) doğrudan deneye girmez. Pareto'ya göre, insanlar çok defa davranışlarını (yani B'yi) ileri sürülen kuramlarla (yani C ile) açıklamaya çalışırlar. Örneğin biri, insan öldürmekten korktuğu için cinayet (B) işlemez; ancak bunu 'Tanrı insan öldürmeyi cezalandırır' şeklinde bir C kuramı ile açıklar. Oysaki Pareto'ya göre gerçekte davranışları (B'yi) ve anlatımları (C'yi) belirleyen ruhsal durum ya da duygulardır (yani A'dır) ve Pareto C'nin (kuramların) B (davranışlar) üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğunu düşünmekle birlikte asıl belirleyici olanın A (ruhsal durum ya da duygular) olduğunun özellikle altını çizerek (Aron, 2000:336; Coser, 2010: 341). Özetle bu anlayışa göre, insanların davranışları kendilerinin öne sürdükleri nedenlere dayalı anlatımlardan çok ruhsal durumları ya da duyguları tarafından belirlenmektedir.

İşte Pareto, çalışmalarında örnekleri bütün toplumlarda görülen çok sayıda anlatımı, kuramı, tuhaf davranışları, büyücülük ve benzeri mantıksal olmayan olguları mantıksal-deneyssel bilim anlayışı yardımıyla incelemeye çalışır. Örneğin, pek çok toplumda insanlar bazı rakamları, günleri ya da durumları uğur ya da uğursuzluk sayarlar, ancak bir şekilde bu davranışlarını her zaman mantıklı göstermek için bir neden öne sürerler (Aron, 2000: 339-40).

Bu noktada Pareto gözlemlediği bu ve benzeri mantıklı olmayan tüm davranışların temelinde bulunan iki temel öğeden söz eder. Daha açık olarak Pareto insan davranışlarının temelinde mantıksal olmayan iki temel unsurdan söz eder: (ı) **tor-tu/kalıntı** (résidu) adını verdiği ve *değişmez dediği eğilimler* ile (ıı) **türem/türev** (dérivation) adını verdiği, insanların davranışlarını haklı kılmak için her durumda

buldukları ve *değişken dediği nedenler* (Aron, 2000: 340; Coser, 2010: 342). Yukarıda belirtildiği gibi, Pareto'nun toplumsal sistem analizinde bu iki ögenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Nitekim ona göre bu iki öge insanların davranışlarını ve dolayısıyla toplumun doğasını önemli ölçüde belirlemektedir. Daha da önemlisi Pareto sosyolojisinde toplumsal sistem tortuların ve türemlerin genel nüfus içindeki dağılımına göre bir denge durumuna ulaşır. Şimdi Pareto sosyolojisinin en önemli iki konseptini oluşturan tortuları ve türemleri kısaca incelemeye çalışalım.

Tortular ve Türemler

Pareto sosyolojisinin bu en önemli iki konseptinden biri olan *résidu* Türkçe'ye *kalıntı* veya *tortu* olarak, *dérivation* ise *türem* veya *türev* olarak çevrilebilmektedir.

Tortular/Kalıntılar: Pareto, öncelikle tortuların veya kalıntıların duygular ya da ruhsal durumla (yani A ile) karıştırılmaması gerektiğini, tortuların duygularla (A ile), anlatım (C), ve davranış (B) arasında aracı olduğunu özellikle vurgular. Öte yandan her ne kadar duygularla karıştırılmaması gerektiğini vurgulasa da Pareto kalıntıların insanların içgüdüleri ile ilişkili olduğunu belirtir. Bununla birlikte Pareto kalıntıların bütün içgüdüleri kapsamadıklarını, çünkü kullandığı yöntemin sadece usavurmalarla yol açan içgüdüleri keşfetmeye izin verdiğini de belirtir (Aron, 2000: 341; Coser, 2000:342). Aron (2000: 342) Pareto'nun çıkarları da kalıntıların dışında tuttuğunu çünkü Pareto'cu düşüncede çıkarların "bireyin erişmek istediği hedefin bilincine ulaşılmasından" geldiğini, yani çıkarıcı davranışın mantıklı davranışla ilişkili olduğunu ve bu nedenle kalıntıların belirlediği mantıklı olmayan davranışlardan ayrıldığını vurgular.

Kalıntılar, insan doğasında ya da davranışlarının temelinde bulunan ve dolayısıyla toplumun işleyişini ve devamlılığını sağlayan içgüdülerin dışavurumlarıdır. Bununla birlikte kalıntılar fiziksel olarak gözlenemez, duygular gibi de hissedilemezler, onlar daha çok duyguların belirtisidirler, davranışların ve anlatımların ortak köküdürler (Aron, 2000: 343).

Pareto, kalıntıları öncelikle altı kategoriye ayırır, daha sonra da her bir kategoriye kendi içinde türlere ayırır ve son olarak da bazı türleri kendi içinde sınıflandırır. Sosyolojik çözümleme açısından en kritik ayırım ise ilk yaptığı altı kategori arasındaki ayırımdır. Buna göre Pareto, kalıntıları aşağıdaki gibi altı kategori halinde sınıflar (Swingewood, 1998: 201; Aron, 2000: 343; Coser, 2010: 343):

- 1) Uyuşma (veya bileşim) içgüdüğü
- 2) Kümelerin (veya grupların) sürekliliği
- 3) Duyguları dışı dönük davranışlarla açıklama gereksinimi
- 4) Toplumculukla ilişkili kalıntılar
- 5) Bireyin ve bağımlılıklarının bütünlüğü
- 6) Cinsel kalıntılar

Pareto sosyolojisinde adı geçen bu kalıntıların en önemlileri ilk ikisidir ve Pareto sosyolojik çözümlemesinde bu ilk iki kalıntı kategorisine apayrı bir yer ve önem verir. Pareto'nun en çok önem verdiği bu ilk iki kalıntı kategorisi, kısaca aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

A) Uyuşma (veya bileşim) içgüdüğü: Pareto sosyolojisinde uyuşma içgüdüğü, genel anlamda bireylerin mantıklı bir neden olmaksızın olaylarla eşyalar veya düşüncelerle nesneler arasında ilişkiler kurma eğilimi şeklinde ortaya çıkar (Aron, 2000: 343). Bu tortular, insanları fikirlerin sahte-mantıksal bileşimlerini yapmaya yöneltir, "bu tortularla hareket eden insanlar, deney, keşif ve ortak yararlarla yola çıkma yeteneğine sahip olan Machiavelli'nin 'tilkiler'i gibidir; ancak ilkelere ve istikrarı sağlayan muhafazakar erdemlere sadakatten yoksundur" (Coser, 2010: 346).

B) Kümelerin sürekliliği: Pareto sosyolojisinde bu tortu gerçek dayanağı ortadan kalkmış ilişkilerin ve olguların sürdüğünü varsayarak ona bağlılığını sürdürme eğilimidir. Ona göre, tutuculuk ve eskiye bağımlılık gibi olgular, bu tortu çerçevesinde değerlendirilebilir (Tolan, 1985: 32). Aron'a (2000: 344) göre bu ikinci kalıntı kategorisi birincinin tersidir. "Eğer uyuşma içgüdüğü bilginin sürekli olarak gelişmesini, inançların sürekli olarak yenilenmesini yaratarak insanın belirli bir davranış biçiminde ya da toplumda yerleşmesini önlerse, Pareto'nun içgüdü adını verdiği kümelerin sürekliliği durgunluğa benzetilebilir. Bu insana özgü oluşturulmuş olan bileşimleri koruma, değişimleri reddetme ve zorlayıcıları kabul etme eğilimidir" (Aron, 2000: 344). Toplumun sürekliliğinin muhafaza edilmesini, bu tortuları güçlü olan insanlar temsil eder; çünkü bu tortulara sahip olan insanlar ailelerine, kabilelerine ve uluslarına karşı güçlü duygularla bağlıdırlar; mecbur kaldıklarında güç kullanmaktan çekinmezler ve bu açıdan bunlar da "Machiavelli'nin 'aslanları'dır" (Coser, 2010: 346).

Pareto'ya göre birinci kategoride yer alan uyuşma içgüdüğü veya tortuları ile ikinci kategoride yer alan kümelerin sürekliliği tortularının bir nüfusa dağılımı o toplumdaki toplumsal dengenin doğasını belirler (Swingewood, 1998: 202). Pareto'nun sosyolojik çözümlemesindeki önemleri açısından bu üniteye sadece ilk iki kalıntı kategorisine yer verilse de Pareto'nun çalışmalarında kalıntıların çok uzun bir tipolojisini verdiği bilinmektedir. Nitekim Pareto'nun çeşitli kategorilere ve türlere ayırdığı kalıntılar "bütün toplumlarda ve tarih boyunca etkili olan duyguların bütününe karşılıktır" ve ona göre kalıntılar büyük ölçüde değişmez niteliktedirler, bu nedenle insan da, ona göre, değişmez bir niteliğe sahiptir (Aron, 2000: 351). Bu durum doğal olarak tarihsel değişimin sonsuz tekrara dayalı döngüsel bir değişim olduğu yönünde karamsar bir tarih anlayışına yol açar. Aron da (2000: 352). Pareto'nun karamsarlığının insanı değişmez bir niteliğe sahip olarak görmesinden kaynaklandığını belirtir ve şunu ekler; "Eğer sol, ilerleme düşüncesi ve insan doğasının değiştirilmesinin olası olduğu inancı ile tanımlanırsa, Pareto kuşkusuz sağcıdır". Swingewood'a (1989: 201) göre tortular kuramında asıl önem taşıyan nokta Pareto'nun bu sınıflamasının "hem keyfi olması hem de entelektüel açıdan kısır" olması ve de Pareto'nun bu kavramları "ampirik ve olgusal analizlerle doğrulamaya..." çalışmamasıdır.

Türemler: Pareto sosyolojisinde türemler, insan davranışlarının sözlü nitelikte çeşitli ve değişken olan araçlardır ve türemleri belirleyen de kalıntılar ya da tortulardır. Pareto türemleri "ideoloji ya da doğrulama kuramı adı verilen şeylerin" karşılığı olarak görür (Aron, 2000: 352). Değişik şekillerde ortaya çıkabilen türemler insanların kendi davranışlarını doğrulamak, meşrulaştırmak ve inandırıcı kılmak için kullandıkları rasyonelleştirmeler, ideolojiler ve entelektüel bahanelerdir (Swingewood, 1998, s.201; Slattery, 1991, s.228. Tortular, tasavvur ve değer yargılarının yanı sıra kuram ve hatta dünya görüşü gibi çok sayıda türem üretebilirler (Tolan, 1985: 32-33).

Pareto türemleri "sahip oldukları inandırıcı gücün nesnel görünümü" açısından inceler, "insanların başkalarını harekete geçirmek için psikolojik, mantıklı ve sözde mantıklı süreçleri nasıl kullandıklarını araştırır" (Aron, 2000: 352).

Böylece Pareto'nun yaklaşımında, davranış meşrulaştırmada kullanılan türemler değişse de davranışların kökeninde yatan kalıntılar değişmediğinden insanın doğası dolayısıyla da toplumun yapısı aynı kalmaktadır. Coser (2010: 344) Pareto'nun tortular kuramının, yalnızca kuramları ve inanç sistemlerini türemler olarak açıklamakla kalmadığını aynı zamanda toplumsal hareketlerin ve toplumsal değiş-

Tortular insanların davranışlarının ardında yatan temel içgüdüler ve dürtülerdir. Türemler ise insanların davranışlarını rasyonel davranışlar gibi göstermede kullandıkları düşünsel meşrulaştırmalar veya ideolojilerdir.

menin ve de tarihin dinamiklerinin açıklanmasına da hizmet eden bir araç olduğuna dikkat çeker. Slattery'i (2010: 88) de tortular ve türemler kuramının Pareto'nun tüm çalışmalarının -siyasal 'seçkinler dolaşımı' teorisi ve modern ekonomiye katkıları olarak bilinen Pareto yasası ile Pareto Optimumu ve ekonomik dengelenme teorisinin- temellerini oluşturduğunu vurgular.

YÖNETİCİ SEÇKİNLER (ELİT) KURAMI

Pareto insana özgü beceri, kabiliyet ve benzeri niteliklerin insanlar arasında doğal olarak eşitsiz dağıldığını, bu nedenle insanların fiziksel, entelektüel ve ahlaki açıdan eşit olmadıklarını ve neticede toplumda bu eşitsizlikten kaynaklanan bir heterojenlik olduğunu savunur. Ona göre, farklı niteliklere sahip insanlar arasındaki bu eşitsizlik doğal olduğundan insanlar arasında gerçek anlamda bir eşitlikten hiçbir zaman söz edilemez; bu bakımdan eşitlik bir türemden ibarettir (Tolan, 1985: 34). Bu eşitsizliğe ve heterojenliğe bağlı olarak toplumda bazı bireylerin diğerlerinden her zaman daha becerikli olacağını ve bu nedenle bilinen bütün toplumlarda farklı ve eşit olmayan niteliklere sahip az sayıdaki egemen seçkinle (elit) bu seçkinler tarafından yönetilen bir insan kitlesinin her zaman olacağını savunur. Başka bir ifadeyle, Pareto bir toplumda kitle ile seçkin dediği iki grup arasında Makyavelci geneleğe özgü bir ayrım yapar (Aron, 2000: 364).

SIRA SİZDE

2

Marx ile Pareto'nun elit yönetim ile ilgili görüşlerini karşılaştırınız.

Seçkinler teorisinde Pareto'nun ismi, genellikle aynı dönemde yaşamış olan bir diğer İtalyan siyaset bilimci ve sosyolog Gaetano Mosca ile birlikte anılır. Bunun nedeni ise, Pareto ve Mosca'nın, aynı çalışmış olmakla birlikte birbirine oldukça benzer iki elit teori sunmuş olmalarından kaynaklanır. Bu benzerliklerin başında ise, her iki kuramcının siyasal seçkinleri güç yapısından çok kişisel niteliklere dayalı olarak analiz etmiş olmaları ve yine her iki teorisinin Marx'ın yöneten-yönetilen ayrımının olmadığı geleceğin toplumuyla ilgili görüşlerini reddedip elit yönetimi bütün toplumlar da kaçınılmaz olarak görmeleri gelmektedir (Haralambos & Holborn, 1995: 515; Slattery, 2010: 88). Bu açıdan her ikisinin üstün kişisel niteliklere dayandırdıkları seçkinler analizi, bir toplumda gücün kişisel niteliklere değil, fakat ekonomik kontrole sahip olanların elinde toplandığını savunan Marx'ın analizine karşıttır. Her iki kuramcıya göre bir elit grubun gücü sadece kişisel özelliklerden değil, örgütsüz ve dağınık olan halk kitleleri karşısında örgütlü ve birleşik olmasından da kaynaklanır (Haralambos & Holborn, 1995: 515). Bu açıdan her iki kuramcının düşünceleri klasik ve modern seçkinler teorisi arasında bir köprü olarak görülür ve bu nedenle genellikle modern seçkinler teorisinin kurucuları olarak kabul edilirler (Slattery, 2010: 88). Scott (1995: 24) Pareto ve Mosca'nın her ikisinin de seçkinler teorisinde Makyavel ve de Nietzsche'nin toplumsal yaşamda *güç istenci* (will to power) olarak ifade edilen dürtülerin önemini vurgulayan düşüncelerinden etkilendiklerini ancak Pareto'nun tortular adını verdiği bu dürtülerin analizine daha da önem verdiği vurgular.

Pareto, *birincisi* toplumsal seçkinlerin tümünü kapsayacak kadar geniş *ikincisi* ise, sadece yönetici seçkinleri kapsayacak kadar dar anlamda iki seçkin tanımlar. Geniş anlamda kullandığı seçkin kavramı etkinlik alanında başarılı olmuş ve mesleki hiyerarşide üst düzeye erişmiş, dahası "yaşam yarışında iyi not almayı" başarmış az sayıda bireyi kapsar (Tolan, 1985: 35; Aron, 2000: 365; Coser, 2010:347). Pareto'nun kullandığı dar anlamdaki seçkin kavramı ise, iktidarda bir rol oynayan ve siyasal yetkiye sahip az sayıda bir azınlıktan oluşur (Tolan, 1985: 35; Aron,

Pareto toplumsal seçkinler ile yönetici seçkinler şeklinde biri geniş diğeri dar olmak üzere iki seçkin tanımlar. Ancak çalışmalarında kavramı dar anlamdaki tanımla, yani yönetici seçkinler ya da siyasal seçkinler anlamında kullanır.

2000: 365). Pareto'nun *yönetici seçkinler* adını verdiği bu seçkinler "bir toplumda fiilen egemen ve iktidar olan sınıftan başka bir şey değildir (Tolan, 1985: 35) ve Pareto çalışmalarında özellikle yönetici seçkinler üzerinde yoğunlaşır. Özetle Pareto her toplumun nüfusunun;

- (i) seçkin olmayan bir alt tabaka ile
- (ii) seçkinlerden oluşan bir üst tabaka olmak üzere iki temel tabakaya ayrıldığını, seçkinlerden oluşan üst tabakanın da kendi içinde,
 - (a) yönetici seçkinler ve
 - (b) yönetici olmayan seçkinler olmak üzere ikiye ayrıldığını, ayrıca toplumların söz konusu bu seçkinlerin, özellikle yönetici seçkinlerin doğası ile belirginleştiğini savunmaktadır (Aron, 2000: 365).

Pareto başarılı ve yetenekli olarak tanımladığı seçkinlerin aksine tabi konumdaki alt sınıfı yetenezsiz ve örgütsüz ve de yönetimi sorumluluklarını yerine getirme konusunda denetleme ve kontrol etme konusunda her zaman sessiz ve duyarsız kalan bir sınıf olarak tanımlar (Slattery, 2010: 89). Swingewood'a (1998: 199) göre "Pareto'nun hümanizme ve kolektivist demokrasiye duyduğu düşmanlığın kaynağı, tarihsel gelişmenin, pasif kitleler üzerinde tahakküm kuracak vasıflarla donatılmış olan 'aktif azınlıkların' eseri olduğu inancıydı".

Pareto, siyasal seçkinleri de tortu ve türem temelinde yaptığı psikolojik bir ayırma ve buna bağlı olarak yönetim biçimlerine ve araçlarına göre iki gruba ayırır. Bu yönetim araçlarını da güç ve hile olarak tanımlar. Güç ve hile şeklindeki bu iki yönetim aracının ise, yukarıda belirtildiği gibi, Makyavel'in aslanlar ve tilkiler arasında yaptığı ünlü ayırmanın başka bir biçimi olduğu bilinmektedir (Haralambos & Holborn, 1995: 516; Swingewood, 1998: 203; Aron, 2000: 366).

Slattery (2010:89) literatürde Pareto ve Mosca'nın çok defa 'Yeni Makyavelistler' olarak anıldıklarına dikkat çekmektedir. Pareto ve Mosca'nın neden 'Yeni Makyavelistler' olarak anıldıklarını araştırınız.

Böylece Pareto sosyolojisinde siyasal seçkinler, halkı yönetme şekillerine göre iki temel gruba ayrılır. Bunlar;

- (i) güç kullanarak yöneten *aslanlar* ile
- (ii) gizlice, kurnazca ikna ederek yöneten *tilkiler*

Pareto askeri *diktatörlükleri* örnek olarak verdiği aslanları kararlı, dobra ve acımasız bir yönetici seçkin grup olarak tanımlar, *Avrupa demokrasilerini* örnek olarak verdiği tilkileri ise kurnaz, yönlendirici/manipülatif ve diplomatik bir yönetici seçkin grup olarak tanımlar (Haralambos & Holborn, 1995: 516; Slattery, 2010: 89).

Pareto, insana özgü kabiliyetlerin yanı sıra tortuların da insanlar arasında eşitsiz dağıldığını ve kitlelerde genellikle 'muhafazakar' olan ikinci tür tortuların güçlü olduğunu bu nedenle de bu tortuların kitleleri itaatkar kıldığını savunur (Coser, 2010: 349). Siyasal seçkinlerde ise, birinci ve ikinci kategori kalıntıların daha belirgin olduğunu, bununla birlikte tilkiler grubunda özellikle birinci kategorideki kalıntıların, aslanlar grubunda ise özellikle ikinci kategorideki kalıntıların daha güçlü olduğunu öne sürer. Böylece birinci kategori kalıntılarla büyük ölçüde donatılmış seçkinler olan tilkiler hileyi ve kurnazlığı tercih ederler; ekonomik ve politik kurumları kullanarak, yeniliklere ve entrikalara başvurarak ve de ideoloji ve propagandayla farklı fikirleri tekrar tekrar birleştirerek güçlerini korumaya ve iktidarlarını sürdürmeye çalışırlar (Swingewood, 1998: 204). Pareto tilkiler adını verdiği bu seçkinleri demokratik denilen rejimlerin bir niteliği olarak görür. Bu nedenle

modern kitle demokrasilerini yönetici seçkinlerinin özellikleri açısından özellikle birinci kategorideki tortular bakımından aşırı derecede zengin, ikinci kategorideki tortular açısından ise “acınacak derecede yoksul” olan toplumlar olarak niteler ve bunun sonucunun “yaygın bir çürüme, ‘ödlekçe insancılık’ karakter yozlaşması ve ‘hakim sınıfın boyunduruğunu kırmak üzere şiddete başvurmaya hem istekli hem de buna gücü olanlara bir kapı” açmak olduğunu vurgular (Pareto, 1963’ten aktaran Swingewood, 1998: 204). Neticede Pareto, demokrasinin “gücün temsiliyetçi bir dağılımı olduğu” (Slattery, 2010: 89) ve bu açıdan diğer yönetim şekillerinden ayırt edici bir özelliğe sahip olduğu yönündeki görüşleri reddeder ve demokrasinin de özünde diğer tüm yönetim biçimleri gibi bir elit yönetimi olduğunu savunur. Mosca da Pareto gibi demokrasinin imkansız olduğunu ve mümkün olan tek yönetim biçiminin elit yönetim olduğuna inanır.

İkinci kategori kalıntıları, yani “aileye ve gruba sadakat, dayanışma ve yurtseverlik” ile daha çok donatılmış olan aslanlar ise daha az hileye ve daha çok güce başvurarak yönetirler ve Pareto “toplumun temellerini oluşturup, onun sürekliliğini sağlayan kavgacı ruhu kamçılادığını” düşündüğü bu ikinci kategori kalıntıları daha önemli ve üstün görür (Swingewood, 1998: 204). Bununla birlikte Pareto’ya göre seçkinler dolaşımı yönetici seçkinlerin sahip oldukları birinci ve ikinci kategorideki tortuların oranına bağlıdır ve iktidarda en uzun süre kalan en etkili yönetici sınıf da genel olarak bu birinci ve ikinci kategorideki tortuların bir bileşimine sahiptir. “İdeal yönetici sınıf kararlı ve zorlu eylem yeteneği olan insanların ve hayal gücü kuvvetli, yenilikçi ve ilkesiz başkalarının, aslanlar ve tilkilerin makul bir karışımını içerir” (Coser, 2010: 349).

Özet olarak, Pareto siyasal seçkinler kuramında daha üstün kişisel niteliklere sahip olduğunu düşündüğü elitler tarafından yönetimin tüm toplumlarda kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Mosca da benzer şekilde seçkinlerin gücünün kişisel niteliklerinden geldiğini savunuyordu. Pareto ve Mosca demokrasi yönetimi de dahil olmak üzere tüm yönetim biçimlerini elit yönetimler olarak görüyor ve bu düşünceleri ile Marx’ın geleceğe ilişkin sınıfsız toplum öngörüsünü de reddediyorlardı. Dahası Pareto ve Mosca’nın her ikisi için de bütün devrimler -ve tabi ki Marx’ın sınıfsız topluma geçişi sağlayacak olması bakımından kurtuluş olarak gördüğü proletarya devrimleri- sadece bir seçkinler grubunun yerine bir başka seçkinler grubunun gelmesinden ibarettir. Her ikisi için de seçkinler yönetiminin temeli, parçalanmışlık, dağınıklık ve duyarsızlık gibi zafiyetlerle donatılmış halk kitlelerinin aksine, seçkinlerin ayırt edilebilir üstün kişisel niteliklerinden gelir (Slattery, 2010: 88).

Öte yandan Pareto’ya göre, bütün seçkinler iktidara geldikten belirli bir süre sonra yozlaşmaya ve onları seçkin statüsüne yükselten nitelikleri yitirmeye başlarlar (Tolan, 1985: 35). Pareto için bu süreç tarihsel açıdan doğal ve kaçınılmazdır (Swingewood, 1998: 203). Yönetici sınıf konumunda olan ve iktidarı bırakmak istemeyen bazı seçkinler, farklı yöntemlerle iktidardaki ömürlerini uzatmaya çalışırlar. Çok defa alt sınıftan yönetmeye ve güç kullanmaya uygun tortulara sahip akıllı bireylerin seçkin tabakaya yükselmesiyle yönetici sınıf yeniden canlanıp güçlenebilir. Ancak neticede yönetici seçkinler hiçbir zaman iktidarda sürekli olarak kalamazlar (Haralambos & Holborn, 1995: 516; Slattery, 2010: 89).

Yönetici seçkinlerin en önemli zafiyetlerinden biri, birbirlerinin sahip olduğu niteliklerden yoksun olmalarıdır. Buna göre “Aslanlar hayal gücü ve kurnazlıktan yoksundurlar ve bu yüzden kendileri adına düşünecek tilkileri çalıştırırlar. Tilkiler ‘içeri’ sızdıklarında gücü hızla ele geçirmeye başlarlar. Ancak tilkilerin de zayıf noktaları vardır. Güç kullanma, kesin karar alma yeteneğinden yoksunlardır ve bu yüzden kararlı ve örgütlü bir genç ‘aslanlar’ grubuna gücü kaptırmaya açıklardır”

(Slattery, 2010: 89). Özetle bütün seçkinler hem sayı olarak hem de güçlerini elde ettikleri kalıntılardaki azalma neticesinde gerilemeye ve yerlerini başka yönetici seçkinlere bırakmaya mahkûmdurlar. Öte yandan yer değiştirme esnasında ortaya çıkan mücadele, çok defa iktidardaki seçkin grupla geniş halk kitleleri arasındaymış gibi gösterilse de Pareto için bu her zaman seçkin gruplar arasındaki bir iktidar mücadelesinden ibarettir.

Pareto sosyolojisinde toplum, genel biçimi itibarıyla bir seçkinler dolaşımı görünümündedir ve seçkinler dolaşımı tarihsel süreci anlamada bir anahtar kavram niteliğindedir (Swingewood, 1998: 204). Bir başka ifadeyle, Pareto için tarih bu iki temel tip halinde ele aldığı yönetici seçkinlerin birbirini ile yer değiştirmesinden ibaret *döngüsel* bir süreçtir. Tarihteki en büyük değişimler, Pareto'nun *seçkinler dolaşımı* olarak tanımladığı, bir elit grubun yerini başka bir elit grup aldığı zaman meydana gelir (Haralambos & Holborn, 1995: 515). Bu nedenle Pareto için, *aristokrasi* adını verdiği bu yönetici seçkinlerin yaşamı ve ölümü tarihsel açıdan en önemli olgudur (Aron, 2000: 369). Ona göre tarih aristokrasilerin sürekli ve dönüşümlü olarak birbirini izlediği bir tarihtir. Tarih öncelikle oluşan daha sonra mücadele ederek iktidara gelen, iktidarını süren, ardından gerileyerek yerini başka seçkinlere bırakan seçkinlerin tarihidir. Bu bakımdan tarih Pareto'ya göre, sonu gelmez bir seçkinler dolaşımı hikâyesi, *tarih aristokrasiler mezarlığıdır* (Pareto, *Traité de Sociologie Général*den aktaran Aron, 2000: 369; Swingewood, 1998: 202; Slattery, 2010: 89). Görüldüğü gibi Pareto tarihsel değişmeyi ileriye yönelik olarak değil, sonsuz tekrara dayalı döngüsel bir değişim olarak kavrar. Pareto'nun çalışmalarında Marx, Comte ve Spencer'in çalışmalarında olduğu gibi yönelimsel bir tarih anlayışının aksine sürekli olarak kendini tekrarlayan *döngüsel* bir tarih anlayışı vardır (Ritzer, 1996: 38). Onun için “ilerleme ve evrim inancı son derece saçmadır. İnsan toplumları aslanların egemenliğinden tilkilerin egemenliğine ve tekrar geriye aynı döngüyü sonsuza kadar tekrarlamak zorundaydı. Onu sürekli kayan ancak mutlak bir şekilde değişmeyen denge nitelendirir. Tarihte hiç bir şey yeni değildir; tarih sadece insan budalalığının kayıdır. Ütopyanın tam olarak hiçbir yeri yoktur” (Coser, 2010: 347).

Son olarak Aron (2000: 368), Pareto sosyolojisinde toplumun genel hareketinin çıkarlar, kalıntılar, türemler ve toplumsal benzeşmezlik (veya heterojenlik) dediği karşılıklı olarak birbirine bağlı dört değişkene göre anlaşıldığını belirtir. Toplum bu dört değişken üzerine kurulu olan bir dengedir ve türemler değiştikçe bu denge de biçim değiştirir; ancak denge olarak kalır (Tolan, 1985: 36). Aron (2000: 368), bu tezin toplumsal değişimin salt ekonomik yapı tarafından belirlendiği şeklindeki Marksizme mal edilen teze karşıt olduğunu öne sürer. Daha açık olarak Pareto sosyolojisinde çıkarlar, kalıntılar ve türemler üzerinde, kalıntılar ve türemler de davranışlar ve ekonomik sistemler üzerinde etkilidirler. Böylece toplumsal değişim sistemi oluşturan birbirine bağlı farklı değişkenlerin hareketiyle belirlenir. Swingewood da (1998: 201) Pareto sosyolojisinde özellikle bireylerin sistemin molekülleri olarak ele alındıklarına ve davranışlarının da “insani-olmayan güçler, ama daha önemlisi, sistemin kendisinin içkin özellikleri (çıkarcı, bilgi, ‘tortular’ ve ‘türemler’) tarafından” etkilendiğine dikkat çekmektedir. Swingewood bu noktada Pareto'nun, toplumu mekanik biçimde hareket eden dışsal faktörlerin ürünü sayan pozitivizmin aksine “toplumsal sistemin kurucu öğelerinin içkin, aktif özelliklerini” yakaladığını ancak evrensel ve statik nitelikteki temel kavramları tortu ve türemin “modern sanayi toplumlarının karmaşık yapılarına ışık tutmaktan ziyade iyice anlaşılabilir bir hale” getirdiğini ve neticede Pareto'nun toplum kuramının sosyolojik olmaktan çok “her şeyi kapsayıcı spekülasyon bir tarih felsefesi” olduğunu vurgular (Swingewood, 1998: 205).

BİLGİ NOTU: Aron'a (2000:368) göre "Pareto'cu kuramla Marksist kuram arasındaki zıtlık, en azından Pareto'nun onu anladığı biçimiyle, Marx'ın sınıf kavgası adını verdiği şeyi Pareto'nun yorumlama biçiminde" açık ve net görüldüğünü belirtir. Buna göre Pareto, Marx'ın tarihi bir sınıf kavgası olarak gören tezini haklı görür ancak Marx'ı iki noktada haksız görür. Birincisi, Marx'ın sınıf kavgasının sadece ekonomi tarafından belirlendiğini, daha doğrusu üretim araçlarının mülkiyetinden kaynaklandığını düşünmesi yanlıştır; çünkü ona göre sınıf kavgası yaşam için kavganın sadece bir biçimidir; ikincisi de Marx'ın burjuvazi ile emekçi sınıf arasında gördüğü sınıf kavgasını tarihte daha önce görülen kavgalardan farklı görmesi ve emekçi sınıfın olası bir zaferinin bu kavgaya son vereceğine inanması yanlıştır. Nitekim Pareto'ya göre böylesi bir zafer ile birlikte emekçi sınıfın egemenliğine değil fakat onun adına konuşanlardan oluşan ayrıcalıklı bir azınlığın egemenliğine ulaşılacaktır (Aron 2000:368-369). Öte yandan, Pareto kendi kuramı ile Marksist kuram arasındaki zıtlığı bu şekilde yorumlasa da literatürde iki kuram arasında çarpıcı başka farklılıklar olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunlardan ilkinde göre Marx siyaset seçkinlerini güç yapısına göre analiz ederken, Pareto ve de Mosca kişisel niteliklere göre analiz etmektedirler (Slattery, 2010: 88).

İkinci olarak da Marx'ın kuramı, toplumsal değişimde kitlelerin rolünün önemini vurgularken, Pareto toplumsal değişimde elitlerin rolünü ve önemini vurgulayan bir elit teori sunmaktadır. Bu elit teori, bütün toplumların kaçınılmaz olarak kendi entelektüel çıkarları adına hareket eden küçük bir elit kesimin hakimiyeti altında olduklarını varsayar (Ritzer, 1996: 38). Kitleler örgütsüz, dağınık, parçalanmış ve yetenezsiz olduğundan Marx'ın kuramında olduğu gibi devrimci güçlere dönüşmelerinin ve kurtuluşlarının ihtimali de bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, Pareto'cu kuramda toplumsal değişim elit kesimde gerçekleşmekte toplumun alt kesimlerinde ise ciddi bir dönüşümün gerçekleşme ihtimali bulunmamaktadır.

Son olarak Pareto yeni bir elitin başa gelmesiyle birlikte aynı sürecin tekrar yeni baştan başladığını ve bunun hep bu şekilde devam ettiğini savunur. Böylelikle Pareto toplumsal değişimin belirli bir yönetime sahip olduğunu düşünen Marx (sınıfsız toplum), Comte (pozitif aşama) ve Spencer (heterojen toplum aşaması) gibi kuramcıların aksine döngüsel (tekrara dayalı) bir toplumsal değişim kuramı sunar (Ritzer, 1996: 38). Daha açık olarak Pareto evrimci ve de devrimci nitelikteki tüm gelişim teorilerini, bu bağlamda hem Spencer'in evrimsel değişim hem de Marx'ın devrimsel değişim analizlerini reddeder. Ona göre Marksizmin sınıfsız toplum analizi bir türemden ibarettir ve eşitlik sadece teorilerde bir türem olarak, bir illüzyon olarak vardır. Sonuç olarak Marx'ta sınıfsız topluma yönelimli bir tarih anlayışı varken Pareto'da tarih hiç bitmeyen bir seçkinler dolaşımı hikayesinden ibarettir (Haralambos & Holborn, 1995: 516).

SONUÇ

Pareto'nun sosyolojiye katkısı, bazı çevrelere göre tartışmalı bir konu olsa da çalışmalarının, modern sosyolojinin gelişimi üzerinde etkili olduğu açıktır. Ancak bu katkının Marx, Durkheim ve Weber'e kıyasla sınırlı düzeyde olduğu da aşikârdır. Pareto'nun özellikle toplumu dengede olan bir sistem olarak gören görüşlerinin Parsons üzerinde önemli bir etki yarattığı daha önce de belirtildi. Ancak Pareto'nun sosyolojideki etkisi Parsons ile sınırlı da değildir. Pareto'nun elit (seçkinler) dolaşımı kuramı da siyasal sistem analizlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Pareto'nun özellikle iktidar seçkinleri konusundaki görüşlerinin "Robert Michels'in 'oligarşinin tunç yasası' ve C.W. Mills'in 'iktidar seçkinleri' teorilerinde yer aldığı bilinmektedir (Slattery, 2010:

91). Ne var ki Pareto'nun aralarında önemli bir fark gözetmeksizin tüm siyasal rejimleri (örneğin, demokrasi ile dikta rejimini) aynı kefiye koyarak değerlendirmesi de aşırı derecede basit bir tarihsel anlayış olarak eleştirilene yol açmıştır. Ayrıca insanların ve toplumların değişmez bir niteliğe sahip oldukları varsayımını temellendiren tortular ve türemlerle ilgili kuramı da, yukarıda belirttiği gibi, günümüz toplumlarının anlaşılmasına ışık tutmaktan uzak olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada Pareto sosyolojisini eleştiren Swingewood Pareto'nun en çarpıcı başarısının “toplumu, soyut, tarihdışı ve son kertede sosyolojik-olmayan terimlerle bir sistem olarak tanımlaması...” olduğunu vurgular. Ayrıca Tolan'ın (1985: 36) belirttiği gibi “Görünürde psikolojik bir niteliğe sahip olduğu izlenimi veren Pareto sosyolojisi, aslında psikolojik açıklamaya da yer vermemektedir”. Son olarak Pareto'nun elitlerin halk kitlelerinden daha üstün niteliklere sahip olduklarını ölçecek bir yöntem de sunmadığı ve aslanlarla tilkiler arasında yaptığı ayrımında kullandığı kriterin de kendi yorumundan ibaret olduğu savunulmaktadır (Haralambos & Holborn, 1905: 516).

Öte yandan, günümüzde Pareto'nun çalışmalarını çok az kişinin, Mosca'nın çalışmalarını ise neredeyse hiç kimsenin okumadığı vurgulansa da (Ritzer, 1996: 38), her ikisinin seçkinler yönetimi konusundaki görüşleri, “görünüşte kitle demokrasisi çağında bile halen seçkinlerin yönettikleri gerçeğini” aydınlattığı ve de “hayati önemde olan bir seçkinler analizi geleneğinin kurulmasına önayak” oldukları savunulmaktadır (Slattery, 2010: 92). Coser da (2010: 351) sosyolojik teorinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan toplumsal sistem düşüncesinin ilk belirgin ifadesini ve yine sosyolojide önemli bir yere sahip olan seçkinler çözümlemesi ile bu çözümlemenin tabakalaşma kuramları açısından önemini Pareto'ya borçlu olduğumuzun özellikle altını çizer. Son olarak, Aron'un belirttiği gibi Pareto'nun kuramı “ne kadar sevimsiz olursa olsun, bir doğruluk payı olmadığını kabul etmek güçtür” (Aron, 2000: 373).

BİLGİ NOTU: *Türkçeye oligarşinin tunç (ya da demir) yasası olarak çevrilen kuram Alman sosyolog ve iktisatçı Robert Michels tarafından geliştirilmiştir. Robert Michels Siyasal Partiler adlı ünlü çalışmasında “sosyalist ve sosyal demokrat partiler, işçi sendikaları ve kooperatifler gibi nitelikleri gereği demokratik bir yapı ve işleyişe sahip olmaları gereken örgütlerde, niçin kaçınılmaz biçimde azınlık ve tek lider yönetimine dönüştüğünü açıklamaya çalışmıştır” (Dereli, 2008). Michels yaptığı araştırmalar ve incelemeler neticesinde, tüm örgütlerin azınlık yönetimine dönüşme şeklinde oligarşik eğilimlere sahip olduklarını görmüş ve bu durumu ‘oligarşinin demir kanunu’ olarak tanımlamıştır. Michels’in bu tanımına göre “seçilmişlerin, seçmenler, vekillerin vekâlet verenler, delegelerin delege edenler üzerinde egemenlik kurmasına yol açan örgütün kendisidir. Örgütten bahseden gerçekte oligarşiden bahsediyor demektir” (Lipset, 2008: 14). “Oligarşi, yani bir toplumun ya da örgütün tepedeki yöneticiler tarafından kontrol altında tutulması, bürokrasilerin ya da büyük çaplı örgütlerin iç işleyişinden doğan bir özelliktir” (Lipset, 2008: 14). Neticede Michels demokratik bir şekilde yönetilen örgütlerde dâhil tüm örgütlerde oligarşinin kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. Böylece Michels demokrasinin imkânsız olduğunu savunan Pareto ve Mosca'nın kuramına benzer şekilde demokratik örgütlerde bile oligarşinin kaçınılmaz olduğunu savunur. Başlangıçta ne kadar demokratik bir amaçla yola çıkmış olursa olsun bürokratikleşmenin artması ile birlikte örgütlerin yönetim kademelerinde gücü elinde tutanlar, zamanla örgütün tabanından uzaklaşmaya ve kendi kişisel çıkarlarını önde tutarak iktidarlarını sürekli kılma uğraşına girmeye başlarlar ve neticede örgüt yönetimi oligarşiye dönüşür.*

Özet

Vilfredo Pareto'nun genel yaklaşımını tanımlayabilmek.

Toplumu sistem kavramı çerçevesinde çözümlemeye çalışan ve sosyoloji tarihinde yer alan sıra dışı sosyologlardan biri olarak kabul edilen Pareto, Aydınlanma düşünürlerinin çoğu fikirlerine, sosyolojinin ilk dönem gelişiminde etkili olan ilerleme kuramlarına, pozitivizme, evrimciliğe, hümanist felsefeye ve Marksizme eleştirel yaklaşmış, kitle demokrasisi fikriyle alay etmiş ve çalışmalarında bu yaklaşımlardan oldukça farklı nitelikte düşüncelere yer vermiştir. Örneğin, Aydınlanma filozofları rasyonalitenin önemini vurgularken, Pareto insani içgüdüler gibi rasyonel olmayan faktörlerin önemi üzerinde durmuş ve sosyolojisini değişmez nitelikte olan bir insan doğasının ve de kendi deyiimiyle mantıksal olmayan davranışların temeli üzerine kurmuştur. Meslektaşlarının da, özellikle Marx'ın çalışmalarına oldukça eleştirel yaklaşan Pareto, Marx'ın önerdiği toplumsal değişme kuramına zıt bir toplumsal değişme kuramı önermiştir.

Pareto'nun mantıklı olan ve olmayan davranış tanımlamasını ve bilim anlayışını açıklayabilmek.

Pareto, insan davranışlarını mantıksal olan ve olmayan davranışlar olarak tanımlar. Ancak ona göre insanlar daha çok mantıksal olmayan şekilde davranma eğilimine sahiptirler. Bu nedenle sosyolojik çözümlemesini mantıksal olmayan davranışlar üzerine kurar. Pareto'nun çalışmalarında “nesnel-gerçeklikteki araç-amaç ilişkisi, oyuncunun bilincindeki araç-amaç ilişkisine uygun” ise davranış mantıksal kategoriye girer, “öznel ve nesnel olarak mantıklı bağ ortaya koymayan davranışlar” ise mantıksal olmayan kategoriye girerler (Aron, 2000: 325). Neticede, Pareto mantıklı davranışları usavurmaya göndermeye, mantıksal olmayan davranışları ise duygulara, değerlere ve benzeri öğelere göndermeye tanımlar. Sosyolojiyi de mantıksal olmayan davranışların incelenmesi olarak görür ve çalışmalarında bu davranışları tümevarım yöntemine ve deneye-gözleme dayanan mantıksal-deneysel dediği saf bir bilim anlayışı altında incelemeye

çalışır. Ona göre mantıksal-deneysel bilim anlayışının birinci özelliği *tek amacının gerçeklik olmasıdır*. Bu anlayışa göre, bilimin amacı yarar değil gerçeğe ulaşmaktır ve yarar ile gerçek arasında bir çakışma olduğunu gösteren hiçbir kanıt da yoktur (Aron, 2000: 329). Mantıksal-deneysel bilim anlayışının *ikinci* özelliği ise, deney-dışı ya da deney-üstü bütün kavramların kesinlikle dışlanmalarıdır. Bu durumda dinsel, felsefi ve varlıkla ilgili bütün kavramlar ve de ilerleme, eşitlik gibi deneyi aşan, özle ilgili kavramlar bilimsel olmayan kavramlar olarak dışlanırlar (Aron, 2000: 330-31).

Pareto'nun çalışmalarında tortu ve türem kavramlarını önemini yorumlamak.

Pareto toplum çözümlemesinin temelinde yer alan mantıksal olmayan tüm davranışlarının temelinde yer alan iki temel unsurdan söz eder: (i) **tortu** adını verdiği ve *değişmez dediği eğilimler* ile (ii) **türem** adını verdiği, insanların davranışlarını haklı kılmak için her durumda buldukları ve *değişken dediği nedenler* (Aron, 2000: 340). Bu iki öge Pareto'nun tüm çalışmalarının temellerini oluşturacak bir öneme sahiptirler. Ona göre bu iki öge insanların davranışlarını ve dolayısıyla toplumun doğasını önemli ölçüde etkilemekte, toplumsal sistem kalıntılarının ve türemlerin genel nüfus içindeki dağılımına göre bir denge durumuna ulaşmaktadır. Pareto kalıntıların duygularla karıştırılmaması gerektiğini, tortuların duygularla, anlatım ve davranış arasında aracı olduklarını, insanların içgüdüleri ile ilişkili olduklarını ve fiziksel olarak da gözlenemediklerini belirtir (Aron, 2000: 343). Türemler ise insanların davranışlarını doğrulamak, meşrulaştırmak ve inandırıcı kılmak için kullandıkları rasyonelleştirmeler, ideolojiler ve entelektüel bahanelerdir (Swingewood, 1998: 201; Slattery, 1991: 228). Davranış meşrulaştırmada kullanılan türemler değişse de davranışların kökeninde yatan kalıntılar değişmediğinden insanın doğası dolayısıyla da toplumun yapısı aynı kalmakta, tarihsel değişme de ileriye yönelik olarak değil, sonsuz tekrara dayalı döngüsel bir değişme olarak şekillenmektedir.

Pareto'nun seçkinler (elit) teorisini özetleyebilmek.

Pareto, insan ırkı niteliklerinin eşitsiz dağıldığını ve bilinen bütün toplumlar da farklı ve eşit olmayan niteliklere sahip az sayıda bir egemen seçkin (elit) grup ile yönetilen bir insan kitlesi olduğunu savunur. Pareto'ya göre genel olarak seçkinler yetenekli ve başarılı bireylerden oluşurken, tabi konumdaki alt sınıf yeteneksiz, örgütsüz ve de yönetimi denetlemede duyarsızdır. Pareto'nun kitle ve seçkin arasında yaptığı bu ayrımı Makyavelci geleneğe özgü bir ayrım olarak ortaya koyar. Seçkinlerden oluşan üst tabakayı da kendi içinde yönetici olan ve olmayan seçkinler olmak üzere ikiye ayırır ve toplumların özellikle yönetici olarak tanımladığı seçkinlerin doğası ile belirginleştiğini savunur. Pareto yönetici seçkinleri de iktidardaki dolaşım biçimlerine ve kitleleri yönetmede kullandıkları güç ve hile şeklindeki iki farklı yönetim aracına göre *aslanlar* ile *tilkiler* olmak üzere iki farklı grup altında analiz eder. *Askeri diktatörlükleri* örnek olarak verdiği aslanları kararlı, dobra ve acımasız bir yönetici seçkin grup olarak tanımlarken, *Avrupa demokrasilerini* örnek olarak verdiği tilkileri kurnaz, yönlendirici/manipülatif ve diplomatik bir yönetici seçkin grup olarak tanımlar. Pareto sosyolojisinde toplum genel biçimi itibarıyla bir seçkinler dolaşımı görünümündedir ve tarih bu iki temel tip halinde ele aldığı yönetici seçkinlerin birbiri ile yer değiştirmesinden ibaret *döngüsel* bir süreçtir, Pareto'nun ifadesiyle, *tarih aristokrasiler mezarlığıdır*. Neticede Pareto'nun söz konusu bu seçkinler teorisi demokrasinin imkansız olduğunu ve mümkün olan tek yönetim biçiminin elit yönetim olduğu varsayımına dayanır.

Pareto'nun sosyolojiye katkısını değerlendirebilmek.

Pareto'nun elit (seçkinler) dolaşımı olarak bilinen yaklaşımı siyasal sistem analizlerinde etkili olmuş ve görünüşte kitle demokrasisi çağında bile halen seçkinlerin yönettikleri gerçeğini aydınlatmıştır. Ancak Pareto'nun aralarında önemli bir fark gözetmeksizin tüm siyasal rejimleri (örneğin, demokrasi ile dikta rejimini) aynı kefeyle koyarak değerlendirmesi eleştirilere yol açmıştır. Pareto sosyolojisinde geçen sistem ve denge kavramları da Paşa Parsons olmak üzere sonra gelen sosyolojik yaklaşımlar üzerinde etkili olmuştur. Ancak tortu ve türem olarak tanımladığı kavramları günümüz toplumlarının anlaşılmasına ışık tutmaktan uzak görülmüştür. Sonuç olarak, Pareto'nun çalışmaları şüphesiz ki sosyolojinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ne var ki Marx, Durkheim ve Weber'e kıyasla Pareto'nun modern sosyolojinin gelişimi üzerindeki etkileri sınırlı düzeyde kalmıştır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıda verilen sosyologlardan hangisinin çalışmalarında Pareto sosyolojisinin etkisi açık olarak görülür?

- Simmel
- Marx
- Durkheim
- Parsons
- Spencer

2. Pareto aşağıda verilen sosyologlardan en çok hangisine karşıt görüşleriyle tanınır?

- Weber
- Marx
- Durkheim
- Spencer
- Comte

3. Pareto'nun tilkiler adını verdiği yönetici seçkinlerde daha güçlü olan tutumlar aşağıda verilenlerden hangisidir?

- Uyuşma (veya bileşim) içgüdüğü
- Kümelerin (veya grupların) sürekliliği
- Duyguları dışa dönük davranışlarla açıklama gereksinimi
- Toplumculukla ilişkili kalıntılar
- Bireyin ve bağımlılıklarının bütünlüğü

4. Pareto'ya göre mantıklı olmayan davranışları belirleyen temel öğe aşağıdakilerden hangisidir?

- Anlatımlar
- Kuramlar
- Duygular
- Türemler
- İdeolojiler

5. Aşağıdakilerden hangisi Pareto'nun mantıksal-deneyisel bilim anlayışının özelliklerinden biri **değildir**?

- Tümvevarım yöntemine dayanması
- Deneye-gözlemedayanması
- Toplumsal yararı amaçlaması
- Gerçeğe ulaşmayı amaçlaması
- Deney-dışı kavramları dışlaması

6. Pareto sosyolojisi açısından aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- Pareto'ya göre insanlar daha çok mantıksal olmayan şekilde hareket etme eğilimindedirler.
- Pareto toplumu açık şekilde bir sistem olarak tanımlar.
- Pareto toplumun değişmez nitelikte bir insan doğası üzerine kurulduğunu varsayar.
- Pareto insan davranışlarını mantıklı/mantıksız davranışlar olarak tanımlar.
- Pareto insanların davranışlarını meşrulaştırmada kullandıkları rasyonelleştirmelere tortu/kalıntı adı verir.

7. Aşağıda verilenlerden hangisi Pareto'nun sınıflamasında yer alan kalıntılardan biri **değildir**?

- Çatışma içgüdüğü
- Kümelerin sürekliliği
- Duyguları dışa dönük davranışlarla açıklama gereksinimi
- Toplumculukla ilişkili kalıntılar
- Cinsel kalıntılar

8. Türemlerle ilgili olarak aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- Sözlü nitelikte olmaları
- Değişken olmaları.
- Davranışın temelinde yatan içgüdüler olmaları
- Gözlemlenebilir olmaları
- Davranışları meşrulaştırmada kullanılmalrı

9. Pareto'nun seçkinler teorisi ile ilgili olarak aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- Tüm toplumlarda kitle ve seçkin olmak üzere iki temel grup vardır.
- Seçkinler yetenekli ve başarılı bireylerden oluşurken kitleler yeteneksiz ve duyarsızdırlar.
- Seçkinler kendi içlerinde yöneticiolan ve olmayan olmak üzere iki temel gruba ayrılırlar.
- Tüm toplumlar özellikle yönetici olan seçkinlerin doğası ile belirginleşir.
- Pareto yönetici seçkinleri de almış oldukları eğitime göre aslanlar ve tilkiler olarak iki gruba ayırır.

10. Yönetici seçkinlerle ilgili olarak aşağıda verilenlerden hangisi **yanlıştır**?

- Pareto yönetici seçkinleri aslanlar ile tilkiler olmak üzere iki farklı grup altında analiz eder.
- Yönetici seçkinler kullandıkları yönetim aracına göre farklılaşırlar.
- Pareto aslanlara Avrupa demokrasilerini örnek olarak verir.
- Aslanlar kararlı, dobra ve acımasız bir yönetici seçkin grup olarak tanımlanır.
- Tilkiler kurnaz, yönlendirici/manipülatif ve diplomatik bir yönetici seçkin grup olarak tanımlanır.

Okuma Parçası

ROBERT MICHELS, DEMOKRASİ VE OLİGARŞİNİN TUNÇ KANUNU

Türkçeye çeviren: Toker DERELİ

GİRİŞ

“Seçilmişlerin seçmenler, vekillerin vekalet verenler, delegelerin delege edenler üzerinde egemenlik kurmasına yol açan örgütün kendisidir. Örgütten bahseden gerçekte oligarşiden bahsediyor demektir.”

İlk kez 1911’de yayınlanan bu sözler Michels’e ait ünlü “oligarşinin tunç kanunu”nu özetlemektedir. O zamanlar genç bir Alman sosyoloğu olan Robert Michels, Siyasal Partiler isimli eserinde, geleneksel demokrasi ve sosyalizm teorisinin dayandığı ve Rousseau’nun doğrudan halk demokrasisi kavramına karşıt olan böyle bir temel siyasi görüşü ortaya koymuş oluyordu. Michels’in iddiasına göre mevcut demokrasilerin kötü işleyişi ve özellikle liderlerin toplum ve örgütler üzerinde egemen oluşu, sosyal ve ekonomik gelişmenin yetersizliğinden, öğrenim düzeyinin düşüklüğünden ya da kamuoyunu oluşturan iletişim araçlarının ve diğer güç kaynaklarının kapitalistlerce denetlenmesinden ileri gelmemekte, daha çok karmaşık sosyal sistemlerin doğasından kaynaklanmaktadır. Oligarşi, yani bir toplumun ya da örgütün tepedeki yöneticiler tarafından kontrol altında tutulması, bürokrasilerin ya da büyük çaplı örgütlerin iç işleyişinden doğan bir özelliktir. Michels’e göre modern insan çözümsüz bir kısır döngü ile karşı karşıyadır; şöyle ki, insanın ulus devletler, sendikalar, siyasi partiler ya da kilise gibi büyük kurumların tepesindeki az sayıda yöneticiye etkin bir güç devretmeksizin bu çeşit kurumlara kurup yaşatması mümkün değildir.

Elitist demokrasi teorisi, Michels’in kütle örgütlerinin iç yapısına ilişkin tahlillerinin çoğunu kabul eder; fakat bu teoriye göre Michels ve onu etkileyen Pareto ve Mosca ve Sorel gibi Makyavelist ekolün diğer mensupları, liderlerle onları izleyenler arasındaki ayrımı ipso facto anlamda demokrasinin reddi olarak görmek suretiyle, tanım gereği geniş anlamda siyasal yapı, içinde demokrasinin imkânsızlığını ileri sürmektedirler.

Tüm üyelerin ya da vatandaşların karar alma sistemine sürekli bir süreç olarak aktif katılmaları anlamında, demokrasi, iç mantığı gereği mümkün değildir. Örgütsel elitler genel olarak uzun dönemler itibarıyla mevkilerinde kalırlar. Michels kompleks bir toplumda yönetenlerle yönetilenler arasındaki yapısal ayrımı (işbölümü) sona erdirmenin teknik imkânsızlığını açıkça göstermiştir. Siyasal ve örgütsel elitler temsil ettikleri kişile-

rin çıkarlarından sapan özel grup çıkarlarına sahiptirler. Ancak Amerikan Tıp Derneği ve AFL-CIO için bu engellerin ya da eleştirilerin hepsinin geçerli olduğunu kabul etsek bile, bu demokrasinin imkansız olduğu anlamına gelmez; bu eleştiriler daha çok kompleks bir toplumda demokratik potansiyel hakkında daha gerçekçi bir anlayışa olan ihtiyacı gösterir.

...

Kaynak: Lipset, S. M. (2008) “Robert Michels, Demokrasi Ve Oligarşinin Tunç Kanunu”, **Çalışma ve Toplum**, 4. (Introduction to Robert Michels’ Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, Collier Books, 1961, Çeviren: Toker Dereli’den kısaltılarak aktarılmıştır. Bu yazının tamamına şu adresten ulaşabilirsiniz:

<http://www.calismatoplum.org/sayi19/michels.pdf>

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Giriş” ve “Sonuç” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Giriş” bölümünü gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Tortular ve Türemler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Pareto’nun Bilim Anlayışı: Mantıklı Olmayan Davranışlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise “Pareto’nun Bilim Anlayışı: Mantıklı Olmayan Davranışlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Tortular/Türemler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Tortular/Türemler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Tortular/Türemler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Seçkinler Teorisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Seçkinler Teorisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Amacı köprü yapmak olan bir mühendis a) ulaşmak istediği hedefin bilincinde olması, b) araçlarla amaçlar arasındaki ilişkiyi hesaplayabilecek durumda olması, ve c) düşüncesinde kurduğu araç-amaç ilişkisi ile gerçekte nesnel olarak gelişen araç-amaç ilişkisi arasında uyum olduğundan davranışı mantıklı bir davranıştır. Bu davranışın tersi her türlü davranış ise mantıksal olmayan davranışa örnek olarak verilebilir. Örneğin, yağmuru duaları ile yağdırmaya çalışan halkların davranışı, geleneklerin gerektirdiği davranışlar ve refleks hareketleri, özetle nesnel amacın öznel amaçtan ayrı olduğu tüm davranışlar mantıksal olmayan davranışlara örnek olarak verilebilir (Aron, 2000: 324-327).

Sıra Sizde 2

Marx'ın görüşlerinde elit yönetim tüm sınıflı toplumların bir özelliği olmakla birlikte kaçınılmaz değildir. Marx içinde ne yönetilenlerin ne de yönetenlerin olmadığı sınıfsız bir toplum öngörür. Pareto ise elit yönetimi, dolayısıyla da içinde yöneten ve yönetilenler şeklinde iki temel sınıfın olduğu sınıflı toplum modelini tüm toplumlar için kaçınılmaz görür. Ayrıca Marx'ın görüşlerinde elit kesim gücünü üretim araçları üzerindeki kontrolden alır. Pareto'da ise elit kesim gücünü üstün kişisel özelliklerinden ve yeteneklerinden alır.

Sıra Sizde 3

İtalyan bir siyaset kuramcısı olan Niccolo Machiavelli veya daha yaygın olarak kullanılan adıyla Makyavel (1469-1527) siyaset biliminin öncülerinden biri olarak kabul edilir. "Amaca ulaşan her aracın 'meşru' olduğu anlamına gelen düşünceleri nedeniyle bazen yanlış" yorumlandığı ve düşünce sisteminin de bu nedenle "Makyavelizm" olarak olumsuz değerlendirildiği öne sürülen Makyavel'in aslında "iyi bir gözlemci olarak, siyasal iktidarın ele geçirilişini, korunmasını, büyümesini ve yitirmesini" incelediği ve bu inceleme esnasında "Gözlemlendiği olaylara dinsel ya da ahlaksal açıdan bakmayıp, var olanı saptamaya" çalıştığı savunulur (Kışlalı, 2004: 6). İncelemeleri sonucunda insan doğasının bencil olduğu sonucuna varan Makyavel, bu nedenle "Prens" adlı en önemli eserinde İtalyan birliğinin sağlanması adına prensin bu gerçeği bilerek hareket etmesi ve ahlaki olmayan her yola başvurarak din, ahlak, hukuk dahil her şeyi bir araç olarak kullanabilmesi gerektiğini vurgulamış ve neticede mutlak monarşi gibi "güçlü yönetim ihtiyacını savunmuştur" (Şenel, 1982; Marshall, 1999: 465). Pareto ve Mosca'nın yönetici sınıf olarak aristokrasinin önemini ve üstünlüğünü ön plana çıkaran görüşlerinin de bir anlamda Makyavel'in bu fikirlerinin yeni bir değerlendirmesi olduğu kabul edilir. Pareto, ayrıca Makyavel'in insanları aslanlar ve tilkiler şeklinde iki tip halinde ele alan tipolojisini de takip etmiş ve bu tipolojiyi seçkinler dolaşımı olarak bilinen kuramına taşımıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aron, R. (2000). **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Coser, L. A. (2010). **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlıklarında Fikirler**, Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Dereli, T. (2008). Michels'in Siyasal partiler Yapıtına Lipset'in Yazdığı Giriş Bölümü Hakkında Çevirenin Önsözü, içinde: Lipset, S. M. (2008) "Robert Michels, Demokrasi Ve Oligarşinin Tunç Kanunu", **Çalışma ve Toplum**, 4. (Introduction to Robert Michels' Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, Collier Books, 1961, Çeviren: Toker Dereli.
- Kışlalı, A.T. (2004). "Siyaset Bilimi Nedir?", içinde: **Siyaset Bilimi** (Ed: Nüvit Gerek). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1571, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 827.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995). **Sociology: Themes and Perspectives**, London: Harper Collins Publishers.
- Lipset, S. M. (2008). "Robert Michels, Demokrasi Ve Oligarşinin Tunç Kanunu", **Çalışma ve Toplum**, 4. (Introduction to Robert Michels' Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, Collier Books, 1961, Çeviren: Toker Dereli.
- Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: O. Akınhay-D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Pareto, V. (1963). **The Mind and Society: A Treatise on General Sociology**, New York: Dover.
- Pareto, V. (1965). **The Rise and Fall of Elites**, Towata: Bedminister Press.
- Ritzer, G. (1996). **Sociological Theory**, New York: McGraw-Hill,
- Slattery, M. (2010). **Sosyolojide Temel Fikirler**, İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Swingewood, A. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihçesi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (1982). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: SBF Yayınları.
- Tolan, B. (1985). **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Aras Matbaacılık.
- Zeitlin, I. M. (1981). **Ideology and the Development of Sociological Theory**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Batı Avrupa Marksizminin tarihsel olarak ortaya çıkma koşullarını açıklayabilecek,
- Batı Avrupa Marksizminin temel savlarını özetleyebilecek,
- Lukács'ın şeyleşme kuramı ve sınıf bilinci kavramını analiz edebilecek,
- Gramsci'nin Batı Marksizmine yaptığı özgün katkıları sıralayabilecek,
- Gramsci'nin geleneksel ve organik aydın ayrımını karşılaştırabilecek,
- Gramsci'nin hegemonya, sivil toplum ve tarihsel blok kavramlarını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Marksizm
- Ortodoks Marksizm
- Batı Avrupa Marksizmi
- Hegemonya
- Sivil Toplum
- Geleneksel ve Organik Aydın
- Proletarya
- Sınıf Bilinci
- Şeyleşme

İçindekiler

Klasik Sosyoloji Tarihi

Batı Avrupa Marksizmi:
Georg Lukacs ve Antonio
Gramsci

- GİRİŞ
- FARKLI MARKSİZMLER
- BATI AVRUPA MARKSİZMİNİ ORTAYA ÇIKARAN TARİHSEL KOŞULLAR
- BATI AVRUPA MARKSİZMİNİN TEMEL SAVLARI
- GEORG LUKÁCS
- TARİH VE SINIF BİLİNCİ
- ŞEYLEŞME (REIFICATION) KURAMI
- ANTONIO GRAMSCI
- GELENEKSEL VE ORGANİK AYDINLAR
- HEGEMONYA
- SİVİL TOPLUM VE DEVLET
- TARİHSEL BLOK

Batı Avrupa Marksizmi: Georg Lukacs ve Antonio Gramsci

GİRİŞ

Bu ünite de 1920'lerde ortaya çıkan ve 1960'larda en gelişkin halini alan Batı Marksizminin tarihsel gelişme koşulları ve temel iddiaları ele alınacaktır. Marksizm içinde kavşak noktası ve önemli bir gelişme olarak anılan Batı Marksizminin geleneksel Marksist yaklaşımdan farklılıkları anlatıldıktan sonra, Batı Marksizminin teorik ve kuramsal açılımları detaylıca analiz edilecektir. Daha sonra, Batı Marksizminin iki temel figürü olarak sırasıyla Georg Lukacs ve Antonio Gramsci'nin bu kurama özgün katkıları incelenecektir. Batı Marksizminin, ekonomik belirlenimciliğin dar sınırlarının ötesine geçerek, Marksizmde yeni bir siyasal gelişime işaret ettiği üzerinde durulacaktır. Son olarak, Hegelci Marksistler olarak bilinen Lukacs ve Gramsci'nin Marksizmin gündemine getirdikleri hegemonya, sınıf bilinci, metalaşma, sivil toplum ve şeyleşme gibi siyasal ve kültürel kavramları analiz edilecektir.

FARKLI MARKSİZMLER

Marksizm, Marx'ın ölümünden sonra gerçekleşen ve onu temel alan kuramsal yaklaşımların bütünüdür. Başka bir şekilde söyleyecek olursak; Marx'ın orijinal çalışmalarına dayanarak gerek siyasal pratik yoluyla gerekse de kuramsal çabalarla Marx'ın felsefesini, görüşlerini, yöntemsel ve kavramsal çerçevesini genişleten, yorumlayan, eleştiren ve gözden geçirmeyi hedefleyen yaklaşımların tamamı Marksizm olarak adlandırılabilir.

Ancak, Perry Anderson (2004) gibi düşünürler, Marx'ın ölümünden sonra 20. yy içinde gelişen Marksizmin çeşitli kollara ayrıldığını ve ancak bu bölünmede en belli başlı biçiminin **Geleneksel Marksizm** ve **Batı Marksizmi** olarak ikiye bölündüğünü ifade etmektedir. Geleneksel Marksizmin temsilcileri Marx, Engels, Lenin, Plekhanov, Kautsky, Bernstein, Luxemburg, Troçki ve Buharin olurken, Batı Marksizminin en çok öne çıkan figürleri Lukács, Gramsci, Korsch ve Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimleri Benjamin, Horkheimer, Marcuse ve Adorno olmuştur.

Geleneksel Marksizm (Ortodoks Marksizm), toplumsal gelişmenin özgül yasalarını, sınıf çatışmasının kaçınılmazlığını, sınıfların kutuplaşmasını, giderek artan ekonomik krizleri ve kapitalizmin nihai çöküşünü vurgulayarak, onu topluma ilişkin doğal bir bilim şeklinde açıklayan sosyalist entellektüeller tarafından, akademi dışında geliştirilmişti (Swingewood, 2010: 209). Bu klasik Marksizme göre, Marksizmin çekirdeğini sınıf mücadelesi oluşturmaktadır. Bu iki anlamda böyledir: Marksizme göre tarihin dinamiğini açıklayan şey sınıf mücadelesidir ve devrim sü-

Marksizm, Marx'ın temel metinlerine yaslanan ve Marx'ın fikirlerini takip eden düşünürlerin oluşturduğu felsefi bir akımdır. Teorik ve politik alanda Marksist olarak etkinlik gösterenlerin düşüncelerinin tümünü kapsamaktadır.

recinin son hedefi, sınıf mücadelesinin öteki yüzü ya da sonuç ürünü olan sınıfların ortadan kaldırılmasıdır. Kapitalist toplumda işçi sınıfının Marksizm açısından taşıdığı özel önem, kendi sınıfsal çıkarlarının gereği olarak ve kendi koşulları sayesinde sınıf olgusunu ortadan kaldırabilecek biricik sınıf olmasıdır (Wood, 1992: 19).

SIRA SİZDE

Korsch'un Batı Marksizmine katkısını araştırınız.

20. yüzyılda Batı Marksizminin gelişimiyle birlikte bu temel ilkelerden uzaklaşmış ve çeşitli Marksist akımlar bu ilkeleri esnetme arayışına girmişlerdir. Marksizmin perspektifleri, sınıf savaşımı veya devrim gibi radikal girişimler yerine gitgide daha çok **iktidar mücadelesine ve sivil toplumun kültürel ve siyasal olarak geliştirilmesine odaklanmıştır**. Başlangıçta Geleneksel Marksizm, siyasal iktidarın elde edilmesini, sınıfların ortadan kaldırılması mücadelesinin bir yönü ya da bir aracı olarak kavrarken, Batı Marksizmiyle birlikte sınıf mücadelesi, gitgide siyasal iktidara ulaşmanın bir aracı gibi görülmüştür (Wood, 1992: 19).

BATI AVRUPA MARKSİZMİNİ ORTAYA ÇIKARAN TARİHSEL KOŞULLAR

Batı Avrupa Marksizmi zamanın ruhuna uygun olarak geliştirilmiş kuramsal çabalarla ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, her akım gibi Batı Marksizmi de tarihsel bağlamı içinde anlaşılabilir bir akımdır. Batı Marksizmi, genel olarak 1920'lerde ortaya çıkan, 1960'larda en büyük etkiye sahip olan Korsch, Lukacs, Gramsci ve Frankfurt Okulunun bazı üyelerinin metinlerinde kaynağını bulan bir düşünceler demeti olarak doğmuştur (Bottomore, 1989: 12). Avrupa Marksizminin yola bir yenilgiden çıktığını söylemek mümkün. Aslında, geleneksel Marksistlerin Almanya'da kapitalizmin çok gelişkin olması nedeniyle sosyalist devrim beklemelerine karşılık Almanya'da Naziler iktidara gelmişti. Benzer şekilde Rusya'daki sosyalist devrim ise tamamen katı, bürokratik ve doktriner bir Stalinizme dönüşmüştü. Gramsci ve Lukacs en önemli eserlerini verdiklerinde devrim dalgası geri çekilmeye başlamış ve çoktan geri çekilmişti. Bunun yanında, Sovyet Devrimi Marksizmi, Stalin'in zamanında resmi ve donmuş bir öğretiye ve katı Bürokratik işçi devletlerine dönüştürmüştü. Bu koşullarda, katı bilimsel bir doktrine ve baskıcı bir devlet formuna dönüştürülen Sovyet Devrimini eleştiren Batı Marksistleri, Marksizmin eleştirel özünü tekrar açığa kavuşturmak gerektiğine inanmıştır. Orta Avrupa'da kapitalist ilişkiler açısından "ileri" olduğu tahmin edilen koşullar altında bile, proletarya devriminin yenilgiye uğraması (1918-1923) ve ardından faşizmin kazandığı zaferler, geleneksel Marksist anlayışta ciddi bir krize yol açmıştır. Bu gelişmeler, bazı Marksist düşünürlerin bilinçlilik, özne ve kültür sorunuyla daha fazla ilgilenmelerine yol açtı. Lukacs'ın metalaşan toplumda şeyleşmiş zihin yapıları araştırması, Frankfurt okulunun psikoanalitik teoriyi kullanması ve Gramsci'nin Batı'da burjuva sınıfının "hegemonya"sına dikkat çekmesi bunlara örnektir (Lunn, 2011: 12).

Batı Marksizmi veya Avrupa Marksizmi terimi Marksist terminolojiye Sovyet Devrimi'ni izleyen günlerde yani 1920'lerin başında girmiştir. Sosyoloji disiplininin oldukça derin bir biçimde etkilenen ve sosyolojiyle Marksizmi birbirine oldukça yakınlaştıran Batı Marksizmi, ilk teorik tezlerini Sovyet Marksizmine meydan okuyan eleştirileriyle ortaya koymuştur. Batı Marksizminin önde gelen teorisyenleri Lukács, Korsch ve Gramsci'dir. Bu düşünürler, 'kültür, sınıf bilinci, ideoloji ve

Proletarya; işçi sınıfı anlamına gelmektedir.

hegemonya kategorilerine özel dikkat göstererek Marx'ı ve Marksizmi yeniden yorumladılar. Marksizm bir hümanizm ve bir kültür teorisi olarak tanımlandı ve insanlığın kurtuluşu toplumun içsel-kültürel gelişmesi bağlamında ele alındı (Jacoby, 1999).

SOVYET MARKSİZMİ

1930'lu yıllardan sonra Stalin'in hakim olduğu dönemi kapsamaktadır. Marksist dünya görüşü "...Stalin yönetimi altında bürokratik devlet sosyalizminin inşası süreci içinde dogmaya dönüştü. Marksizm tüm Sovyet yurttaşları için zorunlu bir düşünüş biçimi resmi devlet ve parti doktrini haline geldi. Aşağı yukarı 1920'lerin sonunda başlayan bu dönemde Marksist dünya görüşü yalnızca yurttaşların değil, bilim ve sanatı da bağlayan bir deli gömleği biçimini almıştır. Sovyet Marksizmi döneminde Marksizmin katı bilimsel ve materialist bir biçimi geliştirilmiştir. Sovyet Marksizmi döneminde "Marx'ın eleştirel bir kurama yönelik katkıları" geliştirilmemiş, ayrıca dinin yerini "materialist ideoloji" almalıdır görüşüne benzer görüşlerin Marksist dünya görüşüne dahil edilmesi yoluyla Marksizm geriletmiştir (Bottomore, 1993: 413). Stalin'in ölümünden sonra ise Sovyet Marksizmi içinde önemli değişimler gerçekleşmiştir.

Batı Marksizmi her ne kadar bütünlüklü bir akım şekline dönüşmüş olmasa da Batı Marksistlerinin ortak noktasını genç Marx'a ve Hegel sistematigine geri dönerek Marksist epistemolojiye yönelttikleri eleştiriler oluşturmaktadır. Ayrıca, Batı Marksistlerinin çoğu halk hareketlerine verdikleri destekler ve sosyalist fikirleri nedeniyle çeşitli badiyeler yaşamışlardır: Rosa Luxemburg öldürülmüş, Antonio Gramsci hapsedilmiş, Karl Korsch ve Frankfurt Okulu'nun temsilcileri sürgün edilmişlerdir.

Kimilerine göre, 1968 hareketinin yenilgisiyle Marksizm içinde artık sadece konular değil temel varsayımlar açısından da köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. SSCB modeline karşı geliştirilen alternatiflerden, önce Çin'deki Kültür Devrimi'nin beklendiği gibi çıkmaması, sonra ortaya atılan "Avrupa komünizmi"nin "ikinci sınıf" bir sosyal demokrasi türüne dönüşerek güç yitirmesi, Avrupalı entelektüelleri derinden etkilemiştir. Ancak 1970'lerde yoğun biçimde dile getirilmeye başlanan 'Marksizmin bunalımı', aslen Latin Avrupa (Fransa, İtalya, İspanya) Marksizminin bunalımı ve dönüşümüne işaret etmektedir (Özdikmenli, 2006: 12).

1920'lerde Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan felsefi ve politik bir Marksizm, Rus Devrim'inin kazanımlarını yasalar biçiminde sistemleştiren Sovyet Marksizmi'ne meydan okumaktaydı."Batı Marksizmi" olarak adlandırılan bu akım, Marksizmin katı ekonomi politik ve devlet üzerindeki vurgusunu **kültür, felsefe ve sanat** üzerine kaydırды (Bottomore, 2001: 66).

Sonuç olarak, yukarıda bahsedilen tarihsel koşullar Batı Marksizminin eğilimleri üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Sovyet Devriminin ardından dünya siyasetinde ciddi şekilde revaç bulan görüşler, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Hitler ve Stalin arasında imzalanan saldırmazlık anlaşmasıyla bölünmelere uğramıştır. Faşizmin dünyayı kasıp kavurduğu yıllar Marksist düşünürlerde tıkanmalara, kopmalara ya da en iyi ihtimalle açılımlara neden olmuştur. Benzer şekilde, Kızılordu'nun 1956'da Macaristan'a girmesi Sovyetlere karşı politik tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler daha sonra bizzat Ortodoks Marksizm karşıtı teorik yönelimlere dönüşmüştür (Durak, 2010: 69).

Batı Marksizmi büyük ölçüde Sovyet Marksizmine meydan okuyan eleştirileriyle gündeme gelmiştir.

Batı Marksistleri olarak sayabileceğimiz Gramsci ve Lukács aslında kendilerini Ortodoks (Geleneksel) Marksizm içinde görmelerine rağmen, çalışmaları Ortodoks Marksizmi eleştiren Frankfurt Okulu ve Post-Marksizm kuramı için zengin bir esin kaynağı olmuştur.

Yirminci yüzyıl içinde kapitalizmin içsel ve sosyalist bir devrimle yıkılamayacağı ve Rusya'daki devrimin Avrupa'ya ve Batı dünyasına yayılmayacağı ortaya çıkmıştı.

Batı Marksizmi Birinci Dünya savaşı sonrası orta ve Batı Avrupada sosyalizmin yenilgiye uğradığı tarihi koşullar içerisinde ortaya çıkmış ve sahip olduğu felsefi zenginliğini bu koşullarda kazanmıştır.

Kitlesele devrimci hareketleri siyasetin gündeminden uzaklaştıran Batı Marksizmi, Marksizm için anahtar kavramlar olan ekonomi-politik ve devrim stratejisi gibi sorunları bir kenara bırakmıştır.

Son olarak; SSCB'nin Kruşçev'den itibaren kapitalist dünyayla "barış içinde bir arada yaşama" yolunu seçerek Avrupa'daki Komünist partilerin önüne hedef olarak koyduğu muğlak ve evrimci bir niteliği olan "ileri demokrasi" ve "yenilenmiş demokrasi" stratejileri de Batı Avrupa Marksizminin siyasal düzlemdeki kaynakları arasındadır. **Avrupa komünizmi, Marksizmin sınıf egemenliği ve protelarya diktatörlüğü kavramsallaştırmalarının terk edilerek, sınıf politikası yerine, kitle demokrasisine ağırlık verilmesini gerekli gören bir teorik konumlanış olarak 1970'lerin sonlarında ağırlık kazanmış ve Postmarksist anlayışa da esin kaynağı olmuştur (Kaygalak, 2001: 35).**

SIRA SİZDE

Postmarksizm yaklaşımının temel argümanlarını araştırınız.

BATI AVRUPA MARKSİZMİNİN TEMEL SAVLARI

Batı Marksistleri, Marksizmi özü itibarıyla doğru bir öğreti olarak görmekle birlikte, Marksizm içindeki pozitivist, ekonomik indirgemeci ve özcü unsurlardan kurtulmak istemiş ve Komünist Partisinin resmi öğretisi haline gelen Ortodoks Marksizmi reddederek Hegelci Marksizme yönelmişlerdir.

Gramsci ve Lukacs'ın da içinde oldukları **Hegelci Marksizm, tarihin öznelrin ürünü olduğunu, özlerin tarihi yaparken aynı zamanda kendilerini de yarattıkları** düşüncesini benimsemiştir. Bu tercihlerinin nedeni ise kitleleri ekonomik yapıların karşısında pasif birer yığın olarak resmeden determinist Marksizm karşısında, toplumsal insanın tarihsel süreçteki aktif, bilinç ve iradeye dayanan rolünün altını çizmekti.

Marksizmin bir bilim olarak konumlanması, Batı Marksistlerine sürekli güçlükler çıkarmıştır. Batı Marksizmi aslında Marx'ın hümanist ve tarihselci yorumudur. Marx'ın bu hümanist ve tarihselci yorumu 1917 Devrimini hemen önceleyen dönemde ve izleyen yıllarda, II. Enternasyonal'in ekonomizmine karşı tepkiden doğdu. II. Enternasyonal ve Sovyet Marksizminin temel metinleri, Marksizmi evrensel bir tarih ve doğa bilimi olarak savunmaktadır. Hem Lukács hem de Gramsci, Buharin'in *Tarihsel Materyalizm* adlı yapıtını benzer nedenlerle, yani Marksizmi bilimsel bir toplumbilime indirgediği için eleştirdiler. Tüm Batı Marksistleri, Marksizmin bir kültür ve bilinç teorisi gerektirdiğinde anlaşıyordu ve bu boyutları vurgulamak üzere Marksizmi toplumsal ve tarihsel gerçekçilikle sınırladılar. Onların gözünde Marksizm, genel bir bilim değil, bir toplum teorisiydi. Marksizmi, pozitivism ve kaba materyalizmden kurtarmaya çalışırken Batı Marksistleri, Marx'ın yalnızca gelişmiş bir ekonomi politik teorisi sunmadığını ileri sürdüler (Bottomore, 2001: 67).

Hegelci Marksizm bir Hegelcilik değil, Marx'ın Hegel üzerinden yeniden yorumlanmasıdır.

DİKKAT

Ekonomizm (Ekonomik Determinizm); toplumsal yapıyı altyapı-üst yapı olarak ikiye ayırmıştır. Altyapı ekonomi iken üstyapı ekonomi dışında kalan herşeydir (din, hukuk, siyaset, medya, tüm toplumsal ilişkiler). Bu anlayışa göre altyapı yani ekonomi tüm toplumsal ilişkileri yani üstyapının özelliklerini belirlemektedir. Böylece toplumsal yaşamın bütünselliği ekonomik altyapının belirleyiciliğine teslim edilmiş olmaktadır. Bu da toplumsal olayları tıpkı doğa olayları gibi belirlenmiş ekonomik yasalara tabi kılmaktadır. Öznelrin bu süreçte hiçbir belirleyicilikleri olamaz.

Batı Marksizminin teorik temeli, Aydınlanma felsefecilerinin toplum ve insanla kurdukları ilişki bağlamında, kültür, ideoloji ve estetik teorilerine dayanmaktadır (Serdar, 2003).

Batı Marksizminin sözcük dağarcığı ve kavramları, Hegel'inkiyle uyum halindeydi ve Batı Marksizminin neredeyse istisnasız bütün düşünürleri Alman idealizminin eğitiminden geçmişlerdi. Batı Marksizmi sadece Hegelci geleneğin sağ kaldığı veya yeniden kurulduğu yerlerde ortaya çıktı (Bottomore, 2001).

Batı Marksizminin kuramsal olarak öne çıkan ortak özelliklerini sıralayacak olursak;

- Marksizmin teorik, felsefi ve kültürel boyutlarına daha fazla odaklanma sözkonusu olmuştur.
- Teorinin üretim merkezi mücadele ve eylem alanlarından, üniversitelere kaymıştır.
- Felsefe ve yöntem tartışmaları ön plana çıkmıştır.
- Siyaset ve ekonomiden çok kültürel alana yönelme sözkonusu olmuştur.
- Sovyet Marksizminin diğer devletlere müdahaleci ve zor kullanan Stalinci anlayışı eleştirilmiştir.
- Marksizm içindeki ekonomizm ve yapısalcı anlayışı eleştirilmiş yerine özne, tarih ve eleştiriyi merkeze alan bir anlayış getirilmiştir.
- Kültür, sınıf bilinci, ideoloji ve hegemonya kategorilerine özel dikkat gösterilerek Marx ve Marksizm yeniden yorumlanmıştır.
- Marksizm bir hümanizm ve bir kültür teorisi olarak tanımlanarak, insanlığın kurtuluşunun salt ekonomik yasaların analiziyle değil, toplumun içsel-kültürel gelişmesi bağlamında gerçekleşeceği savunulmuştur.
- Marksizmin Avrupa'daki yenilgilerinden ders çıkarmak için, burjuvazinin ve kapitalizmin gelişmesi ve ayakta kalmasını sağlayan kültürel ve siyasal araçlarının analizi yapılmıştır.

Batı Marksizmi Ortodoks Marksizmden Engels'i değil de, genç Hegelci Marx'ı temele almak ve materyalizmden çok diyalektik konusuna yönelmek bakımından farklılık gösterir. Buna göre, diyalektiği Marksist öğretinin bizzat kendisine uygulayan bu anlayış, mutlak bilgidен vazgeçmiş, her tür bilginin kısmi ve görelî karakterini gözler önüne sermiştir. Bilgimizle kültür tarihini meydana getiren tüm diğer dünya görüşleri arasındaki ilişkinin diyalektik bir ilişki olduğunu savunan Batı Marksizmine göre, hiçbir dünya görüşü tümüyle doğru veya tümüyle yanlış olmaz. Tarihsel maddeciliği bu çerçeve içinde kendi ilkelerine göre eleştiren Batılı Marksist düşünürler, Marksist öğretinin bir doğma olmaktan çıkması konusunda önemli katkılar yapmışlardır (Jacoby, 1999).

Batı Marksizmi, temel olarak sosyalist devrimin gerekliliğinin ve koşullarının bulunmadığını ve bir demokratikleşme planı çerçevesinde, sosyalizme giden yolun, kapitalizm koşullarında geliştirilebileceği iddiasını ortaya atmıştır. Buna göre, sosyalist toplumsal kurumların, kapitalizmin ekonomik ve siyasî koşullarının içinde, sivil toplum olanaklarıyla gerçekleştirilebileceği iddia edilmektedir.

Batı Marksistlerinin kuramsal ilgisi siyasal iktisat çözümlemeleri ve siyasal strateji sorunlarından kültür sorunlarına kaymıştır.

Hem Lukács hem de Gramsci Marksizm içinde ekonomizm olarak tanımlanan eğilimlere savaş açmışlardır (Çulhaoğlu, 1997: 221).

1950'lerden sonra Batı Marksistleri kapitalizmin özgül gelişimi içinde daha önce tartışılmamış olan kültür, devlet, sivil toplum vb konuları tartışmaya açmışlardır.

Batı Marksizmi kendisini Marx, Lenin, Luxemburg ve Troçki'nin temellerini attığı klasik Marksist öğretilerden ve Stalin'in yönetiminde gerçekleşen resmi "Doğru blok" deneyimlerinden ayırtırmak istemiştir.

Marksizmin, Hegelci kuramı sahiplenilen bir versiyonu olan Batı Marksizmi, tarihi kaçınılmaz özgürlüklere doğru hareket eden bir süreç biçiminde kavradı.

GEORG LUKÁCS (1885- 1971)

Georg Lukács, Macar marksist siyasal eylemcisi, filozof ve edebiyat kuramcısıdır. 13 Nisan 1885'te Budapeşte'de doğdu ve 4 Haziran 1971'de aynı yerde öldü. Batı Marksizmi olarak tanımlanan yönelimin en önemli ve öncü isimleri arasında yer alır. Marksizmi Hegelci felsefi temellerde yeniden değerlendirmiş ve geliştirmiştir. Lukacs, siyasal Marksizm içinde aktivist olarak bulunmasının yanı sıra, Marksizmin kuramsal meseleri üzerine de önemli metinler üretmiştir. Lukacs'ın eserleri zaman zaman Ortodoks Marksist düşünürlerden tepkiler almış ve Lukacs kimi zaman görüşlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Lukacs, bir siyaset felsefecisi

ve sınıf kuramcısı olmakla birlikte, özel olarak da bir edebiyatbilimcisi ve eleştirmenidir. Bu noktada, Roman Kuramı'ndan Tarihsel Roman'a değişen yönleriyle çok etkili olacak ölçütler ve kavramlar geliştirmiştir. Lukacs'ın giderek Marksizmi benimsemeye başladığı ve 1918'den itibaren Macaristan Komünist Partisi'ne girdiği bilinmektedir. 1919'da Bela Kun'un önderliğinde kurulan kısa süreli Sovyet Macaristan Cumhuriyeti'nde kültür ve eğitim komiserliği yapmıştır.

20. yüzyıl, Marx'ın temel eserlerinin; Lukas, Korsh, Gramsci ve Bloch gibi Batılı Marksistlerin Hegelci bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmasına tanıklık etmiştir. Bu düşünürler, Marx'ın temel kavram ve kategorilerinin Hegel'in felsefi bakış açısıyla yeniden yorumlayarak, Marksist siyaset, sanat ve edebiyat kuramına ciddi katkılar sunmuşlardır.

Lukacs, genel olarak, Hegelci anlamda bir Marksizm değerlendirmesi ve Hegel üzerinden Marksizmin yeniden geliştirilmesi çabası içindedir. Hegelci Marksizmin en bilinen isimlerinden birisi olan Lukacs, Marksizmi toplumsal yasaları keşfeden bir bilimsel doktrin olmasından ziyade, insani özgürleşmeyi hedef alan bir praksis felsefesi olarak kurgulamak istemiştir (Bekmen, 2008: 219). Gramsci gibi Lukacs da tarihselliğe ve öznel etkinliğe çok önem vermektedir. Lukacs'ın tüm düşünsel gelişim aşamalarında özne'ye ve pratik'e yapılan vurgu görülmektedir.

Lukács, gençlik yıllarında Karl Marx, Georg Wilhelm Hegel, Wilhelm Dilthey, Soren Kierkegaard, Georg Simmel, Max Weber, Georges Sorel, Rosa Luxemburg, Heinrich Rickert, Winhelm Wendelband, Ervin Szabo gibi düşünürlerden etkilenmiştir. Max Weber ve Georg Simmel'in öğrencisi olan Lukacs'ın ilk çalışmalarında bile Simmel'in insanî yabancılaşma anlayışının etkileri görülür ve Lukacs bu kavrama yeni bir Marksist yön verir (Poster, 1975). Bu noktada Lukacs, Simmel'in nesneleştirme Weber'in de rasyonelleşme süreci olarak yorumladıkları modernlik anlayışlarını alarak, bunu Marksist kapitalist üretim biçiminin eleştirisi ile birleştirmiştir (Callinicos, 2004: 308).

TARİH VE SINIF BİLİNCİ

Lukacs'ın 1923'te yayınladığı *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı eseri Hegelci Marksizmin başyapıtı sayılmaktadır. Lukacs, burada Marksist tarih felsefesi alanındaki özgün görüşlerini geliştirmiştir. *Tarih ve Sınıf Bilinci* eserinde, Marx'ın yapıtlarında işlediği **bütünlük** kategorisine merkezi rolü yeniden kazandırmış ve kapitalizmin devrimci eleştirisinde **yabancılaşma** kavramına vurgu yapılmıştır. Ayrıca, bu eserinde Lukács kapitalist sistemde ortaya çıkan muazzam metalar yığınının yabancılaştırıcı etkisini şeyleşme kavramı çerçevesinde açıklamış; proleteryanın nesnel konumundan ötürü özne-nesne özdeşliğine dayanarak tarihsel özne rolünü ön plana çıkarmıştır (Akkuş, 2011: 5).

Lukacs'ın eserlerinde geliştirdiği düşüncelere baktığımızda, Lukacs'ın en önemli eseri olan *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabında Marksizmi **bütünlük, dolayım, sınıf bilinci, şeyleşme, devrimci özne, özne-nesne özdeşliği** gibi kavram ve kategoriler etrafında şekillendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu temel yaklaşımı içinde Lukacs, bir tür praxis felsefesi kurmuş, teori-pratik birliği olarak Marksist bütünsellik anlayışını geliştirmiştir. Lukacs, aynı zamanda, *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabında şeyleşme, yabancılaşma ve sınıf bilinci kuramını geliştirmiştir. Siyasette ise, Lukacs, örgütlenme konularındaki fikirleriyle “Halk Cephesi”nin ve “Halk Demokratileri”nde kitle tabanlı siyasal katılımın ilk savunucularından biri olarak anılmaktadır (Bottomore, 2001: 388).

Ayrıca Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabında Marksizme egemen olan evrimci pozitivizmi hedef almıştı. Lukacs, Engels'i Marksizmi diyalektik bir toplum teorisinden çıkarıp, mekanik bir teori haline getirmekle suçluyordu. Çünkü Engels, yazılarında bilinci dışsal güçlerin pasif ürünü ve nesnel koşulların yansıması durumuna indirgemekteydi (Swingewood, 2010: 215).

Lukacs'ta Marksizm adeta gerçekliği muntazaman ve bir bütün olarak görme meselesidir. Bu yüzden Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*nde **bütünlük** kavramına ağırlık vermiştir. Hegel'in etkisi Lukacs'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*nde yazdıklarında, tam da bu noktada çok net bir biçimde ortaya çıkmaktadır: Lukacs'a göre, gerçeklik ancak bir bütüncülük olarak anlaşılıp yayılabilir ve ancak kendisi bir bütüncülük olan bir özne bu yayılmayı gerçekleştirebilir. Hegel bu felsefeyi ‘gerçeklik yalnızca töz olarak değil, aynı zamanda özne olarak anlaşılmalı ve ifade edilmelidir’ ilkesiyle açıklamaktadır. Hegel'e göre “eylemleri aracılığıyla toplumu yaratan tarihin özdeş-nesnesi toplumu anlama yeteneğine sahip tek kişidir.” Hegel bu özdeş özne-nesneyi Mutlak Tin olarak kavramlaştırmış, Lukacs buraya işçi sınıfını koymaktadır (Callinicos, 2004; 310). Sonuç olarak, Lukacs'ın Hegel üzerinden Marksizmi yeniden değerlendirmeye çalışması bir anlamda bu teori-pratik birliği ve bunun temeli olarak özne-nesne özdeşliğinin Hegel'de mevcut olması dolayısıyladır.

Lukacs'a göre, olguların kendi başına bir anlamı yoktur; yalnızca bir bütünle birleştiği zaman anlamları vardır; diyalektik yöntem, bütünün parçalardan önce geldiğini, parçaların da bütünlükle ilişkileri çerçevesinde yorumlanması gerektiğini öne sürmektedir. Lukacs'a göre, bütünün parçalara önceliği vardır ve olguların anlamı ise bütüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, sosyalist hareket hedefine ulaşmak için bütünü, yani toplumun bütünü, bir süreç olarak görmelidir. Devrimci hareketin nihai amacına ulaşması, ancak toplumu bu bütünselliği içinde kavradığında mümkün olabilecektir. Tarihin anlamı, yani gerçeklik, kapitalizmin nesnel ve ekonomik yapısının incelenmesinde değil, işçi sınıfı hareketinin zorunlu bir tarihsel ilerlemeyi oluşturduğunun kavranmasında yatmaktadır (Swingewood, 2010: 215).

Tarih ve Sınıf Bilinci’nde Lukacs bir tür Marksist ideoloji teorisinin açılımlarını ve yabancılaşma kavramının değerlendirmesini yapmıştır.

Lukacs'a göre proletarya tarihin hem öznesi hem de nesnesidir. Çünkü proletarya içinde yaşadığı kapitalist toplumdaki ilişkileri bütünselliği içinde kavradığında, aynı anda tarihin hem öznesi hem de nesnesi olabilecek tek sınıftır. Bu noktada, işçi sınıfı toplumda gerçekliğin bilgisine, kendi işlevini ve toplumun üretim sisteminin bütünlüğü içerisinde ulaşabilecek yegane öznedir. Bu gerçekliğe sahip olduğu anda da içinde nesne olarak kendisini de dönüştürebilecek devrimci bir faile dönüşecektir. Dolayısıyla, Lukacs'a göre, gerçekliğin bilgisi, sınıfsal konumdan bağımsız değildir. Proletarya'nın toplumsal yapı içinde sömürülen bir sınıf olduğunun farkında olması, sınıf bilincine sahip olması ve toplumun bütününe dair bilgiyle gerçekliğe ulaşabilen öznedir. Ancak, proletarya bu gerçekliğin bilgisine ancak, üretim ve toplumsal ilişkiler sisteminin bütününe bakarak ulaşabilmektedir (Swingewood, 2010: 216). İşçi sınıfının tarihsel değişimin bilinçli öznesi olabilmesi için, Lukacs'ın da vurguladığı gibi, bütünü görebilmesi gerekmektedir.

İşte proletarya bu bütünsel bilinci sayesinde ki tarihin öznesi olabilmektedir. Bu noktada, Lukacs, gerçekliğin bilgisinin ve bilincin sınıfsal niteliğini ve maddi temelini vurgulamıştır. Lukacs bize en temelde, nasıl ve neden proletaryanın bütünlüğün bilgisine ve bilincine sahip olacağını kanıtlamaya çalışır.

Lukacs, Marksist teorideki sınıf kuramını özellikle bilinç üzerinde geliştirme girişiminde bulunmuş ve "sınıf bilinci" teorisi ile ün yapmıştır. Lukacs, proletaryanın sınıf bilinci ile burjuvazinin sınıf bilinci arasında temel bir ayrım yapar. Bu sınıfların bilinç farklılıklarının sözkonusu sınıfların maddi üretim yapısındaki konumlarından kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre, proletaryanın bilinci gerçekliği bütünsel olarak kavrayabilirken, burjuvazi sınıfının bilinci, gerçekliği parçalanmış ve bütünlükten uzak bir şekilde algılaya eğilimindedir.

Lukacs'a göre, Marksizm burjuva düşüncesinden farklıdır. Burjuvazi ile proletarya aynı toplumsal gerçekliği paylaşımlarına rağmen, kapitalizmi farklı şekillerde kavramaktadırlar. Burjuva düşüncesi verili ve ampirik formları kabul eden ve değişimi de bütünsel yapılarla ilişkileri dışında ve tarihsel olmayan bir yapıdadır. Ancak, işçi sınıfı düşüncesi ise tarihsel durumun bilgisine sahiptir ve nesneleri bütünsel süreçlerden yalıtmadan ele aldığı için işçi sınıfı düşüncesi burjuva düşüncesine göre daha üst bir bilimsel düzlemde yer almaktadır (Swingewood, 2010: 216). Buna göre, burjuva düşüncesi toplumu merkezden ve tutarlı bir bütün olarak kavrayamazken, proleter düşünce eylemleriyle bütünün bilgisine ulaşarak köklü bir dönüşümü gerçekleştirecek evrensel bir sınıftır.

Lukacs'a göre işçi sınıfı kendisinin farkına vardığı anda tarihin yapıcısı özne hem de bu tarih yapımından etkilenen nesne (özdeş özne-nesne konumuna gelerek bütünlüğü içinde burjuva sistemini kavrayacak ve dönüştürecektir (Serdar, 2003: 23).

Proletaryanın topluma ilişkin bilgisi, kapitalizmin devrimci dönüşümüyle özdeşdir: Sosyalizme yöneliş ve bu yönelişin bilincinde olma bir ve aynı şeydir. Bilgi, proletaryanın devrimci pratiğiyle yakından bağlantılıdır (Swingewood, 2010) Lukacs, tarihi gelişmeye ancak işçi sınıfının bilincinin müdahale edebileceğini ima etmektedir.

Lukacs, burjuvazinin aksine, bütünlük arzusu anlamında proletaryanın bir sınıf bilincine sahip olması sebebiyle devrimin aracı olarak ısrarla bu sınıfa bakar. Burjuvazinin birey merkezli bakış açısının ötesinde toplumsal yapı içindeki konumuyla sadece proletarya bütünlüğe âit "gerçeklik"i kavrayabilir (Poster, 1975).

Lukacs'ın burada vurgulamak istediği şey, eğer belli bir grup veya sınıf kendi koşullarını değiştirmek istiyorsa, bu koşulları geniş bir bağlama yerleştirerek bu

Lukacs'a göre, özne, kendisini tarihin bir ürünü olarak görürken tarihi de kendi eylemi olarak görmelidir.

koşulları sağlayan **bütünlüğü** görmek durumundadır (Eagleton, 1996: 142). Bütünlüğün bilgisine sahip olmak aynı zamanda özgürleştirici bir bilgidir ve işçi sınıfı bu özgürleştirici bilginin önünü tıkamakta çıkarı olan burjuvazinin bilincine meydan okuyacaktır (Eagleton, 1996). Lukacs'a göre, eğer proletarya ilkesel olarak toplumsal bütüne ilişkin bir bilginin taşıyıcısı ise, kendi durumuna bütüncül bakma gücünden yoksun olan burjuva sınıfının tam karşıtıdır.

Lukacs, sınıf bilincini ikiye ayırmaktadır. **(1) Psikolojik Bilinç** ve **(2) Atfedilen (Aşılanmış) Bilinç**. Lukacs, psikolojik bilinci işçilerin yanlış olan, bütünü kavrayamayan, ampirik ve gündelik bilincini ifade etmek için kullanmaktadır. İşçi sınıfının toplumsal bütünüle ilişkisinin gerekli bilincine sahip olup, kendi tarihsel, durumuna uygun ve akılcı tepki geliştirmesini ise “atfedilen bilinç” olarak ifade etmektedir. Buna göre, işçi sınıfının psikolojik bilinçten atfedilen bilince geçmesi beklenmektedir. Ancak, “Lukacs işçi sınıfının psikolojik (ampirik) bilinçten atfedilmiş (potansiyel) bilince-söz konusu sınıfın, koşullar uygun olduğunda ulaşabileceği ve deneyiminde şu an bile örtük olarak bulunan dünya görüşüne- nasıl geçileceği konusunda belirsizlik içindedir” (Eagleton, 1996: 170) Ünitenizin ilgili bölümünde de göreceğiniz gibi, Gramsci'ye göre ise işçi sınıfına bu bilinci kazandıracak olan “organik aydınlar” olacaktır. Gerçek sınıf bilinci, bir sınıfın potansiyel bilincidir (Swingewood, 2010). Lukacs'ta da sınıfın gerçek bir sınıf olması atfedilmiş bilince ulaşmasına bağlıdır. Onun için de, devrimin kaderi bilince bağlıdır. Tarihsel materyalizm proletaryanın atfedilmiş bilinciyle eştir (Alayoğlu, 2005: 28).

Lukacs'a göre sınıf bilinci “tek tek proleterlerin ruhbilimsel bilinci ya da tüm proleterlerin kitlesel psikolojik bilinci” değildir; tersine, “sınıfın tarihsel durumunun bilinçli hale gelmiş anlamı” demektir (Lukacs, 2006: 142-143).

Lukacs'ta sınıf olma ekonomik düzeye değil atfedilmiş bilince dayalı bir tanımlamaya sahiptir.

Marx'ın sınıf bilincini nasıl değerlendirdiğini araştırınız?

ŞEYLEŞME (REIFICATION) KURAMI

Lukacs kapitalizmi açıklamak üzere, pek çok kavramsal çerçeveye başvurmuştur: Şeyleşme, yabancılaşma, metalaşma, fetişizm, nesnelleşme, rasyonalleşme, nicelikselleşme, hesaplanabilirlik ilkesi vb. Lukacs kendi sistemi için önemi tartışılmaz birtakım kilit kavramları (rasyonelleşme, nicelikselleşme, hesaplanabilirlik ilkesi) Weber sosyolojisinden doğrudan devralmıştır. Lukacs için şeyleşme, burjuva toplumunu baştan sona kuşatan evrensel bir ilke, “genel ve yapısal bir temel sorundur”. Makineden, sınıfsal görüş açısından veya proletaryanın kendini meta olarak satmasından önce, şeyleşme, burjuva toplumunun üzerine çoktan kalın bir perde gibi örtülmüştür (Demircioğlu, 2005: 54).

Lukacs için kapitalizm toplumsal bütünlüğü parçalara ayırma ve insanlar arası ilişkileri şeyler arası ilişkiler gibi gösterme yoluyla insanın yabancılaşmasına yol açarken, Marksizm bu kapitalist şeyleşmenin yarattığı örtüyü ortadan kaldırır. Marksizmi burjuva bilim ve düşüncesinden ayıran nitelik, ekonomik gerekçelerin tarihin açıklanmasında oynadığı öncelikli rol değil; ‘bütün’ anlayışı denen görüş açısidir (Demircioğlu, 2005: 56).

Lukacs, şeyleşme kavramını insani ilişkilerin, insanın denetiminden çıkması durumunu tanımlamak için kullanmıştır. Şeyleşme kavramını, bu sürecin kapitalist toplumlarda ortaya çıktığını söyleyerek yabancılaşmayla bağlantılı bir biçimde kullanan Lukács, bununla insani olan her şeyin, insani değerini yitirerek, maddeleşmesini anlatmak istemiştir (Cevizci 2010: 1472).

Lukács'ın şeyleşme teorisi; Horkheimer, Adorno ve Habermas'a kadar bütün Frankfurt Okulu'nun en gözde temalarından biri olacaktır.

Toplumsal ilişkilerin şeyleşmesi Marx'ın meta-fetişizmi dediği şeyin sonucudur; emek ürünlerinin piyasada değiş tokuş edilmesi insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin şeyler arasındaki görünüşte doğal olan ilişkilere dönüşmesine neden olur. İşbölümü ve işçinin sermaye sahibine boyun eğmesi yaşamın her alanında kendini yaratır; toplum tutarsız parçalar olarak görülür (Callinicos, 2004; 309). Proletarya da diğer herkes gibi toplumu parçalı ve şeyleşmiş olarak görür. Burada işçi sınıfını ayıran özellik, onun kendi durumunu anlamak için gerçekleştireceği her uğraşın onu bütünü anlamaya itmesidir.

Lukács, kapitalist dünyanın sistematik olarak böyle bir tavrı teşvik ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca böyle bir şeyleşmenin en derin toplumsal ilişkilere kadar işlediğini belirten Lukács, kapitalist bir dünyayı bütün toplumsal ilişkilerin, şeyleşmiş ilişkilerle yer değiştirdiği bir dünya” olarak betimler (Lukács 2006: 181; Alver, 2011: 14).

Lukács, şeyleşme sürecinin **(1) nesnel** ve **(2) öznel** iki boyutu olduğuna işaret etmektedir. Kapitalizm'in yol açtığı şeyleşme, nesnel ve öznel olan iki farklı alandan oluşan bir şeyleşme biçimidir. Metaların dünyası ve metaların pazardaki hareketleri şeyleşmenin **nesnel** boyutudur. Yani; Kapitalist pazarın yasaları bu sürecin nesnel yönünü oluşturur.

Bu süreç, insanın kendi emeğine yabancılaşmasının eklenmesiyle, şeyleşmenin **öznel boyutu** ortaya çıkmış olur. Emek bu süreçte salt bir nicelik konusu haline gelir, insan emegi rasyonelleştirilmişti, insan da bu sürecin bir parçası olarak metalaştığında şeyleşmenin **öznel** boyutunu oluşturur. Yani; öznel olarak bir insanın etkinliği kendisine yabancılaşmakta, toplumun doğal yasalarının insancıl olmayan nesnellğine tabi bir metaya dönüşmektedir (Alver, 2011; Bottomore, 2001: 562).

Şeyleşme kuramında Lukacs, insan duyarlılığının tamamen soyutlanarak bir piyasa değerine dönüşmesini ele alır. Lukacs şeyleşme kavramının kökenini Marx'ın meta fetişizmi kavramına dayandırır. Lukacs, şeyleşmeyi; kapitalist toplumda sosyal eylemin toplumsal değerler ve normlar değil değişim değeri tarafından belirlenmesiyle insanlar arası ilişkilerin ve özneliğin şeyler dünyasına benzemesi olarak kavramlaştırmıştır.

Şeyleşme tüm sınıfların içinde yaşadığı bir olgu olmasına rağmen, işçi sınıfı toplumsallığı bütünlük içerisinde görebilen ve analiz edebilen yegane sınıf olduğu için şeyleşmeden kurtulabilecek tek sınıftır. “Şeyleşme” kapitalist sınıfın dayattığı bir süreç iken, “şeyleşme”nin aşılmasına yönelik bir bakış açısına sahip olan tek toplumsal sınıfın proletarya olduğunu belirtilmektedir. Lukacs'a göre, bunun en önemli nedeni proletaryanın toplumsal ilişkiler içindeki konumuydu. İşçi sınıfı, kapitalist üretim sürecinin ortaya çıkardığı meta zincirinin tek bilinçli halkasıydı ve bu konumundan dolayı “şeyleşme”nin bilincine varabilecek tek toplumsal sınıftı (Bekmen, 2008: 221). Buna göre, işçi sınıfının içinde bulunduğu toplumsal koşullar, kapitalizmin dayattığı şeyleşme sürecini sona erdirmesi için işçi sınıfına bir farkındalık ve rol biçiyordu. Lukacs'a göre, içinde bulunduğu toplumsal pozisyon nedeniyle şeyleşmeyi sona erdirebilecek yegane sınıf işçi sınıfı olacaktır.

Lukács'ın teorisi, ticari değerler dünyasında öznelerin bizzat kendilerinin evrimleştiği ve şeyler haline dönüştüğü şeyleşme, nesneleşme deyiminin bunu ifade ettiği fikrine dayanır.

Lukacs, kapitalist sistem içinde insanlar arası toplumsal ve üretim ilişkilerinin insani olarak değil “şeyler” arasındaki ilişkilere dönüşmesine şeyleşme demektedir.

Şeyleşme; İnsani üretimlerin kendi tarihselliği ve toplumsallığı yani bütünselliği içinde değil, tüm toplumsal süreçleri “şeyler” arasında süregiden bir ilişkiler bütünü olarak algılamaktır (Bekmen, 2008).

Bu yönüyle şeyleşme, insanların insani bir biçimde değil nesne-dünyasının yasalarına göre davranan nesne-benzeri varlıklara dönüşmesidir. Bu yönüyle şeyleşme modern kapitalist toplumun karakteristiği olan 'yabancılaşma'nın özel bir durumudur.

Lukacs, kapitalist toplumsal yapı içerisinde egemenlik altına alınan, "şeyleşmeye dolup taşan" sınıfın, yani işçi sınıfının, ancak tarihsel bir sınıf bilinciyle kendisini ve içinde ayakta kaldığı burjuva toplumunu özgürleştirebileceğini ileri sürer (Bewes, 2008: 29).

Çünkü, işçi sınıfı, bizatihi, nesneleşmenin dolaysız etkisi altındadır. Bundan dolayı o diğer sınıflara oranla içinde bulunduğu koşulları kendi bütünlüğü içinde daha iyi kavrayabilir. Lukacs, bunun nasıl gerçekleştirileceğini tam olarak açıklamaz, ancak bir noktanın altını önemle çizer: Tarihsel sınıf bilinci. İşçi sınıfının tarihsel bir sınıf bilinciyle bölünmüş gerçekliğin bilgisine ulaşabileceğini ve tarihin akışını değiştirebileceğini ileri sürer (Lukacs, 2006).

Lukacs'a göre, Marksist kapitalizm analizi artık sadece ekonomi temeline yönelik bir çalışma olarak kalmamalı toplumsal ilişkileri merkez almalıdır. Lukacs, kapitalizm koşulları altında hayatı şeyleşme anlayışı üzerinden tarif eder ve insanlar arası etkileşimleri şeyler arasındaki ilişkiler olarak kavrar. Marx'ın yabancılaşmayla ilgili tarifini kullanarak şeyleşmeyi şu şekilde izah eder: "İnsanın kendi faaliyetinin, emeğinin, kendisinden bağımsız ve nesnel, giderek, insana yabancı bir özerklik yüzünden onu kontrol altına alan bir şeye dönüşmesidir. Özne açıdan bir insanın faaliyeti kendisinden yabancılaşır ve bir mala dönüşür" (Poster, 1975).

Lukacs, Marx'ın meta fetişizmi eleştirisini kullanır ve şeyleşme teorisi için bir başlangıç noktası yapar. Lukacs şeyleşmenin mantığını Marx'ın meta fetişizmi öğretisinden alır ancak kendisinin çok daha kapsamlı bir anlam yüklediği bir kavram haline getirir. Marx'ın iktisadi analizlerini Max Weber'in rasyonalizasyon kuramı ile birleştiren Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde meta biçiminin kapitalist toplumlarda, toplumsal yaşamın her alanına nüfuz ettiğini ve insan yaşantısının insanlıktan uzaklaştırılması, sayısallaştırılması ve kapsamlı makinalaştırılması şekline büründüğünü öne sürmektedir. Metalar dünyası, insanı büyük bir hızla bu şeyleşmiş ürünlerde kendi yaratıcı pratiğini tanıma gücünden yoksun, atıl ve seyre dalmış bir varlığa dönüştürür. Ne zaman işçi sınıfı bu yabancılaştırılmış ve şeyleşmiş dünyayı kendisine engel kabul eder ve bunu değiştirmeyi isterse, devrimci pratiğe yönelir (Eagleton, 1996: 144).

Lukacs'a göre şeyleşme yalnızca kapitalist ekonominin temel özelliklerinden birisi olarak değil, aynı zamanda kapitalist toplumun her bakımdan temel yapısal sorunu olarak rol oynar.

Lukacs, Hegel'den yola çıkarak, proletaryanın kapitalizmin şeyleştiriciliğine (meta fetişizmi) karşı verdiği çabanın, yani kendi durumunu anlamak için verdiği çabanın, onu, bütünü anlamaya iteceği yönündeki düşüncesini geliştirmiştir. Böyle bir bakış açısında proletarya, "şeyleşmiş yapıları nihai olarak görme ve dönüştürme yeteneği olan bir sınıf olarak görülmektedir." (Callinicos, 2004: 311-313).

İşçi sınıfı, Lukacs'a göre, kapitalizm içindeki kendi işlevinin farkına varabilirse ve kendimenfaatleriyle toplumun menfaatleri arasında bir bütünlük sağlayabilirse, tarihsel özne haline gelebilecektir. Buna göre, kapitalizm içinde nesnel olarak kapitalizmin işleyişini bir bütünsellik içinde algılayabilecek tek sınıf işçi sınıfı olmaktadır.

Lukacs, bu özellikleri sahip olması nedeniyle işçi sınıfının kendisine dayatılan yabancılaşmayı bütünsellik içinde algılayabilecek ve değiştirebilecek devrimci bir bilince sahip olabileceğini iddia etmektedir. Ancak, kapitalizm içindeki şeyleşme ve ya-

Lukacs'ın metinlerinde şeyleşme, ekonomik sömürü gibi temel kavramların yerini alma eğilimindedir.

Tarih ve Sınıf Bilinci'nin ana tezi, yabancılaşmaya son verilerek üretim araçlarındaki özel mülkiyetin yıkılmasına dönük ihtiyaçtır.

Lukacs'in yazılarında, idealist ve aşırı iradeci bir yaklaşımın oluştuğu ileri sürülmüştür.

bancılaşmayı ortadan kaldırmanın ve işçilerin devrimci hareketinin başarıya ulaşmasının tek bir eylemle değil, süreç içinde ve zamanla gerçekleşeceğini öne sürmektedir.

Bu noktada Lukacs, işçilerin; kapitalizmin şeyleşme dünyasının içinde yaşamasına rağmen, kendisine dayatılan yabancılaşma biçimlerini değiştirebileceğini öngördüğü için onları tarihin “ayrıcalklı” öznelere olduğunu düşünmektedir.

Lukacs çalışmalarının üretim, üretim tarzı ve üretim ilişkileri gibi Marksizmin maddi kavramlarını silikleştirdiği, romantik ve idealist bir yaklaşıma sahip olduğu noktasında eleştirilmektedir (Çulhaoğlu, 1997: 220).

ANTONIO GRAMSCI (1891-1937)

İtalya, Sardinya'da yoksul, alt-orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1911 'de Torino Üniversite-si'ne bilim adamı olarak girdi. 1913'te İtalyan Sosyalist Partisi'ne katıldı. 1920'lerin sendikalist veya fabrika konseyi hareketinde temel bir şahsiyet haline geldi. Bununla beraber 1921'de diğer eylemcilerle birlikte İtalyan Komünist Partisine katıldı ve 1924'te partinin genel sekreteri oldu. Aynı yıl içinde İtalyan Parlamentosu'na seçildi, ancak 1926 yılında Mussolini tarafından tutuklandı. Mussolini onu 'görmezlikten gelinemeyecek bir beyin gücüne sahip Sardinyalı kambur' olarak damgaladı. Hakkındaki kovuşturmayla ilgili davada, "bu beyin 20 yıl iş görmekten men edilmelidir" kararı çıktı. 1937'ye kadar salıverilmeyen Gramsci tabliyesinden kısa bir süre sonra beyin kanamasından ve cezaevi hayatının kötü koşullarından dolayı hayata gözlerini yumdu. Gramsci'nin kültür ve ideolojiye, kitle devrimine vurgusu, en iyi şekilde, ilk kez Grekler döneminde kullanılan ve bir devlet ya da yöneticinin bir başkasını baskı altına almasını anlatan hegemonya kavramı temelinde ifade edilebilir: Gramsci bu kavramı, daha sonra, bir sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerindeki baskıyı, onun kendi dünya görüşünü, ideolojisini kısmen zorla ancak büyük ölçüde ikna yoluyla veya en azından kabullendirerek empoze etme yeteneğini anlatacak biçimde genişletir (Slattery, 1991).

İtalyan Komünist Partisi genel sekreterliği yapan Gramsci, Ortodoks Marksizm'in hakim olduğu bir dönemde, 1920'lerde görüşlerini yazmıştır. Eleştirel kuramlar ise, Gramsci'nin ölümünden sonra, 1980'lerin başından itibaren Batılı Marksist tartışmalar ile gelişmiştir. Gramsci'nin çalışmaları eleştirel kuramlar için esin kaynağı olmuştur. Gramsci, Mussolini döneminde cezaevinde yazdığı “*Hapishane Defterleri*” adlı eserinde İtalya'da yaşanan sorunları yeni bir anlayışla ele alırken, geleneksel hegemonya anlayışını değiştirecek devlet ve toplum ilişkileri üzerine notlar almıştır (Karacasulu, 2009: 60).

Gramsci, Ortodoks Marksizmin ekonomiye verdiği önceliği sınırlandırması, determinist Marksizmin altyapı-üstyapı ilişkilerine yeni bir yorum getirmesi, sivil toplumun önemini vurgulaması sınıf mücadelelerinde hegemonya, ideoloji ve kültürü öncelikli alanlar olarak belirlemesi ve aydınların sınıf bilincini oluşturma konusundaki rollerini detaylı bir şekilde açıklaması nedeniyle döneminin en özgün Marksist düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında Gramsci'nin bugün bile süren önemi, onun sanayileşmiş demokratik kapitalist ülkelerde iktidarın işleyişine ve kültür siyasetlerine yönelik kavrayışı güçlü ve geniş çaplı analizlerinden ileri gelmektedir (Ives, 2011: 19).

Gramsci'nin Marksist anlayışı, Geleneksel Marksistlerden olan Engels, Plekhanov ve Kautsky'den ziyade, Machiavelli, Labriola, Sorel ve İtalyan Hegelci Benedetto Croce'deki anti-pozitivist öğelerden etkilenmiştir (Swingewood, 2010). 20. yüzyılın en özgün Marksist teorisyeni sayılan Gramsci, ortodoks Marksizmi ve onun pozitivistliğini, ekonomik determinizmini ve tarihsel materyalizme katı bağlılığını şiddetle eleştirmiştir. Gramsci, otomatik ve kaçınılmaz bir tarihsel gelişme düşüncesini reddeder. Gramsci'ye göre, insanlar gelmesini beklemekle kalmayıp tarihlerini yapmak zorundadırlar. Kitleler devrimci değişme olacaktı gibi hareket etmeli ve bunu başarabilmek için sınıf bilincine sahip olmalıdırlar. Gramsci'ye göre, işçi sınıfı tarihteki rolü konusunda bilinçli olmak ve tarihi değiştirmek için pasif değil aktif bir biçimde mücadele etmek zorundadır. Entellektüellerin öncülük ettiği bu işçi kitlelerinin ihtiyacı, devrimci bir ideoloji, felsefeyle, pratiği birleştiren bir hegemonya, Lenin ve Bolşeviklerin benimsediği stil ve tarzda kültürel liderlik sağlayan bir praksis felsefesidir (Slattery, 1991).

Lukacs gibi, Gramsci de tarihsel değişimin şekillenmesinde bilincin ve insan öznenin rolünü vurgulayarak, pozitivistlik ve ekonomik determinizmin her biçimine karşı çıkıyordu (Swingewood, 2010: 220).

Gramsci, Marksizm içinde altyapı-üstyapı arasında determinist bir şekilde tanımlanmış bir ilişki yerine, **sınıf mücadelesini** ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca sınıf mücadelesini salt ekonomik bir mücadele olarak değil, ideolojik, politik ve kültürel bir mücadele olarak tanımlamıştır. Gramsci tarihi de ekonomik yasaların yön verdiği bir gelişme olarak değil, toplumsal insan varlıklarının bilinçli "praksis"leriyle açıklamaktadır (Bekmen, 2008: 218).

Marksizm ya da Gramsci'nin deyişiyle praksis felsefesi, kendisini eğitmeye ve sömürüyle sınıf tahakkümünden kurtarmaya çalışan tabi durumdaki işçi sınıfının kolektif iradesini ifade etmektedir. Gramsci, sosyalizmin kaçınılmazlığının kaderci bir yaklaşımla benimsenmesinin proletaryayı pasifliğe ve savunmacı politik eyleme mahkum ettiğini belirterek, sürekli olarak işçi sınıfının eyleme geçmesini vurgulamıştır (Swingewood, 2010: 222). Devrim, dışsal ekonomik güçlerin otomatik bir sonucu değil, bir sınıfın kültürel olarak diğer sınıfların hepsinin üzerinde tahakküm kurmasının bir sonucu olacaktır.

Gramsci'nin iktidar analizinin çatı kavramını oluşturan hegemonya, fiziki güç ya da zorlamayla; entellektüel, moral ve kültürel ikna ya da rızayı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol tarzını ifade etmektedir (Aval, 2012: 24). Hegemonya baskı ve zorlamaya değil, kitleleri iknaya dayalı bir süreçtir. Gramsci'ye göre, işçi sınıfı egemen bir sınıf haline gelmek istiyorsa, gerek ekonomik, politik ve askeri güçle, gerekse de entellektüel ve ahlaki önderlikle diğer tüm sınıf ve katmanları kendi fikirlerine ve otoritesine ikna etmeli ve kültürel hegemonyasını kurmalıdır. Sonuç olarak Gramsci, iktidarı kurmanın temel ögesi olarak gördüğü kültürel hegemonya kavramını *devrim* kavramından daha etkili ve sonuç alıcı olarak görmektedir.

Gramsci'nin Marksizm yorumu kendi döneminin Marksizm'ine göre daha esnek, iyimser ve özgürlükçü, çağdaş topluma çok daha yakındır. Kaçınılmaz olarak, Gramsci'nin daha insani, açık ve kademeli sosyalist strateji analizi, daha ortodoks Marksistler tarafından fazlasıyla liberal olduğu, tarihsel materyalist yasaların tarihsel önemini yadsıdığı için eleştirilmiştir (Slattery, 1991).

GELENEKSEL VE ORGANİK AYDINLAR

Gramsci aydınlar üzerine yaptığı çalışmada aydınları iki açıdan ele almaktadır: (1) Toplumsal yapıyla bütünleşmeleri açısından, (2) Tuttukları yer ile siyaset ve tarihte oynadıkları rolle tarih sürecinde yer almaları açısından; ki bu anlamda, yüksel-

Gramsci Marksizmi, tarihi dönüştürecek bir eylem felsefesi olarak kabul eder. Gramsci'ye göre gerçeklik daima tarihseldir, aktif insan öznelerin elinden çıkmıştır.

Gramsci, bilinçli olarak kendini değiştirirken toplumu da değiştiren, tarih yapan insan öznenen bahsetmektedir.

mekte olan bir sınıfa organik olarak bağlı olabilirler (Bağla, 1977). Gramsci bir ülkenin kendisini ayrı bir sınıf veya topluluk diye gören “geleneksel aydınları” ile her sınıfın (köylülük hariç) kendi saflarından “organik olarak” yetiştirdiği düşünce adamları arasında ayırım yapmaktadır (Bottomore, 2001: 57). Aydınları her yeni ilerici sınıfın yeni toplumsal düzeni örgütlemek için ihtiyaç duyduğu **organik aydınlar**; ve daha önceki bir tarihsel döneme ait bir geleneğe sahip bulunan **geleneksel aydınlar** olmak üzere ikiye ayırmaktadır. **Entellektüelleri** çok genel olarak “geniş anlamıyla örgütleyici işlevi olan” herkesi kapsayacak bir biçimde tanımlamıştır (Bottomore, 2001: 259).

Organik aydınlar (ki Gramsci’nin kendisi de öyledir), oluşmakta olan bir toplumsal sınıfın ürünleridir ve roller söz konusu sınıfa kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda homojen bir özbilinç kazandırmaktır. Organik aydın kategorisi yalnızca ideolog ve felsefecileri değil, bunların yanısıra siyasal eylemcileri, sanayi teknisyenlerini, siyasal iktisatçıları, hukuk uzmanlarını ve daha başkalarını da kapsar. Bu aydın, eski idealist tarz aydın gibi, derin felsefi düşüncelere dalan bir kimse değildir. Aksine, toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılan ve bu yaşamda zaten varolan siyasal akımların kuramsal gelişimine yardım eden, örgütleyen, inşa eden ve “daima ikna eden” bir kimsedir. Organik aydın, felsefe ile halk arasında bağlantı veya köprü kurar; birincisinde uzmandır, ama etkin bir şekilde ikincisiyle birleşir. Onun hedefi, ortak bilinçten, heterojenlik gösteren bireysel iradelerin ortak bir dünya anlayışı temelinde bir araya gelip, sıkıca birleşeceği bir “kültürel-toplumsal” birlik yaratmaktır (Eagleton, 1996: 171).

Bu noktada, Gramsci’nin siyasi liderliği “elitist” bir şey olarak gören liberal bir Marksist olmadığını, aksine devrimci bir Marksist-Leninist olduğunu belirtmek gerekir. Entellektüellere ilişkin fikirleri konusunda Gramsci, profesyonel filozofların soyut düşünme becerisini geliştirmelerine rağmen, bütün insanların dünyayı yorumlarken, genellikle sistematik ve eleştirel olmayan bir şekilde olsa da felsefi bir pratik içine girdiklerini söyler (Bottomore, 2001: 260). Yani, Gramsci bir bakıma herkesin adeta filozof ve entellektüel gibi davranmaya ve düşünmeye eğilimli olduğunu belirtmektedir. Gramsci, bütün insanların, pratik etkinliklerinin üstü örtük bir “felsefe” veya dünya anlayışı barındırması bakımından bir anlamda entellektüel olduklarını öne sürer. Organik aydının rolü belirtmiş olduğumuz gibi, bu pratik anlayışa belirli bir şekil ve tutarlılık kazandırmakta ve böylece kuram ve pratiği birleştirmektedir (Eagleton, 1996: 172).

Gramsci’ye göre, yapılması gereken şey, var olan halkın bilincinin babacan bir tavırla korunması değil, “kökleri halkın bilincine dayanan, geleneksel inançlara aynı sağlamlıkla ve aynı ölçüde buyurucu nitelikte yeni bir sağduyu ve onunla birlikte yeni bir kültür ve yeni bir felsefe oluşturmaktır. Bir başka deyişle, organik aydınların işlevi, siyasi analiz ile halkın deneyimi arasında iki yönlü bir geçiş kurarak, “kuram” ile “ideoloji” arasında bağları sağlamlaştırmaktır (Eagleton, 1996: 173).

Gramsci herkesin felsefe yapabileceğini söyleyerek elitizme karşı çıkmıştır.

DİKKAT

Gramsci’de ideoloji dünya görüşü anlamındadır ve bu tür bir “dünya görüşü” bir soyut fikirler sisteminden çok, birleştirici, örgütleyici ve ilham verici bir ilke olarak toplumsal ve siyasi bloku bir arada tutan öğedir.

Gramsci, sağduyu, gelenekler, folklor ve felsefe arasında varsayılan duvarları sorgulamıştır.

Geleneksel aydın ise, organik aydının karşısı olarak, toplumsal yaşamdan kopuk, büyük ölçüde bağımsız olduğuna inanan aydınlardan oluşmaktadır. Bu tür

aydınlar (rahipler, idealist felsefeciler, Oxford'lu akademisyenler vd.) Gramsci'ye göre, bir önceki tarih döneminden arta kalmışlardır. Geleneksel aydın ile organik aydın arasındaki fark; gerçeklikten kopmuş aydın ile belirli bir sınıfa özgü çıkarların aktif hizmetinde olan aydın şeklinde tarif edilebilir. Geleneksel aydın yönetici sınıftan bağımsız olduğuna inanç duyabilir ancak Marx ve Engels'e göre fikirlerin hiç de bağımsız bir tarihleri bulunmamaktadır; fikirler özgün tarihsel koşulların ürünleridir (Eagleton, 1996: 173).

Gramsci siyaset bilimcisi ve Modern Prensi'nin yazarı Machiavelli'nin fikirlerinden oldukça etkilenmiştir. Bu açıdan, Gramsci'ye göre devrimci parti (modern prensen benzer bir biçimde) organik aydınlarını ve alternatif bir hegemonyayı geliştirmeye yardım ederek işçi sınıfının yeni bir toplum yaratmasına imkan veren bir yapıdır (Bottomore, 2001).

HEGEMONYA

Aslında Gramsci'yi, 20. yüzyıl Marksist kuramında kritik figür haline getiren, "hegemonya" kavramsallaştırmasıdır. Gramsci için hegemonya, egemenliğin, zora başvurmada, siyasal meşruluk yoluyla uygulanmasını ifade eder. Hegemonya, yönetilenlerin rızalarının kazanılması anlamına gelmektedir. Modern endüstriyel devleti anlamak için, onun kitlelere meşru görünen kurumlar, örgütlenmeler ve toplumsal ilişki ağları kurmak yoluyla kitleler nezdinde genel bir rıza yaratabilen ideolojik gücünü kavramak gerekir (Kennedy, 1982: 156).

Gramsci hegemonya ve tahakküm arasında ayrım yapmaktadır. Hegemonya, toplumsal sınıflar arasındaki denge ve rızayla ilişkili bir kavramken, tahakküm, baskı ve devletle ilişkilidir. Hegemonya, bireye ve devlete aracılık eden özel kurumlar ile **sivil toplumun** içinde yer alabilir. Ancak, tahakkümün kaynağında devlet aygıtı vardır ve kamusal kurumlar aracılığıyla uygulanan baskıdır (Swingewood, 2010: 223).

Gramsci hegemonya kavramını normal olarak bir yönetici sınıfın kendi hakimiyeti için hükmettiği insanların rızasını almak biçimi anlamında kullanmaktadır. Gramsci'ye göre hegemonya oluşturmak, toplumsal yaşamda, birisinin kendi "dünya görüşü"nü bir bütün olarak toplum bünyesine baştan sona yayarak ve böylece kendi çıkarları ile toplum çıkarlarını büyük ölçüde eşitleyerek, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması demektir (Eagleton, 1996: 167).

Gramsci hegemonya kavramını farklı şekillerde kullanmıştır. Bir yerde hegemonya sözcüğünü, işçi sınıfının burjuva devletini yıkmak ve işçi devletinin toplumsal tabanı olarak hizmet etmesini sağlamak için yaratması gereken ittifaklar sistemine işaret etmek için kullanmaktadır. Başka bir yerde ise, hegemonya terimini, Sovyet proletaryasının, köylülük ile ittifakını sürdürmesi ve kendi genel çıkarına hizmet etmesi amacıyla, toplu ekonomik çıkarlarını feda etmek zorunda kalacağını öne sürmek için kullanmıştır. *Hapishane Defterleri* eserinde ise terimi, burjuvazinin kendi yönetimini kurması ve sürdürmesinin yolu olarak kullanmaktadır (Bottomore, 2001: 273-274).

Gramsci burjuva sınıfının hakimiyetinin değişik görünümelerini tartışırken, devleti, güç artı rıza olarak tanımlamaktadır. Hegemonya kavramının değişik anlamlarının ortak noktası; geniş halk gruplarının neden sürekli olarak kendi çıkarlarına devamlı karşıt hükümetlere ve bütün olarak toplumsal ve politik sistemlere rıza gösterdiği, bu hükümetleri kabul ettiği ve zaman zaman etkin biçimde bunları destekledikleri konusunu açıklığa kavuşturmadır (Ives, 2011: 22).

Sivil toplum kavramı, 1970'lerde Avrupa komünizminin ve postmarksizmin kuramcılarının sınıf politikasına yönelik olarak geliştirdikleri yaklaşımların başlıca eksenlerindendir.

Hegemonya bir sınıfın kendi çıkarını savunmaktan, diğer bütün sınıfları birleştirme ve yönlendirme konumuna geçiren politik, entellektüel ve ahlaki önderliktir.

Hegemonya, bir egemen iktidarın kendi yönetimi için hâkimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu bütün bir pratik stratejiler alanıdır.

Gramsci, toplumlararası ilişkileri dikkate alarak Lenin'de bulunan hegemonya kavramının tanımını değiştirmiştir.

Bazı yazarlar Gramsci'nin rızayı çok vurgulamasının devletin baskıcı yanının görmezden gelinmesine yol açtığını savunmakta ve bu nedenle onu eleştirmektedirler.

Hegemonya, çoğunluğun kendisini ikincil konuma koyan sisteme rızasının sürekli bir biçimde kazanılmasını ve yeniden kazanılmasını içermektedir. Ancak baskat ideoloji kurmaya çalıştığı toplumsal düzene insanların rızasını kazanmak için sürekli üstesinden gelmesi gereken dirençlerle karşılaşır. Bu yüzden hegemonyanın zaferi ve kazandığı rıza kaçınılmaz biçimde istikrarsızdır; asla elde edilmiş ve bitmiş bir şey olarak görülemez ve bu yüzden yeniden kazanılmak ve üstünde mücadele edilmek zorundadır (Fiske; 1996: 225).

Gramsci hegemonyayı, devlet ile ekonomi arasındaki bütün aracı kurumları kastettiği “sivil toplum” alanı ile ilişkilendirir. Özel televizyon kanalları, aile, erkek izci hareketi, kilise, cami, anaokulları, ordu, gazete; bütün bunlar bireyleri egemen iktidara baskıdan çok rıza ile bağlayan hegemonik aygıtlar olarak görülür. Baskı ise bunun tersine “meşru” şiddeti tekelinde bulunduran devlet ile ilişkilendirilir. Ancak Eagleton, baskı ve rızayı karşıt şeyler olarak düşünmememiz uyarısında bulunuyor ki ona göre, bir toplumun baskı kurumları-silahlı kuvvetler, polis, yargı organları vb.- etkili bir şekilde çalışabilmek için halkın genel rızasını kazanmak zorundadır (Eagleton, 1996: 164).

Öyleyse, işçi sınıfı nasıl iktidarı ele geçirebilir? Büyük ölçüde baskıcı olmayan ve bir bütün olarak toplumsal düzen'in “**sağduyusu**” haline gelmiş bir iktidara karşı nasıl savaşılır?

Gramsciye göre, modern toplumlarda işçilerin fabrikaları işgal etmesi ve devlete karşı çıkması yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda en geniş ve en gündelik tanım içinde “kültür” alanının tamamında da mücadele verilmelidir. Buna göre, yönetici sınıfın iktidarı maddi olduğu kadar manevi bir iktidardır. Herhangi bir “karşı-hegemonya,” yürüttüğü siyasi mücadeleyi bugüne kadar ihmal edilmiş olan, değerler ve alışkanlıklar, dilsel kalıplar ve ritüel pratikler alanına taşımak zorundadır (Eagleton, 1996: 165). **Gramsci hegemonya kavramını, işçi sınıfının burjuva devletini yıkmak ve işçilerin devletin toplumsal tabanı olarak hizmet etmesini sağlamak için yaratması gereken ittifaklar sistemine işaret etmek için kullanmıştır** (Bottomore, 2001: 273).

Ayrıca, Williams'a göre, hegemonyanın hiçbir tarzı, tek başına bir toplumun anlam ve değerlerine hitap edemez. Bu nedenle, her egemen güç kısmen kendi hâkimiyetinin kurucusu olacak biçimlerde karşı-hegemonik güçlerle hesaplaşmak zorunda kalır. Dolayısıyla hegemonya doğası gereği, pratik ve dinamik olduğu kadar, ilişkisel bir kavramdır (aktaran, Eagleton, 1996: 165).

Gramsci ideolojinin durağan bir yapısının olduğunu ancak ideolijiyi de kapsayan hegemonyanın dinamik bir karakterde olduğunu vurgulamaktadır: Hegemonya hiçbir zaman bir kerede ulaşılan bir şey değildir; sürekli yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değişikliğe uğratılması gerekir (Eagleton, 1996: 166).

Gramsci, hegemonyayı farklı sınıfların buluşturulması gereken bir ittifak stratejisi olarak formüle etmiştir. Gramsci, Hapishane Defterleri'nde “her hegemonik sınıf, üzerlerinde iktidar uyguladığı insanların eğilim ve çıkarlarını dikkate almak ve bu anlamda ödün vermeye hazır olmalıdır” demektedir. Gramsci'ye göre, muhalif bir dünya görüşü sırf proleter bilincin bir ifadesi değildir; indirgenemez ölçüde çok yönlü bir meseledir. Etkili bir devrimci hareketin çeşitli güçlerin karmaşık bir ittifakı olma zorunluluğu vardır ve bu hareketin dünya görüşü de çeşitli ideolojik bileşenlerinin dönüştürülüp bir “ortak irade” halinde sentezlenmesinden doğacaktır. Başka bir deyişle, devrimci hegemonya, verili radikal ideolojiler üzerinde karmaşık bir çalışmayı, onların motiflerinin farklı bir bütün şeklinde yeniden birbirine eklemlenmesini içerir (Mouffe, 1979; aktaran Eagleton, 1996: 176).

Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanım biçimi, terimi siyasal önderlik veya devletin hakimiyetini anlatmakta kullanan Lenin gibi ortodoks Marksistlerinkinden farklıdır. Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin hegemonyayı, "demokratik" bir pratik olarak tanımladığını ancak Lenin'in hegemonyayı daha otoriyetli bir şekilde kavramsallaştırdığını ileri sürmektedirler. Çünkü, Lenin'in hegemonya kavramı, temsil etme ilişkisine dayalı işçi sınıfının merkeziliği zemininde kurulmuş sınıflar arası bir ittifaktan ibarettir. Gramsci ise, hegemonya kavramı ile sınıfa dayalı bir önderlikten çok, ahlaki ve entelektüel düzlemde kurulan fikirler ve değerler toplamının bir çok kesim tarafından paylaşılmasını ifade etmektedir (Kaygalak, 2001: 38).

Gramsci, hegemon olmak için ekonomik ve politik gücün yeterli olmadığını, bağımlı grupların rızasına da gereksinim duyulduğunu belirtmiştir (Cox, 2010: 216-7). Bu nedenle, hegemon amaçlarını elde etmek için yalnızca baskı/zorlama kullanılmaz, aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin rıza göstermelerini de sağlama-ya çalışır (Karacasulu, 2009).

Gramsci, siyasal ve ekonomik faktörler yerine ideolojik, ahlaki ve kültürel faktörlere ve entelektüel bir devrimin önemine vurgu yapmaktadır. Devletin kontrolünü ele geçirmek yerine kitlesel sınıf bilincini artırmanın önemine işaret eden Gramsci, devrimle ilgili olarak, işçi sınıfı dışındaki kitleler ve grupların da kazanılması gerektiğini savunmaktadır.

Gramsci'ye göre, işçi sınıfı, güç kazanmak için kendi özel çıkarlarını aşmalı, toplumun diğer kesimleriyle birleşmeli ve kendi davasının ahlaki doğruluğunu göstermek için halkın büyük kesimini kazanmalıdır. Modern sosyalist bir devrim, Gramsci'ye göre, siyasal güç kadar fikirleri, bir lider kadrosu kadar azınlığın kitlesel desteğini gerektirir (Slattery, 1991: 122).

Sosyalist bir devrim, ona göre, kendiliğinden ortaya çıkmaz. Sosyalizm determinist tarihsel ve ekonomik yasaların kaçınılmaz sonucu değildir, halkın katılımını ve özellikle ahlaki ve ideolojik liderliğin kitleleri aydınlatmasını ve yönlendirmesini ve kolektif bir ulusal halk iradesini yaratmayı gerektirir (Slattery, 1991).

Son olarak, Gramsci hegemonya kapsamında ideoloji kavramının da önemine işaret etmiştir. Gramsci Hapishane Defterleri kitabında ideoloji teriminin bütünüyle olumsuz kullanımlarının tamamını reddeder. Gramsci'ye göre ideoloji insanların üzerinde hareket ettikleri, mücadele verdikleri ve kendi toplumsal koşullarının bilincine vardıkları zemini oluşturan, etkin bir biçimde örgütleyici güçler olarak görülmelidir (Eagleton, 1996: 169).

Tamamıyla genişletilmiş bir hegemonya, toplumdaki çeşitli grupları birleştiren aktif bir rızaya, kolektif bir iradeye dayanmalıdır.

Gramsci hiçbir yönetici sınıfın ekonomik kontrolle, hatta salt siyasal güce dayanarak hegemonya kuramayacağını öne sürer.

SİVİL TOPLUM VE DEVLET

Gramsci, "hegemonya" kavramıyla desteklenen bir siyaset kuramı oluşturma çabasının sonucu olarak, sivil toplum paradigmasını özgün bir şekilde geliştirmişti (Uslu, 2003: 389). Gramsci'den farklı olarak Marx, sivil toplumu, burjuvaziyle proletarya arasında bir tarafsız alan olarak değil de burjuvazinin kendine özgü hegemonyasını kurduğu, kapitalist sömürüyü gizleyen ve dolayımlayan eşitlik ve özgürlük alanı olarak tanımlamaktadır (Anderson, 1988: 22). **Gramsci ise sivil toplumu, yalnızca bireysel ihtiyaçların değil, özgürlük ve kendini düzenleme potansiyeli barındıran örgütlenmelerin alanı olarak görmektedir.**

Gramsci sivil toplum tartışmalarında devrim niteliğinde bir yaklaşım getirerek sivil toplumu Marx'ın aksine alt yapısal alan değil, üst yapıya koymuştur (Keane, 1998: 102). İki tane üst yapısal düzeyi öngörmektedir, biri sivil toplum yani "özel" diye adlandırılan organizmalar bütünü, diğeri, siyasal toplum yani "devlet"tir. Ege-men grup bu araçlar vasıtası ile hegemonyasını kurar. Gramsci, Marx'ın görüşleri-

ne zıt bir biçimde sivil toplumun “maddi ilişkilerin tümünü” değil, ideolojik-kültürel ilişkilerin tümünü içerdiğini belirtmektedir (Keane, 1998: 103).

Daha açık olarak, Gramsci’de sivil toplum yapısal (ekonomik) değil, üstyapısal bir düzeye aittir ve üstyapıda iki temel üstyapı düzeyi saptamaktadır: (1) Birinci düzeyde sivil toplum yani “özel” diye anılan alan vardır (devlet dışındaki medya, sendikalar, dernekler, örgütler, dinsel kurumlar vb.). (2) İkinci düzeyde ise, siyasal toplum ya da devlet bulunmaktadır. Siyasal toplum ve devlet; yasama, yürütme, yargı, ordu, polis ve benzeri alanlardan oluşan yapıdır. Bu iki düzey bir yanda yönetici grubun toplumsal yapının tümü üzerinde uyguladığı hegemonya işlevini diğer yanda da devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan doğrudan egemenlik ya da komuta işlevine tekabül eder. Gramsci için sivil toplum karşılıklı maddi ilişkilerin tümünü değil, ideolojik- kültürel ilişkilerin tümünü; ticari ve sanayi yaşamın tümünü değil, tinsel ve düşünsel yaşamın tümünü içermektedir (Bobbio ve Texier, 1982: 18).

Doğrudan devlet kontrolü dışında kalan kilise, sendikalar, din kurumları ve çok çeşitli diğer kurumlar Gramsci’nin terimi kullanımı bakımından sivil toplumun merkezi unsurlarıdır (Ives, 2011: 186). Ancak, Gramsci’ye göre sivil toplum, devlet bakımından nötr bir alan olmaktan çok uzaktır (Ives, 2011: 189).

Egemen sınıf, hegemonyasını kurmak için ideolojik kontrole ihtiyaç duyar ve bu kontrolde aile, kilise, kanun, kitle iletişim araçları, okul ve hatta sendika gibi sivil toplumun temel unsurlarıyla sağlanır. Bu kurumlar aracılığıyla egemen sınıfın değerleri meşrulaştırılır. Egemen sınıf kendi kurallarını ve değerlerini **devlet** aygıtı aracılığıyla (kanun, polis, asker vb.) zorla dayatmasına rağmen, gerçek kontrol sivil toplum üzerinden entelektüel egemenlik aracılığıyla sağlanır (Slattery, 1991: 126).

Gramsci’nin özellikle üzerinde durduğu sosyalizme geçiş, sivil toplumda meydana gelecek olan fikirlerin dönüşümüyle sağlanabilecektir. Gramsci’ye göre devlet, yöneten sınıfın yalnızca hakimiyetini koruduğu bir yapı değil, aynı zamanda yönetilenlerin rızasını kazandığı bir kurumdur. Bütüncül devlet, politik ve sivil toplumun toplamından oluşur (Gramsci, 2007: 328). Sivil toplum ikna mekanizmasına dayanmaktayken, politik toplum baskı ve denetime dayalı faaliyetleri bünyesinde toplar. Bu bağlamda politik toplum, “yönetme ve zorlama aygıtından, yani devlet ya da geniş anlamda hükümetten oluşur”.

Ancak, devlet yalnızca bir baskı aygıtı olarak görülmemektedir. Hegemonya ve rıza arasındaki ilişki sivil toplum sayesinde olmaktadır. Sivil toplum, “ideolojinin tüm dalları (bilim, iktisat, hukuk, sanat, felsefe, din, kültür, folklor gibi) ve ideolojii yaratan ve yayan örgütler de dahil olmak üzere, ideolojinin aldığı tüm biçimlerle (okul, kitaplık, haber alma araçları gibi) ilgilidir” (Duverger, 2002: 256).

Sonuç olarak, Marksistler sivil toplumu ekonomik alan ile kısıtlarken, Gramsci dünya görüşlerini, felsefe ve dinleri, manevi faaliyetleri de sivil toplum içinde değerlendirmektedir. Sivil toplum ve politik toplum, Gramsci’nin deyiimiyle “tarihsel blogun” üst yapısı, devlette birleşir (Karacasulu, 2009: 60).

Gramsci bir çok kavramın yanında en fazla **sivil toplum** kavramıyla Batı Marksizminin temel bir figürü haline gelmiştir. Gramsci’nin tüm çalışması boyunca, toplumun sosyalizme dönüştürülmesi, demokratik denetimin genişletilmesi olarak anlaşılmıştır (Bottomore, 2001: 258). Sivil toplum kavramının sosyalist teoride tekrar canlanması Gramsci’nin yeniden formülasyonu sayesinde olmuştur. Bu yeni formülasyonun amacı, hem Batı’nın parlamenter ya da anayasal devletlerinde siyasal iktidarın karmaşıklığını hem de sınıfsal iktidarın devlette açıkça görülür hiçbir yoğunlaşma noktasının olmadığı fakat toplum ve onun kültürel pratiklerine dağılmış olan bir sınıf egemenliği sisteminin devrilmesinin zorluğunu kabul etmek idi.

Gramsci böylece **sivil toplum kavramını, kapitalizme karşı mücadeleyi yalnızca onun ekonomik temellerine değil fakat onun günlük yaşamdaki kültürel ve ideolojik köklerine yöneltecek yeni türde bir mücadele alanını tanımlamak** için kullandı (Wood, 1992).

Gramsci Leninci fikirlerden tamamen vazgeçmemiştir: Bir devrimci partinin zorunluluğunu kabul etmekte ancak gençliğinde savunduğu, toplumun topyekün yeniden örgütlenmesinin temelini oluşturacak işçi konseyleri görüşünü reddediyordu. Bu doğrultuda, işçi sınıfının, kendi bağımsız kurumları aracılığıyla, toplumsal ilişkileri sivil toplumun içinden dönüştürebileceğini öne sürmüştür. Ancak, toplumsal değişimin merkezileşmiş otorite tarafından yukarıdan dayatılamayacağını savunmaktadır. Gramsci Hapishane Defterlerin’de Lenin’in hegemonya kavramının praxis felsefesine en büyük katkı olduğunu ifade etmiştir (Gramsci, 2007: 365). Ancak, Lenin’in güçlü, baskıcı bir devlet aygıtını varsayan proletarya diktatörlüğü görüşüyle Gramsci’nin hegemonya teorisi arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Gramsci’ye göre, hegemonya, eğitim, kilise, politik partiler, sendikalar vb. rızanın kaynağını oluşturan özel kurumlar’a özerklik alanı tanıyan, dayanıklı ve bağımsız bir sivil topluma dayanmaktadır (Swingewood, 2010: 221).

Gramsci’nin Marksist siyaset bilimine en önemli katkısı, toplumsal iktidar kavramı çerçevesinde devlet tanımını genişletmiş olmasıdır. Gramsci’ye göre, her hangi bir sosyal grubun siyasal etkinliği toplumda kendini iki biçimde gösterir: (1) egemenlik ya da siyasal iktidara sahip olmak, (2) entelektüel ve kültürel önderlik. Böylelikle devlet kavramı da yargı- yasama- yürütme çerçevesini aşarak bir toplumsal grubun öteki toplumsal gruplar üzerindeki siyasal, entelektüel ve kültürel etkisinden kaynaklanan toplumsal iktidarın oluşturduğu sivil toplum da aynı derecede ve birlikte önem kazanmaktadır (Saybaşı, 1985: 56).

TARİHSEL BLOK

Gramsci’ye göre hegemonyanın kurulması ve işleyebilmesi için, maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler arasında uyum sağlanması gerekir. Gramsci bu durumu “tarihsel blok” olarak adlandırır. Tarihsel blok kavramı, maddi, siyasi ve askeri güç ilişkileri arasında yüksek derecede uyum olduğu zamanki durumlara karşılık gelse de hegemonya tartışmasında sınıfların gelişimi ve siyasi bilinçlenme düzeyini ifade eden siyasi ilişkiler kategorisi önem taşır. Bu anlamda, hegemonyanın içinde işleyeceği tarihsel blok, bir dizi sınıf çıkarının siyasi olarak sentezlenerek evrenselleştirilmesi çabasının bir ürünüdür (Kurtbağ, 2010: 39).

Tarihsel blok, yapılar (ekonomik faktörler) ile üstyapıları (ideoloji) biraraya getirir ve bunlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı açıklamak için kullanılır. Hegemonya ve tarihsel blokun yaratılması sürecinde, yapıdan karmaşık üstyapılar alanına belirleyici ve kesin bir geçiş yaşanır ve organik bir bağlantı kurulur. Bunun anlamı, bir gruba ya da sınıfa özgü çıkarların bir kenara bırakılıp ideolojilerin işbirliğine ve kurumların inşasına doğru ilerlemektir ve hegemonyaya doğru gidiş de ancak bu yolla mümkün olur (Cox, 1993; Gill 2003; aktaran, Kurtbağ 2010).

Bir tarihsel blok, maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler ya da daha geniş anlamda, kendisini oluşturan unsurlara stratejik bir yönelim ve tutarlılık veren bir dizi hegemonik düşünce etrafında siyasi olarak örgütlenmiş farklı sınıf güçlerinin ittifakı arasındaki tarihsel bir uyuma karşılık gelir (Gill, 2003: 58). Bu tanımdan hareketle, tarihsel blok salt bir ittifaktan fazlasıdır ve hegemonyanın kurulması, ittifak kurmanın ötesinde bir sosyal grubun topluma ne ölçüde siyasi ve ahlaki anlamda yön vermediği ile yakından alakalıdır (Kurtbağ, 2010).

Gramsci sivil toplumu, mücadelenin alanı olarak görür.

Organik aydınlar yapı ile üstyapı arasında bağların kenetlenmesine yardım ederek tarihsel blokun inşasında anahtar rol oynarlar.

Gramsci (2007: 69) “tarihsel blok” kavramından yapılar ve üst yapılar arasındaki bütünlük olarak söz etmiştir. Bu bağlamda, tarihsel blokta doğrudan doğruya üretim güçlerine bağlı sosyo-ekonomik bir alt yapı ile, politik ve sivil toplumdan meydana gelen bir üst yapı görülür. Alt yapı ve üst yapı arasındaki organik bağlantı tarihsel bloğun üst yapısını yöneten aydınlar sınıfı sağlar. Bu nedenle tarihsel bloğun gerçekleşmesinde “organik aydınların” rolü çok önemlidir. Aydınlar birbirlerine organik olarak bağımlı bir toplumsal sınıftır. Ekonomik üretim içinde yer alan her bir toplumsal sınıf, yalnızca ekonomik alanda değil toplumsal ve siyasi alanlarda da etkin olan kendi aydınlar sınıfını oluşturur. Bu aydınlar sınıfı yalnızca fikir üretmez, aynı zamanda bulundukları toplumsal sınıfın çıkarlarını gözetecek olan hegemonya projesini geliştirerek, toplumsal güçleri organize eder. Bu bağlamda bu sınıf, tarihsel bloğun ortak kimliğini oluşturan fikirlerin ve kurumların oluşmasında ve hegemonya için gerekli rızanın sağlanmasında önemli rol oynar. Tarihsel blok, hegemonik toplumsal sınıf olmadan var olamaz (Gramsci, 2007: 268-270; Karacasulu, 2009: 60).

“Tarihsel blok”, bir toplumsal güçler şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerle bir araya gelmiş hakim bir sınıfın hegemonyasına dayanır.

Gramsci, alt yapıların ve üst yapıların bütünlüğünün kurulmasında, yani “tarihsel bloğun” kurulmasında, hegemonyanın nasıl işlediği üzerinde durur. Bunun nasıl işlediğini anlamak için yalnızca zorla kurulan maddi güçlere dayalı hegemonyaya bakmak yeterli olmaz. Baskının yanı sıra, rızanın hegemonyanın yaratılması için gerektiğini belirtilir. Rıza oluşturulduğu için hegemonik bir ideoloji sistemin kendisini yeniden üretmesine yardımcı olur. Kısaca, düzenin üretimi ve yeniden üretimi için hem maddi güçler hem de rızanın yaratılması gerekir (Karacasulu, 2009: 67).

Özet

Batı Avrupa Marksizminin tarihsel olarak ortaya çıkma koşullarını açıklayabilmek.

Batı Marksizmi Marksist düşünce tarihinde önemli bir kavşağa işaret etmektedir. 1920'li ve 30'lu yıllar Avrupa'da devrimlerin bastırılması ve Sovyetler Birliğinde bürokratik bir statükonun kurulması Marksizmin doktriner bir biçime dönüşerek geri çekilmesine tanık olmuştur. Bu koşullarda, katı bilimsel bir doktrine ve baskıcı bir devlet formuna dönüştürülen Sovyet Devrimini eleştiren Batı Marksistleri, Marksizmin eleştirel özünü tekrar açığa kavuşturmak gerektiğine inanmıştır. Orta Avrupa'da kapitalist ilişkiler açısından "ileri" olduğu tahmin edilen koşullar altında bile, proletarya devriminin yenilgiye uğraması ve ardından faşizmin kazandığı zaferler, geleneksel Marksist anlayışta ciddi bir krize yol açmıştır. Bu gelişmeler, bazı Marksist düşünürlerin bilinçlilik, özne ve kültür sorunuyla daha fazla ilgilenmelerine yol açtı.

Batı Avrupa Marksizminin temel savlarını özetleyebilmek.

Batı Marksizminin önde gelen teorisyenleri Lukács, Korsch ve Gramsci'dir. Bu düşünürler, kültür, sınıf bilinci, ideoloji ve hegemonya kategorilerine özel dikkat göstererek Marx'ı ve Marksizmi yeniden yorumladılar. Marksizm bir hümanizm ve bir kültür teorisi olarak tanımlandı ve insanlığın kurtuluşu toplumun içsel-kültürel gelişmesi bağlamında ele alındı. Batı Marksistleri Marksizmin Avrupa'daki yenilgilerinden ders çıkarmak için, burjuvazinin ve kapitalizmin gelişmesi ve ayakta kalmasını sağlayan kültürel ve siyasal araçların analizini yaptılar. Marksizmin teorik, felsefi ve kültürel boyutlarına daha fazla odaklanma sözkonusu olmuştur. Teorinin üretim merkezi mücadele ve eylem alanlarından, üniversitelere kaymıştır. Marksizm içindeki ekonomizm ve yapısalcı anlayışı eleştirilmiş bunun yerine özne, tarih ve eleştiriyi merkeze alan bir anlayış getirilmiştir. Batı Marksizminin çıkış noktası Marksizmi bilim olmaktan ziyade insani özgürleşmenin bilgisi olarak yeniden oluşturmaya çalışmaktı.

Lukács'ın şeyleşme kuramı ve sınıf bilinci kavramını analiz edebilmek.

Şeyleşme kuramında Lukacs, insan duyarlılığının tamamen soyutlanarak bir piyasa değerine dönüşmesini ele alır. Şeyleşme kavramının kökenini Marx'ın meta fetişizmi kavramına dayandırır. Lukacs, şeyleşmeyi; kapitalist toplumda sosyal eylemin toplumsal değerler ve normlar değil değişim değeri tarafından belirlenmesiyle insanlar arası ilişkilerin ve özneliliğin şeyler dünyasına benzemesi olarak kavramlaştırmıştır. Şeyleşme tüm sınıfların içinde yaşadığı bir olgu olmasına rağmen, işçi sınıfı toplumsallığı bütünlük içerisinde görebilen ve analiz edebilen yegane sınıf olduğu için şeyleşmeden kurtulabilecek tek sınıftır. Lukacs, Marksist teorideki sınıf kuramını özellikle bilinç üzerinde geliştirme girişiminde bulunmuş ve "sınıf bilinci" teorisi ile ün yapmıştır. Proletaryanın sınıf bilinci ile burjuvazinin sınıf bilinci arasında temel bir ayrım yapar. Bu sınıfların bilinç farklılıklarının sözkonusu sınıfların maddi üretim yapısındaki konumlarından kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre, proletaryanın bilinci gerçekliği bütünsel olarak kavrayabilirken, burjuvazi sınıfının bilinci, gerçekliği parçalanmış ve bütünlükten uzak bir şekilde algılama eğilimindedir.

Gramsci'nin Batı Marksizmine yaptığı özgün katkıyı sıralayabilmek.

Gramsci, Ortodoks Marksizmin ekonomiye verdiği önceliği sınırlandırması, determinist Marksizmin altyapı-üstyapı ilişkilerine yeni bir yorum getirmesi, sivil toplumun önemini vurgulaması, sınıf mücadelelerinde hegemonya, rıza, ideoloji ve kültürü öncelikli alanlar olarak belirlemesi ve aydınların sınıf bilincini oluşturma konusundaki rollerini detaylı bir şekilde açıklaması nedeniyle döneminin en özgün Marksist düşünürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gramsci'nin geleneksel ve organik aydın ayrımını karşılaştırabilmek.

Gramsci aydınları, “geleneksel” ve “organik” aydınlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Geleneksel aydın, toplumsal yaşamdan kopuk, büyük ölçüde bağımsız olduğuna inanan aydınlardan oluşmaktadır. Bu tür aydınlar (din adamları, idealist felsefeciler, akademisyenler vd.). Gramsci'ye göre, bir önceki tarih döneminden arta kalmışlardır. **Geleneksel aydın** gerçeklikten kopmuş aydındır ve toplumla sıkı bir bağı mevcut değildir. **Organik aydın** ise belirli bir sınıfa özgü çıkarların aktif hizmetinde olan aydın şeklinde tarif edilebilir. Organik aydın, toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılan ve bu yaşamda zaten varolan siyasal akımların kuramsal gelişimine yardım eden, örgütleyen, inşa eden ve “daima ikna eden” bir kimsedir. Organik aydın, felsefe ile halk arasında bağlantı veya köprü kurar; birincisinde uzmandır, ama etkin bir şekilde ikincisiyle birleşir. Onun hedefi, ortak bilinçten, heterojenlik gösteren bireysel iradelerin ortak bir dünya anlayışı temelinde bir araya gelip, sıkıca birleşeceği bir “kültürel-toplumsal” birlik yaratmaktır.

Gramsci'nin hegemonya, sivil toplum ve tarihsel blok kavramlarını değerlendirebilmek.

Gramsci için **hegemonya**, egemenliğin, zora başvurmadan, siyasal meşruluk yoluyla uygulanmasını ifade eder. Hegemonya, yönetilenlerin rızalarının kazanılması anlamına gelmektedir. Bir yönetici sınıfın kendi hakimiyeti için hükmettiği insanların rızasını alarak, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması demektir. Gramsci için **sivil toplum** karşılıklı maddi ilişkilerin tümünü değil, ideolojik-kültürel ilişkilerin tümünü içermektedir. Doğrudan devlet kontrolü dışında kalan dernekler, sendikalar, din kurumları ve çok çeşitli diğer kurumlar Gramsci'nin terimi kullanımı bakımından sivil toplumun merkezi unsurlarıdır. Gramsci' siyasal toplumla sivil toplum arasında bir ayrım yapmaktadır. Siyasal toplum geleneksel anlamda devleti, özellikle devletin zorlayıcı gücünü, sivil toplum ise, devletin ideolojik sürecin işleyişinden de yararlanıp topluma nüfuz ederek çoğunluğun desteğini kazanacak siyasal, toplumsal ve kültürel ortamı yaratması durumunu kapsamaktadır. **Tarihsel blok** ise, toplumsal güçlerin birliğidir. Yani, maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler arasında sağlanan uzlaşma ve uyum anlamına gelmektedir. Tarihsel blok, toplumsal güçler şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerin ortaya çıkardığı bir uzlaşma durumudur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki kavram ve kategorilerden hangisi Gramsci'nin üzerinde çalıştığı kavramlardan birisi **değildir**?
 - a. Rıza
 - b. Hegemonya
 - c. Tarihsel Blok
 - d. Organik Aydın
 - e. Şeyleşme
2. Aşağıdaki eserlerden hangisi Gramsci'nin hegemonya ve sivil toplum kavramlarını geliştirdiği eseridir?
 - a. İdeoloji ve Tarihsel Blok
 - b. Hegemonya ve Sosyalist Strateji,
 - c. Hapishane Defterleri
 - d. Büyük Dönüşüm
 - e. Felsefe El Yazmalar
3. Aşağıdaki sosyolojik kavramlardan hangisi Gramsci'nin üzerinde çalıştığı kavramlardan birisi **değildir**?
 - a. Tarihsel Blok
 - b. Hegemonya
 - c. Postmodernizm
 - d. Sivil Toplum
 - e. Devlet
4. Lukacs Marksizm içindeki düşüncelerini oluştururken aşağıdaki felsefecilerden hangisinden etkilenmiştir?
 - a. Spinoza
 - b. Hegel
 - c. Wittgenstein
 - d. Descartes
 - e. Croce
5. Lukacs, şeyleşme kuramını Marx'ın aşağıdaki kategorilerinden doğrudan hangisine dayandırarak geliştirmiştir?
 - a. Altyapı-üst yapı
 - b. Üretim tarzı
 - c. Üretim ilişkileri
 - d. Meta Fetişizmi
 - e. Emperyalizm
6. Aşağıdakilerden hangisi Lukacs'ın sınıf bilincine yönelik kavram çiftleridir?
 - a. Psikolojik-Atfedilen bilinç
 - b. İdelolojik-Söylemsel bilinç
 - c. Kendinde-Kendisi için bilinç
 - d. Alt-Üst bilinç
 - e. Açık-Potansiyel bilinç
7. Aşağıdaki kavramlardan hangisi "bir egemen iktidarın kendi yönetimi için hâkimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu bütün bir pratik stratejiler alanı" tanımının karşılığıdır?
 - a. Hâkimiyet
 - b. Meşruiyet
 - c. Meşrutiyet
 - d. Hegemonya
 - e. Sivil Toplum
8. Georg Lukacs şeyleşme teorisiyle aşağıdaki akımlardan hangisini doğrudan etkilemiştir?
 - a. Postmodernizm
 - b. Avangardizm
 - c. Frankfurt Okulu
 - d. Annales Okulu
 - e. Avusturya Marksizmi
9. Aşağıdakilerden hangisi Gramscinin Batı Marksizmine yaptığı özgün katkılardan birisi **değildir**?
 - a. Aydınların sınıf bilinci oluşturmadaki rollerini açıklaması
 - b. Ortodoks Marksizmin ekonomiye verdiği önceliği eleştirmesi
 - c. Baskı ve tahakkümün siyasetteki önceliğini ön plana çıkarması
 - d. Sivil toplumun siyasetteki önemini keşfetmesi
 - e. Rıza ve hegemonyanın siyasetin temel araçları olduğunu vurgulaması
10. Gramsci'nin toplumsal güçler şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerin ortaya çıkardığı bir uzlaşma durumunu anlatmak için kullandığı kavram aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Mevzi savaşı
 - b. Pasif devrim
 - c. Materyalizm
 - d. Diyalektik
 - e. Tarihsel Blok

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “Antonio Gramsci” konusunu gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya” konusunu gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Antonio Gramsci” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Georg Lukacs” konusunu gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Şeyleşme (Reification) Kuramı” konusunu gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Tarih ve Sınıf Bilinci” konusunu gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Şeyleşme (Reification) Kuramı” konusunu gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya” konusunu gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Tarihsel Blok” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Korsch Marksizmin krizini Lenin’le ya da Bolşevik devrimiyle başlatmaktadır. Aydınlanma düşüncesi ya da tarih felsefesi ile Marksizmin II. Enternasyonal’den sonraki ilişkisi 1917 Devrimine bir tepki olarak ortaya çıkıyordu. Hem Lukacs’ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* hem de K. Korsch’un, *Marksizm ve Felsefe* adlı eseri bu nedenle tesadüf sayılmamalıdır. Korsch’un Lenin’e eleştirisi özgürlük ve felsefe kavramlarını temel alıyor. Korsch, Lenin’i felsefeyi içeriğine hiç aldırmadan arkasını dönmekle eleştirmektedir. Sosyalizm, kendi hedefleri açısından tüm yörüngesi boyunca özgürlüğü gerçeklik haline getirmenin mücadelesidir. Korsch, Marksizmi tarihsel belirleme, eleştirel karakter ve pratik konumlandırma gibi üç temel ilkeye sahip materialist bir bilim olarak ele almıştır.

Sıra Sizde 2

Postmarksizmin siyasal öncülleri, siyasal boyutta Avrupa komünizmine dayanmaktadır. Toplumsal bir devrime gerek duymayan, kapitalizmin dönüşümünü mümkün gören radikal demokrasi projesi, Postmarksist yaklaşımın sosyalizme alternatif sunan kurumsal bir çabası olarak değerlendirilebilir. Postmarksizme göre, günü-

müzde kapitalist toplumsal düzenin dayanağı özgül ilişki biçimi sermaye ve emek arasında varolduğu söylenen çelişkinin ve sömürü ilişkilerinin yerini devlet ve sivil toplum arasındaki tabiiyet ilişkileri ve çelişkiler almıştır. Artık bir kimsenin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yer ile siyasi-ideolojik çıkarları arasında herhangi bir zorunlu ilişki yoktur.

Sıra Sizde 3

Marx, bir sınıfın nesnel konumu ile bu konuma ilişkin öznel kavrayışı, yani sınıf üyeliği ile sınıf bilinci arasında bir ayrım yapmıştır. Marksist analizde, “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” ayrımı yapılmaktadır. “Kendinde sınıf”tan “kendi için sınıf”a geçiş sürecinde, işçiler arasında devrimci sınıf bilincinin gelişmesi öne çıkarılmıştır. Genel olarak bu sınıfı oluşturan şey, bir dizi çevresel değişken (fabrikalarda yoğunlaşma, mekanizasyon vb. kendine özgü bir yaşam tarzı ile kendine özgü kültürel faaliyetlerdir. Bunlar birleştiğinde işçi sınıfı sermayeye karşı bir sınıf olarak diğer sınıflarla çatışma içine girecektir (Marshall, 1999: 653).

Sıra Sizde 4

Eleştirel kuram olarak da adlandırılan Frankfurt Okulu’nun temel görüşleri tamamen pozitivizme karşıt olarak geliştirilmişti. Her türlü tahakküme karşı çıkan Frankfurt okulu hem kapitalizme hem de Sovyet sosyalizmine düşman olmuş ve toplumsal gelişme için alternatif başka bir yol bulma arayışına girmiştir. Eleştirel kuramcılarının en etkili olduğu alan geliştirmiş oldukları kültür kuramıdır. Okul, bu alandaki kavramsallaştırmasını daha çok kitle kültürü ve kültür endüstrisi tanımlamaları ile ortaya koymaktadır. Onları bu noktaya yönelten temel etmen kapitalizmin sadece ekonomi politik ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı arz ediyor olmasıdır. Kapitalizmin geç döneminde ortaya çıkan toplumun temel özelliği olan hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel boyutu onları bu konu üzerine yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Frankfurt kuramcıları tarafından geliştirilen “kültür endüstrisi” kuramının temel çıkış noktasında 1930’lı yıllarda faşizmin hızlı bir gelişim trendi içinde olmasının katkısı büyük olmakla birlikte, sosyalist hareketlerin de dikkate değer bir gerileme içinde olduğu gerçeği de bulunmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akkuş, U. (2011) "Tarih ve Sınıf Bilinci" Üzerine, Koridor Dergisi, cilt: 16, s. 1-5.
- Alayoğlu, Ali, O (2005) Bir Sınıf Anlayışı "Belirleme"li, **Teori ve Politika**, No: 19-20.
- Alver, A (2011) Sanat ve Şeyleşme Süreçleri, Yüksek Lisans Sanat Eseri Raporu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anderson, P (1983) **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, İstanbul: Belge.
- Anderson, P (1988) **Gramsci, Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, Alan yy: İstanbul.
- Anderson, P (2004) **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, İstanbul: Birikim.
- Aval, Burhanettin, S. (2012) "Saddam Hüseyin ve Bin Ladin'in ele geçirilmesinin Uluslararası Kamuoyuna Sunumunun Hegemonya Kavramı Kapsamında Karşılaştırılması," Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağla, L. (1997). Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu. **Birikim Dergisi Yayınları.no. 97**, 84-92.
- Bekmen, A (2008) "Marksizm: Praksis'in Teorisi", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. Birsen Örs) İstanbul: Bilgi, s.163-253
- Bewes, T (2008) **Şeyleşme: Geç Kapitalizmde Endişe**, Çev: Deniz Soysal, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bobbio, N. ve Texier, J (1982) **Gramsci ve Sivil Toplum**, Ankara: Savaş Yayınları.
- Bottomore, T (1989) **Frankfurt Okulu**, İstanbul: Ara.
- Bottomore, T (2001) **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İletişim.
- Callinicos, A (2004) **Toplum Kuramı**, İstanbul: İletişim
- Carnoy, M (2001) 'Gramsci ve Devlet,' **Praksis** (3), s.252-278.
- Cevizci, A (2010) **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cox, Robert W (1993) "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method," Stephen Gill (ed.), **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Çulhaoğlu, M. (1997) Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu, İstanbul: Sarmal yy.
- Demircioğlu, E (2005) "Sınıf İndirgemeciliği Üzerine", **Teori ve Politika**, No: 19-20.
- Durak, Y. (2010) "Devrimci Romantizmden Radikal Demokrasiye: Oya Baydar'ın İzlekleri," Yurt ve Dünya Dergisi, cilt: 1(1), s.69-78.
- Duverger, M. (2002). **Siyaset Sosyolojisi**. Ş. Tekeli (Çev.), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eagleton, T (1996) **İdeoloji**, İstanbul: Metis.
- Fiske, R (1996) **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Ankara: Bilim Sanat
- Gill, S (2003) **Power and Resistance in the New World Order**, New York: Palgrave Macmillan.
- Gramsci, A (2007) **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları -Seçmeler**. A. Cemgil (Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Ives, P (2011) **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, İstanbul: Kalkedon.
- Jacoby, R. (1999) Yenilginin Diyalektiği Batı Marksizminin Dış Hatları, İstanbul: İzdüşüm yy.
- Karacasulu, N (2009) "Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Çalışmalar," **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt, 11 (4), s. 53-71.
- Kaygalak, S. (2001) "Post Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi", **Praksis**, sayı: 1, s. 33-59.
- Keane, J (1998) **Sivil Toplum ve Devlet**, (çev:Erkan Alan/Aksu Bora)... İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Kennedy, D (1982) "Antonio Gramsci ve Hukuk Düzeni," **Mülkiye**, Cilt: XXXI Sayı: 257, s. 175-180.
- Kurtbağ, Ö (2010) "Gramscici Hegemonya Söyleminin Temel Kavramları," <http://www.usakgundem.com/ders-notu/23/gramscici-hegemonya-söyleminin-temel-kavramlari.html>
- Lukacs, G (2006) **Tarih ve Sınıf Bilinci**, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- Lunn, E (2011) **Marksizm ve Modernizm**, Ankara: Dipnot.
- Marshall, G (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim Sanat.
- Özdikmenli, İ (2006) Jürgen Habermas'ın Modernite Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme, Y. Lisans Tezi, Ankara Üni. Sos. Bil. Enstitüsü.

- Praksis (2005) **Çağdaş Marksist Akımlar**, sayı: 13
- Poster, M (1975) **Existential Marxism in Postwar France: From Sartre to Althusser**, Princeton University Press: Princeton.
- Saybaşı, K (1985) **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Serdar, M (2003) "Aydınlanma Düşüncesi ve Batı Marksizmi", **Teori ve Politika**, No: 13
- Slattery, M (1991) **Key Ideas in Sociology**, London: Macmillan.
- Swingewood, A (2010) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, İstanbul: Agora.
- Texier, J (1985) **Gramsci ve Felsefe**, Ankara: Birey ve Toplum Yay.
- Uslu, A (2003) "Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına: "Sivil Toplum ve Ötesi", **Praksis**, 10, s.308-403
- Wood, Ellen, M (1985) **Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm**, İstanbul: Akış.
- Wood, Ellen. M (1992) "Sivil Toplumun Yararları Zararları", **Dünya Solu, Üç Aylık Sosyalist Çeviri Dergisi**, Kış-Bahar, Sayı: 8.

Sözlük

A

Ahlak bilimleri: İskoç aydınlanmasının önemli isimlerinden olan David Hume'un psikoloji, politik ekonomi ve henüz gelişimini tamamlamamış da olsa sosyolojiden oluşan ve Newton fiziğine benzer şekilde doğa bilimlerinin yöntemini kullanması gerektiğini savunduğu bilimlere verdiği ad.

Alt yapı: Bir toplumsal gruba ait olan tüm ekonomik ve maddi ilişkiler bütünüdür. Daha çok üretim biçimi ve toplumun günlük yaşamında kullandığı maddi öğelerden oluşmaktadır.

Amaçsal-akılcı eylem: Weber'in sosyolojisinde kullanılan ve akılcı nedenlere dayanan bir eylem tipidir. Kişi belirlediği bir hedefe ulaşmak için, amacı için en uygun akılcı araçları seçer.

Ampirizm: Bilginin duyu organları aracılığıyla deneyimlenebilen gerçeklere ya da bulgulara dayandığı düşüncesi.

Anomi: Durkheim sosyolojisinde toplumsal hayatı mümkün kılan ve bireylere rehberlik eden kolektif nitelikteki merkezi değerler sisteminde özellikle ani toplumsal değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik ya da kural-sızlık durumunu genel olarak tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Merton'a göre de kültürel olarak belirlenmiş hedeflerle bunlara ulaşmak için toplumsal olarak belirlenmiş araçlar arasında büyük bir kopukluk olduğu zaman meydana gelen durumdur.

Araçsal akıl: Araçsal akıl, dünyaya ve başka insanlara, onları nasıl sömürebileceğimiz temelinde bakan, olgu ile değeri birbirinden ayıran ve değerleri, bilgi ve yaşam açısından önemsiz bir role indirgeyen akıl olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999, s. 180).

Aydınlanma: Batı toplumlarında düşünce tarzında büyük değişmelerin yaşandığı, insan, toplum ve doğa ile ilgili yeni düşünme yollarının geliştirildiği, bilimsel gelişmelerin ardındaki rasyonalizmin toplumsal ve siyasal yaşama taşıdığı, geleneksel düşünce ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin sorgulanarak yerlerine yenilerinin konulduğu, 1600'lerin sonundan 18. Yüzyılın son çeyreğine dek süren döneme ve bu dönemde bilimsel, felsefi, sosyal ve siyasal alanda üretilen düşüncelerin toplamına verilen bir addır.

B

Batı marksizmi: 1920'lerde Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve 1960'larda en gelişkin hale gelen, ekonomi yerine ideoloji, sınıf bilinci, özne, hegemonya, sivil toplum vb. kategorilerin analizi üzerinde yoğunlaşan Marksist düşünce okuluna verilen genel bir addır.

Bilimsel devrim: Antik Yunan'dan Orta Çağ'a kadar kabul görmüş olan doktrinlerin reddedildiği ve fizik, kimya, biyoloji, anatomi ve astronomi başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında yapılan önemli çalışmalarla modern bilimin temellerinin atıldığı, çok sayıda bilim insanının önemli keşiflerde bulunduğu, yaklaşık olarak 1500-1700 yılları arasında yaşanan dönem.

Burjuvazi: Özellikle sanayi devriminden sonra üretim araçlarına (fabrika gibi) sahip olarak zenginleşen sermaye kesimi. Kapitalist toplumda üst tabakayı oluşturan grup.

Bürokrasi: Her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesidir.

C

Cemaat-cemiyet: Tönnies sosyolojisinde kullanılan, modern ve geleneksel yaşam tarzlarını açıklamak ve karşılaştırmak için analitik amaca yönelik olarak oluşturulmuş iki ideal tip. Tönnies sosyolojisinde kullanılan iki temel kavramdır. Tönnies cemaat kavramını insan ilişkilerinin doğal bir iradeye bağlı olarak geliştiği, dayanışmanın kendiliğinden ortaya çıktığı insan ilişkilerini anlatmak için kullanır. Cemiyet kavramını ise insan ilişkilerinin akılcı (rasyonel) bir iradeye bağlı olarak geliştiği, insanların rasyonel olarak hazırlanmış bir toplum sözleşmesi ile birbirlerine bağlandıkları, şahsi ve samimi olmayan, geçici nitelikteki insan ilişkilerini anlatmak için kullanır.

D

Değersel-akılcı eylem: Weber'in sosyolojisinde kullanılan ve belli bir hedefi olan, amacı planlı olarak belirlenmiş eylem tipidir. Ancak amaca ulaşmayı etkileyen nedenler görev, şeref, din, bağlılık, sorumluluk gibi değerler temelinde gelişir.

Devrim (ihtilâl): Tüm değer ve biçimlerde meydana gelen ani ve köklü değişim.

Diyaletik: Genel olarak çelişki ve yeniden çözüm (tez-anti-tez-sentez) şeklinde işleyen değişme sürecini tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

Dogmatizm: Asla değişmeyeceği kabul edilen mutlak değerleri kabul eden, bu bilgilerin mutlak hakikat olduğunu, inceleme, tartışma yahut araştırmaya ihtiyacın olmadığını savunan anlayışa dogmatizm denir.

Duygusal eylem: Weber'in sosyolojisinde kullanılan ve alışılmış günlük davranışların dışındaki bir uyarı sonucunda meydana gelebilir. Belirli koşullar sonucunda bireyin duygusal tepkisiyle oluşur (heyecan, korku, öfke, kin, nefret, sevgi, vb.).

E

Ekonomik determinizm: Toplumsal yaşamı bütünüyle ekonomik yasaların belirlediğini savunan bir anlayıştır. Bu anlayış toplumsal olayları tıpkı doğa olayları gibi belirlenmiş ekonomik yasalara tabi kılmaktadır. Özneler, kültür, din, hukuk vb. üstyapılar bu süreçte hiçbir belirleyiciliğe sahip değildir ve ekonomi tarafından şekillendirilmektedir.

Elit (seçkinler) dolaşımı: Pareto sosyolojisinde iktidarın daha üstün kişisel niteliklere sahip olduğu varsayılan yönetici seçkinler arasındaki dönüşümünü tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Pareto elit yönetimin tüm toplumlarda kaçınılmaz olduğunu savunur.

Endüstri devrimi: 1700'lerin ikinci yarısında İngiltere'de başlayan, on dokuzuncu yüzyılda birçok ülkeye yayılan, Batı toplumlarının tarım toplumlarından endüstri ağırlıklı toplumlar haline gelmelerine neden olan birbiriyle ilişkili bir dizi teknolojik, ekonomik ve toplumsal gelişmeden oluşan bütün.

Formel rasyonalite ve tözsel rasyonalite: Formel rasyonalite herhangi bir amaca ulaşmak için en etkili araçları, nihai insani değerleri düşünmeksizin araştırarak akıl olarak tanımlanabilir. Formel rasyonalitenin aksine tözsel rasyonalite ise adalet, barış gibi nihai insani değerleri içeren akıl olarak tanımlanabilir.

F

Formel sosyoloji: Simmel'in ismiyle anılan formel sosyoloji genel olarak toplumsal olaylardaki biçimsel/formel düzenlilikleri ve benzerlikleri içeriklerinden bağımsız olarak araştırmaya çalışan bir sosyolojidir.

Fransız devrimi: On sekizinci yüzyılın sonunda Fransa'da monarşinin yıkılmasına ve cumhuriyetin kurulmasına, Kilise'nin otoritesinin büyük ölçüde zayıflamasına, feodal toplum yapısının çözülmesine yol açan politik olayların bütününe verilen ad.

G

Geleneksel eylem: Weber'in sosyolojisinde geleneksel motiflere dayanan ve alışlagelmiş inançlar tarafından belirlenen eylem tipine verilen isimdir.

Geleneksel otorite: Weber sosyolojinde kullanılan ve meşruluğunu geleneklerden alan otorite tipidir. Bu otorite tipinde liderin yönetimi gelenekler tarafından kabul görmekte uygulamaları ise keyfi ve kişisel olabilmektedir.

H

Hegemonya: Hegemonya, egemenliğin, zora başvurmada, siyasal meşruluk yoluyla uygulanmasını ifade eder. Gramsci'nin kullandığı özel anlamda hegemonya, yönetilenlerin rızalarının kazanılması ve zora başvurmaksızın meşru yollarla kazanılan ahlaki, kültürel ve siyasi önderlik anlamına gelmektedir.

Hermeneutik: En kaba tanımıyla Hermeneutik, insan eylemlerini ve insan eliyle yapılmış şeyleri ve yazılmış metinleri yorumlamaya yönelik bir teori ve yöntemdir.

İ

İdeal tip: Weber sosyolojisinde belirli bir tarihsel dönemde ortaya çıkan olayları analiz etmek amacıyla araştırmacının gerçeklik hakkında sahip olduğu kanıtlara ve gözlemlere dayanarak geliştirdiği yönetsel bir araçtır.

İşgücünün metalaşması: Marksist teoride işçi emeğinin piyasada bir mal gibi ücret karşılığı alınıp satılması anlamına gelmektedir.

K

Karizmatik otorite: Meşruluğunu lider kişinin kişisel özelliklerinden, kutsallığından, kahramanlık gücünden alır. Karizmatik otorite tipinin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar önemli bir rol oynamaktadır.

Kolektif bilinç: Durkheim kavramı bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duyguları olarak tanımlamaktadır. Bu kavram toplumun ahlaki bir temelde kavranmasını sağlamaktadır.

Kolektif eylem: Grup üyelerinin eylemlerinin birbirine uyum sağlamasıdır.

Kolektif temsiller: Durkheim sosyolojisinde kolektif bilincin özel durumlarını ifade etmektedir. Modern toplumda kolektif temsiller olarak aile, meslek, eğitim, devlet ve din gibi kurumların norm ve değerlerini düşünebiliriz. Kolektif bilinç daha kapsamlı iken kolektif temsiller bunun bir alt tabakasıdır.

Kültürel görelilik: Diğer kültürleri yargılamayı sağlayacak mükemmellik standartlarına sahip olan herhangi bir kültürün var olmadığı düşüncesi.

M

Mantıklı ve mantıksız davranış: Pareto'ya göre bir davranışın amacı ile o amaca ulaşmak için seçilen araçlar arasındaki ilişki, hem düşüncede hem de gerçekte nesnel olarak doğru olarak hesaplanmış ise o davranış mantıklı bir davranıştır. Araç-amac ilişkisi doğru hesaplanmamış bir davranış ise mantıklı olmayan bir davranıştır.

Marksizm: Marx'ın ölümünden sonra gerçekleşen ve onu temel alan kuramsal yaklaşımların bütünüdür. Başka bir ifadeyle; Marx'ın orjinal çalışmalarına dayanarak gerek siyasal pratik yoluyla gerekse de kuramsal çabalarla Marx'ın felsefesini, görüşlerini, yöntemsel ve kavramsal çerçevesini genişleten, yorumlayan, eleştiren ve gözden geçirmeyi hedefleyen yaklaşımların tamamı Marksizm olarak adlandırılabilir.

Materyalizm: En genel tanımı ile maddeyi her türlü var oluşun temeli ve önkoşulu olarak gören bir felsefe yaklaşımıdır. Materyalizm düşünce tarihinde idealizm olarak bilinen ve düşüncenin maddeden önce geldiğini öne süren felsefe yaklaşımının da karşısını oluşturur.

Mekanik dayanışma: Durkheim sosyolojisinde benzeşmeye dayalı basit bir işbölümünün olduğu geleneksel toplumalarda görülen toplumsal düzen ve dayanışma tipini tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

Meta fetişizmi: En genel anlamda, kapitalist pazar sistemi içinde, toplumsal ilişkilerin maddi nesnel ilişkilere dönüşmesini ifade etmektedir. Marksizme özgü ekonomik, sosyal ve düşünsel/kültürel anlamları olan bu kavrama göre, metaların fetişist nitelikleri sonucunda, insanlar bir yanlısına ortamında yaşamakta, kendilerine ve kendi gerçekliklerine yabancılaşmaktadırlar.

Metalaşma: Kavram Marksist teori içinde üreticiler tarafından üretilen metaların doğrudan kullanılmasının tersine piyasa aracılığıyla değişim için üretilmesi anlamına gelmektedir.

Mutlak tın: Hegel'e göre Mutlak Tın, her şeyi var kılan tinsel bir varlık, tüm insan bireylerinin dışında var olan nesnel bir varlıktır ki bu Tanrı'dan başka bir şey değildir.

Mübadele: Bireylerin belirli faydalar elde etmek için başka faydalardan vazgeçmesi ve sonuçta başlangıçta olduğundan daha fazla tatmin olacak şekilde bu değişimi gerçekleştirmesi süreci.

N

Natüralizm: Toplumsal olguların ruhsal ya da metafizik dünyadaki değil, doğal dünyadaki neden sonuç ilişkileriyle tamamen açıklanabileceği düşüncesi.

O

Organik dayanışma: Durkheim sosyolojisinde farklılaşmaya dayalı karmaşık bir işbölümü ve uzmanlaşmanın olduğu modern toplumlarda görülen toplumsal düzen ve dayanışma tipini tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

Otorite: Weber sosyolojisinde rızaya dayalı/meşru güç veya iktidar anlamında kullanılan bir kavramdır.

P

Parti: Ortak amaçları olan insanların bir araya geldiği yapıdır ve toplum içinde gücü yansıtan önemli bir yapıdır.

Pozitivizm: İnsan bilgisine ulaşmanın tek geçerli yolunun ampirik bilim olduğu ve gözlenebilir olgular ve bu olgular arasındaki ilişkiler dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayacağımız şeklindeki felsefi görüş.

Proletarya: Sanayi devriminden sonra fabrikalarda çalışan işçiler içerisinde kendi toplumsal sınıfının farkında olan kesim. Kapitalist toplumda alt tabakayı oluşturan, Sosyalist toplumda yönetim gücünü elinde bulunduracağına inanılan sosyal grup.

S-Ş

Saf/teorik sosyoloji: Tönnies'e göre ideal tip kavramlarından ve durağan haldeki toplumsal varlıklardan oluşan bir mantıksal sistem.

Sapma: Suçtan farklı olarak yasalarda yer almasa da toplumsal kuralların ihlali, normlara uymama durumu.

Sınıf: Marx'ta üretim araçlarının mülkiyeti karşısında benzer konuma sahip olanları tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Weber'de ise daha çok benzer piyasa konumuna sahip olanları tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

Sosyal darwinizm: H. Spencer'ın öncülerinden olduğu, toplumda en güçlü ve uygun olanların hayatta kalması ve güçsüzlerin elenmesi sayesinde toplumun ahlaki ve entelektüel açıdan mükemmelleşebileceği, bu nedenle zayıf olanların devlet tarafından korunmaması, doğal süreç müdahale edilmeden toplumun zayıf üyelerinin elenmesine izin verilmesi gerektiği görüşü.

Sosyal fizik: Saint Simon'un toplumların yeniden düzenlenmesinde bir rehber görevini üstlendiğini düşündüğü, bilimsel düşünceye dayanan pozitif toplum bilimine verdiği ad.

Sosyolojik pozitivizm: Comte tarafından geliştirilen, saf haliyle empirizmi reddeden, olguların teorilerle karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu anlayışına dayanan pozitivizmin sosyolojik versiyonuna verilen bir addır.

Statü: Weber'de birey ve gruplara başkalarının yüklenen toplumsal saygınlık veya itibarı ifade etmede kullanılan bir kavramdır.

Şeyleşme: Şeyleşme kavramını, bu sürecin kapitalist toplumlarda ortaya çıktığını söyleyerek yabancılaşmayla bağlantılı bir biçimde kullanan Lukács'a göre şeyleşme; insani olan her şeyin, insani değerini yitirerek, maddeleşmesidir.

T

Tarihsel materyalizm: Marx'ın tarihsel, toplumsal ve ekonomik değişmeyi ele alan toplum teorisine genel olarak verilen bir isimdir.

Toplumsal dinamik: Sosyolojinin, farklı toplum tiplerinde değişen karşılıklı bağları, insan toplumlarının oluşumunun birbirini izleyen zorunlu evrelerini ampirik olarak inceleyen yönü.

Toplumsal eğilimler: Durkheim'in sosyolojisinde, maddi olmayan bir toplumsal olgu olarak birey üzerinde etkiye sahiptir. Belirli bir formdan yoksun, net olmayan toplumsal eğilimlere "kalabalık içindeki tutkular, kızgınlıklar ve merhamet ile ilişkili hareketler" toplumsal eğilime örnek olarak verilmektedir.

Toplumsal eylem: Weber sosyolojisinde aktör tarafından öznel bir anlam yüklenmiş ve başka insanlara yöneltilmiş olan eyleme toplumsal eylem denir.

Toplumsal olgu: Durkheim'in yaklaşımında sosyologların sosyolojide bilimsel olarak çalışacakları nesneye verilen bir addır. Toplumsal olgular kolektif bilinç temelinde ortaya çıkan bu bakımdan da bireylerin üstünde ve üzerinde bir gerçekliği olan ve bireyler üzerinde dışarıdan baskı uygulayan olgulardır.

Toplumsal statik: Sosyolojinin, toplumsal düzenin ve toplumsal sistemin farklı parçalarını, hareket ve tepkilerinin yasalarını araştıran yönüdür.

Toplumsal yaşamın geometrisi (toplumsal geometri): Simmel'in mesafe, sayılar gibi geometrik kavramlarla yaptığı toplumsal etkileşim analizinin yöntemi.

Tortu ve türem: Pareto sosyolojisinde tortular (kalıntılar) değişmez nitelikte olan, toplumun devamlılığını sağlayan ve insan davranışlarının temelinde yatan duygu ve içgüdülerin dışavurumlarıdır. Türemler ise değişik şekillerde ortaya çıkabilen ve insanların kendi davranışlarını meşrulaştırmada kullandıkları rasyonelleştirmeler, entelektüel bahaneler veya ideolojilerdir.

Ü

Üç hal yasası: Comte'un insan düşüncesinin, bilimlerin ve toplumların teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşacakları şeklindeki düşüncesine verilen ad.

Ümrân bilimi: İbn-i Haldun'un (1332-1406) toplumsal gerçeğin incelenmesi ve toplumsal değişimin neden ve sonuçlarının araştırılması konusunda tarihe yardımcı olacağını ileri sürdüğü, insan topluluklarının doğasını, nasıl bir yaşam sürdüklerini, iktidarı nasıl ele geçirdiklerini, nasıl ellerinde tuttuklarını ve kaybettiklerini, ekonomik,

bilimsel ve sanatsal faaliyetlerinin zamanla nasıl ve neden değiştiğini inceleyecek olan bilime verdiği bir addır.

Üstyapı: Toplumun yaşantısından doğan tüm kültürel ve maddi özelliklerdir. Kısacası ekonomi ve üretim ilişkileri alanı dışında kalan her şey üstyapıdır. Örneğin, hukuk, eğitim, din, medya vb. tüm öğeler üstyapı alanına aittir.

Y

Yabancılaşma: Emegın, toplumsal ilişkilerin, insanın özellik ve yeteneklerinin olduklarından değişik biçimde kavranması.

Yasal-ussal otorite: Meşruluğunu kanunlar gibi akılcı ilkelerden alan bir otorite tipidir. Yasal-ussal otorite tipinde başlıklarına göre belirli makamlara atanan liderlerin ve bürokratların atandıkları makamlar geçicidir.

Yeni din: Saint Simon'a göre endüstri toplumunda ortaya çıkan ahlaki boşluğu dolduracak, başında dünyanın önde gelen sanatçı ve bilim insanlarının olduğu, evrensel bir etik anlayışına dayalı olan ve kitlelerin yeni düzene uyum sağlamaları için siyasal bir araç olarak kullanılacak olan din.